

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Μελέτες 50

Κ. Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ
Κ. Γ. ΜΑΥΡΟΜΑΡΑ ΚΑΙ
Θ. Μ. ΜΗΤΡΑΚΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Αθήνα 2004

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

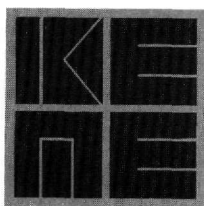
Μελέτες 50

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Κωνσταντίνου Ν. Κανελλόπουλου
Επιστημονικού Ερευνητή ΚΕΠΕ

Κωνσταντίνου Γ. Μαυρομαρά
Καθ. Πανεπιστημίου Aberdeen Μ. Βρετανίας

Θεόδωρου Μ. Μητράκου
Οικονομολόγου Δ/σης Μελετών Τράπεζας Ελλάδος

Αθήνα 2004

Copyright 2003
του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών
Ιπποκράτους 22, 106 80 Αθήνα

α΄ έκδοση 2003

β΄ έκδοση 2004

ISBN: 960-341-044-6

ISSN: 1108-5789

Οι γνώμες και κρίσεις που περιέχει η εργασία αυτή
είναι των συγγραφέων και δεν αντιπροσωπεύουν αναγκαία
γνώμες ή κρίσεις του Κέντρου Προγραμματισμού
και Οικονομικών Ερευνών.

ΚΕΝΤΡΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ) ιδρύθηκε το 1959 ως μία μικρή ερευνητική μονάδα με την επωνυμία «Κέντρον Οικονομικών Ερευνών», με βασικό σκοπό την επιστημονική μελέτη των οικονομικών προβλημάτων της Ελλάδας, την ενθάρρυνση των οικονομικών ερευνών και τη συνεργασία με άλλα επιστημονικά ιδρύματα.

Το 1964 το ΚΕΠΕ πήρε τη σημερινή του ονομασία και διάρθρωση και του ανατέθηκαν οι εξής πρόσθετες αρμοδιότητες: (α) Η κατάρτιση σχεδίων βραχυχρόνιων, μεσοχρόνιων και μακροχρόνιων προγραμμάτων ανάπτυξης, η εκπόνηση σχεδίων προγραμμάτων περιφερειακής και χωροταξικής ανάπτυξης, καθώς και προγραμμάτων δημόσιων επενδύσεων, σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές που καθορίζει η κυβέρνηση. (β) Η παρακολούθηση και ανάλυση της βραχυπρόθεσμης και μεσοπρόθεσμης εξέλιξης της ελληνικής οικονομίας, καθώς και η κατάρτιση προτάσεων για τη λήψη των κατάλληλων μέτρων. (γ) Η επιμόρφωση νέων οικονομολόγων, ιδιαίτερα σε θέματα προγραμματισμού και οικονομικής ανάπτυξης.

Το ΚΕΠΕ έχει αναπτύξει και αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα σε όλους τους πιο πάνω τομείς. Διεξάγει συστηματικές έρευνες πάνω σε βασικά θέματα της ελληνικής οικονομίας, εκπονεί σχέδια προγραμμάτων ανάπτυξης, παρακολουθεί τις βραχυχρόνιες εξελίξεις, χορηγεί υποτροφίες για μεταπτυχιακές σπουδές στην οικονομική επιστήμη και τον προγραμματισμό και οργανώνει διαλέξεις και σεμινάρια.

Στο πλαίσιο αυτών των δραστηριοτήτων εντάσσεται και η δημοσίευση «Μελετών» και «Στατιστικών Σειρών», που είναι αποτέλεσμα έρευνας μελετητών του ΚΕΠΕ, και «Εκθέσεων», που τις περισσότερες φορές είναι αποτέλεσμα συλλογικής εργασίας ομάδων επιστημόνων, οι οποίες συνιστώνται

για την εκπόνηση αναπτυξιακών προγραμμάτων. Επίσης δημοσιεύονται από το Κέντρο «Εργασίες για Συζήτηση» προσκεκλημένων επιστημόνων ή μελών του προσωπικού του Ιδρύματος.

Το ΚΕΠΕ βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με αντίστοιχα επιστημονικά ιδρύματα του εξωτερικού και ανταλλάσσει εκδόσεις, όπως και απόψεις και πληροφορίες πάνω σε θέματα τρεχουσών οικονομικών εξελίξεων και μεθόδων οικονομικής έρευνας, συμβάλλοντας και με αυτόν τον τρόπο στην προαγωγή της οικονομικής επιστήμης στη χώρα.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Β' ΕΚΔΟΣΗΣ

Η μεγάλη απήχηση της πρώτης έκδοσης της παρούσας μελέτης δείχνει αφενός μεν ότι οι σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας παρουσιάζουν έντονο και συνεχές ενδιαφέρον, αφετέρου δε ότι οι συγγραφείς παρουσιάζουν και αναλύουν τα πραγματευόμενα θέματα με εύληπτο τρόπο, προσφέροντας στον αναγνώστη το σχετικό θεωρητικό υπόβαθρο καθώς και τις πρόσφατες εξελίξεις στη χώρα μας. Η χρησιμότητα της μελέτης προκύπτει και από την παρουσίασή της σε δημόσια συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών στις 21 Οκτωβρίου 2004 (Εισηγητής ο Καθηγητής Κ. Δρακάτος). Η εξάντληση της πρώτης έκδοσης της μελέτης, καθώς και η διαπιστωμένη ζήτησή της, ιδιαίτερα από φοιτητές οικονομικών και κοινωνικών επιστημών, κατέστησαν αναγκαία την επανέκδοσή της.

Καθηγητής ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ Π. ΠΡΟΔΡΟΜΙΔΗΣ

Πρόεδρος του Δ.Σ. και
Επιστημονικός Διευθυντής

Κέντρο Προγραμματισμού
και Οικονομικών Ερευνών
Νοέμβριος 2004

ΠΡΟΛΟΓΟΣ Α΄ ΕΚΔΟΣΗΣ

Το εκπαιδευτικό σύστημα, καθώς και οι σχέσεις της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, παρουσιάζουν συνεχές και αυξανόμενο ενδιαφέρον, ιδιαίτερα λόγω των δυσκολιών μετάβασης των νέων από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας, καθώς και των παρατηρούμενων οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών τόσο στη χώρα μας, όσο και σε άλλες χώρες.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια συστηματική τεκμηρίωση, καθώς επίσης και ανάλυση των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας στη χώρα μας, με κέντρο βάρους το πώς η εκπαίδευση επηρεάζει τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό, στην απασχόληση και ανεργία, την ομαλή μετάβαση στην παραγωγή, καθώς και τις αμοιβές. Χαρακτηριστικό της μελέτης, που στηρίζεται σε αδημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού και των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΣΥΕ, είναι ότι τα εξεταζόμενα επίπεδα και τύποι εκπαίδευσης σε πολλά από τα πραγματευόμενα θέματα είναι περισσότερα από τα συνήθως δημοσιευόμενα. Η πρωτογενής πληροφόρηση, οι διαπιστώσεις, τα συμπεράσματα και η μεθοδολογία της μελέτης διευρύνουν τις γνώσεις μας για την απασχόληση, την ανεργία, τον προσδιορισμό των αμοιβών και τη σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας στη χώρα μας, ενώ μπορούν να αποτελέσουν ερέθισμα για παρόμοιες και πιο επίκαιρες διερευνήσεις των θεμάτων.

Η παρούσα μελέτη είναι χρήσιμη όχι μόνο στους ασκούντες οικονομική και εκπαιδευτική πολιτική αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο για τις σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας.

Καθηγητής ΘΕΟΔΩΡΟΣ Π. ΛΙΑΝΟΣ
Πρόεδρος του Δ.Σ. και
Επιστημονικός Διευθυντής

Κέντρο Προγραμματισμού
και Οικονομικών Ερευνών
Ιανουάριος 2003

Η παρούσα μελέτη είναι μέρος του ερευνητικού έργου «Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα» του ΕΠΕΑΕΚ που υλοποιήθηκε στο ΚΕΠΕ με Επιστημονικό Υπεύθυνο τον Ερευνητή του ΚΕΠΕ Κωνσταντίνο Α. Κάρμα. Από το στάδιο του σχεδιασμού του όλου έργου ο Κ. Κανελλόπουλος ανέλαβε να διερευνήσει τις «σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας», ενώ μετέπειτα προστέθηκαν και οι Κ. Μαυρομαράς, ειδικός στα οικονομετρικά της αγοράς εργασίας, και Θ. Μητράκος, ειδικός στις δειγματοληπτικές έρευνες και στις στατιστικές εκτιμήσεις. Αν και η μελέτη αποτελεί προϊόν συλλογικής προσπάθειας επιστημόνων με μακροχρόνια συνεργασία, υπεύθυνος για τη μεθοδολογία και σύνταξη της μελέτης είναι ο πρώτος των συγγραφέων.

Θέλουμε να εκφράσουμε τις θερμές ευχαριστίες μας στον Κώστα Κάρμα για τις πολύωρες και έντονες επιστημονικές συζητήσεις, καθώς και για τα εποικοδομητικά σχόλια και παρατηρήσεις σε προηγούμενα σχέδια της παρούσας εργασίας. Εποικοδομητικά και ενθαρρυντικά σχόλια προσέφεραν επίσης οι Λουκής Αθανασίου και Γιώργος Ψαχαρόπουλος και γι' αυτό και τους ευχαριστούμε πολύ. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζονται επίσης στους δύο εξωτερικούς κριτές, οι οποίοι με τα σχόλιά τους βοήθησαν στην καλύτερη θεμελίωση της επιχειρηματολογίας, στην προσφορότερη παρουσίαση των κεφαλαίων, καθώς και στην ακριβέστερη διατύπωση. Θερμές ευχαριστίες επίσης εκφράζουμε και προς τους Κώστα Ντόσκουρα, Βασιλική Καπονικολού, Νικόλαο Κανελλόπουλο και Σωτήρη Πέτρο που με προθυμία και αποτελεσματικότητα βοήθησαν σε διάφορα στάδια της μελέτης. Τέλος, ευχαριστούμε τις Ελένη Σουλτανάκη και Βικτώρια Δεδειγιάν για την επιμέλεια του κειμένου και της έκδοσης.

Στη δεύτερη έκδοση της μελέτης έγιναν από τους συγγραφείς ορισμένες φραστικές βελτιώσεις στο κείμενο της πρώτης έκδοσης.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΕΛΜΟΠΟΥΛΟΣ

Νοέμβριος 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίδα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Σκοπός της μελέτης.....	15
1.2. Περίγραμμα της μελέτης.....	18

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

2.1. Γενική θεώρηση.....	22
2.2. Θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου.....	32
2.2.1. Συναρτήσεις αμοιβών.....	45
2.2.2. Διεύρυνση των συναρτήσεων αμοιβών.....	49
2.3. Δυαδικές και εσωτερικές αγορές εργασίας.....	51
2.4. Θεωρία φίλτρου.....	55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ - ΑΝΕΡΓΙΑ

3.1. Εισαγωγή.....	60
3.2. Χρησιμοποιούμενα στοιχεία.....	62
3.3. Αλλαγές εκπαιδευτικού συστήματος.....	65
3.4. Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού.....	67
3.5. Επίπεδο εκπαίδευσης και συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό.....	77
3.6. Εκπαίδευση και ανεργία.....	90

3.7. Εκπαίδευση και κλάδος απασχόλησης.....	102
3.8. Απασχόληση σε δημόσιο και σε ιδιωτικό τομέα.....	124
3.9. Μερικές συγκρίσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση.....	135

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

4.1. Εισαγωγή.....	140
4.2. Μετάβαση και συμμετοχή - ανεργία.....	144
4.3. Μετάβαση και διάρθρωση απασχόλησης.....	164
4.4. Συγκρίσεις με άλλες χώρες.....	186

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΜΟΙΒΕΣ

5.1. Εισαγωγή.....	192
5.2. Προηγούμενες εργασίες και στατιστικά στοιχεία.....	193
5.3. Εμπειρικές εκτιμήσεις.....	197
5.3.1. Η ανισότητα των αμοιβών εργασίας.....	197
5.3.2. Ηλικία, εκπαίδευση, αμοιβές.....	203
5.3.3. Εσωτερική απόδοση της εκπαίδευσης.....	220
5.3.4. Εκτίμηση συναρτήσεων αμοιβών.....	227
5.3.5. Διαχρονικός προσδιορισμός των αμοιβών.....	235
5.3.6. Συναρτήσεις αμοιβών γυναικών.....	241
5.3.7. Διαφορές αμοιβών ανδρών - γυναικών.....	248

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	255
------------------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	271
-------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Σκοπός της μελέτης

Η παρούσα μελέτη αναφέρεται στις σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Αντικειμενικός σκοπός είναι όχι απλώς η καταγραφή των πρόσφατων εξελίξεων σχετικά με το πώς επηρεάζει η εκπαίδευση τη θέση των ατόμων στην αγορά εργασίας, αλλά και η αναλυτική τεκμηρίωση και ερμηνεία αυτών των σχέσεων. Τα εμπειρικά της τμήματα στηρίζονται σε δημοσιευμένα και δημοσιεύτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, καθώς και των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, που διενεργεί η Στατιστική Υπηρεσία, πολλά από τα οποία πινακοποιούνται και επεξεργάζονται για πρώτη φορά.

Υπάρχουν αρκετοί λόγοι για να ασχοληθεί κάποιος με το θέμα αυτό ερευνητικά. Η εκπαίδευση, που είναι πράγματι πολυδιάστατο αγαθό, πέραν από τις παιδαγωγικές, πολιτιστικές και κοινωνικές επιδράσεις που ασκεί στα άτομα και τις κοινωνίες, έχει επίσης και σημαντικές οικονομικές πλευρές. Οι πλευρές αυτές επηρεάζουν το εισόδημα και την ευημερία των ατόμων αλλά και τη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών. Το ελληνικό κράτος αλλά και τα ελληνικά νοικοκυριά δαπανούν σημαντικό μέρος από τους πόρους που διαθέτουν για την εκπαίδευση και κατάρτιση των νέων, επειδή, μεταξύ άλλων, πιστεύουν ότι με αυτό τον τρόπο τούς προετοιμάζουν καλύτερα για αποδοτική επαγγελματική σταδιοδρομία. Έτσι είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε ποια είναι τα αποτελέσματα αυτών των δαπανών τόσο για τη βελτίωση της επαγγελματικής θέσης των ατόμων σε όρους απασχόλησης και αμοιβών, τη μείωση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, όσο και γενικότερα για την ανάπτυξη της οικονομίας. Η θεώρηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος με επικέντρω-

ση κυρίως στα πολιτιστικά, φιλοσοφικά και παιδαγωγικά του συστατικά δεν έχει επιτρέψει τη συστηματική ανάλυση και μελέτη του ρόλου και της αποστολής της εκπαίδευσης στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας και την ευημερία των ατόμων. Αναμφίβολα η εκπαίδευση είναι μια πολύπλευρη και πολυσύνθετη λειτουργία. Οι οικονομικές της ωστόσο πλευρές είναι από τις βασικότερες μιας και συνδέονται με τη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης αλλά και με το εισόδημα και την ευημερία των ατόμων. Καθίσταται έτσι πολλαπλώς χρήσιμη η ανάλυση και η τεκμηρίωσή τους.

Στον σημερινό κόσμο, όπου κυριαρχεί η τάση της παγκοσμιοποίησης των αγορών, κράτη που θα προσαρμοσθούν ταχύτερα στις επιβαλλόμενες τεχνολογικές και διαρθρωτικές αλλαγές αναμένεται ότι θα μπορέσουν να ανταγωνίζονται αποτελεσματικότερα στον διεθνή στίβο και να δημιουργούν πλούτο. Αυτό για να γίνει προϋποθέτει το κατάλληλα εκπαιδευμένο και ευέλικτο ανθρώπινο δυναμικό το οποίο θα είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις αναγκαίες αλλαγές, και αυτό γίνεται μόνο μέσα από ένα αποτελεσματικό και δυναμικό εκπαιδευτικό σύστημα. Υποστηρίζεται βέβαια ότι στον σημερινό κόσμο των αυξανόμενων πληροφοριών, των ραγδαίων τεχνολογικών αλλαγών και της βελτίωσης των επικοινωνιών καλύτερα θα ανταποκριθούν οι κοινωνίες της γνώσεως, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων είναι η κατοχή των αναγκαίων γνώσεων και δεξιοτήτων από τους ανθρώπους τους αλλά και η ικανότητά τους να προσαρμόζονται στις νέες απαιτήσεις. Η γνώση, η μάθηση, οι πληροφορίες και η τεχνική κατάρτιση θεωρούνται πλέον σημαντικά στοιχεία από τα οποία προσδιορίζεται η ευημερία των κοινωνιών αλλά και η θέση τους διεθνώς. Χώρες με επαρκή τέτοια στοιχεία είναι πιο πιθανό να αποφύγουν τον διεθνή ανταγωνισμό που στηρίζεται στη φτηνή εργασία και να συντηρήσουν το τρίπτυχο υψηλή εκπαίδευση και κατάρτιση, υψηλή παραγωγικότητα, υψηλές αμοιβές. Ταυτόχρονα, η παγκοσμιοποίηση αφαιρεί από τις κυβερνήσεις, ιδιαίτερα μικρών κρατών, παραδοσιακά μέσα άσκησης οικονομικής πολιτικής, μιας και η ευχέρεια επιβολής δασμών, επιδότησης προϊόντων, άσκησης ανεξάρτητης νομισματικής ή δημοσιονομικής πολιτικής εξαφανίζεται ή περιορίζεται δραστικά καθώς οι οικονομίες γίνονται όλο και πιο ανοικτές.

Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ο ρόλος της εκπαίδευσης, ο έλεγχος, η χρηματοδότηση και η οργάνωση της οποίας εν πολλοίς παραμένει στην αρμοδιότητα των κρατών, αναβαθμίζεται και όλο και περισσότεροι στρέφονται προς αυτήν θεωρώντας την ως εργαλείο επίτευξης και οικονομικών στόχων. Η εκπαίδευση καθίσταται όλο και περισσότερο επίκαιρο θέμα και πολλές χώρες έχουν αναλάβει θεσμικές και οργανωτικές αλλαγές στα εκπαιδευτικά τους συστήματα για να τα κάνουν περισσότερο αποτελεσματικά και κατάλληλα στις σημερινές συνθήκες. Για να επιτελέσει ωστόσο αυτό τον ρόλο η εκπαίδευση πρέπει να εμφανίζει υψηλή αποδοτικότητα και αποτελεσματικότητα. Οι θετικές επιδράσεις που ασκεί η εκπαίδευση στη θέση των ατόμων στην αγορά εργασίας θεωρούνται ως δείκτες επίδοσης της εκπαίδευσης. Η εύκολη ενσωμάτωση των εξερχομένων από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας αποτελεί προφανώς δείκτη ενός αποτελεσματικού εκπαιδευτικού συστήματος. Αντίθετα, η υψηλή και μακροχρόνια ανεργία των περισσότερων εκπαιδευμένων, πέραν από το ψυχικό κόστος που συνεπάγεται, δείχνει και σπατάλη χρηματικών και ανθρώπινων πόρων κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Επίσης, η θετική συσχέτιση της εκπαίδευσης με την απασχόληση και τις αμοιβές θεωρείται δείκτης αποδοτικού εκπαιδευτικού συστήματος και αποτελεί σαφή δείκτη για άσκηση ανάλογης κρατικής εκπαιδευτικής και όχι μόνο πολιτικής. Τέλος, οι εκπαιδευτικές επιλογές των ατόμων βοηθούνται επίσης από την έγκαιρη γνώση των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας.

Και στο θεωρητικό επίπεδο οι σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας έχουν γίνει αντικείμενο έντονου και γόνιμου προβληματισμού κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Ο δε έλεγχος των διαφόρων, συχνά συγκρουόμενων, θεωρητικών προσεγγίσεων καθίσταται τελικά εμπειρικός, χρησιμοποιώντας στατιστικά στοιχεία από διάφορες χώρες, όπως γίνεται και στην παρούσα εργασία.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, η οποία αφού εκπλήρωσε τα μακροοικονομικά κριτήρια ένταξης στη ζώνη του ευρώ έγινε μέλος της, η σημασία της εκπαίδευσης καθίσταται όλο και πιο επίκαιρη. Είναι πλέον ευρέως αποδεκτό ότι κυρίαρχος στόχος της κρατικής πολιτικής πρέπει να είναι η

πραγματική σύγκλιση της ελληνικής οικονομίας με τις χώρες της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ), μέσα σε λίγο πολύ δεδομένη νομισματική σταθερότητα και δημοσιονομική ισορροπία. Ο στόχος αυτός πρακτικά ισοδυναμεί με την επίτευξη και διατήρηση επί μακρόν ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης σημαντικά υψηλότερων από τους αντίστοιχους των άλλων χωρών της ΟΝΕ. Η εξέλιξη αυτή και οι διαρθρωτικές αλλαγές που συνεπάγεται, σε συνδυασμό με την παγκοσμιοποίηση των οικονομιών και τον έντονα οικονομικό ανταγωνισμό από το εξωτερικό, καθιστούν αναπόφευκτες μεταβολές και μεταρρυθμίσεις σε θεσμούς και οργανωτικά σχήματα της οικονομίας και κοινωνίας μη εξαιρουμένου του εκπαιδευτικού συστήματος. Στόχος δεν μπορεί παρά να είναι η ύπαρξη και η στήριξη του κατάλληλου ανθρώπινου δυναμικού και ενός καλά οργανωμένου και συντονισμένου με το περιβάλλον του εκπαιδευτικού συστήματος. Σημαντικός επίσης μπορεί να είναι και ο ρόλος της κατάρτισης ενηλίκων και της δια βίου εκπαίδευσης στον σχηματισμό του αναγκαίου ανθρώπινου κεφαλαίου. Οι ελλείψεις σε ανθρώπινο δυναμικό συνεπάγονται καθυστέρηση στη δημιουργία νέων παραγωγικών μονάδων σε νεοεμφανιζόμενα προϊόντα και υπηρεσίες, καθώς και μη επιβίωση ή μη προσαρμογή των υφισταμένων στις νέες συνθήκες. Έτσι ο ρόλος της εκπαίδευσης στη χώρα μας, η οποία έχει ήδη απωλέσει την ευχέρεια άσκησης αυτόνομης μακροοικονομικής πολιτικής, καθίσταται όλο και σημαντικότερος.

1.2. Περίγραμμα της μελέτης

Η μελέτη βασίζεται σε επιμέρους προϊόν ευρύτερης Έρευνας του ΕΠΕΑΕΚ με τίτλο «*Η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα: μία συστημική ανάλυση, παρουσίαση και προβολή της στον 21ο αιώνα, ως υποσυστήματος του ευρύτερου εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης*». Η ευρύτερη έρευνα, όπως είχε αναλυτικά σχεδιασθεί από τον Επιστημονικό Υπεύθυνο συνάδελφο Δρ Κωνσταντίνο Κάρμα, απέβλεπε στο να μελετήσει την τριτοβάθμια εκπαίδευση θεωρώντας την ως ξεχωριστό σύστημα, το οποίο δέχεται εισροές σε ανθρώπινους και υλι-

κούς πόρους από την κοινωνία (κυρίως αποφοίτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης), τους οποίους ακολούθως με την εκπαιδευτική διαδικασία στο εσωτερικό του τους μετασχηματίζει σε φορείς χρήσιμων γνώσεων και άλλων ειδικεύσεων και στη συνέχεια τούς αποδίδει ως εκροές στην αγορά εργασίας και γενικότερα στην κοινωνία. Με αυτή τη θεώρηση είναι φανερό ότι η ευρύτερη έρευνα έχει τρεις κύριες διαστάσεις. Τις εισροές ή την πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, την εσωτερική λειτουργία και αποδοτικότητα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και τις σχέσεις της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, ή συνώνυμα την εξωτερική της αποτελεσματικότητα.

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στην τρίτη παραπάνω διάσταση και ξεκίνησε με κύριο σκοπό τη μελέτη της θέσης στην αγορά εργασίας πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Κύριες διαστάσεις της θέσης στην αγορά εργασίας είναι κατά πόσο υπάρχει πρόσδεση σε αυτή μετρούμενη με δείκτες συμμετοχής, απασχόλησης και ανεργίας, καθώς και οι αμοιβές τις οποίες λαμβάνουν οι εργαζόμενοι της κατηγορίας αυτής. Παραπέρα η διαδικασία μετάβασης από την τριτοβάθμια εκπαίδευση στην αγορά εργασίας περιέχει ενδιαφέρουσες διαστάσεις τόσο για την ανταπόκριση της πρώτης στις απαιτήσεις της δεύτερης όσο και στις επιθυμίες και προσδοκίες των αποφοίτων. Έτσι η εργασία ουσιαστικά πραγματεύεται τις βασικές διαστάσεις των σχέσεων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας. Επειδή ωστόσο οι σχέσεις τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας δεν είναι αποκομμένες από τις σχέσεις άλλων (χαμηλότερων) επιπέδων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας, επιλέξαμε να διευρύνουμε το αντικείμενο της μελέτης μας και να ασχοληθούμε με τις σχέσεις εκπαίδευσης γενικότερα (όχι μόνο τριτοβάθμιας) και αγοράς εργασίας, όπως δηλώνει και ο τίτλος της μελέτης. Έτσι χωρίσαμε το αντικείμενό μας σε τρία κύρια εμπειρικά κεφάλαια, τα οποία μαζί με το θεωρητικό πλαίσιο και τα συμπεράσματα παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Στο Κεφάλαιο 2 παρουσιάζεται το σχετικό θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η ακολουθούμενη στα επόμενα κεφάλαια μεθοδολογική προσέγγιση στις διερευνώμενες εμπειρικά σχέσεις. Στόχος εδώ είναι η

κριτική επισκόπηση των βασικών εναλλακτικών θεωρητικών προσεγγίσεων που συνδέουν την εκπαίδευση με την αγορά εργασίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κριτική επισκόπηση των θεωριών για την επίδραση της εκπαίδευσης στη συμμετοχή στην αγορά εργασίας καθώς και στον προσδιορισμό των αμοιβών, όπου παρουσιάζονται οι διάφορες θεωρητικές προσεγγίσεις ξεκινώντας από τη θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου και φτάνοντας στις εναλλακτικές και ανταγωνιστικές αυτής.

Το Κεφάλαιο 3 της μελέτης ασχολείται με τις σχέσεις εκπαίδευσης και απασχόλησης-ανεργίας. Αρχικά γίνεται η παρουσίαση των χρησιμοποιούμενων στατιστικών στοιχείων (Έρευνες Εργατικού Δυναμικού), τα οποία εκτός του κεφαλαίου αυτού αξιοποιούνται και στην ανάλυση του επόμενου κεφαλαίου της μελέτης. Στη συνέχεια τεκμηριώνεται η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού και εργατικού δυναμικού τη δεκαετία του 1990, σε σχετικά αναλυτικό επίπεδο. Ακολούθως, παρουσιάζονται και αναλύονται σε πρώτο στάδιο οι σχέσεις εκπαίδευσης και συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, καθώς και οι σχέσεις εκπαίδευσης και ανεργίας. Στη συνέχεια γίνεται ανάλυση των σχέσεων εκπαίδευσης και απασχόλησης κατά κλάδο, με σκοπό να εκτιμηθεί εάν οι παρατηρούμενες μεταβολές της σύνθεσης της απασχόλησης κατά κλάδο και επίπεδο εκπαίδευσης είναι αποτέλεσμα μεταβολών της ζήτησης ή της προσφοράς εργασίας. Το επόμενο θέμα του κεφαλαίου είναι η εξέλιξη της απασχόλησης στον δημόσιο και ιδιωτικό τομέα τη δεκαετία του 1990 κατά επίπεδο εκπαίδευσης και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Η ανάλυση του κεφαλαίου ολοκληρώνεται με συγκρίσεις σχετικών μεγεθών της Ελλάδας με αντίστοιχα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και άλλων χωρών του Ευρωπαϊκού Νότου. Σημειώνεται ότι η όλη ανάλυση του κεφαλαίου, όπως και των επομένων, γίνεται κατά φύλο και οι καταγραφόμενες εδώ εκπαιδευτικές ομάδες δεν είναι μόνο οι επτά που συνήθως δημοσιεύονται αλλά προσεγγίζουν τις τριάντα.

Το Κεφάλαιο 4 ασχολείται με το δεύτερο κύριο αντικείμενο της εργασίας, που είναι οι δυσκολίες αλλά και οι ευκαιρίες, που συναντούν οι εξερχόμενοι από το εκπαιδευτικό σύστημα στην προσπάθειά τους να ενταχθούν στην αγορά εργασίας. Πρακτικά μιλάμε για τη μετάβαση των

νέων από την επίσημη εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι την πρόσφατη περίοδο η υψηλή ανεργία των νέων (σε ποσοστό και διάρκεια) κατά διάφορα επίπεδα και τύπους εκπαίδευσης. Το κεφάλαιο με περιγραφικό και συγκριτικό τρόπο δίνει πληροφόρηση για τις πρόσφατες σχετικές εξελίξεις, παρουσιάζει σχετικές διεθνείς συγκρίσεις και καταγράφει τις πιθανές αιτίες τους. Ειδικότερα, αρχικά παρουσιάζει τις σχετικές έννοιες καθώς και τους χρησιμοποιούμενους δείκτες μέτρησης του κατά πόσον η μετάβαση είναι ή όχι επιτυχής. Στη συνέχεια καταγράφει και αναλύει σε πρώτο στάδιο τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και την ανεργία (ποσοστό και διάρκεια) των πρόσφατα εξελθόντων από τις διάφορες βαθμίδες και σχολές του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και τον τομέα απασχόλησης όσων από αυτούς απασχολούνται. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με συγκρίσεις των σχετικών μεγεθών της Ελλάδος με αντίστοιχα άλλων χωρών του ΟΟΣΑ καθώς και με μερικές σκέψεις για το πώς η αγορά εργασίας θα μπορούσε να γίνει φιλικότερη για τους νεοεισερχόμενους σε αυτήν.

Το πώς και πόσο η εκπαίδευση επηρεάζει τις αμοιβές των εργαζομένων (μισθωτών και ημερομισθίων) αποτελεί το επόμενο κύριο αντικείμενο της παρούσας εργασίας (Κεφάλαιο 5). Αρχικά καταγράφονται οι προηγούμενες σχετικές εμπειρικές προσεγγίσεις και ακολούθως παρουσιάζονται τα χρησιμοποιούμενα πρωτογενή στατιστικά στοιχεία. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τις υπάρχουσες Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών και αξιοποιούνται τόσο για την εκτίμηση των οικονομικών αποδόσεων της εκπαίδευσης όσο και γενικότερα των σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών. Η εμπειρική ανάλυση αρχίζει με την παρουσίαση σχετικών πινάκων και κατανομών των αμοιβών κατά επίπεδο εκπαίδευσης και συνεχίζεται με την εκτίμηση των εσωτερικών αποδόσεων της εκπαίδευσης, καθώς και εκτιμήσεων που προκύπτουν από πολυμεταβλητές συναρτήσεις αμοιβών. Διεξάγεται δε χωριστά κατά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο και καλύπτει την εικοσιπενταετία μετά τη μεταπολίτευση.

Τέλος, μια σύνοψη και τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης κατά θέμα παρουσιάζονται στο τελευταίο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ

2.1. Γενική θεώρηση

Είναι προφανές ότι η εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στα άτομα, τις παραγωγικές μονάδες και τις κοινωνίες. Καταρχήν υπάρχουν πολλαπλά πολιτισμικά και κοινωνικά οφέλη από αυτήν. Η εκπαίδευση, ιδιαίτερα η γενική, παρέχει τη βάση για την κοινωνική ανάπτυξη των ατόμων, καθιστά τα άτομα ικανά να μιλούν την ίδια γλώσσα και να μοιράζονται τις ίδιες αξίες, μεταβιβάζει από γενεά σε γενεά τις κοινωνικές αξίες και επιδιώξεις, καλλιεργεί τον πολιτισμό και τις παραδόσεις που συνιστούν βάση για την κοινωνική συνεννόηση και συνοχή, και αποτελεί πηγή για κοινωνική και οικονομική πρόοδο.

Αναμφίβολα η εκπαίδευση έχει οικονομική σημασία τόσο σε γενικούς όρους όσο και σε όρους βελτίωσης της παραγωγικότητας. Από τη μια πλευρά μέσω της εκπαίδευσης δημιουργείται και διαχέεται η επιστημονική γνώση, η οποία εφαρμοζόμενη στην παραγωγική διαδικασία αναβαθμίζει την τεχνολογική πρόοδο και βελτιώνει την παραγωγικότητα. Από την άλλη, η εκπαίδευση αυξάνοντας τις γνώσεις και δεξιότητες των εργαζομένων τούς καθιστά ικανούς για συγκεκριμένες εργασίες και εύκολα προσαρμοζόμενους στις νεοεμφανιζόμενες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας. Συναφής με αυτό είναι και η συμπληρωματική σχέση που υπάρχει μεταξύ υψηλών γνώσεων και δεξιοτήτων αφενός και επενδύσεων και εφαρμογών σε νέες τεχνολογίες αφετέρου. Είναι προφανές ότι η σχέση αυτή προωθεί την οικονομική ανάπτυξη. Όπου το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι υψηλό, είναι πιθανότερο και η υιοθετούμενη τεχνολογία να είναι σχετικά πιο παραγωγική και συμπληρωματική του υφιστάμενου επιπέδου εκπαίδευσης.

Μια άλλη διάσταση της προσφοράς της εκπαίδευσης, η οποία όλο και περισσότερο τονίζεται από τους οικονομολόγους, είναι οι θετικές επιδράσεις που ασκεί η εκπαίδευση του ενός στην παραγωγικότητα του άλλου ή των άλλων με τους οποίους συνεργάζεται. Είναι κοινή παρατήρηση ότι σε εργασίες ομαδικές η παραγωγικότητα του περισσότερο εκπαιδευμένου συμπαρασύρει αυξητικά και την παραγωγικότητα των άλλων μελών της ομάδας. Με άλλα λόγια η εκπαίδευση ασκεί και θετικές οικονομικές εξωτερικές επιδράσεις. Έτσι το εκπαιδευτικό επίπεδο, που αποτελεί βασικό παραγωγικό προσόν των ατόμων, θεωρείται από όλο και περισσότερους ως κρίσιμη μεταβλητή για την επίδοση των εργαζομένων στην αγορά εργασίας, την παραγωγικότητα των φορέων παραγωγής (επιχειρήσεων), καθώς και για την ανάπτυξη της οικονομίας γενικότερα. Το δε ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά θέματα παραμένει εν πολλοίς μόνιμο και καθολικό, ενώ εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις συχνά υιοθετούνται σε πολλές χώρες για να επιτευχθούν οικονομικοί και όχι μόνο στόχοι.

Πρέπει εξαρχής να σημειωθεί ότι υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις ανάμεσα σε οικονομολόγους, κοινωνιολόγους και άλλους επιστήμονες ως προς τον ακριβή τρόπο με τον οποίο η εκπαίδευση επηρεάζει και επηρεάζεται από την οικονομική δραστηριότητα και την κοινωνική εξέλιξη. Η πλέον επικρατούσα προσέγγιση θεωρεί ότι η εκπαίδευση, βελτιώνοντας τις γνώσεις και δεξιότητες των ατόμων, τα καθιστά περισσότερο ικανά για την εκτέλεση αντίστοιχων καθηκόντων σε διάφορες θέσεις εργασίας και πιο προσαρμόσιμα στις απαιτήσεις (νέο)εμφανιζόμενων εργασιών, με φυσικό επακόλουθο την αύξηση της παραγωγικότητάς τους καθώς και των απολαβών τους. Αυτή η προσέγγιση, γνωστή και ως *θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου*, αν και έχει τις ρίζες της στον Adam Smith, ο οποίος υποστήριξε ότι οι μισθοί αυξάνονται με τη δυσκολία και το κόστος εκμάθησης της τέχνης, συστηματοποιήθηκε θεωρητικά και εμπειρικά στις αρχές της δεκαετίας του 1960.

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση αυξάνει τις γνώσεις και την παραγωγικότητα των ατόμων και συμβάλλει στην ανάπτυξη και διάχυση των νέων τεχνολογιών, γι' αυτό τα άτομα επι-

διώκουν και οι κοινωνίες χρηματοδοτούν τον σχηματισμό ανθρώπινου κεφαλαίου μέσω της εκπαίδευσης. Τα άτομα και οι γονείς τους θεωρούν την πέραν του υποχρεωτικού επιπέδου εκπαίδευση ως επένδυση, την οποία αναλαμβάνουν αφού συγκρίνουν το κόστος της (καταβαλλόμενα χρήματα και διαφυγόν εισόδημα) με τις αναμενόμενες επιπλέον απολαβές όταν εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Έτσι, ένας βασικός σκοπός της εκπαίδευσης καθίσταται η ενίσχυση της παραγωγικότητας και της αποτελεσματικότητας των ατόμων στην αγορά εργασίας. Τα πιο εκπαιδευμένα άτομα ως ανταμοιβή καταλαμβάνουν πιο ενδιαφέρουσες, ευχάριστες, προκλητικές και καλοαμειβόμενες θέσεις εργασίας, και επιπλέον απολαμβάνουν υψηλό σχετικά κοινωνικό γόητρο. Επιπλέον, μέσω της εκπαίδευσης οι άνθρωποι γίνονται πιο ευπροσάρμοστοι στις αναγκαίες διαρθρωτικές και κοινωνικές αλλαγές βοηθώντας έτσι την κινητικότητα της εργασίας μεταξύ επαγγελμάτων και βιομηχανιών ενισχύοντας την απασχόληση και ανταγωνιστικότητα, εξελίξεις που οδηγούν σε αυξημένες αμοιβές των πιο εκπαιδευμένων και άρα πιο παραγωγικών.

Στην ίδια θεωρητική προσέγγιση εντάσσεται και η εκτίμηση ότι στον βαθμό που τα πιο εκπαιδευμένα άτομα λόγω της αυξημένης τους συμβολής στο παραγόμενο προϊόν αποκτούν τα αναγκαία χρήματα για αξιοπρεπή διαβίωση, η εκπαίδευση μπορεί να θεωρηθεί ως παράγων μείωσης της φτώχειας και της εξάρτησης από την κρατική βοήθεια αλλά και συμβολής μέσω φορολογίας στα κρατικά έσοδα. Σε επίπεδο άσκησης πολιτικής την περίοδο εμφάνισης και ανάπτυξης της θεωρίας ανθρώπινου κεφαλαίου επικράτησαν ο εκπαιδευτικός προγραμματισμός και η επέκταση, παράλληλα με την αισιοδοξία ότι η επέκταση της εκπαίδευσης θα εξασφάλιζε οικονομική ανάπτυξη και ισότητα ευκαιριών. Σε ακαδημαϊκό επίπεδο η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, με κύριους εκπροσώπους τους ήδη νομπελίστες Theodore Schultz (1961) και Garry Becker (1964) και αργότερα τον Jacob Mincer (1974), ενέταξε τα οικονομικά της εργασίας στα πλαίσια της μικροοικονομικής ανάλυσης και πολλά από τα αντικείμενα του κλάδου, όπως τα οικονομικά της εκπαίδευσης και κατάρτισης, η επιλογή επαγγέλματος, η ανάλυση των προσλήψεων, η μελέτη της φτώχειας, η

ανάλυση των διακρίσεων στην αγορά εργασίας, και το μέγεθος της οικογένειας, αναλύθηκαν στα πλαίσια αυτής της νεοκλασικής προσέγγισης, δημιουργώντας τον κλάδο των οικονομικών που είναι γνωστός ως οικονομικά των ανθρώπινων πόρων (the economics of human resources). Σε μεθοδολογικό επίπεδο υπήρξε στροφή προς την ανάπτυξη οικονομικών υποδειγμάτων στηριγμένων στα πορίσματα της οικονομικής θεωρίας και στη χρήση πιο εκλεπτυσμένων στατιστικών και οικονομετρικών μεθόδων.

Ας σημειωθεί ότι η έννοια της απόκτησης ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ευρεία και περιλαμβάνει όχι μόνο τη φοίτηση σε μονάδες της τυπικής εκπαίδευσης αλλά και σε μονάδες ή προγράμματα της άτυπης εκπαίδευσης, της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης, την απόκτηση εμπειρίας στην εργασία, τη γεωγραφική μετακίνηση και την έρευνα για ανεύρεση νέας εργασίας. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των δραστηριοτήτων είναι ότι με αυτές οι άνθρωποι αποκτούν ικανότητες και δεξιότητες που δεν είχαν πριν, οι οποίες αυξάνουν την οικονομική τους παραγωγικότητα, και έτσι μπορούν να θεωρηθούν ως μορφή συσσώρευσης κεφαλαίου με μετρήσιμο κόστος και απόδοση. Οι περισσότερες από τις οικονομικές ικανότητες των ανθρώπων δεν οφείλονται στο προίσιμά τους από τη φύση κατά τη γέννησή τους. Σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, που ονομάζεται και σχολή της αύξησης της παραγωγικότητας, αυτές δεν είναι φυσικοί πόροι, αλλά αποκτώνται με χρονοβόρα και δαπανηρή επένδυση και προσπάθεια.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 ωστόσο εμφανίστηκαν κριτικές τόσο για τις θεωρητικές υποθέσεις της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου όσο και από τη διάψευση της πεποίθησης ότι η επέκταση της εκπαίδευσης θα οδηγούσε σε εξουδετέρωση της φτώχειας, μείωση των ανισοτήτων και ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης. Η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου σε αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες δεν συνοδεύτηκε τη δεκαετία του 1970 με την αναμενόμενη άνοδο της παραγωγικότητας. Παρά τη διαχρονική μείωση των εκπαιδευτικών ανισοτήτων δεν παρατηρήθηκε συστηματική μείωση στις διαφορές των αμοιβών και εισοδημάτων, ούτε τα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης, που απέ-

βλεπαν στην εξουδετέρωση της φτώχειας, απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, περίοδο υψηλού πληθωρισμού και ανεργίας, ιδιαίτερα των νέων, σε επίπεδο προτάσεων και άσκησης πολιτικής η έμφαση δόθηκε στην ποιοτική αναβάθμιση της εκπαίδευσης παρά στην ποσοτική της μεγέθυνση. Εξάλλου, στο περιβάλλον της οικονομικής δυσπραγίας, προωθήθηκε η αξιολόγηση των διαφόρων εκπαιδευτικών δαπανών και μονάδων και εμφανίστηκε στο προσκήνιο και η έννοια της δια βίου μάθησης (recurrent education) χωρίς ωστόσο εντυπωσιακή απήχηση.

Σε θεωρητικό επίπεδο η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου την ίδια εποχή δέχτηκε κριτική κυρίως στις δύο βασικές συνδέσεις που υποθέτει ότι υφίστανται: αφενός μεταξύ εκπαίδευσης και παραγωγικότητας και αφετέρου μεταξύ παραγωγικότητας και αμοιβών (Sober, 1982). Τη σύνδεση μεταξύ εκπαίδευσης και παραγωγικότητας αμφισβήτησαν οι οπαδοί της *θεωρίας του φίλτρου*, υποστηρίζοντας ότι η εκπαίδευση κυρίως κατατάσσει τους σπουδαστές ανάλογα με προϋπάρχουσες (κυρίως έμφυτες) ικανότητες και δεν συμβάλλει στην ουσιαστική αύξηση της παραγωγικότητας (Arrow, 1973, Spence, 1974, Stiglitz, 1975, Phelps, 1972). Η εκπαίδευση, απονέμοντας πιστοποιητικά και πτυχία που είναι διαπιστευτήρια για την αγορά εργασίας, αποτελεί απλώς μια ασφαλή ένδειξη ότι τα εκπαιδευμένα άτομα κατέχουν επιθυμητές από τους εργοδότες ικανότητες και γι' αυτό τα προτιμούν στις προσλήψεις και τα αμείβουν περισσότερο. Με άλλα λόγια τα εκπαιδευμένα άτομα είναι πιο παραγωγικά στην επαγγελματική τους σταδιοδρομία, επειδή έχουν την έμφυτη ικανότητα να μαθαίνουν νέες γνώσεις, την προθυμία να (συν)εργάζονται τηρώντας συγκεκριμένους κανόνες και προθεσμίες και την τάση να υιοθετούν ευκολότερα καινοτομίες στις δραστηριότητές τους, παρά επειδή απέκτησαν γνώσεις και δεξιότητες στην εκπαίδευσή τους.

Η θεωρία αυτή δέχεται, όπως και η προηγούμενη, ότι η εκπαίδευση αυξάνει τα μελλοντικά εισοδήματα των περισσότερο εκπαιδευμένων. Εγείρει ωστόσο ερωτήματα για τον κοινωνικό ρόλο της εκπαίδευσης, εάν η τελευταία απλώς φιλτράρει τους μαθητές και σπουδαστές για να τους

κατατάξει ανάλογα στην αγορά εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση υψηλές επενδύσεις στην επέκταση της εκπαίδευσης ή στην ποιοτική της αναβάθμιση μπορούν να χαρακτηρισθούν ως μη παραγωγικές, επειδή και αυτή η λειτουργία μπορεί κάλλιστα να γίνει και σε χαμηλότερα επίπεδα, ή και με κάποιον άλλο φτηνότερο μηχανισμό. Κάπου ενδιάμεσα υπάρχουν οι υποστηρικτές της ασθενούς εκδοχής της θεωρίας του φίλτρου, οι οποίοι δέχονται ότι η εκπαίδευση συμβάλλει μεν, μεταξύ άλλων, και στη γνωστική ανάπτυξη των ατόμων, η εκτιμώμενη όμως απόδοση των υψηλότερων αμοιβών για υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης είναι υπερεκτιμημένη.

Οι υποστηρικτές της θεωρίας του φίλτρου προς ενίσχυση της προσέγγισής τους προβάλλουν επίσης τη διαδεδομένη τοποθέτηση εργαζομένων σε θέσεις εργασίας για τις οποίες έχουν περισσότερα από τα αναγκαία προσόντα. Είναι με άλλα λόγια υπερεκπαιδευμένοι (*overeducated*). Εάν η εκπαίδευση είναι απλώς ένας μηχανισμός φιλτραρίσματος και εάν το γενικό επίπεδο της εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού αυξάνει διαχρονικά, τότε με τον χρόνο οι εργοδότες θα τείνουν να προσλαμβάνουν εργαζομένους των οποίων η εκπαίδευση ξεπερνάει τα αναγκαία για τη θέση εργασίας προσόντα, πράγμα που παρατηρείται σε διάφορες περιπτώσεις σε πολλές χώρες. Ακόμη και εάν η φύση της θέσης εργασίας δεν άλλαξε καθόλου, οι εργοδότες μπορεί να προτιμούν πτυχιούχους εκεί που προηγουμένως απασχολούνταν απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης. Κλασικό παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η απασχόληση πτυχιούχων ως γραμματέων. Πτυχιούχος γραμματέας δεν αναμένεται να χρειαστεί πολλά από όσα έμαθε στο πανεπιστήμιο για να ανταποκριθεί στα καθήκοντα της θέσης. Η υπερεκπαίδευση εξεταζόμενη στο σύνολο της οικονομίας μπορεί να θεωρηθεί ως ένδειξη υπερπροσφοράς πτυχιούχων, η οποία συνεπάγεται και μείωση της οικονομικής απόδοσης εκπαίδευσής τους.

Οι υποστηρικτές της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου από την άλλη πλευρά προβάλλουν το επιχείρημα ότι, εάν η εκπαίδευση λειτουργούσε αμιγώς ως φίλτρο, τότε οι εργοδότες θα βασιζόνταν σε αυτή μόνο αρχικά κατά την περίοδο της πρόσληψης, ενώ με την πάροδο του χρόνου καθώς θα αποκτούσαν ακριβέστερη πληροφόρηση για τους εργαζομένους

θα προσάρμοζαν τις αμοιβές στη βάση πλέον της παραγωγικότητας. Έτσι η επίδραση της εκπαίδευσης στις αμοιβές θα μειωνόταν δραστικά, πράγμα που κατά κανόνα δεν συμβαίνει στην πράξη.

Στη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και αμοιβών άσκησαν κριτική οι οπαδοί των διαφόρων θεσμικών θεωριών, οι οποίοι υποστήριξαν ότι ο προσδιορισμός των αμοιβών μπορεί να εξηγηθεί πιο αποτελεσματικά λαμβάνοντας υπόψη τα θεσμικά χαρακτηριστικά των αγορών εργασίας, όπως είναι οι ατέλειες των αγορών, οι διακρίσεις σε βάρος και υπέρ συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, οι ανισορροπίες και άλλα μη ανταγωνιστικά χαρακτηριστικά. Έτσι, ως εναλλακτική ερμηνεία της λειτουργίας της αγοράς εργασίας έχουν προταθεί οι λεγόμενες θεωρίες των δυαδικών ή κατατημένων μη ανταγωνιστικών αγορών εργασίας, που στοχεύουν στην ερμηνεία επίμονων φαινομένων λ.χ. φτώχειας, διακρίσεων, μακροχρόνιας ανεργίας. Συναφής με αυτές τις προσεγγίσεις είναι και η θεωρία της κοινωνικοποίησης μέσω της εκπαίδευσης, που αναπτύχθηκε από θεσμικούς και ριζοσπάστες οικονομολόγους των ΗΠΑ, και τονίζει περισσότερο την κοινωνική παρά τη γνωστική λειτουργία της εκπαίδευσης (Bowles and Gintis, 1976).

Οι Bowles and Gintis (1975) λ.χ. θεωρούν την εκπαίδευση ως όργανο κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Σύμφωνα με τους συγγραφείς οι εργοδότες προτιμούν τους περισσότερο εκπαιδευμένους όχι λόγω των δεξιοτήτων που απέκτησαν στην εκπαίδευση, αλλά επειδή είναι περισσότερο κοινωνικοποιημένοι στο εργασιακό περιβάλλον και άρα πιο παραγωγικοί στο υφιστάμενο πλαίσιο εργασίας. Ως κοινωνικά χαρακτηριστικά, που αναπτύσσονται μέσω της εκπαίδευσης και έχουν αξία στην αγορά εργασίας, αναφέρονται η τήρηση των προθεσμιών, η επιμονή, η συγκέντρωση, η συμμόρφωση με τις οδηγίες και η συνεργασία με άλλους. Για τα υψηλά επίπεδα εκπαίδευσης και θέσεων εργασίας αυτό που έχει αξία είναι η αυτοεκτίμηση και η ικανότητα να αναλαμβάνει κάποιος ηγετικές θέσεις. Αυτή η προσέγγιση, γνωστή και ως *κοινωνικοποίηση*, απορρίπτει την επίδραση των σχολείων στην ανάπτυξη γνώσεων και δεξιοτήτων και με την αυστηρή της μορφή θεωρεί τα σχολεία ως εργαλείο του καπιταλισμού για τη διαίρεση της εργασίας. Μέσω της εκπαίδευσης, αναπαράγεται η υφι-

στάμενη κοινωνική διάρθρωση και ο ρόλος της εκπαίδευσης καθίσταται ανασχετικός για την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη και ενισχυτικός των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων. Αυτή η διαίρεση διαιωνίζεται με τα εμπόδια κινητικότητας στην πλευρά της ζήτησης εργασίας, επειδή υπάρχουν κατατμημένες ή δυαδικές αγορές εργασίας, όπου η μεταξύ τους επικοινωνία είναι ιδιαίτερα περιορισμένη.

Ο ρόλος τον οποίο η τελευταία προσέγγιση στη ριζοσπαστική της μορφή αποδίδει στην εκπαίδευση (ως μέσο επιβολής του κεφαλαίου επί της εργασίας και αναπαραγωγής της υφιστάμενης κοινωνικής διάρθρωσης) είναι αντίθετος με αυτόν της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, η οποία θεωρεί την εκπαίδευση ως βασικό μέσο προώθησης της κοινωνικής και οικονομικής δικαιοσύνης και όργανο οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικής ευημερίας.

Η εμπειρική έρευνα των τελευταίων δεκαετιών επιβεβαιώνει τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου ως προς τη σημαντική επίδραση της εκπαίδευσης στην οικονομία κυρίως σε επίπεδο ατομικό αλλά και για την οικονομία συνολικά (οικονομική πρόοδος), αν και η τελευταία σχέση δεν είναι εύκολο να επαληθευτεί εμπειρικά. Αυτά ωστόσο τα ευρήματα δεν αποκλείουν τις άλλες ερμηνείες για τη θετική σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και οικονομικής επίδοσης. Έτσι δεν υπάρχει ακόμη ξεκάθαρη γνώση για την επακριβή διάσταση της σχέσης μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και παραγωγικότητας της εργασίας. Αυτή η σχέση φαίνεται ότι εξαρτάται τουλάχιστον μερικώς από την αύξηση μέσω της εκπαίδευσης της παραγωγικότητας της εργασίας. Προσδιορίζεται όμως και από την επίδραση της εκπαίδευσης με άλλους τρόπους, μιας και φαίνεται ότι λειτουργεί και ως φίλτρο ή διαπιστευτήριο, αλλά και ως μέσο κοινωνικοποίησης και κατανομής των ατόμων σε διάφορες θέσεις εργασίας. Από την άλλη πλευρά, καθώς τα εισοδήματα λόγω της αυξανόμενης εκπαίδευσης αυξάνουν, είναι πιθανό να οδηγήσουν σε περισσότερη εκπαίδευση. Με άλλα λόγια η συνήθως παρατηρούμενη βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου επηρεάζεται και από την εξέλιξη της οικονομίας. Συνεπώς η εκπαίδευση είναι ενδογενής μεταβλητή, γεγονός που δημιουργεί σοβαρά τεχνικά προβλή-

ματα στην εμπειρική εκτίμηση των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας.

Τέλος, έχουν παρατηρηθεί εμπειρικά και συστηματικές αποκλίσεις από την αναμενόμενη θετική σχέση μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και επίδοσης στην αγορά εργασίας λόγω λ.χ. εμποδίων στην είσοδο σε συγκεκριμένα προστατευμένα (κλειστά) επαγγέλματα ή υπερσυγκέντρωσης κοινωνικών ομάδων (όπως γυναικών ή μειονοτήτων) σε κάποια άλλα με χαμηλό γόητρο επαγγέλματα, ή λόγω αρνητικής αξιολόγησης από την αγορά εργασίας συγκεκριμένων υποβαθμισμένων εκπαιδευτικών μονάδων.

Από άποψη πολιτικής φαίνεται ότι υπάρχει ευρεία συμφωνία των πολιτικών φορέων ότι η εκπαίδευση αποτελεί αναγκαία αλλά όχι και επαρκή συνθήκη για την οικονομική πρόοδο. Έτσι η ενθάρρυνση από το κράτος της ευρύτερης συμμετοχής σε προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης αποτελεί αναγκαίο κομμάτι της πολιτικής για την αύξηση της κοινωνικής ευημερίας. Η παγκοσμιοποίηση των οικονομιών, το άνοιγμα στον διεθνή ανταγωνισμό και οι νέες τεχνολογίες, σύμφωνα με τους επιστήμονες των διαφόρων θεωρητικών προσεγγίσεων, απαιτούν οι εργαζόμενοι να έχουν καλή εκπαίδευση και ικανότητα συνεχούς προσαρμογής και αναβάθμισης των δεξιοτήτων τους στη διάρκεια της ενεργού σταδιοδρομίας τους για να ανταποκριθούν στις νέες προκλήσεις και ευκαιρίες που εμφανίζονται.

Οι παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις παρουσιάζονται περιληπτικά στη συνέχεια μιας και, όπως προκύπτει στο εμπειρικό μέρος της μελέτης, φαίνεται ότι έχουν σημασία για την ερμηνεία των παρατηρούμενων σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών και διότι συνεπάγονται διαφορετικές προτάσεις εκπαιδευτικής πολιτικής. Θα πρέπει ωστόσο να αναφερθεί εισαγωγικά ότι ο ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει εκ νέου τονισθεί στις νέες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης, όπως αναπτύχθηκαν από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Romer, 1986, 1990, Lucas, 1988, Rebelo, 1991) και τεκμηριώνονται εμπειρικά από τους Barro and Sala-i-Martin (1995). Η πρόσφατη θεωρία έχει επιδιώξει να θεμελιώσει τον ρόλο του ανθρώπινου κεφαλαίου στον προσδιορισμό του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης, δείχνοντας ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη διαδικασία της ενδογενούς οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τη μια προσέγγιση, το ανθρώ-

πινο κεφάλαιο είναι ένας συνηθισμένος παραγωγικός συντελεστής, οπότε ο ρυθμός ανάπτυξης της οικονομίας προσδιορίζεται από τον ρυθμό ανάπτυξης του ανθρώπινου κεφαλαίου της (Lucas, 1988). Η άλλη προσέγγιση θεωρεί το ανθρώπινο κεφάλαιο ως πρωταρχική πηγή νεωτερισμών, οπότε το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού (απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου) πέρα από τους άλλους συντελεστές παραγωγής συνδέεται με τον ρυθμό ανόδου της παραγωγικότητας (Romer, 1990). Οι εμπειρικές διερευνήσεις δείχνουν ότι χώρες με υψηλότερα επίπεδα ανθρώπινου κεφαλαίου αναπτύσσονται ταχύτερα από άλλες χώρες του ίδιου επιπέδου εισοδήματος, ενώ σημαντική για την οικονομική ανάπτυξη εκτιμάται και η ελευθερία δράσης που έχουν οι δυνάμεις της αγοράς. Οι άνθρωποι που αποκτούν γνώσεις και δεξιότητες καθιστούν και τους συνεργαζόμενους με αυτούς πιο παραγωγικούς. Επειδή πολλές εργασίες ολοκληρώνονται από ομάδες εργαζομένων, η (υψηλή) παραγωγικότητα του ενός επηρεάζει την παραγωγικότητα των άλλων. Όσο περισσότερη εκπαίδευση και γνώσεις έχει κάποιος, τόσο περισσότερα μπορούν να μαθαίνουν οι κοντινοί του εργαζόμενοι στο να κάνουν πιο αποτελεσματικά τη δουλειά τους και να βελτιωθεί έτσι το ύψος και ο εκσυγχρονισμός της παραγωγής. Παραπέρα, οι άνθρωποι που γίνονται πιο παραγωγικοί καθιστούν και το χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο και τους άλλους πόρους πιο παραγωγικούς. Οι μηχανές που χρησιμοποιούν στην παραγωγή αξιοποιούνται πιο αποτελεσματικά και παρακινούνται οι επιχειρηματίες στην υιοθέτηση πιο αναβαθμισμένων και αποδοτικών τεχνικών παραγωγής. Έτσι η απόκτηση εκπαίδευσης δικαιολογημένα θεωρείται ως κεντρικό θέμα στις σύγχρονες θεωρίες ενδογενούς οικονομικής ανάπτυξης.

Συνοπτικά μπορεί να αναφερθεί ότι σήμερα ο ρόλος της εκπαίδευσης στην επίδοση ατόμων και οικονομιών τονίζεται εκ νέου από όλο και ευρύτερο φάσμα ειδικών επιστημόνων λόγω και του εντεινόμενου διεθνούς ανταγωνισμού και της παγκοσμιοποίησης των αγορών, όπου τα κράτη χάνουν παραδοσιακά μέσα πολιτικής (δασμοί, διοικητικοί έλεγχοι), υπάρχει ελευθερία κίνησης κεφαλαίων μεταξύ των κρατών και η ανάπτυξη κοινωνιών της γνώσης μέσω της εκπαίδευσης θεωρείται ως προϋπόθεση για επιτυχή παρουσία επιμέρους οικονομιών στη διεθνή κόνιστρα.

2.2. Θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου

Πολλές επιλογές και θέσεις στην αγορά εργασίας προϋποθέτουν ουσιαστική προηγούμενη επένδυση από την πλευρά των εργαζομένων κυρίως με τη μορφή της εκπαίδευσης, η οποία συνεπάγεται δαπάνες σε χρήμα και χρόνο. Έτσι τα άτομα ξοδεύουν επενδύοντας στους εαυτούς τους όχι απλώς επειδή αυτό τα ψυχαγωγεί, αλλά επειδή προσδοκούν μελλοντικές χρηματικές και μη απολαβές. Για να δώσουν μάλιστα έμφαση στον επενδυτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης (επίσημης αλλά και ανεπίσημης) οι οικονομολόγοι την ονόμασαν επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, όπως ακριβώς αναλαμβάνονται και οι επενδύσεις σε άλλους τομείς οικονομικής δραστηριότητας¹. Με αυτή την επένδυση οι (υποψήφιοι) εργαζόμενοι ενσωματώνουν μια σειρά από γνώσεις και δεξιότητες, οι οποίες μπορούν να αμειφθούν στην αγορά εργασίας, επειδή αυξάνουν την παραγωγικότητά τους. Οι γνώσεις και οι δεξιότητες που απέκτησε μέσω της εκπαίδευσης και κατέχει ο εργαζόμενος αποτελούν το συσσωρευμένο ανθρώπινο παραγωγικό κεφάλαιο που κατέχει. Η δε αξία αυτού του ανθρώπινου κεφαλαίου ή πόρου πηγάζει από το πόσα αποδίδει στην αγορά εργασίας. Με άλλα λόγια το εισόδημα από την προσωπική εργασία του εργαζόμενου θεωρείται ως απόδοση στο ανθρώπινο κεφάλαιό του, ή στους ενσωματωμένους σε αυτόν πόρους οι οποίοι είναι ικανοί να δημιουργούν εισόδημα.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου αν και εμφανίστηκε ως νέα στα τέλη της δεκαετίας του 1950, διατυπώθηκε με σαφήνεια από τον Adam Smith στον *Πλούτο των Εθνών* το 1776, ο οποίος παρατήρησε ότι το απόθεμα κεφαλαίου ενός έθνους αποτελείται και από

---

1. Έτσι ο συνολικός πλούτος μιας κοινωνίας αποτελείται από το άθροισμα του ανθρώπινου κεφαλαίου με τη μορφή συσσωρευμένων επενδύσεων σε δραστηριότητες όπως εκπαίδευση, κατάρτιση, μετανάστευση, καθώς και υλικού κεφαλαίου που αποτελείται από το απόθεμα πλούτου σε πάγια υποδομή, κτίρια, μηχανήματα και παρόμοια. Υπολογισμοί που έχουν γίνει για αναπτυγμένες χώρες εκτιμούν ότι η αξία του ανθρώπινου κεφαλαίου προσεγγίζει αυτή του υλικού.

«τις αποκτώμενες και χρήσιμες ικανότητες όλων των κατοίκων ή μελών της κοινωνίας. Η απόκτηση τέτοιων ταλέντων, με την φροντίδα του ατόμου κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσής του, σπουδών ή μαθητείας του, έχει πάντοτε ένα πραγματικό κόστος, το οποίο αποτελεί ένα πάγιο κεφάλαιο εμφανιζόμενο σε αυτόν. Αυτά τα ταλέντα, επειδή αποτελούν μέρος της παρουσίας του ατόμου, αποτελούν επίσης παρουσία της κοινωνίας στην οποία ανήκει. Η βελτιωμένη δεξιότητα ενός εργαζόμενου μπορεί να θεωρηθεί ως μια μηχανή ή εργαλείο δουλειάς το οποίο βελτιώνει και αναβαθμίζει την εργασία, και η οποία αν και κοστίζει συγκεκριμένες δαπάνες ξεπληρώνει αυτές τις δαπάνες και αφήνει και κέρδος» (Smith, Βιβλίο II, κεφ. 1).

Αυτή η προσέγγιση του Smith είχε ξεχαστεί από τους οικονομολόγους που τον ακολούθησαν και η έννοια του κεφαλαίου περιορίστηκε στα υλικά μέσα παραγωγής. Η επαναφορά της έννοιας του ανθρώπινου κεφαλαίου στο προσκήνιο συνδέεται με την προσπάθεια των οικονομολόγων να ερμηνεύσουν τις διαφορές στην εξέλιξη του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης μεταξύ των χωρών και από περίοδο σε περίοδο. Το εντυπωσιακό γεγονός που τεκμηριώθηκε στατιστικά ήταν ότι το παραγόμενο συνολικό προϊόν δυναμικών οικονομιών αυξήθηκε τις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες σημαντικά ταχύτερα από τον αριθμό των απασχολούμενων καθώς και από τη συσσώρευση υλικών μέσων παραγωγής (υλικού κεφαλαίου). Μια απάντηση που δόθηκε και σχετίζεται με την εδώ ανάλυση είναι ότι η ταχύτερη οικονομική ανάπτυξη συνδέεται με τη βελτίωση της ποιότητας των παραγωγικών συντελεστών και ιδιαίτερα της εργασίας με τη μορφή συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου μέσω της επίσημης εκπαίδευσης, της κατάρτισης και της εμπειρίας στην εργασία. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι από τη φύση του ανθρώπινου κεφαλαίου, που είναι μόνιμα ενσωματωμένο στους ανθρώπους, μπορούν μόνο να ενοικιαστούν για κάποιο χρονικό διάστημα οι υπηρεσίες που παρέχει αλλά όχι και να πωληθεί το ίδιο. Αντίθετα, στο φυσικό κεφάλαιο γίνονται αγοραπωλησίες. Αυτή η διαφορά εξηγεί γιατί η απόκτηση ανθρώπινου κεφαλαίου χρηματοδοτεί-

ται κυρίως από τα ίδια τα άτομα και τις οικογένειές τους καθώς και από το κράτος, και όχι από κερδοσκοπικές επιχειρήσεις.

Οι επενδύσεις στον άνθρωπο με την οποιοδήποτε μορφή ενίσχυσης της ικανότητάς του να κερδίζει ως εργαζόμενος περισσότερα προϋποθέτουν συγκεκριμένο και μετρήσιμο κόστος καθώς και αντίστοιχες αποδόσεις. Το κόστος ή συνώνυμα οι δαπάνες, λ.χ., εκπαίδευσης ενός ατόμου αποτελούνται από τα χρήματα που δαπανά για να χρηματοδοτήσει την εκπαίδευσή του όπως είναι τα έξοδα για απαιτούμενα βιβλία, πιθανά δίδακτρα, έξοδα μεταφοράς κλπ. Σε μια χώρα όπως η Ελλάδα όπου η εκπαίδευση παρέχεται από το κράτος δωρεάν σε όλα τα επίπεδά της το άμεσο χρηματικό κόστος μπορεί να φαίνεται εκ πρώτης όψεως αμελητέο. Αυτό όμως δεν ισχύει πάντα. Πολλοί φοιτητές που σπουδάζουν μακριά από τον τόπο μόνιμης κατοικίας τους είναι υποχρεωμένοι αυτοί ή οι οικογένειές τους να καταβάλλουν κάθε μήνα υπολογίσιμα ποσά για ενοίκια, μεταφορά, επικοινωνίες και διατροφή, τα οποία δεν θα πλήρωναν εάν δεν σπούδαζαν. Εξάλλου, δεκάδες χιλιάδες Έλληνες σπουδάζουν στο εξωτερικό όπου οι δαπάνες κατά τη διάρκεια των σπουδών είναι ιδιαίτερα υπολογίσιμες². Τέλος, πέρα από τα χρήματα που καταβάλλουν λίγο πολύ όλοι σχεδόν οι υποψήφιοι φοιτητές σε φροντιστηριακά και ιδιαίτερα μαθήματα, υπάρχει και ο αυξανόμενος αριθμός νέων που φοιτούν στα διάφορα ιδιωτικά εργαστήρια ελευθέρων σπουδών πληρώνοντας σεβαστά ποσά για δίδακτρα και άλλα συναφή έξοδα.

Επίσης στο κόστος περιλαμβάνονται και τα χρήματα που το εκπαιδευόμενο άτομο θα κέρδιζε εάν, αντί να εκπαιδεύεται αυτά τα χρόνια, είχε εισέλθει στην αγορά εργασίας και εργαζόταν, μιας και η διαδικασία της εκπαίδευσης κατά κανόνα είναι αταίριαστη με την εργασία (ιδιαίτερα πλήρους απασχόλησης). Αυτό είναι το λεγόμενο διαφυγόν εισόδημα ή έμμεσο κόστος της εκπαίδευσης. Εξάλλου, στο κόστος της εκπαίδευσης πρέ-

---

2. Για τεκμηρίωση και ανάλυση των δαπανών για εκπαίδευση που καταβάλλουν τα ελληνικά νοικοκυριά βλέπε Kanelloropoulos and Psacharopoulos (1997) καθώς και το Κεφάλαιο 5 της παρούσας εργασίας.

πει να περιληφθεί και το ψυχικό κόστος που φέρει ο εκπαιδευόμενος, επειδή η εκπαίδευση είναι δύσκολη και ανιαρή δραστηριότητα, τουλάχιστον για αρκετά άτομα.

Στο συνολικό κόστος της εκπαίδευσης προφανώς πρέπει να συνυπολογιστούν και οι υπολογίσιμες δαπάνες του κρατικού προϋπολογισμού για εκπαίδευση, οπότε το άθροισμα των ιδιωτικών και δημοσίων δαπανών για εκπαίδευση δείχνει το πόσο κοστίζουν στην κοινωνία οι υπηρεσίες της εκπαίδευσης. Οι δημόσιες δαπάνες για εκπαίδευση προφανώς δεν είναι απεριόριστες, αλλά ανταγωνίζονται άλλες σημαντικές και επιθυμητές χρήσεις όπως υγεία, κατοικία, παιδική προστασία κλπ. Έτσι για την εκάστοτε κυβέρνηση τίθεται το ερώτημα πόσους από τους περιορισμένους διαθέσιμους πόρους θα στρέψει στον τομέα της εκπαίδευσης αλλά και σε ποια επίπεδα και μορφές της.

Από την άλλη οι αναμενόμενες αποδόσεις των επενδύσεων που αναλαμβάνουν οι άνθρωποι στον εαυτό τους είναι οι υψηλότερες αμοιβές τους, η πρόσβαση σε πιο ενδιαφέρουσες και με υψηλό κύρος εργασίες, η μεγαλύτερη ικανοποίηση από την εργασία τους καθώς και η ικανότητα καλύτερης αξιολόγησης άλλων δραστηριοτήτων. Προφανώς για ορισμένους η διαδικασία της εκπαίδευσης μπορεί να είναι αυτή καθαυτήν ιδιαίτερα ευχάριστη, γεγονός το οποίο πρέπει θεωρητικά να συνυπολογιστεί στα οφέλη που απολαμβάνει και μάλιστα αμέσως ο εκπαιδευόμενος.

Αυτά τα στοιχεία έχουν αναπτυχθεί σε ένα θεωρητικό υπόδειγμα που εξηγεί την απόφαση των ανθρώπων να παρακολουθούν διάφορα μη υποχρεωτικά προγράμματα εκπαίδευσης, καθώς και τα αποτελέσματα αυτών των επιλογών τους. Ας σημειωθεί ότι με το ίδιο πλαίσιο αναλύονται και άλλες παρόμοιες με την εκπαίδευση δραστηριότητες, όπως παρακολούθηση προγραμμάτων κατάρτισης, έρευνα αγοράς για εξεύρεση εργασίας, αλλαγή τόπου κατοικίας κλπ. Το υπόδειγμα ουσιαστικά αποτελεί εφαρμογή της παραδοσιακής θεωρίας της επένδυσης στον τομέα της εκπαίδευσης και υποθέτει ότι τα άτομα προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν το συνολικό εισόδημα στη διάρκεια της καριέρας τους. Έτσι υπολογίζονται τα μελλοντικά οφέλη της εκπαίδευσης και αφαιρείται από αυτά το

αντίστοιχο κόστος, οπότε διαπιστώνεται εάν και κατά πόσο η ανάληψη επιπλέον εκπαίδευσης είναι ή όχι οικονομικά συμφέρουσα.

Η αναγωγή των μελλοντικών ετήσιων εισπράξεων μιας επένδυσης στο σήμερα, ως γνωστό, απαιτεί τη μείωση της αξίας τους ανάλογα με το βάθος του χρόνου, διότι τα ίδια χρήματα που θα εισπράξει κάποιος μετά από χρόνια αξίζουν σαφώς λιγότερο από το εάν τα εισπράξει σήμερα. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Εάν οι άνθρωποι προτίθενται με τα χρήματα που διαθέτουν να χρηματοδοτήσουν κατανάλωση, είναι λογικό να προτιμούν τη σημερινή βέβαιη κατανάλωση και απολαβή παρά την για πολλούς λόγους αβέβαιη μελλοντική («Κάλιο πέντε και στο χέρι παρά δέκα και καρτέρει», όπως λει η λαϊκή παροιμία). Εξάλλου, εάν οι άνθρωποι δεν προτίθενται να δαπανήσουν τα χρήματα για σημερινή κατανάλωση, αλλά να τα αποταμιεύσουν για μελλοντική αξιοποίηση, είναι προφανές ότι μπορούν, εάν τα κατέχουν, να κερδίσουν τόκους από αυτή την αποταμίευση αυξάνοντας έτσι το χρηματικό απόθεμα που θα διαθέτουν στο μέλλον. Έτσι είναι φανερό ότι οι άνθρωποι, όταν ανάγουν τα μελλοντικά οφέλη από οποιαδήποτε επενδυτική δαπάνη στο σήμερα, κάνουν έκπτωση αυτών λαμβάνοντας υπόψη κάποιο επιτόκιο της αγοράς και τη χρονική απόσταση από το σήμερα. Λόγου χάρη, εάν τα μελλοντικά οφέλη εισπραχθούν μετά 35 έτη και το πραγματικό επιτόκιο (αφού αφαιρεθεί ο πληθωρισμός) είναι $r = 5\%$, αυτά ισοδυναμούν με ένα $18,1\%$ των χρημάτων που είναι αμέσως πληρωτέα ($1,05^{35} = 5,51$ και $1/5,51 = 0,181$). Όσο μικρότερο είναι το επιτόκιο, τόσο υψηλότερη είναι η παρούσα αξία των ίδιων μελλοντικών εισπράξεων. Με επιτόκιο 2% ένα όφελος πληρωτέο μετά 35 έτη ισοδυναμεί με το 50% του οφέλους που είναι άμεσα πληρωτέο.

Με αυτή τη θεώρηση ένας απόφοιτος μέσης εκπαίδευσης για να προχωρήσει σε σπουδές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης θα πρέπει να αναμένει αμοιβές σαφώς υψηλότερες παρά εάν επιλέξει να εισέλθει αμέσως στην αγορά εργασίας (εκτός εάν η πανεπιστημιακή εκπαίδευση αυτή καθεαυτήν τού προσφέρει υψηλή ικανοποίηση). Ας υποθέσουμε ότι η φοίτηση σε ένα πανεπιστημιακό τμήμα, που διαρκεί 4-5 έτη, κοστίζει ετησίως 2.000.000 δραχμές (ή 10 εκατ. συνολικά) και το πραγματικό επιτόκιο που

ισχύει είναι 5%. Οι ιδιωτικές ετήσιες αποδόσεις της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης (αυτά που μένουν καθαρά στη διάθεση του ατόμου μετά από φόρους και λοιπές κρατήσεις) που θα εισπραχθούν σε μια καριέρα 35 ετών για να δικαιολογήσουν οικονομικά την ανάληψη του σχετικού κόστους θα πρέπει να ανέρχονται τουλάχιστον σε 610.717 δραχμές. Ή ισοδύναμα ο πτυχιούχος θα πρέπει να κερδίζει περίπου 50 χιλ. δραχ. το μήνα παραπάνω από τον μη πτυχιούχο. Αυτό είναι αναγκαίο, γιατί τα 10 εκατ. δραχ. αποταμιευόμενα με 5% δίνουν 610.717 δραχ. το χρόνο. Φυσικά εάν το κόστος της απόκτησης του πτυχίου είναι υψηλότερο, όπως συνήθως συμβαίνει με πτυχία αποκτώμενα στο εξωτερικό, η ελάχιστη απόδοση πρέπει να είναι σαφώς υψηλότερη.

Αυτές οι σχέσεις δείχνουν ότι η φοίτηση στο πανεπιστήμιο αξίζει μόνο εάν η παρούσα αξία των μελλοντικών της αποδόσεων είναι τουλάχιστον ίση με το κόστος της. Μπορούν παραπέρα να αποτυπωθούν μαθηματικά με την παρακάτω σχέση

$$R = \frac{\Delta Y_1}{(1+i)} + \frac{\Delta Y_2}{(1+i)^2} + \dots + \frac{\Delta Y_{35}}{(1+i)^{35}} \geq C$$

όπου $\Delta Y_i = Y_t - Y_s$ είναι οι κατ' έτος επιπλέον αμοιβές που παίρνει ένας πτυχιούχος σε σχέση με έναν απόφοιτο μέσης εκπαίδευσης τα υποτιθέμενα 35 έτη της καριέρας του.

Ο έλεγχος για το εάν η εκπαίδευση στο πανεπιστήμιο είναι κερδοφόρα μπορεί να γίνει με δύο τρόπους. Με τη μέθοδο της παρούσας αξίας όπου, προσεγγίζοντας το προεξοφλητικό επιτόκιο (i) με το αγοραίο επιτόκιο (απόδοση) σε συγκρίσιμες επενδύσεις, μπορεί να ελεγχθεί κατά πόσο η παρούσα αξία των μελλοντικών αποδόσεων ισούται ή υπερβαίνει το κόστος της αντίστοιχης εκπαίδευσης C . Εάν $R > C$ η καθαρή παρούσα αξία της επένδυσης είναι θετική, οπότε το άτομο πρέπει με βάση οικονομικά κριτήρια να αναλάβει την επιπλέον επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο, ενώ δεν το συμφέρει να την αναλάβει εάν συμβαίνει το αντίθετο.

Εναλλακτικά μπορεί να εφαρμοστεί η μέθοδος της εσωτερικής απόδοσης, όπου εξετάζεται πόσο υψηλό μπορεί να είναι το προεξοφλητικό

επιτόκιο, το οποίο ονομάζεται και βαθμός εσωτερικής απόδοσης (r), για να εξισωθούν οι αποδόσεις των πανεπιστημιακών σπουδών με το συνολικό κόστος τους C , δηλαδή

$$C = \frac{\Delta Y_1}{(1+r)} + \frac{\Delta Y_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{\Delta Y_{35}}{(1+r)^{35}}.$$

Έτσι, εάν τα μελλοντικά οφέλη είναι αρκετά υψηλά και καθιστούν τις πανεπιστημιακές σπουδές επικερδείς ακόμη και με υψηλό προεξοφλητικό επιτόκιο, είναι φανερό ότι η ανάληψη πανεπιστημιακών σπουδών με οικονομικούς όρους συμφέρει. Στην πράξη αυτό που γίνεται είναι γνωρίζοντας το C και τα ΔY_i να λυθεί η παραπάνω εξίσωση ως προς r , που δείχνει τον βαθμό εσωτερικής απόδοσης των δαπανών της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Εάν αυτή η απόδοση ξεπερνάει τις αποδόσεις σε εναλλακτικές τοποθετήσεις (τρέχον επιτόκιο), ($r > i$), είναι προφανές ότι η πανεπιστημιακή εκπαίδευση αποτελεί κερδοφόρα επένδυση για το άτομο³.

Εάν ωστόσο αυτό που ενδιαφέρει δεν είναι η ιδιωτική απόδοση της εκπαίδευσης αλλά τι αποδίδει η εκπαίδευση στην οικονομία, τότε γίνεται λόγος για κοινωνική απόδοση της εκπαίδευσης και οι λογαριασμοί πρέπει να γίνουν μεταξύ του τι επενδύει η κοινωνία για να μορφώσει κάποιον (κοινωνικό κόστος εκπαίδευσης) και του τι λαμβάνει ως όφελος κυρίως με τη μορφή αυξημένης παραγωγής. Έτσι για τον υπολογισμό της κοινωνικής απόδοσης στο κόστος της εκπαίδευσης πρέπει να προστεθούν και οι κρατικές δαπάνες για εκπαίδευση, ενώ ως οφέλη πρέπει να μην θεωρού-

---

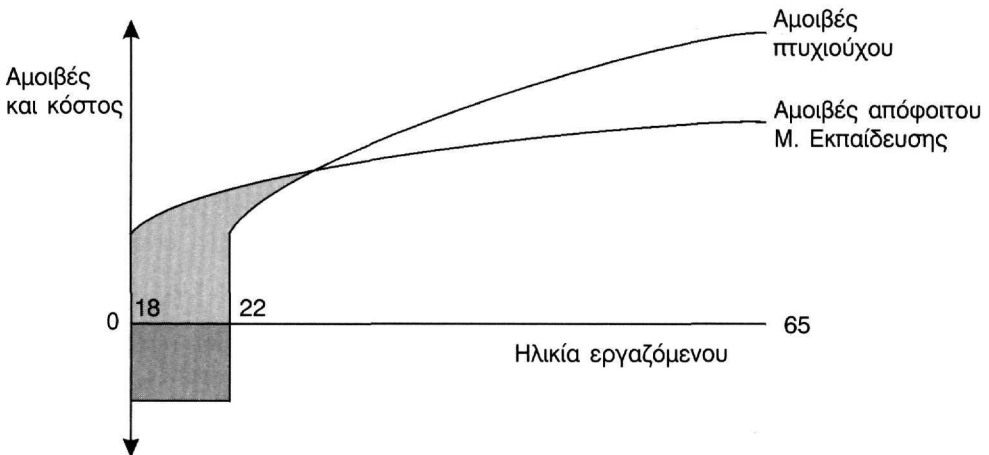
3. Αξιοσημείωτο είναι ότι υψηλή παρούσα αξία κάποιας επένδυσης δεν σημαίνει πάντοτε και υψηλή εσωτερική απόδοση. Είναι δυνατό, λ.χ., κάποιες πανεπιστημιακές σπουδές να έχουν μικρότερη καθαρή παρούσα αξία και μεγαλύτερη εσωτερική απόδοση, σε σύγκριση με κάποιες άλλες που έχουν μεγαλύτερη παρούσα αξία αλλά μικρότερη εσωτερική απόδοση. Αυτό συμβαίνει εάν οι πρώτες σπουδές αποδίδουν σχετικά περισσότερο στα πρώτα έτη της καριέρας, οπότε η επίδραση της προεξόφλησης είναι μικρή, ενώ η απόδοση μικραίνει για τα επόμενα έτη εργασίας, οπότε η επίδραση της προεξόφλησης μεγαλώνει.

νται οι καθαρές αποδοχές αλλά το παραγόμενο προϊόν, το οποίο με κάποιες υποθέσεις προσεγγίζεται με τις ακαθάριστες (προ φόρων) αποδοχές.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.1

Οι αμοιβές σε σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης και την ηλικία

Οι προηγούμενες θεωρητικές προσεγγίσεις εικονογραφούνται στο Διάγραμμα 2.1 το οποίο θυμίζει το υπόδειγμα μερισμού της κατανάλωσης μεταξύ δύο περιόδων. Ο κάθετος άξονας μετρά αμοιβές κατά μήκος του θετικού τμήματός του και άμεσο κόστος κατά μήκος του αρνητικού τμήματος. Ο οριζόντιος άξονας μετρά ηλικία. Χάριν απλούστευσης ας υποθέσουμε ότι κάποιος που ολοκλήρωσε τη μέση εκπαίδευση σε ηλικία 18 ετών έχει να επιλέξει μεταξύ του να συνεχίσει σπουδές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και του να εισέλθει αμέσως στην αγορά εργασίας. Εάν επιλέξει να εργαστεί από την ηλικία των 18 ετών έως τη συνταξιοδότησή του (λ.χ. σε ηλικία 65 ετών), θα έχει κατ' έτος τις αποδοχές που απεικονίζονται από τη σχετική καμπύλη. Από την άλλη πλευρά, εάν συνεχίσει σε πανεπιστημιακές σπουδές, υφίσταται άμεσο κόστος (όπως δαπάνες για βιβλία, πιθανά διδάκτρα ή φροντιστήρια) που απεικονίζεται από την περιο-

χή κάτω από το μηδέν στον οριζόντιο άξονα. Επιπλέον χάνει αμοιβές που θα μπορούσε να έχει καρπωθεί εάν έμπαινε στην αγορά εργασίας μετά το πέρας της μέσης εκπαίδευσης και απεικονίζονται από τη γραμμοσκιασμένη περιοχή πάνω από το μηδέν. Αυτά τα χαμένα εισοδήματα (το κόστος ευκαιρίας της εκπαίδευσης στην ορολογία των οικονομολόγων) ισούνται με τις αμοιβές που κερδίζει για το αντίστοιχο διάστημα αυτός που δεν συνέχισε να σπουδάζει.

Όπως δείχνει το διάγραμμα οι αμοιβές του πτυχιούχου πανεπιστημίου δεν φθάνουν τις αντίστοιχες του απόφοιτου λυκείου μόλις ολοκληρώσει αυτός τις σπουδές του. Αυτό συνδέεται με το γεγονός ότι οι αμοιβές αμφοτέρων διαχρονικά επηρεάζονται και από την εμπειρία και τη συνεχιζόμενη κατάρτιση. Έτσι το κόστος ευκαιρίας για όποιον σπουδάζει μπορεί να επεκτείνεται, όπως δείχνει το διάγραμμα, και πέρα από την ηλικία εισόδου του στην αγορά εργασίας. Ωστόσο μετά από κάποια έτη οι αμοιβές του πτυχιούχου υπερβαίνουν τις αντίστοιχες του απόφοιτου λυκείου. Συγκρίνοντας τις αμοιβές των δύο ατόμων για ολόκληρη την καριέρα τους, όπως δείχνουν και οι προηγούμενες σχέσεις, μπορεί να εκτιμηθεί η απόδοση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης σε σχέση με αυτή της μέσης.

Το να υποστηρίζει κανείς ότι οι υποψήφιοι σπουδαστές ή οι γονείς τους κάνουν τέτοιους αναλυτικούς λογαριασμούς είναι σίγουρα υπερβολικό. Ωστόσο υπάρχουν ενδείξεις ότι σίγουρα πολλοί κάνουν κάποιους λογαριασμούς λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους παράγοντες. Έτσι, λ.χ., τα άτομα προτιμούν κατά κανόνα να σπουδάζουν (ή να καταρτίζονται) όταν είναι σχετικά νέα, διότι με δεδομένες τις ετήσιες αποδόσεις της εκπαίδευσης έχουν μπροστά τους μακρύτερη χρονική περίοδο κάρπωσης (περισσότερα έτη) από ό,τι εάν σπούδαζαν σε σχετικά μεγαλύτερη ηλικία. Σε όρους της παραπάνω εξίσωσης, εάν οι σπουδές γίνουν πριν την είσοδο στην αγορά εργασίας, η διάρκεια των ετήσιων αποδόσεων ανέρχεται σε 35 έτη, ενώ διαφορετικά θα ήταν μικρότερη.

Εξάλλου, από την παραπάνω σχέση προκύπτει ότι όσο ανέρχεται το άμεσο κόστος της εκπαίδευσης, τόσο μειώνεται ο αριθμός των σπουδα-

στών που παρακολουθούν τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά προγράμματα και αντιστρόφως. Από την άλλη πλευρά, αύξηση του αριθμού των υποτροφιών και (φοιτητικών) δανείων αναμένεται να αυξήσει τον αριθμό των σπουδαστών. Παρόμοια φαινόμενα έχουν τεκμηριωθεί για πολλές χώρες, αλλά δεν φαίνονται άγνωστα και στη δική μας χώρα. Συναφές με αυτό είναι και το συνηθισμένο φαινόμενο παιδιά από φτωχές οικογένειες να εμφανίζουν μικρότερες πιθανότητες να παρακολουθούν πανεπιστημιακές σπουδές, ιδιαίτερα εάν κοστίζουν ακριβά σε ρευστό χρήμα. Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι όσο μεγαλύτερο είναι και το διαφυγόν κόστος, τόσο αποθαρρύνονται τα άτομα από το να αναλάβουν παραπέρα σπουδές. Γεγονός που εντοπίζεται σε όσους ήδη έχουν εξασφαλίσει κάποιο ικανοποιητικό εισόδημα, το οποίο θα το στερηθούν όσο χρόνο σπουδάζουν.

Μια άλλη πρόβλεψη αυτής της θεώρησης είναι ότι, όταν οι επιπλέον αμοιβές από κάποιο πανεπιστημιακό πτυχίο αυξάνουν, τότε πιο πολλοί επιδιώκουν να εγγραφούν και να σπουδάσουν την αντίστοιχη επιστήμη και αντιστρόφως. Με άλλα λόγια οι παρατηρούμενες αμοιβές των πτυχιούχων διαφόρων ειδικοτήτων αποτελούν ένδειξη για το τι περιμένουν να κερδίσουν κατά μέσο όρο οι υποψήφιοι σπουδαστές όταν ολοκληρώσουν τις σπουδές τους και ανάλογα αποφασίζουν για το τι θα σπουδάσουν. Έτσι, διαχρονικά παρατηρούνται αλλαγές στις προτιμήσεις των υποψήφιων φοιτητών για το τι θα σπουδάσουν ανάλογα με τις προοπτικές εξεύρεσης απασχόλησης και ικανοποιητικών χρηματικών απολαβών, όταν εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Αν και τέτοιες αλλαγές στη χώρα μας δεν είναι εκτεταμένες, μιας και υπάρχει υπερβάλλουσα ζήτηση σε σχέση με τις διαθέσιμες θέσεις σπουδαστών στα ελληνικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, προκειμένου περί Ελλήνων φοιτητών στο εξωτερικό τέτοιες αλλαγές είναι μάλλον σημαντικές τα τελευταία χρόνια (παλαιότερα σπούδαζαν κυρίως σε πολυτεχνεία μηχανικοί, ενώ τελευταία ιατρική). Συναφείς με αυτό είναι οι σημαντικές αλλαγές στις προτιμήσεις των υποψηφίων σπουδαστών τα πρόσφατα έτη ως προς το τι θέλουν να σπουδάσουν. Όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα των εισαγωγικών εξετάσεων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση (δηλαδή πώς αλλάζουν οι “βάσεις” εισαγωγής μεταξύ

των σχολών από χρόνο σε χρόνο), υπάρχει σαφής στροφή των προτιμήσεων των σπουδαστών από σχολές με παραδοσιακά υψηλή ζήτηση προς σπουδές που υπόσχονται υψηλά σχετικά εισοδήματα και ευκαιρίες σύντομης επαγγελματικής αποκατάστασης.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι όλοι οι άνθρωποι δεν αποδίδουν την ίδια βαρύτητα στις μελλοντικές και αβέβαιες αποδόσεις της πανεπιστημιακής, λ.χ., εκπαίδευσης. Κάποιος που αποδίδει μικρό βάρος στο μέλλον και ιδιαίτερο βάρος στο παρόν για να παρακινηθεί να αναλάβει σπουδές οι αποδόσεις της εκπαίδευσης πρέπει να είναι ιδιαίτερα υψηλές. Το αντίστροφο ισχύει για κάποιον που ευκολότερα αναλαμβάνει κόστος στην παρούσα περίοδο για πιθανό όφελος στο μέλλον.

Η προηγούμενη ανάλυση μπορεί παραστατικά να απεικονισθεί σε ένα διάγραμμα ζήτησης και προσφοράς εκπαιδευτικών υπηρεσιών. Συνηθίζεται να υποτίθεται ότι η οριακή αποδοτικότητα της επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο, όπως εξάλλου και του φυσικού κεφαλαίου, μειώνεται καθώς η ποσότητα του αποκτώμενου ανθρώπινου κεφαλαίου από το άτομο αυξάνει. Με άλλα λόγια η καμπύλη του οριακού προϊόντος είναι αρνητική συνάρτηση της διάρκειας των σπουδών. Αυτή η υπόθεση στηρίζεται στο επιχείρημα ότι η ικανότητα που έχει το άτομο να ωφεληθεί από το αποκτώμενο ανθρώπινο κεφάλαιο είναι δεδομένη και σταθερή και άρα ο νόμος της φθίνουσας απόδοσης στην εκπαίδευση εμφανίζεται, εξάλλου και τα διαφυγόντα εισοδήματα μεγαλώνουν καθώς μακραίνει η διάρκεια των σπουδών. Αυτά οδηγούν στο να εμφανίζει το άτομο μια αρνητική καμπύλη ζήτησης για επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο, δηλαδή καθώς οι επενδύσεις (δηλαδή έτη εκπαίδευσης) αυξάνουν, οι αποδόσεις τους, r , μειώνονται⁴.

---

4. Η προσέγγιση αυτή απορρίπτεται από τις «νέες θεωρίες οικονομικής μεγέθυνσης» οι οποίες υποστηρίζουν ότι αν και το ανθρώπινο κεφάλαιο ενός ατόμου, λόγω του περιορισμένου του χρονικού ορίζοντα, δεν μπορεί να αυξάνει απεριόριστα, οι ειδικεύσεις, που αποκτά το άτομο μέσω της εκπαίδευσης και κατάρτισης, μπορούν να εφαρμόζονται σε όλο και βελτιούμενες τεχνολογίες παραγωγής, οπότε η αξία του ανθρώπινου κεφαλαίου συνεχώς θα αυξάνει (Grossman and Helpman, 1994).

Η θέση της καμπύλης ζήτησης εκπαίδευσης ωστόσο διαφέρει ανάμεσα στα άτομα. Είναι φανερό ότι άτομα με μεγαλύτερη ικανότητα αναμένουν πιο ελκυστικές αποδόσεις ανά μονάδα εκπαίδευσής τους. Έτσι θα εμφανίζονται καμπύλες ζήτησης ευρισκόμενες σχετικά πιο δεξιά. Άλλοι παράγοντες που πιθανό να μετακινούν την καμπύλη ζήτησης είναι ο νεοποτισμός (προς τα δεξιά) ή αντίθετα οι διακρίσεις σε βάρος ατόμων που ανήκουν σε συγκεκριμένες ομάδες (προς τα αριστερά). Η διασπορά που παρατηρείται στις καμπύλες ζήτησης εκπαίδευσης μεταξύ των ατόμων έχει ονομαστεί και *ανισότητα στις ικανότητες* για μάθηση (Becker and Chiswick, 1966).

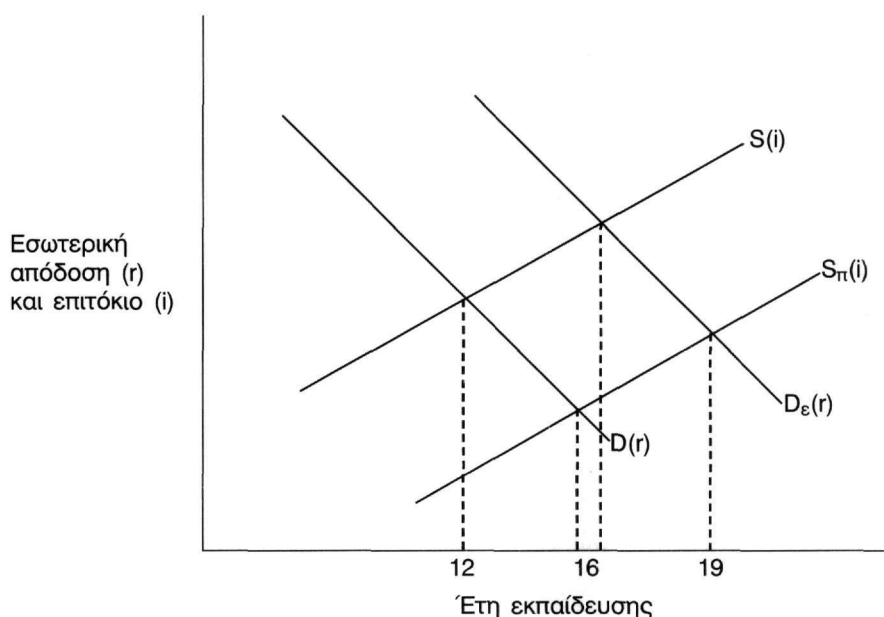
Από την άλλη πλευρά, επειδή οι διαθέσιμοι πόροι για επενδύσεις σε ανθρώπινο κεφάλαιο είναι περιορισμένοι ή αποκτώνται μέσω δανεισμού ή εκποίησης κεφαλαίου, επιπλέον χρήματα για εκπαίδευση θα είναι διαθέσιμα στα άτομα σε όλο και υψηλότερο επιτόκιο. Για τα αρχικά στάδια ή έτη εκπαίδευσης τα απαιτούμενα χρήματα μπορεί να εξοικονομηθούν είτε από το κράτος είτε από την οικογένεια. Καθώς η εκπαίδευση διαρκεί όλο και περισσότερο και οι αποταμιεύσεις εξαντλούνται, επιπλέον χρήματα είναι διαθέσιμα σε όλο και υψηλότερο επιτόκιο. Έτσι η καμπύλη προσφοράς των χρημάτων για επένδυση σε ανθρώπινο κεφάλαιο θα έχει θετική κλίση ως προς το επιτόκιο. Με άλλα λόγια η καμπύλη του οριακού κόστους της εκπαίδευσης είναι θετική συνάρτηση των ετών εκπαίδευσης, διότι από ένα σημείο και πέρα κάθε επιπλέον έτος σπουδών κοστίζει περισσότερο στο άτομο.

Παράγοντες όπως η ανθηρή οικονομική κατάσταση της οικογένειας του ατόμου αλλά και η υψηλή σχολική του επίδοση μπορούν να μετατοπίσουν την καμπύλη προσφοράς χρημάτων για εκπαίδευση προς τα δεξιά και αντιστρόφως, έτσι η διασπορά των καμπυλών προσφοράς δηλώνει αντίστοιχη *ανισότητα ευκαιριών* για εκπαίδευση. Πολιτικές που διευκολύνουν την πρόσβαση στην εκπαίδευση ουσιαστικά αποβλέπουν στο να κάνουν την καμπύλη προσφοράς ίδια για όλα τα άτομα, εξασφαλίζοντας ισότητα ευκαιριών και καθιστώντας το σύστημα αξιοκρατικό, μιας και τότε ενεργοί παράγοντες παραμένουν μόνο οι διαφορές στις ικανότητες.

Οι καμπύλες προσφοράς και ζήτησης ανθρώπινου κεφαλαίου απεικονίζονται στο επόμενο διάγραμμα⁵. Η υπόθεση ότι το άτομο επιδιώκει να μεγιστοποιήσει το εισόδημά του οδηγεί στο συμπέρασμα ότι θα αναλάβει επενδύσεις στον εαυτό του, εάν η απόδοσή τους, r , είναι μεγαλύτερη από το επιτόκιο, i , και το άριστο μέγεθος της επένδυσης ευρίσκεται όπου το $r = i$. Καθίσταται φανερό ότι λόγω των διαφορών που υπάρχουν μεταξύ των ατόμων ως προς την ικανότητα (εξυπνάδα) και το διαθέσιμο εισόδημα (πλούσιοι και φτωχοί) υπάρχουν και διαφορετικές ποσότητες εκπαίδευσης όπου τέμνονται η ζήτηση και η προσφορά τους, γι' αυτό και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2.2

Προσφορά και ζήτηση ανθρώπινου κεφαλαίου

5. Λαμβάνοντας υπόψη ότι υφίσταται υποχρέωση για την ολοκλήρωση εννεαετούς εκπαίδευσης, κανονικά η προσφορά πόρων για εκπαίδευση πρέπει να αρχίζει από αυτή την ηλικία, οπότε και η αντίστοιχη καμπύλη στο διάγραμμα θα αρχίζει να ανέρχεται. Για παρόμοια ανάλυση στα ελληνικά βλέπε Λιανός και Νταούλη - Νεμούση (1999).

παρατηρούνται διαφορετικά έτη σπουδών μεταξύ των ατόμων. Παράγοντες που διευκολύνουν τη χρηματοδότηση της εκπαίδευσης, όπως σπουδαστικά δάνεια ή αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος, μετατοπίζουν την καμπύλη προσφοράς προς τα δεξιά, αυξάνοντας το αποκτώμενο ανθρώπινο κεφάλαιο και μειώνοντας την απόδοση ισορροπίας. Αντίστοιχα, παράγοντες που αυξάνουν τις αποδόσεις της εκπαίδευσης, όπως αύξηση των σχετικών αμοιβών των πιο εκπαιδευμένων, μετατοπίζουν την καμπύλη ζήτησης προς τα δεξιά και οδηγούν σε αύξηση τόσο των επενδύσεων σε ανθρώπινο κεφάλαιο όσο και των αποδόσεών του.

2.2.1. Συναρτήσεις αμοιβών

Για την εκτίμηση της επίδρασης της εκπαίδευσης στις αμοιβές εναλλακτικά μπορούν να εκτιμηθούν οι γνωστές συναρτήσεις αμοιβών, οι οποίες ως εξαρτημένη μεταβλητή έχουν κάποιο μέτρο αμοιβών και ως ανεξάρτητες τις προβλεπόμενες από τη θεωρία. Η μέθοδος αυτή πλεονεκτεί σε σχέση με την απλή εκτίμηση της εσωτερικής απόδοσης, γιατί, όπως σημειώνει ο Psacharopoulos (1987, σελ. 219), είναι αφελές να υποθέσουμε ότι ολόκληρη η διαφορά αμοιβών μεταξύ διαδοχικών επιπέδων εκπαίδευσης οφείλεται στην εκπαίδευση. Σε συμφωνία με τα προηγούμενα μπορεί να δειχθεί η σχέση εκπαίδευσης και αμοιβών ως ακολούθως. Υποθέτουμε, χάριν απλούστευσης, ότι το κόστος της εκπαίδευσης συνίσταται μόνο από τις διαφυγούσες αμοιβές, οπότε ισούται με Y_0 (=αμοιβές με μηδενική εκπαίδευση) κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους που παρακολουθεί κάποιος εκπαίδευση. Έτσι η συνάρτηση αμοιβών από την περίοδο 1 και έκτοτε που θα εργάζεται θα πάρει τη μορφή:

$$Y_1 = Y_0 + r_1 Y_0 = Y_0 (1 + r_1). \quad (2.1)$$

Εάν η επένδυση συνεχίζεται για 2 έτη εκπαίδευσης, οι κατοπινές αμοιβές γίνονται:

$$Y_2 = Y_1 + r_2 Y_1 = Y_1 (1 + r_2) = Y_0 (1 + r_1) (1 + r_2) \quad (2.1\beta)$$

και για τρία έτη εκπαίδευσης, αντίστοιχα:

$$Y_3 = Y_2 + r_3 Y_2 = Y_0 (1 + r_1) (1 + r_2) (1 + r_3). \quad (2.1\gamma)$$

Όμοια, για S έτη εκπαίδευσης η αντίστοιχη συνάρτηση γίνεται:

$$Y_s = Y_{s-1} + r_s Y_{s-1} = Y_0 (1 + r_1) (1 + r_2) (1 + r_3) \dots (1 + r_s). \quad (2.1\delta)$$

Υποθέτοντας ότι $r_1 = r_2 = \dots r_s = r$, οι αμοιβές ενός ατόμου με S έτη εκπαίδευσης με βάση την (2.1δ) προσδιορίζονται από τη σχέση:

$$Y_s = Y_0 (1 + r)^S \quad \text{ή} \quad \ln Y_s = \ln Y_0 + S \ln (1 + r) \quad (2.1\epsilon)$$

και δοθέντος ότι $\ln (1+r)$ ισούται με r για $0 < r < 0,10$ παίρνουμε την παρακάτω βασική μορφή συνάρτησης αμοιβών:

$$\ln Y_s = \ln Y_0 + rS. \quad (2.2)$$

Έτσι εάν γίνει μια παλινδρόμηση με τον λογάριθμο των αμοιβών στο αριστερό μέρος και τα έτη εκπαίδευσης στο δεξιό, ο συντελεστής r της εκπαίδευσης που θα εκτιμηθεί μπορεί να θεωρηθεί ως εκτίμηση της μέσης ιδιωτικής απόδοσης της εκπαίδευσης.

Οι αμοιβές ωστόσο δεν είναι σταθερές μετά την έξοδο από την τυπική εκπαίδευση, αλλά ακολουθούν μια παραβολική εξέλιξη διαχρονικά, κυρίως λόγω της κατάρτισης στην εργασία (on the job training), έτσι η τελευταία σχέση πρέπει να τροποποιηθεί για να περιλάβει και τα έτη εμπειρίας ως ερμηνευτική μεταβλητή (Mincer, 1974). Η κλασική συνάρτηση αμοιβών, που είναι σύμφωνη με τη θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, περιλαμβάνει ως ανεξάρτητες μεταβλητές τα έτη εμπειρίας, T , καθώς και το τετράγωνο της τελευταίας, T^2 οπότε γίνεται

$$\ln Y_s = b_0 + b_1 S + b_2 T + b_3 T^2. \quad (2.3)$$

Αυτή η συνάρτηση έχει προκύψει αναλυτικά από τον Mincer (1974) με την υπόθεση ότι τα άτομα κατά τη διάρκεια της καριέρας τους αφιερώνουν ένα διαχρονικά φθίνον τμήμα της ικανότητάς τους για μισθούς στη χρηματοδότηση κατάρτισης (on the job training) μετά την είσοδό τους στην αγορά εργασίας⁶. Με άλλα λόγια οι νεοπροσλαμβανόμενοι αποδέ-

---

6. Για τεκμηριωμένη ανάλυση βλέπε Mincer (1974, κεφάλαια 1, 5) και Κανελλόπουλος (1986, κεφ. 3) στην ελληνική γλώσσα. Για κριτική ανάλυση των υποθέσεων που υπονοούνται σε αυτό το υπόδειγμα βλέπε Blinder (1976), Griliches (1977), Willis (1986), Card (1999).

χονται να εργαστούν για κάποιο χρονικό διάστημα με μικρότερες από τις δυνητικές τους αποδοχές (να είναι μαθητευόμενοι με την ευρεία έννοια του όρου), επειδή αποκτώντας γνώσεις με την εμπειρία θα καρπωθούν αργότερα υψηλότερες σχετικά αποδοχές. Αν και αυτή η συνάρτηση έχει υποστεί πολύπλευρη κριτική και εναλλακτικές ερμηνείες τις τελευταίες δεκαετίες, παραμένει στη διεθνή βιβλιογραφία ως η βάση ανάλυσης προσδιορισμού των σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών, καθώς και διερεύνησης της επίδρασης άλλων παραγόντων στις αμοιβές (Card 1999). Μεθοδολογία που ακολουθείται και στο Κεφάλαιο 5 της παρούσας μελέτης.

Θετική σχέση μεταξύ εμπειρίας (στην επιχείρηση) και αμοιβών προβάλλουν ωστόσο και άλλες όχι αναγκαστικά ανταγωνιστικές ερμηνείες. Συγγενής με την παραπάνω είναι αυτή που πηγάζει από την προσέγγιση του Becker στην ανάλυση της κατάρτισης. Ο Becker (1975) για να αναλύσει ποιος φέρει το κόστος της κατάρτισης κάνει τη γνωστή διάκριση μεταξύ γενικής (general training) και εξειδικευμένης κατάρτισης (firm specific training). Η γενική κατάρτιση αλλά και ευρύτερα το γενικό ανθρώπινο κεφάλαιο (general human capital) είναι αυτό που ενισχύει την παραγωγικότητα του εργαζόμενου τόσο στην τωρινή του εργασία όσο και σε άλλες πιθανές εργασίες σε άλλες επιχειρήσεις. Πρόκειται ουσιαστικά για ενσωματωμένες στον εργαζόμενο μεταφέρσιμες γνώσεις και ειδικεύσεις, οι οποίες είναι εξίσου χρήσιμες σε πολλές επιχειρήσεις και ως εκ τούτου αποκτούν και αξία στην αγορά εργασίας. Ως τέτοιο παράδειγμα θα μπορούσε να αναφερθεί η γνώση ενός ευρέως χρησιμοποιούμενου προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή, αλλά και οι αποκτώμενες στη γενική εκπαίδευση γνώσεις όπως ανάγνωσης, γραφής και μαθηματικών αναλυτικά εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία. Η εξειδικευμένη κατάρτιση συνδέεται με ειδικεύσεις οι οποίες είναι χρήσιμες σε ένα μόνο εργοδότη, είτε επειδή είναι μονοψωνιστής (ο μοναδικός εργοδότης τέτοιων εργαζομένων) είτε λόγω των ειδικών μεθόδων, διαδικασιών και εξοπλισμών τα οποία πρέπει να γνωρίζουν οι εργαζόμενοι της συγκεκριμένης επιχείρησης. Ως τέτοια μπορεί να θεωρηθεί, λ.χ., η εξοικείωση των εργαζομένων με το περιβάλλον της επιχείρησης.

Αυτή η διάκριση επιτρέπει την πρόβλεψη για το ποιος θα χρηματοδοτήσει και θα ωφεληθεί από την κατάρτιση. Η δυνητική αύξηση των αμοιβών που προξενεί η γενική κατάρτιση, ανεξάρτητα από τον εργοδότη, αποτελεί άμεσο κίνητρο για τον εργαζόμενο να αναλάβει το κόστος χρηματοδότησής της, επειδή τη θεωρεί κερδοφόρα και, αντίστοιχα, να καρπωθεί τις όποιες αποδόσεις της. Είναι προφανές ότι προκειμένου περί γενικής κατάρτισης οι επιχειρήσεις δεν έχουν κίνητρο να την χρηματοδοτήσουν, γιατί, επειδή αυτή έχει αξία και σε άλλες επιχειρήσεις, οι εργαζόμενοι μπορούν να αλλάξουν εργοδότη και να καρπωθούν στη νέα εργασία τους τις αποδόσεις της κατάρτισής τους. Έτσι ο σχηματισμός γενικού ανθρώπινου κεφαλαίου χρηματοδοτείται από τους εργαζομένους και το κράτος. Από την άλλη πλευρά εάν η κατάρτιση είναι εξειδικευμένη μόνο σε μια επιχείρηση, αυτή έχει κίνητρο να την χρηματοδοτήσει, επειδή ο εργαζόμενος που τυχόν αλλάξει εργοδότη δεν πρόκειται να κερδίσει κάτι περισσότερο σε σχέση με την παρούσα εργασία του, ενώ και ο εργοδότης μπορεί να καθορίσει τον μισθό κατά τη διάρκεια της κατάρτισης, έτσι ώστε να εισπράξει μεσοχρόνια τις δαπάνες της εξειδικευμένης κατάρτισης. Στην πράξη αυτό που εκτιμάται ότι συμβαίνει είναι κάποιο μοίρασμα του κόστους της εξειδικευμένης εκπαίδευσης μεταξύ εργοδότη και εργαζόμενου, ούτως ώστε και ο πρώτος να έχει κάποια απόδοση από τη χρηματοδότηση της κατάρτισης και ο δεύτερος να έχει κίνητρο να παραμείνει στην παρούσα εργασία του. Πρακτικά αυτά σημαίνουν ότι οι αμοιβές των εργαζομένων αυξάνουν καθώς μεγαλώνει ο χρόνος παραμονής τους στον ίδιο εργοδότη.

Μια άλλη ερμηνεία της θετικής σχέσης εμπειρίας και αμοιβών έχει να κάνει με το γεγονός ότι στην επιχείρηση μεσοχρόνια παραμένουν όσοι εργαζόμενοι ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της και είναι πιο παραγωγικοί και άρα αμείβονται σχετικά περισσότερο, ενώ οι υπόλοιποι αποχωρούν. Θετική επίσης σχέση αναμένεται και από την θεώρηση ότι τέτοια σχέση αποτελεί κίνητρο αύξησης της παραγωγικότητας των εργαζομένων, η οποία οδηγεί σε υψηλότερες διαχρονικά αμοιβές και επίδοση της επιχείρησης. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι για χώρες σαν την Ελλάδα όπου νομοθετικά προβλέπονται αυξανόμενες αμοιβές καθώς μακραίνει η

εργασία στον ίδιο εργοδότη (μέχρι 60% του βασικού μισθού στον δημόσιο τομέα και μέχρι 40% στον ιδιωτικό), αυτή η σχέση είναι λογικό να εμφανίζεται στην πράξη. Εμπειρικές μελέτες έχουν δείξει ότι όλοι αυτοί οι παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στις παρατηρούμενες μεταβολές των αμοιβών ανάλογα με την εμπειρία (στην επιχείρηση).

2.2.2. Διεύρυνση των συναρτήσεων αμοιβών

Εάν το υπόδειγμα της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, που υποθέτει πλαίσια ανταγωνιστικών αγορών, θεωρηθεί ότι αντιπροσωπεύει τη συμπεριφορά των ατόμων ολόκληρης της οικονομίας, τότε τυχόν ελλείψεις προσωπικού σε κάποιο επάγγελμα θα οδηγήσουν σε αυξήσεις μισθών σε αυτό, οι οποίες με τη σειρά τους θα στρέψουν περισσότερα άτομα στο να αποκτήσουν την εκπαίδευση και κατάρτιση που απαιτείται για το συγκεκριμένο επάγγελμα. Έτσι οι ελλείψεις εργαζομένων σε αυτό το επάγγελμα καθώς και το πλεονέκτημα των αυξημένων σχετικών μισθών θα εξαφανιστούν, καθώς θα εισέρχονται σταδιακά οι νέοι εκπαιδευμένοι γι' αυτό. Η αντίστροφη διαδικασία αναμένεται να συμβεί εάν στο συγκεκριμένο επάγγελμα εμφανιστούν πλεονάζοντες εργαζόμενοι. Σε αυτό το πλαίσιο μακροχρόνια επιτυγχάνεται άριστη κατανομή των εργαζομένων και οι διαφορές στις αμοιβές μεταξύ των ατόμων θα αντανακλούν διαφορές στην εκπαίδευσή τους και γενικότερα στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Έτσι η αγορά εργασίας αποτελείται από ένα σύνολο υπο-αγορών με βάση το επάγγελμα ή τη γεωγραφική περιφέρεια, μέσα στις οποίες υποτίθεται ότι υπάρχει άμεση κινητικότητα των εργαζομένων.

Αυτός ο μηχανισμός ωστόσο δεν είναι στιγμιαίος, μιας και προϋποθέτει ότι εργαζόμενοι και εργοδότες κατέχουν αδαπάνως πλήρη πληροφόρηση για τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας. Όπου όμως η πληροφόρηση δεν είναι ούτε πλήρης ούτε δωρεάν, η έρευνα για ανεύρεση εργασίας εκ μέρους των εργαζομένων και για τους κατάλληλους προσλαμβανόμενους εκ μέρους των εργοδοτών θεωρείται βασικό χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας, οπότε σε τέτοιες αγορές και μισθοί ανισορροπίας

μπορεί να υπάρχουν για μακρές χρονικές περιόδους, ενώ και φαινόμενα ανεργίας παρατηρούνται. Συναφές με αυτό είναι ότι η κινητικότητα της εργασίας είναι δαπανηρή και για τις επιχειρήσεις, μιας και η απόλυση ενός εργαζόμενου και η αντικατάστασή του από κάποιον άλλο συνήθως συνεπάγεται σταθερές δαπάνες πρόσληψης, κατάρτισης και αποζημίωσης και γι' αυτό πολλές επιχειρήσεις επιδιώκουν μικρή κινητικότητα του προσωπικού τους και προς τούτο είναι λογικό να προσφέρουν αμοιβές υψηλότερες από ό,τι θα έπαιρναν οι ίδιοι εργαζόμενοι εκτός της επιχείρησης.

Το απλό υπόδειγμα της θεωρίας ανθρώπινου κεφαλαίου αναπτύσσεται στην υπόθεση ότι υπάρχει πλήρης ανταγωνισμός στις αγορές, ιδιαίτερα στις αγορές κεφαλαίου και εργασίας, γεγονός που συνήθως απέχει από την πραγματικότητα. Οι ατέλειες στην αγορά εργασίας, που μπορεί να προέρχονται από πολλές αιτίες όπως περιορισμοί στην προσφορά εργασίας, δράση εργατικών συνδικάτων, καθορισμός μισθού υψηλότερου από αυτόν της ισορροπίας ή μονοπωλιακή ή μονοψωνιστική δύναμη εκ μέρους του εργοδότη, έχουν ως αποτέλεσμα ο μισθός και η απασχόληση ισορροπίας να είναι μικρότερα σε σχέση με αυτά του πλήρους ανταγωνισμού. Τέλος, το υπόδειγμα αγνοεί άλλους παράγοντες, όπως οι δυσμενείς αλλά και ευνοϊκές διακρίσεις που μπορεί να εκδηλώνονται στην αγορά εργασίας, η έλλειψη φυσικών ικανοτήτων, η τύχη, κλπ., οι οποίοι έχουν ως αποτέλεσμα πολλές φορές άτομα με την ίδια εκπαίδευση να αμείβονται διαφορετικά. Έτσι το απλό υπόδειγμα έχει διευρυνθεί για να συμπεριλάβει και άλλους προσδιοριστικούς παράγοντες των αμοιβών, διατηρώντας ωστόσο την υπόθεση ότι ο ρόλος του ανθρώπινου κεφαλαίου παραμένει αποφασιστικός. Τέτοιοι παράγοντες μεταξύ άλλων είναι το επάγγελμα, ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, η γεωγραφική περιοχή, η φυλή και το φύλο, οι οποίοι προστιθέμενοι στην εξίσωση αμοιβών την τροποποιούν ως ακολούθως.

$$\ln Y_s = b_0 + b_1 S + b_2 T + b_3 T^2 + \theta_1 D_1 + u \quad (2.4)$$

όπου D_1 είναι συνήθως ψευδομεταβλητές που καταγράφουν τα παραπάνω ποιοτικά χαρακτηριστικά και u είναι ο γνωστός στατιστικός όρος σφάλματος.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραπάνω θεωρητικών τροποποιήσεων και βελτιώσεων, που σκοπό έχουν να περιλάβουν στην ανάλυση

βασικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων αγορών, είναι ότι τα οικονομούντα άτομα στη λήψη των αποφάσεων τους στηρίζονται στην «οριακή ανάλυση», γεγονός, που σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της προσέγγισης, εξηγεί τη συμπεριφορά τους στην αγορά εργασίας.

2.3. Δυαδικές και εσωτερικές αγορές εργασίας

Εναλλακτική προσέγγιση στην ανάλυση της αγοράς εργασίας, η οποία από τους υποστηρικτές της θεωρείται ότι αντικαθιστά και δεν βελτιώνει την νεοκλασική προσέγγιση, είναι η θεωρία των κατατμημένων ή δυαδικών αγορών εργασίας, της οποίας οι ρίζες μπορεί να αποδοθούν στους John Stuart Mill και Cairnes οι οποίοι, εισάγοντας την έννοια των μη ανταγωνιστικών ομάδων, υποστήριξαν ότι η αγορά εργασίας λόγω συγκεκριμένων θεσμικών και άλλων εμποδίων απέχει από την ομοιογενή και ανταγωνιστική, αλλά είναι διαιρεμένη σε δύο τμήματα ή τομείς: τον πρωταρχικό τομέα όπου οι συνθήκες απασχόλησης είναι καλές (υψηλές αμοιβές και ευχάριστες συνθήκες εργασίας) και τον δευτερεύοντα τομέα όπου δεν είναι καλές. Η δυαδικότητα των αγορών δεν επιτρέπει σε ολόκληρο τον πληθυσμό να επωφελείται εξίσου από την εκπαίδευση και κατάρτιση, ενώ ελλείψεις προσωπικού (κενές θέσεις εργασίας) στη μια αγορά είναι συμβατές, λόγω εμποδίων κινητικότητας, με πλεονάσματα (ανεργία) στην άλλη. Για να ξεπεραστούν αυτά απαιτείται άρση των υφιστάμενων εμποδίων κινητικότητας μεταξύ των αγορών.

Στον πρωταρχικό τομέα αγοράς εργασίας οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν μια διαρθρωμένη *εσωτερική αγορά εργασίας*, η οποία λειτουργεί εν πολλοίς ανεξάρτητα από την ευρύτερη (εξωτερική) αγορά εργασίας. Αν και το φαινόμενο των εσωτερικών αγορών θεωρείται από τους υποστηρικτές του ιδιαίτερα ευρύ και συγγενές με έννοιες όπως «βιομηχανικός φεουδαλισμός», «βαλκανοποίηση (διαίρεση) των αγορών εργασίας», και «δικαιώματα ιδιοκτησίας» πάνω σε μια θέση εργασίας (Doeringer and Piore, 1971), βασικά χαρακτηριστικά των εσωτερικών αγορών εργασίας είναι η ύπαρξη για κάθε εσωτερική αγορά δικής της κλίμακας θέσεων εργα-

σίας, η σημασία της εσωτερικής προϋπηρεσίας για προαγωγή σε υψηλές θέσεις, ο καθορισμός των μισθών κυρίως από εσωτερικούς γραφειοκρατικούς κανόνες λειτουργίας, καθώς και ο περιορισμένος αριθμός πυλών εισόδου (Dunlop, 1957). Οι νεοεισερχόμενοι σε τέτοιες αγορές προσλαμβάνονται ως εκπαιδευόμενοι στη βάση της πυραμίδας των εργασιών και προάγονται σε ανώτερες θέσεις καθώς εμφανίζονται κενές θέσεις σύμφωνα με την πολιτική της επιχείρησης ή τις ισχύουσες συλλογικές διαπραγματεύσεις, ενώ οι υψηλές κενές θέσεις εργασίας είναι προσιτές σε τρίτους (εξωτερικούς) μόνον εάν δεν υπάρχουν εσωτερικοί ενδιαφερόμενοι.

Η ύπαρξη των εσωτερικών αγορών εργασίας μπορεί να αποδοθεί σε πολλές αιτίες. Σύμφωνα με μια ερμηνεία τα χαρακτηριστικά των εσωτερικών αγορών εργασίας προέρχονται από την ιδιαίτερη φύση και διάρθρωση της συγκεκριμένης επιχείρησης ή βιομηχανίας. Ρητοί ή σιωπηροί κανόνες, που ρυθμίζουν τις διαπροσωπικές σχέσεις στην εργασία καθώς και τα ώριμα δικαιώματα για θέσεις εργασίας, αναπτύσσονται διαχρονικά μέσα στο ισχύον θεσμικό πλαίσιο με τέτοιο τρόπο ώστε να ενσωματώσουν τις εμπειρίες, τις προσδοκίες και τις επιθυμίες, τόσο των εργαζομένων όσο και των εργοδοτών. Οι επιχειρήσεις προσφέρουν σταθερή απασχόληση και ένα “δίκαιο” πακέτο όρων απασχόλησης που ενθαρρύνει τους εργαζομένους να θεωρήσουν το συμφέρον τους συμβατό με τη μακροχρόνια επίδοση της επιχείρησης. Έτσι οι επιχειρήσεις εφαρμόζουν μια διάρθρωση αμοιβών όπου οι μισθοί εξαρτώνται από τις συγκεκριμένες θέσεις εργασίας και όχι τόσο από χαρακτηριστικά των επιμέρους εργαζομένων, αλλά ούτε και ιδιαίτερα από τις συνθήκες που επικρατούν στην αγορά εργασίας ή προϊόντος. Σε τέτοιες αγορές δεν αποδίδεται τόση σημασία στην αποτελεσματικότητα, όση στη συνοχή και στην κινητοποίηση του προσωπικού, η οποία συνήθως συνδέεται με ακαμψία των σχετικών μισθών που εξαρτώνται από την αρχαιότητα στην ίδια επιχείρηση. Έτσι αποφεύγονται οι εσωτερικές τριβές και συγκρούσεις συμφερόντων μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών.

Η εκπαίδευση και η κατάρτιση βοηθούν τα άτομα να γίνουν δεκτά σε τέτοιες αγορές εργασίας, αλλά άλλοι παράγοντες, ακόμη και η τύχη,

παίζουν ρόλο στο τι αμοιβές θα πάρουν μιας και αυτές προσδιορίζονται από το ποια θέση θα κατέχουν. Η απόκτηση εκπαίδευσης, αν και αυξάνει την παραγωγικότητα του εκπαιδευόμενου, μπορεί να μην οδηγήσει σε βελτίωση των προοπτικών απασχόλησής του. Κατανόηση των παρατηρούμενων προτύπων απαιτεί, σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, θεώρηση των συγκεκριμένων θεσμών που υπάρχουν αλλά και των χαρακτηριστικών των εξεταζόμενων επιχειρήσεων.

Μια δεύτερη, όχι ιδιαίτερα χωριστή, αναλυτική προσέγγιση για τις εσωτερικές αγορές εργασίας επικεντρώνεται στους παράγοντες που προβάλλονται από την παραδοσιακή οικονομική θεωρία και εφαρμόζονται σε όλες τις επιχειρήσεις. Αυτοί οι παράγοντες είναι το κόστος για ανεύρεση άλλης εργασίας και οι απώλειες από πιθανή αλλαγή ασφαλιστικού φορέα εκ μέρους των εργαζομένων αλλά και το κόστος πρόσληψης, κατάρτισης και απόλυσης εκ μέρους των εργοδοτών, τα οποία επιβάλλουν τον περιορισμό της ανακύκλησης (κινητικότητας) του προσωπικού των επιχειρήσεων. Οι δαπάνες για πρόσληψη και κατάρτιση εξειδικευμένη στην παραγωγική διαδικασία της συγκεκριμένης επιχείρησης καθιστούν τους ήδη απασχολούμενους (τους αποκαλούμενους *insiders*) πιο παραγωγικούς σε αυτή από ό,τι όμοιοί τους που βρίσκονται εκτός επιχείρησης (οι *outsiders*). Με τη σχετική ορολογία ο συντελεστής εργασία ορθολογικά θεωρείται ως οιο-νεί σταθερός παραγωγικός συντελεστής (Οι, 1962, Becker, 1964, Mincer, 1962). Οι πολιτικές αμοιβών, αν και λαμβάνουν υπόψη το τι ισχύει στην ευρύτερη αγορά, σχεδιάζονται έτσι ώστε να αποθαρρύνονται οι παραιτήσεις και δεν αντανakλούν αναγκαστικά επακριβώς την παραγωγικότητα του κάθε εργαζόμενου ή άμεση προσαρμογή σε εξωτερικές αγορές. Η υψηλή κινητικότητα της εργασίας δεν θεωρείται σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση ως ιδιαίτερα επιθυμητή, όπως τόνιζε η αρχική παραδοσιακή ανάλυση.

Αν και δεν είναι εύκολο να τεκμηριωθεί εμπειρικά η ύπαρξη εσωτερικών αγορών εργασίας⁷, είναι φανερό ότι η ύπαρξή τους προϋποθέτει

---

7. Μια κλασική κριτική επισκόπηση των εμπειρικών εργασιών για τεκμηρίωση των δυαδικών αγορών εργασίας και απόρριψης της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου γίνεται από τον Cain (1976).

κάποιο ελάχιστο μέγεθος, το οποίο είναι αμφίβολο αν το ικανοποιούν παρά πολλές μικρομεσαίες ελληνικές επιχειρήσεις. Έτσι, εσωτερικές αγορές εργασίας στην Ελλάδα μπορεί να εντοπισθούν στις σχετικά μεγάλες παραγωγικές μονάδες τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου τομέα, αλλά και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, όπου ο προσδιορισμός των αμοιβών και της απασχόλησης δεν φαίνεται να επηρεάζεται ιδιαίτερα από τα συμβαίνοντα στις άλλες αγορές.

Η ύπαρξη εσωτερικών ή δυαδικών αγορών εργασίας, αν και μπορεί να βασίζεται και σε στοιχεία ισότητας ή δικαιοσύνης, συνεπάγεται άνισες ευκαιρίες εξέλιξης και ανάπτυξης των ατόμων της κοινωνίας, καθώς και αναποτελεσματικότητες στην τοποθέτηση των εργαζομένων στις διάφορες θέσεις εργασίας, με συνέπεια μικρότερη παραγωγή σε σχέση με άλλες πιο ανταγωνιστικές καταστάσεις.

Ενώ η προσέγγιση των δυαδικών αγορών εργασίας μπορεί να είναι συμβιβαστή με στοιχεία της παραδοσιακής προσέγγισης, δεν είναι σαφές το όφελος από την απόρριψη της υπόθεσης περί ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας. Οι έννοιες κατάτμηση και ανταγωνισμός δεν είναι αναγκαστικά αμοιβαίως αποκλειόμενες και δεν είναι αναγκαίο να επιλεγεί η μια ή η άλλη. Ο μη ομοιογενής χαρακτήρας του συντελεστή εργασία και η ύπαρξη εμποδίων κινητικότητας μεταξύ τομέων και περιοχών, γνωστή από την εποχή των κλασικών οικονομολόγων, είναι πλέον ευρέως αποδεκτά και από τους νεοκλασικούς οικονομολόγους. Έτσι μπορεί να υπάρξει αλληλοεπικάλυψη για συγκεκριμένους τομείς της οικονομίας μεταξύ παραδοσιακής και εναλλακτικής προσέγγισης και πολλοί ερευνητές ακολουθούν μια σύνθεση των δύο προσεγγίσεων. Το πρόβλημα εντοπίζεται στο ότι πολλά από τα παρατηρούμενα φαινόμενα στις αγορές εργασίας είναι συμβατά τόσο με την παραδοσιακή προσέγγιση όσο και με την προσέγγιση των δυαδικών αγορών εργασίας. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι άλλες προτάσεις πολιτικής είναι ενδεδειγμένες εάν οι αγορές είναι ανταγωνιστικές, οπότε θα οδηγήσουν σε αποτελεσματική κατανομή των ανθρώπινων πόρων, και άλλες εάν κυριαρχούν εσωτερικές αγορές εργασίας, οπότε ο μέσω των τιμών (μισθών) ανταγωνισμός δεν μπορεί από

μόνος του να οδηγήσει στην επιθυμητή αποτελεσματικότητα. Η έμφαση σε τέτοιες περιπτώσεις δίνεται σε διαρθρωτικές μεταβολές στη αγορά και στο οικονομικό περιβάλλον.

Μια εναλλακτική ερμηνεία του δυαδισμού στην αγορά εργασίας προβάλλεται από Αμερικανούς ριζοσπάστες οικονομολόγους, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι η βασική πηγή του είναι ο μονοπωλιακός καπιταλισμός όπου οι εργοδότες συνειδητά υποθάλπουν τον δυαδισμό για να διαιρούν και κυριαρχούν στην εργατική τάξη, ενώ και η εκπαίδευση συμβάλλει σε αυτή την πολιτική. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί κριτική του καπιταλισμού και συνεπάγεται για τους εργαζομένους την ενίσχυση της ταξικής συνείδησης και των κοινωνικών αγώνων, ενώ δεν είναι εύκολη η εμπειρική της επαλήθευση ή διάψευση⁸ (Reich, Gordon and Edwards, 1973).

2.4. Θεωρία φίλτρου

Η ύπαρξη εσωτερικών αγορών εργασίας φαίνεται ότι έχει σημασία για τον ρόλο και τους προσδιοριστικούς παράγοντες τόσο της εκπαίδευσης όσο και άλλων μορφών ανθρώπινου κεφαλαίου, και κυρίως της κατάρτισης. Σύμφωνα με το υπόδειγμα των δυαδικών αγορών εργασίας η εκπαίδευση και η κατάρτιση πριν την είσοδο στην αγορά εργασίας χρησιμεύουν στον υποψήφιο στο να μπορέσει να εισέλθει στην πρωταρχική αγορά εργασίας. Οι προσλήψεις σε τέτοιες αγορές κατά κανόνα γίνονται στη βάση της κλίμακας των θέσεων εργασίας στις γνωστές ως πύλες εισόδου, με κριτήρια κυρίως τις ικανότητες των υποψηφίων να ανταποκριθούν σε μελλοντικές επαγγελματικές απαιτήσεις και καθήκοντα κατά τη διάρκεια της διαφαινόμενης μακροχρόνιας σχέσης εργασίας με τη συγκεκριμένη επιχείρηση. Η ικανότητα των υποψηφίων να μαθαίνουν νέες γνώσεις καθώς και η ανταπόκρισή τους στους κανονισμούς παραγωγής της επιχείρησης, επειδή είναι αξιόπιστοι, ακριβείς και συνεργάσιμοι, θεωρού-

---

8. Επισκόπηση των θεσμικών και ριζοσπαστικών προσεγγίσεων των αγορών εργασίας στην ελληνική γλώσσα γίνεται από την Πετρινώτη, κεφάλαιο 12.

νται ως τα βασικά κριτήρια στη διαδικασία πρόσληψης. Επειδή όμως αυτά είναι δύσκολο και δαπανηρό να εξακριβωθούν για κάθε υποψήφιο, οι εργοδότες χρησιμοποιούν διάφορα στερεότυπα ως ενδείξεις, μεταξύ των οποίων η εκπαίδευση και κατάρτιση των υποψηφίων είναι πρωταρχικά. Αυτή είναι η γνωστή *υπόθεση του φίλτρου ή κοσκινίσματος* (screening hypothesis), σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση δεν δημιουργεί ανθρώπινο κεφάλαιο, αλλά κυρίως επιτελεί ρόλο πιστοποίησης στο διάλεγμα των πιο ικανών, οι οποίοι αναδεικνύονται και οι πιο εκπαιδευμένοι. Οι εργοδότες επιθυμούν να προσλάβουν τους καλύτερους ποιοτικά υποψηφίους και στην προσπάθειά τους αυτή η εκπαίδευση, ή εναλλακτικά οι τίτλοι σπουδών, αποτελούν βολικούς, πρακτικούς και ευρέως αποδεκτούς δείκτες αξιολόγησης. Από την άλλη πλευρά, οι υποψήφιοι εργαζόμενοι μπορεί να θεωρήσουν οικονομικά συμφέρον να επενδύσουν στον εαυτό τους κάποιο χαρακτηριστικό το οποίο θα σηματοδοτεί στους εργοδότες υψηλή ποιότητα. Υψηλά εκπαιδευτικά προσόντα θεωρούνται ότι εκπληρώνουν αυτή την αποστολή, επειδή οι χαμηλής ποιότητας υποψήφιοι θα δυσκολευτούν ποικιλοτρόπως να τα αποκτήσουν.

Από κάποιες απόψεις η υπόθεση του φίλτρου μοιάζει με την προσέγγιση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Αμφότερες προβλέπουν ότι τα οφέλη της εκπαίδευσης συνίστανται σε υψηλότερες αμοιβές για τους πιο εκπαιδευμένους κατά τη διάρκεια της εργασίας τους και ότι αυτά παρακινούν τα άτομα στο να εκπαιδεύονται. Σύμφωνα ωστόσο με την αυστηρή διατύπωση της υπόθεσης του φίλτρου η εκπαίδευση δεν αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας, απλώς πιστοποιεί προϋπάρχουσες από τη γένεση του ατόμου ή ανεπτυγμένες στο οικογενειακό περιβάλλον ιδιότητες. Με άλλα λόγια η θεωρία του φίλτρου δέχεται τη θετική σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και αμοιβών, αλλά δεν αποδέχεται ότι υπάρχει και αιτιώδης σχέση μεταξύ τους. Το αντίθετο όμως υποστηρίζει η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, δηλαδή ότι μέσω της εκπαίδευσης βελτιώνεται η παραγωγικότητα των εργαζομένων. Έτσι η κοινωνική προσφορά της εκπαίδευσης σύμφωνα με την υπόθεση του φίλτρου είναι απλώς το ότι χρησιμεύει ως «κόσκινο» στους εργοδότες για την επιλογή του προσωπικού τους. Λειτουργία η

οποία ωστόσο, αν και χρήσιμη, μπορεί να μην γίνεται ιδιαίτερα αποτελεσματικά μέσω της εκπαίδευσης.

Υπάρχει και η ασθενής εκδοχή (weak version) της θεωρίας του φίλτρου, η οποία υποστηρίζει ότι η εκπαίδευση απλώς χρησιμεύει ως «εισιτήριο» εισόδου μόνον κατά την διαδικασία της πρόσληψης, όπου ο εργοδότης καταφεύγει στα συνήθη στερεότυπα (όπως ηλικία, φύλο, φυλή, οικογενειακή κατάσταση και κυρίως στα εκπαιδευτικά προσόντα), τα οποία φαίνεται ότι αποτελούν επαρκείς δείκτες για τη μελλοντική παραγωγικότητα του κάθε εργαζόμενου. Η χρήση μάλιστα των εκπαιδευτικών προσόντων υπερέχει έναντι των άλλων στερεοτύπων λόγω του ότι είναι νόμιμη και κοινωνικά αποδεκτή, γεγονός που δεν ισχύει με κάποια άλλα. Η ρίζα της ασθενούς υπόθεσης φίλτρου μπορεί να εντοπισθεί στην ορθολογική επιλογή προσωπικού υπό συνθήκες αβεβαιότητας και ατελούς πληροφόρησης, γεγονός που μπορεί να καταλήξει στο γνωστό υπόδειγμα της στατιστικής διάκρισης σε βάρος συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων (Arrow 1973). Με την υπόθεση ότι πολλές θέσεις εργασίας δεν απαιτούν ειδικές επαγγελματικές γνώσεις και προσόντα, οι εργοδότες, πιστεύοντας ότι κατά μέσο όρο τα πιο εκπαιδευμένα άτομα θα φανούν πιο παραγωγικά, τα προσλαμβάνουν, παρ' όλο που οι γνώσεις τους δεν είναι αναγκαίες ούτε έχουν και μεγάλη σχέση με τα καθήκοντά τους. Με αυτή τη θεώρηση οι υποστηρικτές της ερμηνεύουν και την παρατηρούμενη ετεροαπασχόληση (απασχόληση σε θέσεις άσχετες με τις σπουδές) και υπερεκπαίδευση (απασχόληση σε εργασίες τις οποίες θα εκτελούσαν εξίσου παραγωγικά εργαζόμενοι με λιγότερη εκπαίδευση). Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η χρήση της εκπαίδευσης ως φίλτρου κατά την πρόσληψη μπορεί να προσδώσει στον εργαζόμενο πλεονέκτημα καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής στον ίδιο εργοδότη, κυρίως εάν πρόκειται για οργανωμένη εσωτερική αγορά εργασίας, όπου τα εκπαιδευτικά προσόντα είναι αποδεκτά ως κριτήρια προαγωγής και εξέλιξης από τα ενδιαφερόμενα μέρη.

Το εάν η θεωρία του φίλτρου έχει ή όχι υπολογίσιμη πρακτική ισχύ καθίσταται τελικά εμπειρικό θέμα και τα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών παραμένουν αμφιλεγόμενα, επειδή πέραν της εκπαίδευσης οι προϋπάρχοντες παράγοντες που υπονοεί η υπόθεση του φίλτρου επηρε-

άζουν την παραγωγικότητα και ως εκ τούτου τις αμοιβές των ατόμων⁹. Είναι προφανές ότι αποδοχή της υπόθεσης του φίλτρου έχει δραματικές συνέπειες για το κοινωνικά άριστο επίπεδο της εκπαίδευσης και την άσκηση εκπαιδευτικής πολιτικής. Εάν η θεωρία του φίλτρου έχει σημαντική ισχύ (δηλαδή οι επιπλέον αμοιβές των πιο εκπαιδευμένων δεν αντανakλούν αυξημένη παραγωγικότητα λόγω εκπαίδευσης, αλλά απλώς αμοιβές σε προϋπάρχοντα παραγωγικά προσόντα), τότε μείωση της εκπαίδευσης δεν συνεπάγεται και μείωση του εθνικού προϊόντος, ενώ δυσχεραίνεται η χρήση της εκπαίδευσης ως μηχανισμού προώθησης της ισότητας.

Συνοπτικά, το θέμα του προσδιορισμού των αμοιβών αλλά και της αιτιώδους σχέσης μεταξύ εκπαίδευσης και αμοιβών παραμένει επίκαιρο

---

9. Ένας έμμεσος έλεγχος της θεωρίας του φίλτρου προέρχεται από τις μελέτες που προσπάθησαν να εκτιμήσουν την επίδραση της (προϋπάρχουσας) ικανότητας στις αμοιβές. Είναι φανερό ότι, εάν η ικανότητα, μετρούμενη με δείκτη νοημοσύνης IQ, ασκούσε κυρίαρχη επίδραση στις αμοιβές και ταυτόχρονα εξουδετέρωνε αυτόν της εκπαίδευσης, τότε δεν θα υπήρχε οικονομική απόδοση της εκπαίδευσης, όπως προβλέπει η θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου, απλώς θα λειτουργούσε ως φίλτρο. Οι σχετικές ωστόσο έρευνες, προσθέτοντας στην εξίσωση αμοιβών του Mincer δείκτες νοημοσύνης (Griliches, 1977) ή εκτιμώντας την για άτομα της ίδιας νοημοσύνης, δηλαδή για μονοζυγωτικά δίδυμα (Ashenfelter and Krueger, 1994, Ashenfelter and Hoxby, 1998), έδειξαν ότι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης παρέμειναν ουσιαστικά αμετάβλητες και οι διαφορές εισοδημάτων δεν οφείλονται σε διαφορές στη νοημοσύνη. Ευρήματα που δεν είναι εύκολα συμβατά με τη θεωρία του φίλτρου. Ένας άλλος έλεγχος της υπόθεσης φίλτρου στηρίζεται στη διαφορά ζήτησης της εκπαίδευσης μεταξύ αυτοαπασχολούμενων και μισθωτών. Για τους πρώτους, επειδή δεν χρειάζονται να πείσουν τους ανύπαρκτους εργοδότες τους, η εκπαίδευσή τους δεν λειτουργεί ως φίλτρο (εκτός εάν υποθέσουμε ότι λειτουργεί έτσι έναντι των πελατών τους), ενώ για τους δεύτερους, επειδή πρέπει να πείσουν τους μελλοντικούς τους εργοδότες για τις ικανότητές τους, η εκπαίδευσή πιθανότερο να έχει και αξία ως φίλτρο. Όπως έχει παρατηρηθεί στις ΗΠΑ, οι αυτοαπασχολούμενοι έχουν λιγότερη εκπαίδευση από τους μισθωτούς (Wolpin, 1977), ενώ όσοι έχουν σπουδάσει είναι περισσότερο σταθεροί εργαζόμενοι (Weiss, 1988). Ευρήματα συμβατά με την ασθενή εκδοχή της υπόθεσης φίλτρου αλλά και υποστηρικτικά της θεωρίας ανθρώπινου κεφαλαίου.

και αμφιλεγόμενο. Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου αποτελεί χρήσιμο σημείο έναρξης της σχετικής ανάλυσης. Θα πρέπει ωστόσο να διευρυνθεί επειδή και άλλοι παράγοντες, σύμφωνα με συμπληρωματικές ή εναλλακτικές θεωρητικές προσεγγίσεις αλλά και εμπειρικές διαπιστώσεις, που αναφέρθηκαν προηγουμένως, είναι σημαντικοί στον προσδιορισμό των αμοιβών των εργαζομένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ - ΑΝΕΡΓΙΑ

3.1. Εισαγωγή

Η μελέτη των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας είναι ενδιαφέρουσα για πολλούς λόγους. Το ελληνικό κράτος αλλά και τα ελληνικά νοικοκυριά δαπανούν αρκετά χρήματα για εκπαίδευση στοχεύοντας να επενδύσουν σε ανθρώπινο κεφάλαιο και να προετοιμάσουν το ανθρώπινο δυναμικό για αποδοτική σταδιοδρομία. Συνεπώς είναι χρήσιμο να ξέρουμε ποια είναι τα αποτελέσματα αυτών των δαπανών τόσο για τα άτομα όσο και για την οικονομία συνολικά. Στη σημερινή συγκυρία με την απaráδεκτα υψηλή ανεργία και τις εντεινόμενες τεχνολογικές και διαρθρωτικές αλλαγές, τα άτομα πρέπει να είναι εφοδιασμένα με τα κατάλληλα εκπαιδευτικά προσόντα για να ανταποκριθούν στις νέες διεθνείς προκλήσεις που αντιμετωπίζει η οικονομία. Μόνο στο μέτρο που τα οφέλη που καρπούνται τα άτομα και η κοινωνία ξεπερνούν τις δαπάνες για εκπαίδευση μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι τελευταίες είναι οικονομικά δικαιολογημένες. Σε αυτή την περίπτωση και η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται ταχύτερα λόγω των αυξημένων δαπανών για εκπαίδευση. Ωστόσο όλο και συχνότερα τίθεται το ερώτημα το ποιος πρέπει να φέρει το κόστος της εκπαίδευσης, δηλαδή ο άμεσα ωφελούμενος ή ο έμμεσα ωφελούμενος (η κοινωνία μέσω της φορολογίας) ή πώς μπορεί αυτό να επιμεριστεί δίκαια και αποτελεσματικά. Συναφές με αυτούς τους προβληματισμούς στον επιμερισμό του κόστους είναι και το ζήτημα κατά πόσο το εκπαιδευτικό μας σύστημα είναι τέτοιο που να παρέχει τις ίδιες ευκαιρίες για εκπαίδευση στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, καθώς και πώς αυτές οι ευκαιρίες μεταβάλλονται ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης.

Τα αποτελέσματα που έχει η εκπαίδευση στη θέση των ατόμων στην αγορά εργασίας μπορούν κάλλιστα να θεωρηθούν και ως δείκτες επίδο-

σης του εκπαιδευτικού συστήματος. Η εύκολη ή όχι ενσωμάτωση των εξερχομένων από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας είναι προφανές ότι αποτελεί ένα δείκτη της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας του εκπαιδευτικού συστήματος. Ομοίως η θετική συσχέτιση εκπαιδευτικού επιπέδου ή τύπου εκπαίδευσης με την απασχόληση και τα εισοδήματα αποτελεί σαφή ένδειξη για άσκηση ανάλογης εκπαιδευτικής πολιτικής. Οι εκπαιδευτικές επιλογές των ατόμων και των οικογενειών τους μπορούν να διευκολυνθούν από την επίκαιρη γνώση των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας.

Αν και οι σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας είναι πολυδιάστατες και η κατεύθυνση της αιτιώδους σχέσης αμφίδρομη (το εκπαιδευτικό σύστημα επηρεάζει την κοινωνία και την οικονομία αλλά και το επίπεδό του και η λειτουργία του αποτελούν αντανάκλαση αυτών), είναι πρακτικά βολικό να διακριθούν αυτές σε δύο κατηγορίες. Πρώτον, στις σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας, όπου το κύριο αντικείμενο είναι πώς διαφοροποιείται η πιθανότητα ένταξης στην αγορά εργασίας, καθώς και επιτυχούς απασχόλησης ή παραμονής στην ανεργία ανάλογα με τον τύπο και επίπεδο εκπαίδευσης. Δεύτερον, στις σχέσεις εκπαίδευσης και αμοιβών, όπου εξετάζονται κατά πόσο η εκπαίδευση επηρεάζει το πόσα χρήματα κερδίζει κάποιος στην αγορά εργασίας. Αυτή η μελέτη, όπως ήδη αναφέρθηκε, πραγματεύεται διαδοχικά και με αυτή τη σειρά τις δύο αυτές ενδιαφέρουσες σχέσεις.

Αυτό το κεφάλαιο ασχολείται με τις σχέσεις εκπαίδευσης και απασχόλησης - ανεργίας τα πρόσφατα έτη. Αρχικά παρουσιάζονται τα χαρακτηριστικά των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (ΕΣΥΕ) στα στατιστικά στοιχεία των οποίων στηρίζεται το παρόν και το επόμενο κεφάλαιο, καθώς και οι βασικές διαρθρωτικές, διοικητικές μεταβολές του εκπαιδευτικού συστήματος τη μεταπολιτευτική περίοδο. Ακολούθως τεκμηριώνεται το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού και οι πρόσφατες μεταβολές του. Κύρια συμβολή αυτού του κεφαλαίου είναι ότι η εκπαίδευση διακρίνεται όχι μόνο στις επτά παραδοσιακές κατηγορίες που συνήθως δημοσιεύονται, αλλά σε πολύ περισσό-

τερες. Κατόπιν εξετάζονται οι σχέσεις εκπαίδευσης και συμμετοχής στην αγορά εργασίας καθώς και εκπαίδευσης και ανεργίας. Ύστερα γίνεται παρουσίαση της διάρθρωσης της απασχόλησης κατά τομέα και κλάδο οικονομικής δραστηριότητας ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολουμένων και επιχειρείται αναλυτική ερμηνεία των παρατηρούμενων αλλαγών, ενώ ακολουθεί ειδική αναφορά στη διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και ευρύτερου δημόσιου τομέα. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη σύγκριση συγκεκριμένων μεταβλητών της χώρας με αντίστοιχες χωρών της ΕΕ.

3.2. Χρησιμοποιούμενα στοιχεία

Για την ανάλυση των σχέσεων εκπαίδευσης και θέσης των ατόμων στην αγορά εργασίας το παρόν κεφάλαιο αξιοποιεί δημοσιευμένα και δημοσίευτα στοιχεία των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ), τις οποίες διεξάγει η ΕΣΥΕ ακολουθώντας ίδια μεθοδολογία (ερωτηματολόγιο και εννοιολογικοί ορισμοί) με αυτή των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως καθορίζεται από τη EUROSTAT. Η έρευνα αυτή διενεργείται δειγματοληπτικά από το 1981 σε ολόκληρη τη χώρα κατά το Β΄ τρίμηνο κάθε έτους, ενώ μετά το 1998 καλύπτει και τα τέσσερα τρίμηνα κάθε έτους. Βασικός σκοπός της έρευνας είναι η συγκέντρωση στοιχείων απασχόλησης και ανεργίας των μελών των νοικοκυριών όλης της χώρας, ηλικίας 14 ετών και άνω (πρόσφατα από 15 ετών και άνω). Ακόμα, για όλα τα μέλη των νοικοκυριών που ερευνώνται συγκεντρώνονται πληροφορίες για ορισμένα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά (ηλικία, κλάδος οικονομικής δραστηριότητας, επίπεδο εκπαίδευσης, κλπ.) χρήσιμα στη δική μας ανάλυση. Μεταξύ αυτών καταγράφεται από αυτές τις έρευνες και το υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο που έχουν ολοκληρώσει (δηλαδή ο τίτλος σπουδών που μέχρι τον χρόνο της έρευνας κατέχουν) τα ερωτώμενα άτομα. Κατόπιν γίνεται κατηγοριοποίηση των ατόμων ανάλογα με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο σύμφωνα με τη Διεθνή Τυποποιημένη Ταξινόμηση της Εκπαίδευσης [(International Standard Classification of Education (ISCED)], όπως έχει αποφασιστεί από την UNESCO και ακολουθείται από

άλλους διεθνείς οργανισμούς. Ως γνωστόν, η UNESCO έχει προτείνει, και όλο και περισσότερα κράτη - μέλη της αποδέχονται, επτά κατηγορίες εκπαίδευσης βασισμένες στο επίπεδο εκπαίδευσης καθώς και μια όγδοη για τα άτομα χωρίς εκπαίδευση.

Οι πρόσφατες ΕΕΔ έχουν το ενδιαφέρον χαρακτηριστικό ότι ορισμένες κατηγορίες εκπαίδευσης αναλύονται σε παραπέρα υποκατηγορίες, οι οποίες ανταποκρίνονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Επιπλέον, οι ίδιες έρευνες δίνουν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για ομάδες επιστημονικών κλάδων των επιμέρους επιπέδων. Ειδικότερα, οι πτυχιούχοι ΑΕΙ διακρίνονται σε εννέα υποκατηγορίες ανάλογα με τον επιστημονικό κλάδο, ενώ σε πέντε ομάδες κατατάσσονται και οι πτυχιούχοι των ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ. Είναι φανερό ότι η εκπαίδευση, όπως μετρείται από τις ΕΕΔ, στηρίζεται στον κατεχόμενο ανώτατο τίτλο σπουδών και όχι στα ελάχιστα έτη που (υποχρεωτικά) παρακολούθησε το άτομο για την απόκτηση του τίτλου.

Σύμφωνα με τους ισχύοντες ορισμούς το εργατικό δυναμικό, ή συνώνυμα ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός, ισούται με τον συνολικό αριθμό των ατόμων τα οποία εργάζονται έναντι αμοιβής ή με σκοπό το κέρδος ή είναι άνεργα κατά τη διάρκεια μιας σύντομης περιόδου. Στη χώρα μας το εργατικό δυναμικό μετρίοταν μια φορά τον χρόνο μέχρι και το 1997 (το τρίμηνο Απρίλιο - Ιούνιο) και έκτοτε τέσσερις φορές τον χρόνο με βάση την «εβδομάδα αναφοράς». Μερικές δεκάδες χιλιάδες νοικοκυριά, που καλύπτουν αντιπροσωπευτικά τις 13 Περιφέρειες της χώρας, απαντούν σε σχετικό ερωτηματολόγιο της ΕΣΥΕ και το σύνολο των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων αποτελεί την ΕΕΔ, που είναι η βάση για τον υπολογισμό της ανεργίας και άλλων στατιστικών του εργατικού δυναμικού.

Ως απασχολούμενα θεωρούνται τα άτομα ηλικίας 14 ετών και άνω που την τελευταία ημερολογιακή εβδομάδα (εβδομάδα αναφοράς) πριν από την ημέρα διεξαγωγής της έρευνας εργάζονταν έστω και για μία ώρα ως μισθωτοί ή ημερομίσθιοι ή ως αυτοαπασχολούμενοι ή βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση - εκμετάλλευση χωρίς να αμείβονται. Έτσι οι ασχολούμενοι σε οικιακές δραστηριότητες και σε εθελοντικές εργασίες χωρίς

αμοιβή δεν θεωρούνται ως απασχολούμενοι, ενώ σε αυτούς περιλαμβάνονται σύμφωνα με τον υιοθετούμενο ορισμό και οι μερικώς απασχολούμενοι. Επίσης όσοι είχαν μια εργασία αλλά δεν εργάστηκαν την εβδομάδα αναφοράς λόγω ασθένειας, αδειάς, ταξιδιού αναψυχής, απεργίας, επισκευής μηχανημάτων ή καταστήματος θεωρούνται ως απασχολούμενοι.

Άνεργοι θεωρούνται όλα τα άτομα ηλικίας 14 ετών και άνω, τα οποία κατά την ίδια περίοδο αναφοράς δεν εργάστηκαν ούτε είχαν κάποια εργασία από την οποία απουσίαζαν προσωρινά, ζητούσαν εργασία είτε ως μισθωτοί είτε ως αυτοαπασχολούμενοι για να αρχίσουν δική τους εργασία, ήταν διαθέσιμα να αναλάβουν αμέσως τυχόν εμφανιζόμενη εργασία και είχαν κάνει κάποιες συγκεκριμένες ενέργειες για να βρουν μια θέση εργασίας. Στην κατηγορία των ανέργων περιλαμβάνονται και όσοι ευρίσκονται σε προσωρινή διαθεσιμότητα από την εργασία τους καθώς και όσοι έχουν βρει εργασία και θα αρχίσουν να εργάζονται μετά την περίοδο αναφοράς. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι, αν και αυτός ο ορισμός της ανεργίας είναι ο ίδιος με τον υιοθετούμενο εδώ και χρόνια από την EUROSTAT, δεν στερείται αδυναμιών. Βασική δυσκολία προκύπτει από το ότι, ενώ θεωρητικά άνεργος είναι όποιος θα δεχόταν να εργαστεί στον τρέχοντα σχετικό μισθό, στην πράξη δεν διερευνάται αυτή η διάσταση.

Όλα τα άτομα που δεν υπάγονται στις δύο προηγούμενες κατηγορίες –απασχολούμενοι, άνεργοι– ανήκουν στους οικονομικά μη ενεργούς ή απλά είναι εκτός εργατικού δυναμικού. Ανάλυση των στοιχείων των ΕΕΔ επιτρέπει τον προσδιορισμό της κατάστασης απασχόλησης του κάθε ερευνώμενου ατόμου ηλικίας 14 ετών και άνω.

Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ΕΕΔ δεν στερούνται μειονεκτημάτων. Το πιο σχετικό με αυτή την εργασία μειονέκτημα ίσως είναι ότι οι ΕΕΔ είναι δειγματοληπτικές και παρ' όλο που το ποσοστό δειγματοληψίας είναι σχετικά υψηλό (1,5% των νοικοκυριών) όσο η ανάλυση γίνεται λεπτομερέστερη τόσο πιο πιθανό είναι να καταλήξει σε μικρότερους αριθμούς ανά κατηγορία και άρα σε μικρή στατιστική αξιοπιστία. Το γεγονός αυτό πρέπει να λαμβάνεται πάντοτε υπόψη κατά τη στατιστική μελέτη και ερμηνεία των σχετικών δεδομένων.

3.3. Αλλαγές εκπαιδευτικού συστήματος

Αν και το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι διαρθρωμένο μετά το 1976 και μέχρι σήμερα στη βάση των 6-3-3-4 ετών, έχει υποστεί την ίδια περίοδο σημαντικές και κατά κύματα διαρθρωτικές αλλαγές. Νέα εκπαιδευτικά ιδρύματα εμφανίστηκαν, ενώ από τα υπάρχοντα μερικά αναβαθμίστηκαν και μερικά καταργήθηκαν. Όταν όμως μελετάμε τις σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας για ολόκληρο τον πληθυσμό, που το μεγαλύτερο τμήμα του έχει εγκαταλείψει το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα (formal education), ακόμη και προϋπάρχοντες τύποι τυπικής εκπαίδευσης είναι αναγκαίο να καταγράφονται, μιας και σημαντικά τμήματα του πληθυσμού κατέχουν τέτοια εκπαιδευτικά προσόντα.

Ειδικότερα το 1976 η υποχρεωτική εκπαίδευση επεκτάθηκε από έξι σε εννέα χρόνια και περιέλαβε πέρα από το Δημοτικό και το κοινό σε όλους υποχρεωτικό τριτάξιο Γυμνάσιο (τον πρώτο κύκλο δηλαδή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης χρησιμοποιώντας τη σύγχρονη διεθνή ορολογία). Ταυτόχρονα δημιουργήθηκε η επόμενη βαθμίδα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης γνωστή ως δεύτερος κύκλος, ο οποίος περιλάμβανε μέχρι πρόσφατα (1998) το τριετές Γενικό Λύκειο, το τριετές Τεχνικό Λύκειο και τις Τεχνικές - Επαγγελματικές Σχολές. Στη βαθμίδα αυτή μπορούσαν να συνεχίσουν οι απόφοιτοι Γυμνασίου ύστερα από επιτυχείς εισαγωγικές εξετάσεις, οι οποίες ωστόσο καταργήθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Επίσης καταργήθηκαν οι ονομαζόμενες Μέσες Σχολές Εργοδηγών, τις οποίες μπορούσαν να παρακολουθήσουν όσοι είχαν ολοκληρώσει τρεις τάξεις του μέχρι τότε εξαταξίου Γυμνασίου και των οποίων η διάρκεια φοίτησης ήταν τριετής. Εκτιμάται ωστόσο ότι από το σύνολο του πληθυσμού 14 ετών και άνω περίπου 33 χιλ. άτομα έχουν τελειώσει κάποια Μέση Σχολή Εργοδηγών και θεωρείται σκόπιμη η μελέτη της θέσης αυτών στην αγορά εργασίας ως ξεχωριστής ομάδας. Παρόμοια τύχη είχαν τότε και οι Κατώτερες Τεχνικές Σχολές (εκτός από συγκεκριμένες που δεν ανήκαν στο Υπουργείο Παιδείας), τις οποίες μπορούσαν να παρακολουθήσουν απόφοιτοι του Δημοτικού σχολείου και των οποίων η

φοίτηση ήταν τέσσερα χρόνια. Στη θέση αυτών καθιερώθηκαν οι Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές Νέου Τύπου, που οι εισερχόμενοι σε αυτές χωρίς εξετάσεις έπρεπε να έχουν ολοκληρώσει την εννεαετή υποχρεωτική έκτοτε εκπαίδευση και των οποίων η φοίτηση είναι διετής.

Νέοι τύποι του δεύτερου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καθιερώθηκαν (Τεχνικό Λύκειο στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και αργότερα με το νόμο 1586/1985 το Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο), τα οποία κατήργησε η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της περιόδου 1997-98, αντικαθιστώντας τους διαφορετικούς τύπους σχολείων δευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης (Τεχνικά Επαγγελματικά Λύκεια, Τεχνικές Επαγγελματικές Σχολές, Ενιαία Πολυκλαδικά Λύκεια) με τα Ενιαία Λύκεια και τα Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (Νόμος 2640/1999). Τέλος, η αναβάθμιση των ΚΑΤΕ σε ΚΑΤΕΕ και αργότερα το 1982 σε ΤΕΙ καθώς και η κατάργηση των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η ίδρυση παιδαγωγικών τμημάτων στα πανεπιστήμια συμπαρέσυσαν στις αναβαθμισμένες κατηγορίες και τους ήδη πτυχιούχους των προηγούμενων αντίστοιχων ιδρυμάτων¹. Το 1992 θεσμοθετήθηκε η ίδρυση των Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΕΚ), τα οποία, ενώ κατά κανόνα προσφέρουν αρχική κατάρτιση ουσιαστικά με την μορφή τυπικής επαγγελματικής εκπαίδευσης (μέχρι τέσσερα εξάμηνα ειδίκευσης με κανονικό πρόγραμμα σπουδών), δεν εντάσσονται στο λεγόμενο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα.

Οι παραπάνω διαδοχικές και πολλές φορές αντικρουόμενες αλλαγές του εκπαιδευτικού συστήματος είναι αμφίβολο εάν έγιναν για την προώθηση συγκεκριμένης αναπτυξιακής στρατηγικής για την οικονομία και την προσαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος στις νέες απαιτήσεις της οικονομίας και κοινωνίας. Υπήρξαν περισσότερο ποσοτικές, με την έννοια ότι δεν άλλαξαν σημαντικά τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά εκδηλώθηκαν κυρίως με αύξηση του επιπέδου εκπαίδευσης. Στους

---

1. Για μια αναλυτική παρουσίαση των μεταβολών του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας μέχρι το 1995 βλέπε Κ. Κάρμας, *Η Ελληνική Εκπαίδευση στον Ορίζοντα του 2000*, Κεφ. 2, Εκθέσεις αρ. 20, ΚΕΠΕ, 1995.

πίνακες που ακολουθούν γίνεται παρουσίαση και ανάλυση όλων των διαθέσιμων εκπαιδευτικών επιπέδων και τύπων της επίσημης εκπαίδευσης.

3.4. Επίπεδο εκπαίδευσης πληθυσμού

Το επίπεδο εκπαίδευσης και η κατανομή του μεταξύ των ατόμων και ομάδων του πληθυσμού και ειδικότερα του εργατικού δυναμικού αποτελούν ένδειξη για τις αναπτυξιακές δυνατότητες της χώρας. Μια γενική ιδέα για το επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού κατά ομάδες ηλικιών για το 1997 εμφανίζεται στον Πίνακα 3.1. Εδώ ο πληθυσμός που αναλύεται αποτελείται από τα άτομα 14 ετών και άνω, τα οποία είτε έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους είτε ευρίσκονται ακόμη στο εκπαιδευτικό σύστημα. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του πίνακα, η πολυπληθέστερη ομάδα του πληθυσμού είναι αυτή που τα μέλη της έχουν τελειώσει το Δημοτικό σχολείο (το 37,2% του πληθυσμού), ενώ η μικρότερη αυτή που τα μέλη της έχουν μεταπτυχιακό τίτλο (0,25%). Η δεύτερη σε μέγεθος ομάδα είναι αυτή των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης (περίπου 1.900 χιλ άτομα), που ισοδυναμεί με λίγο πάνω από το ένα στα πέντε άτομα στον πληθυσμό. Αξιόλογη είναι επίσης και η παρουσία των πτυχιούχων ΑΕΙ που εκτιμώνται σε 664 χιλ. άτομα ή 7,5% του πληθυσμού.

Εκτιμάται ότι ο μέσος όρος των ετών εκπαίδευσης του πληθυσμού προσεγγίζει τα εννέα έτη (για την ακρίβεια 8,94 έτη), που ισοδυναμούν με την ολοκλήρωση από όλους της υποχρεωτικής σήμερα εκπαίδευσης. Υπάρχουν ωστόσο χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ των ομάδων ηλικιών ως προς τα συμπληρωμένα έτη σπουδών. Για τα άτομα, λ.χ., ηλικίας 25-29 ετών τα μέσα έτη σπουδών προσεγγίζουν τα 12 (ακριβέστερα 11,66), ενώ για τα ηλικιωμένα άτομα άνω των 65 ετών ο αντίστοιχος μέσος όρος είναι κάτω των έξι ετών (5,81 έτη). Φαίνεται έτσι ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού μέσα σε 30-35 έτη υπερδιπλασιάστηκε. Αυτό αντανακλάται και στο γεγονός ότι τα άτομα με λίγα ή καθόλου έτη εκπαίδευσης συγκεντρώνονται κυρίως στις μεγάλες σχετικά ηλικίες, ενώ το αντίστροφο ισχύει για τις νεότερες ηλικίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1

Ανώτερο επίπεδο σπουδών για άτομα 14 ετών και άνω, 1997 (χιλ. άτομα)

Σύνολο

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΑΝΔΡΕΣ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ	8859,4	866,2	650,5	679,2	2101,9	2630,3	1931,4
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	19,0	....	....	2,6	9,3	5,5	1,2
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	623,2	....	19,8	84,9	270,8	192,4	55,2
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	63,6	...	0,9	6,6	27,4	24,0	4,7
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	19,6	...	...	3,2	7,0	6,6	2,4
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	28,8	...	0,9	3,5	14,0	9,0	1,5
Φυσικομαθηματική Σχολή	63,7	...	1,3	9,4	32,2	17,7	3,0
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	83,8	...	0,8	8,8	38,7	27,0	8,5
Νομική Σχολή	76,0	...	2,2	6,9	30,0	24,5	12,3
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	103,9	...	5,3	19,9	44,8	26,9	7,1
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	162,6	...	6,4	19,5	66,4	54,8	15,5
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	21,1	...	1,7	7,0	10,1	2,0	...
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	107,2	....	3,0	14,7	42,2	30,0	17,4
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	4,1	....	....	....	1,1	2,5	....
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	5,9	....	....	....	1,6	2,0	1,9
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	136,0	....	12,1	37,8	70,6	13,9	1,6
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	37,2	...	1,9	6,6	19,8	8,2	0,8
Γεωργικής-Γεωπονικής	7,5	...	...	2,7	3,7	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	29,8	...	3,0	10,6	15,1	1,1	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	32,0	...	3,4	8,7	16,7	2,5	0,8
Άλλης κατεύθυνσης	29,5	...	3,3	9,2	15,3	1,6	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	6,0	....	....	....	3,3	1,6	....
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	263,8	3,0	47,1	51,1	96,5	55,9	10,3
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	46,3	0,8	7,4	7,5	16,1	11,2	3,3
Ιδιωτικές	217,5	2,2	39,6	43,6	80,4	44,7	7,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	1949,3	169,4	363,7	247,0	593,0	415,5	160,8
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	99,4	12,5	32,9	26,4	25,1	2,3	....
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	4,8	1,1	2,3	1,2	....	....	....
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	2,5	....	0,8	....	....	....	....
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	26,6	....	1,0	1,0	10,1	12,0	2,6
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	97,3	4,4	12,0	10,2	43,6	23,9	3,2
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	49,6	1,2	2,8	2,2	20,5	18,5	4,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1045,0	448,2	81,5	91,3	212,0	143,8	68,2
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	3427,3	216,0	61,2	94,0	641,6	1430,6	983,9
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	600,8	6,4	2,7	3,1	14,7	175,9	398,1
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	315,2	3,1	3,7	3,8	16,8	77,6	210,3

Άρρενες

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΣΥΝΟΛΟ	4206,6	431,4	298,0	324,4	1012,3	1266,8	873,7
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	13,0	.....	.....	1,5	6,6	3,5	1,2
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	352,9	.....	6,1	35,3	139,6	128,1	43,8
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	48,9	...	...	4,4	19,7	19,9	4,3
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	13,9	...	...	1,7	4,7	5,5	2,0
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	22,6	...	...	2,2	10,8	7,9	1,1
Φυσικομαθηματική Σχολή	44,4	...	0,7	5,2	21,9	14,2	2,4
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	51,0	...	...	4,2	21,8	18,6	6,0
Νομική Σχολή	40,6	...	...	2,1	11,8	15,2	11,1
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	22,4	...	0,7	3,0	7,2	8,1	3,5
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	96,6	...	1,9	8,4	35,5	37,6	13,2
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	12,5	...	0,7	4,2	6,3	1,2	...
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	36,5	.....	.....	2,7	13,1	12,7	7,6
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	3,3	.....	.....	.....	0,8	1,0	1,3
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	65,3	.....	2,7	16,6	35,8	9,3	0,8
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	29,8	...	...	5,1	16,1	7,2	0,8
Γεωργικής-Γεωπονικής	3,9	...	...	1,1	2,3	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	11,9	...	0,8	4,1	6,6	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	6,1	...	...	1,8	3,7	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	13,5	...	1,0	4,5	7,2	0,8	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	4,4	.....	.....	.....	2,3	1,3	.....
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	117,1	.....	15,8	19,2	45,1	30,5	6,0
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.) Ιδιωτικές	22,9 94,3	... ...	3,3 12,5	3,1 16,1	8,6 36,5	5,8 24,6	1,9 4,1
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	866,7	72,1	154,5	111,2	252,0	194,3	82,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	65,6	6,5	20,6	18,7	18,0	1,7	.....
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	1,9	.....	0,9	.....	.....	.....	.....
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	0,8	.....	.....	.....	.....	.....	.....
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	21,8	...	...	0,7	8,8	9,9	1,9
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	84,2	3,6	9,2	8,5	38,4	21,7	2,8
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	44,0	0,8	2,1	1,9	18,8	16,6	3,9
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	549,5	227,9	44,9	48,7	110,1	79,0	38,9
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1599,3	114,6	33,0	48,3	281,2	649,1	473,1
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	223,9	3,0	1,4	2,0	6,9	59,8	150,8
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	82,7	1,5	2,4	1,7	7,0	22,8	47,3

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.1 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΣΥΝΟΛΟ	4652,8	434,7	352,5	354,8	1089,6	1363,5	1057,7
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	6,0	....	....	1,2	2,7	2,0	....
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	270,2	....	13,7	49,6	131,1	64,4	11,4
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	14,7	...	...	2,2	7,7	4,0	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	5,7	...	...	1,5	2,3	1,1	...
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	6,2	...	...	1,2	3,3	1,1	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	19,3	...	...	4,3	10,3	3,6	...
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	32,9	...	...	4,6	16,9	8,5	2,5
Νομική Σχολή	35,4	...	1,8	4,8	18,2	9,4	1,3
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	81,5	...	4,6	16,9	37,7	18,8	3,6
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	66,0	...	4,5	11,2	30,9	17,2	2,3
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	8,6	...	1,0	2,8	3,9	0,8	...
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	70,7	....	2,7	11,9	29,1	17,3	9,8
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	3,9	....	....	....	1,0	2,5	....
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	2,6	....	....	....	0,8	1,0	....
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	70,7	....	9,4	21,2	34,7	4,6	0,8
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	7,4	...	1,3	1,4	3,7	1,0	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	3,6	...	...	1,6	1,4	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	17,8	...	2,1	6,5	8,5	0,7	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	25,9	...	3,2	6,9	13,0	2,1	...
Άλλης κατεύθυνσης	15,9	...	2,3	4,7	8,1	0,8	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	1,6	....	....	....	1,0	...	....
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	146,7	2,4	31,3	31,9	51,4	25,4	4,3
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	23,5	...	4,2	4,5	7,5	5,4	1,4
Ιδιωτικές	123,3	1,9	27,1	27,4	43,9	20,0	2,9
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	1082,7	97,2	209,2	135,7	340,9	221,3	78,3
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	33,8	6,0	12,3	7,8	7,1	....	....
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	2,9	0,8	1,4	0,8	....	....	....
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	1,6	....	....	....	....	....	....
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	4,8	....	....	....	1,3	2,1	...
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	13,1	0,8	2,8	1,7	5,2	2,2	....
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	5,6	....	....	....	1,8	2,0	....
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	495,5	220,3	36,5	42,6	101,9	64,8	29,3
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1828,0	101,5	28,2	45,7	360,3	781,4	510,8
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	376,9	3,3	1,3	1,1	7,8	116,1	247,3
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	232,5	1,6	1,3	2,1	9,8	54,8	163,0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

... Μηδέν ή μικρός αριθμός παρατηρήσεων (μικρότερος από 700 μετά την αναγωγή).

Προκειμένου περί ατόμων που ανήκουν στις ηλικίες 25-29, τα οποία κατά κανόνα έχουν ολοκληρώσει πρόσφατα τις σπουδές τους και έχουν εισέλθει στην αγορά εργασίας ή προσπαθούν να εισέλθουν συναντώντας δυσκολίες, το πιο σύνηθες επίπεδο εκπαίδευσης είναι αυτό των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης (37,75%) και ειδικότερα του Γενικού Λυκείου (33,7%), ενώ το 22% έχουν πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (ΑΕΙ ή ΤΕΙ).

Ένας ενδιαφέρων δείκτης είναι πόσοι νέοι δεν έχουν παρακολουθήσει καθόλου σχολείο ή δεν έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική εννεαετή εκπαίδευση. Από την ΕΕΔ προκύπτει ότι σχεδόν 90 χιλ. άτομα 15-19 ετών (το 12,2% του συνολικού πληθυσμού αυτής της ομάδας ηλικιών) ενώ θα έπρεπε, δεν έχει ολοκληρώσει την εννεαετή υποχρεωτική εκπαίδευση. Από αυτά μάλιστα τα 3,6 χιλ. άτομα δεν ολοκλήρωσαν το Δημοτικό σχολείο και 2,9 χιλ. δεν πήγαν καθόλου στο σχολείο. Εκτιμάται ότι περίπου 16 χιλιάδες άτομα ηλικίας 14-24 ετών (1,0% του αντίστοιχου πληθυσμού) το 1998 δεν είχαν ολοκληρώσει το Δημοτικό σχολείο. Προκειμένου περί υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η οποία ως γνωστόν περιλαμβάνει το Δημοτικό και το τριτάξιο Γυμνάσιο, εκτιμάται ότι 67,6 χιλ. άτομα (10,4%) ηλικίας 20-24 ετών δεν την είχαν ολοκληρώσει το 1997, αλλά η πλειοψηφία αυτών (61,2 χιλ.) είχε περιοριστεί στην ολοκλήρωση του Δημοτικού. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι το ποσοστό ανδρών 20-24 ετών που δεν έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση ανέρχεται σε 12,3% και είναι σαφώς υψηλότερο από το αντίστοιχο των γυναικών (8,7%). Φαίνεται έτσι ότι το πρόβλημα της σχολικής διαρροής από την υποχρεωτική εκπαίδευση κάθε άλλο παρά μύθος είναι.

Προκειμένου περί αστικών περιοχών το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 15-19 ετών που δεν έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση εκτιμάται λίγο πιο κάτω από το 10%, ενώ το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 14-24 που δεν έχουν ολοκληρώσει το Δημοτικό είναι περίπου 0,7%. Τα σημαντικά μικρότερα ποσοστά αυτών που δεν ολοκληρώνουν την υποχρεωτική εκπαίδευση στις αστικές περιοχές, σε σύγκριση με αυτά του συνόλου της χώρας, δείχνουν ότι πολλά από τα άτομα που δεν ολοκληρώνουν την υπο-

χρεωτική εννεαετή εκπαίδευση είναι μάλλον εκπαιδεύσιμα και για αγνώστους εδώ λόγους δεν πηγαίνουν καθόλου στο σχολείο ή το εγκαταλείπουν πριν το ολοκληρώσουν. Χωρίς να μπορούμε εδώ να τεκμηριώσουμε τα χαρακτηριστικά αυτών των παιδιών, η διαδεδομένη εντύπωση δείχνει ότι εδώ περιλαμβάνονται παιδιά αγροτικών οικογενειών, φυλετικών μειονοτήτων (παιδιά τσιγγάνων), και οικογενειών με χαμηλό κοινωνικό οικονομικό και εκπαιδευτικό επίπεδο².

Η σχετικά νέα πληροφόρηση που δίνει ο Πίνακας 3.1 σχετίζεται με τη διάκριση των πτυχιούχων ΑΕΙ σε επιμέρους κατηγορίες από όπου φαίνεται ότι η πολυπληθέστερη κατηγορία είναι αυτή των πτυχιούχων οικονομικών και λοιπών κοινωνικών επιστημών (166,5 χιλ. άτομα) με αμέσως επόμενη αυτή των πτυχιούχων Φιλοσοφικής και Θεολογικής Σχολής (120,5 χιλ. άτομα). Παρόμοια πληροφόρηση αντλούμε και για τους πτυχιούχους ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ όπου η πλέον συνηθισμένη κατηγορία είναι αυτή της παραϊατρικής κατεύθυνσης (σχεδόν 40 από τις 159 χιλ.) με αρκετά κοντινή της αυτή της λογιστικής και διοίκησης (36,8 χιλ.).

Αυτό το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού για το 1997 μπορεί να συγκριθεί με το αντίστοιχο μερικά χρόνια ενωρίτερα (λ.χ. 1992) για να διαπιστωθούν οι μεταβολές που έχουν επέλθει την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Ο Πίνακας 3.2 είναι όμοιος με τον Πίνακα 3.1 αλλά αναφέρεται στο έτος 1992.

Η πρώτη ενδιαφέρουσα διαπίστωση από τη σύγκριση των δύο πινάκων ίσως είναι οι βασικές δημογραφικές μεταβολές που επήλθαν την αναλυόμενη περίοδο (δηλαδή γήρανση πληθυσμού). Ο πληθυσμός την πενταετία 1992-97 παρουσίασε αύξηση κατά 5,9% ή μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής 0,95%. Όμως η αύξηση των πάνω από 65 ετών είναι χαρακτηριστικά υψηλότερη (13,5%), ενώ στις ηλικίες 14-19 σημειώθηκε μείωση κατά 3%.

---

2. Για πιο συστηματική τεκμηρίωση της μαθητικής διαρροής στο Γυμνάσιο στις αρχές της δεκαετίας του 1990 βλέπε Παλιαοκρασάς Στ. (1996) και Κανελλόπουλος (1995).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2

Ανώτερο επίπεδο σπουδών για άτομα 14 ετών και άνω, 1992 (χιλ. άτομα)

Σύνολο

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΑΝΔΡΕΣ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ	8361,1	876,0	655,3	621,1	1997,2	2637,6	1574,0
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	17,9	....	....	2,0	8,6	5,6	1,1
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	492,3	0,7	23,0	71,5	223,3	130,7	43,2
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	57,3	...	1,2	6,6	29,2	17,7	2,6
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	14,9	...	...	1,9	6,3	4,0	2,3
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	13,2	...	1,0	2,0	5,7	3,6	0,9
Φυσικομαθηματική Σχολή	52,7	...	2,0	8,0	29,3	10,7	2,5
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	65,9	...	1,3	6,4	32,7	19,5	6,1
Νομική Σχολή	68,9	...	3,0	10,3	24,9	19,6	11,1
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	86,2	...	8,3	15,4	36,6	20,3	5,3
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	119,4	...	3,2	16,6	54,1	33,9	11,5
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	13,7	...	2,6	4,3	4,5	1,4	0,9
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	86,1	....	7,6	17,8	24,4	23,5	12,6
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	3,7	....	....	....	1,2	2,0	....
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	13,8	1,2	3,4	1,7	2,9	3,1	1,4
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	92,7	1,2	14,3	30,1	37,7	8,8	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	25,0	...	2,3	6,1	12,1	3,7	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	4,8	...	1,2	1,7	1,5	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	18,7	...	3,7	7,4	6,9	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	22,7	...	3,4	8,1	8,0	2,9	...
Άλλης κατεύθυνσης	21,4	...	3,7	6,8	9,1	1,2	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	8,2	....	....	1,6	4,2	1,6	....
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	158,3	3,1	23,8	21,3	69,6	34,3	6,3
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	38,3	...	2,8	4,3	16,1	12,1	2,9
Ιδιωτικές	120,0	3,0	21,0	17,0	53,5	22,2	3,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	1658,2	175,0	349,8	203,0	479,4	342,8	108,3
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	62,2	11,6	24,6	17,9	6,4	1,7	....
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	5,6	1,9	2,9	....	....	....	....
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	2,4	0,8	....	....	....	....	....
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	33,5	...	1,5	2,6	16,3	10,1	2,6
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	74,5	3,6	9,9	11,6	32,4	14,1	3,0
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ. ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	60,3	1,9	2,5	7,8	30,6	15,1	2,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	915,1	446,2	81,3	72,6	151,0	109,3	54,6
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	3483,1	219,8	99,5	143,4	845,6	1464,6	710,2
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	728,0	5,0	3,2	4,1	26,3	328,0	361,5
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	407,2	3,4	3,7	5,3	15,9	119,7	259,4

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.2 (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΣΥΝΟΛΟ	3999,1	429,7	310,5	301,8	961,2	1276,3	719,7
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	13,0	.....	.....	1,3	5,7	4,8	1,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	291,8	.....	6,9	27,6	127,6	93,8	35,3
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	44,3	...	...	3,7	22,2	15,6	2,3
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	11,8	...	...	1,2	4,8	3,7	2,0
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	10,2	...	...	1,2	4,8	2,9	0,7
Φυσικομαθηματική Σχολή	36,2	...	0,8	4,3	20,7	8,3	1,8
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	42,1	...	...	2,0	20,6	14,1	4,8
Νομική Σχολή	40,7	...	1,0	3,1	12,2	14,6	9,9
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	20,7	...	1,2	2,3	7,0	7,3	2,8
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	77,1	...	1,2	7,0	31,9	26,6	10,4
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής(ΤΕΦΑΑ)	8,6	...	1,0	2,9	3,4	0,7	...
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	30,3	.....	1,6	4,9	8,3	9,8	5,6
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	.....	.....	.....	.....	.....	.....	.....
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	8,3	.....	1,2	1,0	2,2	2,2	1,2
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	48,0	0,7	5,6	13,8	21,9	5,5	.....
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	21,1	...	2,0	5,0	9,9	3,4	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	3,1	...	...	1,2	1,1	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	8,4	...	1,0	3,1	4,0	...	...
Παραίατρικής κατεύθυνσης	3,8	...	0,7	1,2	1,5	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	11,6	...	1,3	3,3	5,6	1,1	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	6,2	.....	.....	1,3	3,1	1,5	.....
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	80,3	0,8	8,3	10,0	35,8	21,2	4,2
Δημόσιες (Εκκλησι., Παροχής Υπτ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	21,9	...	1,0	1,8	9,9	7,1	2,2
Ιδιωτικές	58,4	0,8	7,3	8,3	25,9	14,1	2,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	736,2	73,1	153,0	91,6	197,9	165,3	55,3
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	42,6	6,7	16,0	13,1	5,3	1,5	.....
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	2,6	0,9	1,2	.....	.....	.....	.....
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	1,5	.....	.....	.....	.....	.....	.....
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	26,3	.....	1,0	2,2	12,9	8,2	1,8
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	62,4	2,3	6,9	9,7	28,2	12,7	2,7
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	54,1	1,5	2,0	7,0	27,8	13,6	2,2
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	474,3	220,0	46,7	38,2	76,0	60,5	33,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1679,1	117,9	52,7	69,6	368,7	702,4	367,8
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	284,5	2,6	1,7	2,0	11,2	121,3	145,8
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	100,9	1,2	2,2	2,8	7,8	30,1	56,7

Θήλεις

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΣΥΝΟΛΟ	4362,0	446,3	344,8	319,3	1036,0	1361,3	854,3
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	4,9	...	...	0,7	2,9	0,9	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	200,6	...	16,0	43,8	95,7	36,9	7,8
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	13,0	...	...	2,9	7,0	2,1	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	3,1	...	...	0,7	1,5	...	...
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	3,0	...	...	0,8	0,9	...	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	16,5	...	1,2	3,7	8,6	2,3	...
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	23,8	...	...	4,4	12,1	5,3	1,3
Νομική Σχολή	28,2	...	2,0	7,2	12,7	5,0	1,2
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	65,5	...	7,0	13,1	29,6	13,0	2,5
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	42,3	...	2,0	9,6	22,2	7,3	1,1
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	5,1	...	1,7	1,5	1,1	...	...
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	55,8	...	6,0	12,9	16,0	13,7	7,0
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	3,4	...	...	...	1,0	2,0	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	5,6	0,8	2,2	0,7	0,7	1,0	...
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	44,7	...	8,6	16,3	15,7	3,3	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	4,0	...	...	1,1	2,3	...	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	1,7	...	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	10,3	...	2,6	4,2	2,9	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	18,9	...	2,6	6,9	6,6	2,6	...
Άλλης κατεύθυνσης	9,9	...	2,4	3,5	3,5	...	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	2,0	...	...	...	1,1	...	...
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	78,0	2,3	15,4	11,3	33,8	13,1	2,1
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	16,4	...	1,8	2,6	6,2	5,0	0,7
Ιδιωτικές	61,6	2,2	13,7	8,7	27,6	8,0	1,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	922,0	101,8	196,7	111,4	281,5	177,5	53,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	19,6	4,9	8,6	4,8	1,2	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	3,0	1,0	1,6	...	...	...	...
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	1,0	...	...	...	...	...	...
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	7,2	...	...	...	3,4	1,9	0,9
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	12,1	1,3	3,0	1,9	4,2	1,5	...
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	6,1	...	...	0,7	2,8	1,5	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	440,7	226,1	34,7	34,4	75,0	48,8	21,6
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1804,0	101,9	46,8	73,9	476,9	762,2	342,4
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	443,4	2,3	1,5	2,1	15,1	206,7	215,7
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	306,4	2,1	1,5	2,5	8,0	89,6	202,7

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

... Μηδέν ή μικρός αριθμός παρατηρήσεων (μικρότερος από 700 μετά την αναγωγή).

Εντυπωσιακή είναι η αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων ΑΕΙ (από 492 χιλ. το 1992 σε 664 χιλ. το 1997) και των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης, ενώ αντίστοιχα μειώθηκαν τα άτομα με απολυτήριο Δημοτικού. Η αύξηση των εκπαιδευτικών ευκαιριών τις τελευταίες δύο δεκαετίες αλλά και η έντονη (κοινωνική) ζήτηση για εκπαίδευση, που επέτρεψαν η αύξηση των οικογενειακών εισοδημάτων, η αστικοποίηση αλλά και η διεύρυνση των ευκαιριών απασχόλησης των πτυχιούχων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αντανακλώνται σε αυτούς τους πίνακες.

Η αύξηση του αριθμού των πτυχιούχων, καθώς και των άλλων από μη υποχρεωτικά επίπεδα εκπαίδευσης, δεν σημαίνει αναγκαστικά και σταθερότητα ή βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των πτυχιούχων των πρόσφατων ετών έναντι των αντίστοιχων παλαιότερων ετών. Τα αξιοποιούμενα εδώ στοιχεία δεν μπορούν να δώσουν κατηγορηματική απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Υπάρχουν κάποιες ενδείξεις, όπως αύξηση των υλικών και ανθρώπινων πόρων που χρησιμοποιούνται στην εκπαιδευτική διαδικασία, που συνηγορούν στο ότι υπήρξε βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου. Από την άλλη πλευρά, οι αυξανόμενες δυσκολίες εξεύρεσης εργασίας των πτυχιούχων αλλά και οι δυσκολίες κάλυψης συγκεκριμένων θέσεων εργασίας, μέσω δημοσίων διαγωνισμών, εγείρουν βάσιμες αμφιβολίες για την εξέλιξη της ποιότητας της εκπαίδευσης.

Το 1976, όπως αναφέρθηκε, νομοθετήθηκε η εννεαετής υποχρεωτική εκπαίδευση. Η πρώτη διαπίστωση που μπορεί να γίνει είναι ότι εκείνη την εποχή πολλά παιδιά εγκατέλειπαν την τυπική εκπαίδευση πριν ολοκληρώσουν το Γυμνάσιο. Αυτό προκύπτει σαφώς από το υψηλό ποσοστό ατόμων που, ενώ από το 1976 είχαν την ηλικία για να παρακολουθήσουν το Γυμνάσιο και άρα το 1992 θα ήταν ηλικίας περίπου 25-29, δεν το ολοκλήρωσαν. Ειδικότερα, αυτοί που το 1992 ήταν 29 ετών, το 1976 ήταν 14 ετών, έτσι αυτοί και οι νεότεροί τους έπρεπε να παρακολουθούν και το Γυμνάσιο. Όμως σχεδόν ο ένας στους 4 ηλικίας 25-29 ετών το 1992 είχε μόνο απολυτήριο Δημοτικού. Ωστόσο μια πενταετία αργότερα αυτό το ποσοστό για τις ίδιες ηλικίες περιορίζεται στο 13%. Έτσι φαίνεται ότι η αύξηση των ετών της υποχρεωτικής εκπαίδευσης έγινε σε περίοδο που

πολλοί νέοι δεν ολοκλήρωναν το τριτάξιο Γυμνάσιο και φαίνεται ότι επηρέασε σημαντικό αριθμό νέων να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική εκπαίδευσή τους.

Οι επόμενες σελίδες των Πινάκων 3.1 και 3.2 καταγράφουν το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού χωριστά για άνδρες και γυναίκες. Προκύπτει σαφώς ότι οι γυναίκες ξεκινώντας από χαμηλότερη βάση (στις μεγαλύτερες σχετικά ηλικίες) κερδίζουν υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης του εκπαιδευτικού τους επιπέδου, ενώ διευρύνουν και τη συμμετοχή τους σε επιστημονικούς κλάδους που παλαιότερα υστερούσαν χαρακτηριστικά έναντι των ανδρών.

3.5. Επίπεδο εκπαίδευσης και συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό

Η εκπαίδευση αναμένεται να αυξάνει τις πιθανότητες του ατόμου να βρεθεί στην αγορά εργασίας και να απασχολείται. Αναλυτικά αυτό συνδέεται με το γεγονός ότι η εκπαίδευση επηρεάζει τόσο την προσφορά εργασίας όσο και τη ζήτηση εργασίας. Από την πλευρά της ζήτησης εργασίας, όπως εκδηλώνεται με τη συμπεριφορά των εργοδοτών, τα πιο εκπαιδευμένα άτομα θεωρούνται, λόγω της εκπαίδευσης (και κατάρτισης), πιο παραγωγικά ή πιο κοινωνικοποιημένα και άρα είναι πιο ελκυστικά από τους εργοδότες σε σύγκριση με τα λιγότερο εκπαιδευμένα. Από την πλευρά της προσφοράς εργασίας, όπως εκδηλώνεται με τη συμπεριφορά των ατόμων ως μελών των νοικοκυριών, είναι γεγονός ότι το κόστος της μη εργασίας (το διαφυγόν λ.χ. ωρομίσθιο που θεωρείται ως το κόστος της «ανάπαυσης») των πιο εκπαιδευμένων είναι σχετικά υψηλότερο από το αντίστοιχο των λιγότερο εκπαιδευμένων. Έτσι τα περισσότερο εκπαιδευμένα άτομα έχουν περισσότερα σχετικά κίνητρα να κινητοποιηθούν, να υποκαταστήσουν τη μη εργασία με εργασία και να βρεθούν στην αγορά εργασίας, ως εργαζόμενα. Αυτή η διάσταση δεν φαίνεται ότι έχει ιδιαίτερη σημασία για τους υγιείς άνδρες παραγωγικής ηλικίας μιας και για λόγους κοινωνικούς και πολιτιστικούς πρακτικά όλοι βρίσκονται στην αγορά εργασίας. Μεγαλύτερη βαρύτητα φαίνεται ότι έχει για συγκεκριμέ-

νες κατηγορίες ατόμων, όπως είναι οι (παντρεμένες) γυναίκες, οι νέοι σε ηλικία και τα σχετικά ώριμης ηλικίας άτομα³. Ειδικότερα οι γυναίκες είναι πιθανότερο να εργάζονται, εάν οι αμοιβές τους είναι τόσο υψηλές ώστε να υπερκαλύπτουν το κόστος που θα έχει το νοικοκυριό επειδή θα εγκαταλείψουν ή θα μειώσουν τις οικιακές ασχολίες.

Οι νέες τεχνολογίες που μείωσαν το κόστος της οικιακής παραγωγής (πλυντήρια ρούχων και πιάτων, ψυγεία και καταψύκτες, έτοιμα ή προ-παρασκευασμένα φαγητά) μαζί με τον προγραμματισμό και τη μείωση του αριθμού των τέκνων, καθώς και με την ανάπτυξη υπηρεσιών φύλαξης των παιδιών προσχολικής ηλικίας, κατέστησαν δυνατή και οικονομικά συμφέρουσα την απασχόληση των γυναικών εκτός κατοικίας. Το βελτιούμενο εκπαιδευτικό επίπεδο των γυναικών αποτελεί αιτία αλλά και συνέπεια αυτών των εξελίξεων. Οι τεχνολογικές αλλά και οι πολιτιστικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών επέτρεψαν στις γυναίκες να αποκτούν περισσότερη εκπαίδευση, η οποία με τη σειρά της μεγάλωσε το κόστος μη εργασίας τους και παραμονής τους στο σπίτι, ενώ τους διέυρνε τις ευκαιρίες εισόδου σε πιο ελκυστικές εργασίες.

Η απόκτηση της εκπαίδευσης φαίνεται επίσης ότι συνδέεται και με το πρότυπο της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό ανάλογα με την ηλικία. Η εκπαίδευση, όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 2, κατά κανόνα και για λόγους οικονομικούς αποκτιέται στις νεαρές ηλικίες (Ben Porath, 1967), όταν δεν υπάρχουν άλλες υποχρεώσεις και η απόδοσή της, λόγω της μετέπειτα μακράς περιόδου εργασίας με αυξημένες λόγω της εκπαίδευσης αποδοχές, είναι υψηλότερη. Η αυξανόμενη συμμετοχή των γυναικών στην τυπική εκπαίδευση στις νεαρές ηλικίες προξενεί αντίστοιχη μείωση της συμμετοχής νεαρών ηλικιών στην αγορά εργασίας. Από την άλλη πλευρά, η συνήθης απόσβεση των δεξιοτήτων με το πέρασμα του χρόνου και με τις αλλαγές στις τεχνολογίες επιδρά αρνητικά στη συμμε-

---

3. Εάν η προσφορά εργασίας μετρηθεί με τον αριθμό των ωρών που είναι διαθεσιμμένα τα άτομα να εργαστούν, εμπειρικές μελέτες έχουν δείξει ότι πράγματι και η προσφορά εργασίας των ανδρών επηρεάζεται από οικονομικούς παράγοντες (για μια σχετική επισκόπηση βλέπε J. Pencavel, 1986).

τοχή στην αγορά εργασίας. Αυτό όμως μπορεί να αναιρεθεί με την επίδραση της εκπαίδευσης επί της παραγωγικότητας αλλά και της επιθυμίας των γυναικών να εργάζονται.

Οι απαντήσεις που δίνονται στο σχετικό ερωτηματολόγιο των ΕΕΔ επιτρέπουν τη διαίρεση του πληθυσμού, P , σε απασχολούμενους, E , σε ανέργους, U , και σε εκτός εργατικού δυναμικού, O . Οι κατηγορίες αυτές είναι αμοιβαίως αποκλειόμενες μιας και κάποιο άτομο ή είναι ή δεν είναι στο εργατικό δυναμικό. Έτσι έχουμε:

$$P = E + U + O.$$

Το εργατικό δυναμικό, L , αποτελείται από όσους είναι είτε απασχολούμενοι είτε άνεργοι

$$L = E + U.$$

Η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό (Labour Force Participation Ratio, LFPR) συνήθως εκφράζεται ως ποσοστό και ορίζεται ως:

$$LFPR = \frac{L}{P} \times 100 = \frac{E + U}{P} \times 100.$$

Το ποσοστό ανεργίας (Unemployment Ratio UR), επίσης μετριέται ως ποσοστό και είναι:

$$UR = \frac{U}{L} \times 100 = \frac{L - E}{L} \times 100.$$

Επειδή οι ΕΕΔ καταγράφουν επίσης την ηλικία, το φύλο, την οικογενειακή κατάσταση και την εκπαίδευση, που κυρίως μας ενδιαφέρει εδώ, είναι δυνατός ο υπολογισμός των παραπάνω μεγεθών με κριτήρια αυτές τις μεταβλητές, όπως γίνεται στη συνέχεια.

Οι σχέσεις εκπαίδευσης και συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό ουσιαστικά διακρίνονται στις σχέσεις εκπαίδευσης και απασχόλησης καθώς και σε σχέσεις εκπαίδευσης και ανεργίας. Ο Πίνακας 3.3 παρουσιάζει το σύνολο του πληθυσμού, το εργατικό δυναμικό, τους απασχο-

λουμένους, τους ανέργους και τους εκτός εργατικού δυναμικού κατά επίπεδο εκπαίδευσης για το 1998. Διαιρώντας το εργατικό δυναμικό με τον αντίστοιχο πληθυσμό προκύπτει το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό ή στην αγορά εργασίας. Ο δείκτης αυτός απεικονίζει κατά πόσο άτομα διαφόρων εκπαιδευτικών επιπέδων “αξιοποιούν” τα εκπαιδευτικά τους προσόντα στην αγορά εργασίας, ή παραμένουν εκτός αγοράς εργασίας, οπότε μπορεί να μιλάμε για αναξιοποίητες εκπαιδευτικές δαπάνες⁴. Είναι προφανής η σημασία του ποσοστού συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, μιας και δείχνει από τα 100 άτομα πόσα ευρίσκονται στην αγορά εργασίας, από την παραγωγή των οποίων διαβιώνουν τόσο οι ίδιοι οι εργαζόμενοι όσο και όλοι οι τρίτοι (άνεργα και εκτός εργατικού δυναμικού άτομα). Γι’ αυτό και σε πολλές χώρες της ΕΕ αποτελεί πρωταρχικό στόχο οικονομικής πολιτικής η αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό. Όσο υψηλότερο είναι το ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, τόσο χαμηλότερο θα είναι το ποσοστό των μη οικονομικά ενεργών ατόμων.

Ο Πίνακας 3.3 δείχνει ότι, πράγματι, όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο, τόσο πιθανότερο είναι να ευρίσκεται κάποιος στην αγορά εργασίας. Το ίδιο προκύπτει και από το Διάγραμμα 3.1 που απεικονίζει τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά βασικό επίπεδο εκπαίδευσης για το 1998. Άνθρωποι που έχουν ολοκληρώσει σπουδές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης τείνουν πιο συχνά να είναι στην αγορά εργασίας από ό,τι άνθρωποι με επίπεδο εκπαίδευσης χαμηλότερο από τη δευτερο-

---

4. Αυτό δεν σημαίνει ότι η εκπαίδευση δεν έχει άλλες θετικές επιδράσεις στα άτομα και στην κοινωνία. Πέραν από το γεγονός ότι η φοίτηση σε κάποιο σχολείο ή σχολή πιθανόν να αποτελεί ευχάριστη εμπειρία για αρκετούς (άρα είναι μια καταναλισκόμενη υπηρεσία που αποδίδει χρησιμότητα), έχει τεκμηριωθεί ότι τα πιο εκπαιδευμένα άτομα συνήθως έχουν καλύτερη υγεία, είναι πιο πληροφορημένοι και απαιτητικοί καταναλωτές, καθώς και πιο αποτελεσματικοί στις σχέσεις τους με άλλα άτομα. Γι’ αυτούς και άλλους λόγους η εκπαίδευση προξενεί θετικές εξωτερικές επιδράσεις που διαχέονται και σε άλλα μέλη της κοινωνίας, καθιστώντας την εκπαίδευση και οιονεί δημόσιο αγαθό.

βάθμια. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι υπάρχουν αισθητές διαφορές στο ποσοστό συμμετοχής ανάμεσα σε ομάδες του ίδιου επιπέδου εκπαίδευσης. Οι πτυχιούχοι, λ.χ. Πολυτεχνικών Σχολών εμφανίζουν μεγαλύτερη πρόσδεση στην αγορά εργασίας (περίπου 87%) από τους πτυχιούχους Νομικής και Φιλοσοφικής Σχολής ή οικονομικών και λοιπών κοινωνικών επιστημών (περίπου 78%). Αισθητές είναι επίσης και οι διάφορες ως προς τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και μεταξύ των πτυχιούχων των ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ⁵.

Σαφέστερη εικόνα για τη σχέση εκπαίδευσης και συμμετοχής στην αγορά εργασίας μπορεί να προκύψει εάν η ανάλυση γίνει κατά φύλο, μιας και για πολλούς γνωστούς λόγους όλοι σχεδόν οι υγιείς άνδρες παραγωγικών ηλικιών, ανεξάρτητα από την εκπαίδευση που έχουν, συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο και με τις γυναίκες. Πράγματι, από τη συνέχεια του Πίνακα 3.3 προκύπτει ότι οι άνδρες εμφανίζουν συστηματικά σαφώς υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής από ό,τι οι γυναίκες των αντίστοιχων ομάδων. Είναι αξιοσημείωτο ότι αυτή η υπεροχή των ανδρών μεγαλώνει για τα χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και συνήθως μεγαλύτερης ηλικίας, ενώ μειώνεται ελάχιστα στους πτυχιούχους ΑΕΙ. Συνοπτικά φαίνεται ότι η εκπαίδευση, ιδιαίτερα η τριτοβάθμια, αυξάνει σημαντικά την πιθανότητα των γυναικών να βρίσκονται στο εργατικό δυναμικό.

Αυτή η τάση καθίσταται πιο σαφής, εάν εξετάσει κανείς τη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό κατά ομάδες ηλικιών, όπως καταγράφεται στον Πίνακα 3.4. Εξετάζοντας τις γυναίκες των παραγωγικών ηλικιών 30-44 διαπιστώνουμε ότι, όσο υψηλότερο το εκπαιδευτικό τους επίπεδο, τόσο υψηλότερη η πιθανότητα να ευρίσκονται στην αγορά εργασίας. Το ίδιο συμβαίνει και με τις ηλικίες 45-64, αν και εδώ τα ποσοστά είναι σαφώς μικρότερα από αυτά των προηγούμενων ηλικιών. Με

---

5. Οι διαφορές αυτές εντοπίζονται κυρίως εκτός των πλέον παραγωγικών ηλικιών των 30-45, και πρέπει να συνδέονται με την καθυστέρηση ένταξης στο εργατικό δυναμικό, αλλά και με τις διαφορές στην ηλικία συνταξιοδότησης των διαφόρων επαγγελματικών ομάδων (βλέπε Πίνακα 3.4).

βάση τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής των γυναικών πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι γυναίκες θεωρούν την εκπαίδευσή τους απλώς ως εκπαιδευτικό και καταναλωτικό αγαθό, αλλά μάλλον ως ένα χρήσιμο προσόν που τις βοηθάει στο να εισέλθουν και να σταδιοδρομήσουν στην αγορά εργασίας. Δεν μπορεί να επικαλεστεί κανείς ότι παρατηρείται σπατάλη πόρων με την τριτοβάθμια εκπαίδευση των γυναικών υπό την έννοια ότι δεν αξιοποιούν τα προσόντα που αποκτούν. Αυτό που ωστόσο διαπιστώνεται είναι η οριστική έξοδος των γυναικών πιο ενωρίς από την αγορά εργασίας, γεγονός που προφανώς συνδέεται και με τις ευνοϊκότερες συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις για τις γυναίκες.

Είναι πάντως ενδιαφέρον να τονιστεί ότι την υψηλότερη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό οι γυναίκες την εμφανίζουν στις νέες ηλικίες 25-29 ετών, ενώ οι άνδρες στις ηλικίες 30-44 ετών. Αναμφίβολα ο γάμος και η απόκτηση τέκνων συνδέεται με αυτές τις διαφορές, ενώ φαίνεται από τα στοιχεία ότι αρκετές γυναίκες μετά την απόκτηση των παιδιών τους δεν επιστρέφουν στην αγορά εργασίας, αντίθετα με ό,τι ήδη συμβαίνει σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Η αυξητική τάση που ακολουθεί η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό προκύπτει σαφώς με τη διαχρονική παρακολούθησή της. Ενώ το 1992 από τις 100 συνολικά γυναίκες στο εργατικό δυναμικό συμμετείχαν οι 34,2, το 1998 ο αριθμός αυτός ανήλθε στο 38,9 (την ίδια περίοδο το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών στο εργατικό δυναμικό πρακτικά παρέμεινε αμετάβλητο). Η δε αύξηση της συμμετοχής των γυναικών, αν και διαφέρει μεταξύ των επιπέδων εκπαίδευσης, είναι αξιόλογη και σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης των γυναικών πέραν του Δημοτικού. Έτσι πρέπει να υπάρχουν και άλλοι παράγοντες πέραν από την εκπαίδευση που συνδέονται με την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας τις τελευταίες δεκαετίες⁶.

---

6. Για συστηματική διερεύνηση των παραγόντων προσδιορισμού της συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, καθώς και των συνεπειών τους στις αμοιβές βλέπε Kanelloropoulos and Mavromaras (2002).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3

Επίπεδο εκπαίδευσης και θέση στην αγορά εργασίας, 1998 (χιλ. άτομα)

Σύνολο

	Σύνολο	Σύνολο απασχολου- μένων και ανέργων	Απασχο- λούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό συμμε- τοχής	Ποσοστό ανεργίας
ΑΝΔΡΕΣ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ	8720,2	4445,7	3967,2	478,5	4274,5	51,0	10,8
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	22,6	19,6	18,3	1,3	2,9	87,0	6,6
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	663,9	543,0	508,5	34,6	120,9	81,8	6,4
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	64,4	56,1	54,3	1,7	8,4	87,0	3,1
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	20,1	16,1	14,3	1,8	4,0	80,3	11,2
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	33,0	28,5	26,0	2,5	4,5	86,3	8,9
Φυσικομαθηματική Σχολή	71,0	61,5	58,1	3,4	9,5	86,6	5,6
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	83,9	70,9	68,8	2,1	13,0	84,5	2,9
Νομική Σχολή	75,9	60,2	59,1	1,2	15,6	79,4	1,9
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	120,5	94,9	86,4	8,6	25,6	78,8	9,0
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	166,4	129,3	119,1	10,3	37,1	77,7	8,0
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	28,6	25,4	22,4	3,0	3,2	88,9	11,7
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	115,9	74,3	69,6	4,7	41,6	64,1	6,3
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	4,2	1,5	1,5	...	2,7	35,4	0,0
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	9,4	4,3	3,9	...	5,1	45,8	9,9
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	158,1	138,9	121,5	17,3	19,2	87,9	12,5
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	47,1	42,8	40,1	2,8	4,3	90,9	6,4
Γεωργικής-Γεωπονικής	7,6	6,5	5,9	...	1,2	84,6	8,3
Λογιστικής-Διοίκησης	36,8	33,1	27,6	5,6	3,6	90,1	16,8
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	39,7	34,2	30,0	4,2	5,5	86,1	12,3
Άλλης κατεύθυνσης	26,9	22,3	18,0	4,3	4,6	82,9	19,3
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	6,7	5,6	5,1	...	1,1	84,2	9,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	335,5	275,0	230,4	44,6	60,5	82,0	16,2
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.) Ιδιωτικές	48,7	36,5	31,2	5,3	12,2	74,9	14,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	286,8	238,5	199,2	39,3	48,3	83,2	16,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	1903,7	1059,4	901,3	158,1	844,3	55,6	14,9
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	126,6	102,2	81,5	20,7	24,3	80,8	20,3
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	8,7	4,1	2,4	1,7	4,6	47,6	41,0
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	2,4	...	...	...	1,7	28,5	25,0
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	26,2	18,4	17,5	0,9	7,8	70,2	4,7
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	130,2	109,0	96,7	12,2	21,2	83,7	11,2
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	55,7	43,0	37,7	5,2	12,7	77,2	12,2
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1051,6	434,4	375,1	59,3	617,3	41,3	13,7
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	3166,5	1413,7	1306,6	107,0	1752,9	44,6	7,6
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	537,6	100,7	95,7	5,0	436,9	18,7	5,0
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	307,5	41,1	38,2	2,9	266,4	13,4	7,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.3 (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	Σύνολο απασχολομένων και ανέργων	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό συμμετοχής	Ποσοστό ανεργίας
ΣΥΝΟΛΟ	4208,4	2692,9	2504,2	188,8	1515,4	64,0	7,0
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	14,8	13,1	12,8	...	1,7	88,5	2,6
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	372,5	307,1	294,4	12,6	65,5	82,4	4,1
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	49,3	44,1	42,9	1,2	5,3	89,3	2,6
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	14,4	11,5	11,0	...	3,0	79,5	4,2
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	27,4	23,8	22,4	1,4	3,6	86,7	5,9
Φυσικομαθηματική Σχολή	49,6	43,4	41,7	1,7	6,3	87,4	3,9
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)-Φαρμακευτική Σχολή	50,9	42,1	41,0	1,1	8,7	82,8	2,7
Νομική Σχολή	40,3	29,6	29,1	...	10,7	73,4	1,5
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	29,0	22,5	21,5	1,0	6,5	77,7	4,6
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	93,9	73,3	70,0	3,3	20,7	78,0	4,5
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	17,7	16,9	14,8	2,0	0,8	95,6	12,0
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	35,3	22,3	21,4	0,8	13,1	63,1	3,8
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	...	...	...	...	...	0,0	0,0
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	6,4	3,4	3,2	...	3,0	53,5	7,5
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	75,4	70,1	65,5	4,6	5,2	93,1	6,6
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	38,1	35,3	33,7	1,6	2,8	92,8	4,6
Γεωργικής-Γεωπονικής	4,7	4,0	4,0	...	...	86,8	0,0
Λογιστικής-Διοίκησης	13,7	13,3	12,0	1,3	...	97,3	9,9
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	8,3	7,5	6,7	0,8	0,8	90,0	10,5
Άλλης κατεύθυνσης	10,6	10,0	9,1	0,9	...	93,8	9,2
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	5,0	4,3	4,0	...	...	87,2	7,8
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	146,9	132,6	117,2	15,3	14,3	90,2	11,6
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	23,5	19,0	17,3	1,7	4,5	81,0	9,0
Ιδιωτικές	123,4	113,5	99,9	13,6	9,9	92,0	12,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	856,5	580,6	529,7	50,9	275,9	67,8	8,8
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	81,5	72,9	64,1	8,8	8,6	89,5	12,1
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	3,8	2,2	1,5	0,8	1,6	57,5	34,1
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	1,5	...	...	...	1,0	33,1	33,4
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	19,9	15,8	15,5	...	4,1	79,6	2,5
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	110,7	95,9	87,3	8,6	14,7	86,7	9,0
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	46,9	39,2	35,1	4,1	7,7	83,6	10,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	565,1	302,4	276,0	26,4	262,6	53,5	8,7
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1504,5	904,9	855,7	49,2	599,6	60,1	5,4
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	202,1	54,2	51,9	2,4	147,9	26,8	4,4
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	76,6	18,0	16,9	1,1	58,6	23,5	6,1

Θήλεις

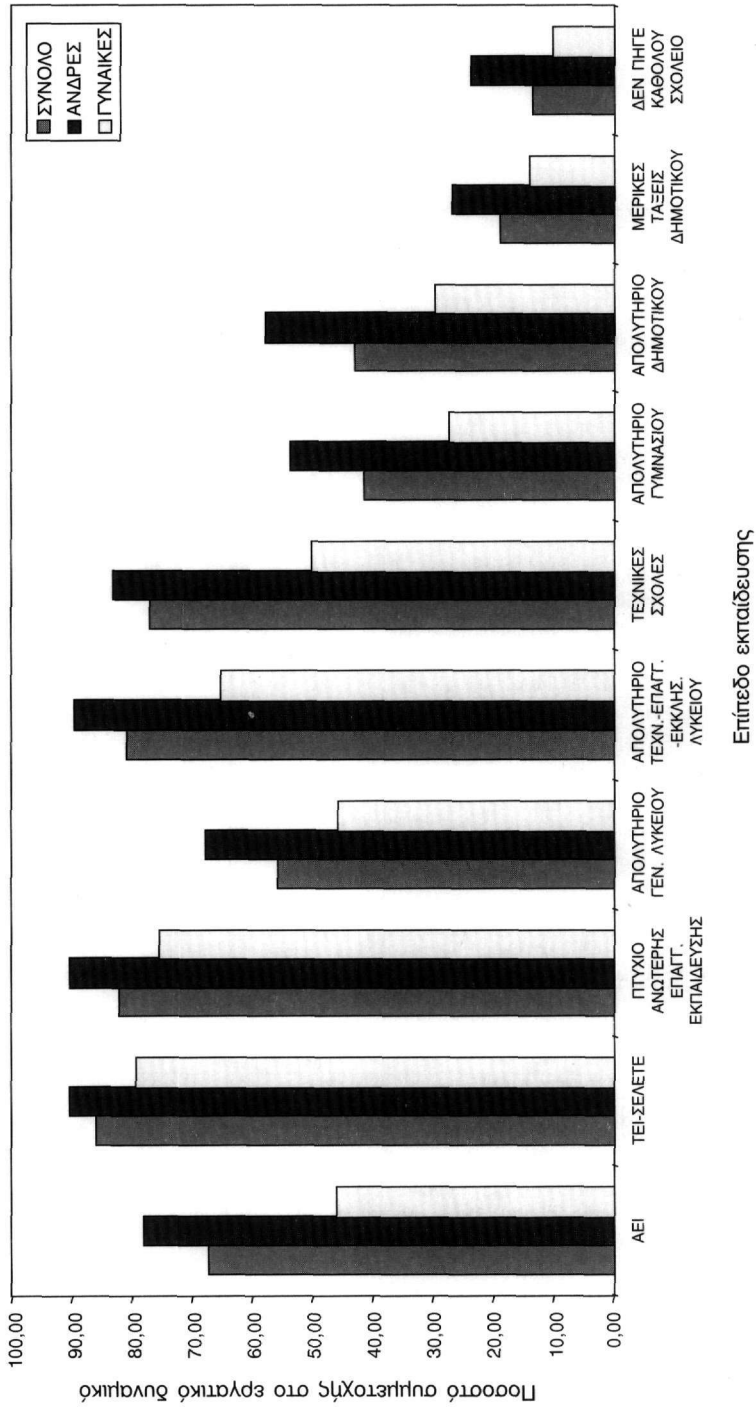
	Σύνολο	Σύνολο απασχολου- μένων και ανέργων	Απασχο- λούμενες	Άνεργες	Μη ενεργές	Ποσοστό συμμε- τοχής	Ποσοστό ανεργίας
ΣΥΝΟΛΟ	4511,8	1752,8	1463,0	289,8	2759,1	38,8	16,5
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	7,7	6,5	5,5	1,0	1,2	84,0	14,7
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	291,4	236,0	214,0	21,9	55,4	81,0	9,3
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	15,1	12,0	11,4	...	3,1	79,4	4,8
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	5,7	4,7	3,3	1,3	1,0	82,2	28,5
Πολυτεχνική Σχολή-ΔΟΙΠΑ	5,6	4,7	3,6	1,1	0,9	84,1	23,7
Φυσικομαθηματική Σχολή	21,4	18,2	16,4	1,7	3,2	84,9	9,5
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.) - Φαρμακευτική Σχολή	33,1	28,8	27,8	0,9	4,3	87,0	3,3
Νομική Σχολή	35,6	30,7	29,9	0,7	4,9	86,2	2,3
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	91,5	72,4	64,9	7,6	19,1	79,1	10,4
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	72,5	56,1	49,1	7,0	16,4	77,4	12,5
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	10,9	8,5	7,6	0,9	2,4	78,1	10,9
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	80,5	52,0	48,1	3,9	28,5	64,6	7,4
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	4,2	1,5	1,5	...	2,7	35,4	0,0
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	3,0	0,9	0,7	...	2,1	29,5	18,9
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	82,7	68,8	56,1	12,7	14,0	83,1	18,5
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	9,0	7,5	6,3	1,1	1,5	83,1	15,3
Γεωργικής-Γεωπονικής	3,0	2,4	1,9	...	...	81,1	22,1
Λογιστικής-Διοίκησης	23,1	19,8	15,6	4,2	3,3	85,9	21,3
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	31,4	26,7	23,3	3,4	4,7	85,1	12,8
Άλλης κατεύθυνσης	16,3	12,3	9,0	3,4	3,9	75,8	27,4
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	1,7	1,3	1,1	...	...	75,2	13,2
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	188,6	142,4	113,1	29,3	46,2	75,5	20,6
Δημόσιες (Εκκλησι., Παροχ. Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	25,2	17,5	13,9	3,6	7,7	69,3	20,5
Ιδιωτικές	163,4	125,0	99,3	25,7	38,4	76,5	20,6
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	1047,1	478,8	371,6	107,2	568,4	45,7	22,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	45,1	29,3	17,4	11,9	15,8	65,0	40,7

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

... Μηδέν ή μικρός αριθμός παρατηρήσεων (μικρότερος από 700 μετά την αναγωγή).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1

Ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό κατά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο, 1998

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4

Συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό κατά επίπεδο σπουδών και ηλικία, 1998 (%)

Σύνολο

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΑΝΔΡΕΣ ΚΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ	50,2	14,4	63,4	81,2	80,6	54,4	6,4
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	87,0		100,0	86,9	93,3	88,1	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	81,8		66,3	86,7	92,9	82,5	14,1
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	87,0		72,6	86,5	97,0	91,6	17,1
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	80,3		70,0	91,2	92,7	88,1	11,2
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	86,3		56,2	93,2	94,9	84,7	19,1
Φυσικομαθηματική Σχολή	86,6		33,4	83,6	94,8	88,0	12,6
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	84,5		88,5	83,1	93,2	94,6	15,7
Νομική Σχολή	79,4		55,1	92,5	94,5	83,3	18,9
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	78,8		67,5	84,4	87,9	77,4	11,3
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	77,7		72,5	87,0	91,8	72,3	10,1
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	88,9		91,4	88,6	94,6	80,9	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	64,1		76,2	71,4	94,5	49,4	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	35,4				72,7	24,4	0,0
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ(1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	45,8		0,0	67,3	74,8	52,2	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	87,9		82,9	89,9	91,9	73,5	0,0
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	90,9		100,0	94,6	96,3	83,0	0,0
Γεωργικής-Γεωπονικής	84,6		100,0	84,2	91,4	39,1	
Λογιστικής-Διοίκησης	90,1		89,5	89,1	90,9	88,7	
Παράιατρικής κατεύθυνσης	86,1		83,8	84,0	94,7	49,6	0,0
Άλλης κατεύθυνσης	82,9		56,7	96,4	81,5	74,9	
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	84,2		66,6	100,0	100,0	68,6	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	82,0	85,8	88,2	91,9	87,2	66,1	1,1
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής, Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	74,9	55,1	80,5	87,2	93,3	61,4	3,2
Ιδιωτικές	83,2	91,5	89,4	92,3	86,3	67,4	0,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	55,6	22,2	47,8	77,4	77,5	49,2	4,8
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	80,8	48,5	81,1	88,0	91,4	77,8	18,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	47,6	12,8	54,7	86,2	100,0		
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	25,1	12,9	0,0	45,1	44,1	100,0	
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	70,2	100,0	100,0	100,2	93,7	70,2	7,1
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	83,7	65,0	93,2	97,4	94,6	65,3	8,4
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	76,9	52,7	96,3	100,0	90,9	69,8	10,1
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	41,3	7,9	81,5	77,8	76,0	55,6	6,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	42,9	14,9	76,7	74,2	72,9	53,6	7,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	18,7	24,7	60,3	60,2	70,7	40,9	6,2
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	13,4	41,3	13,7	43,2	33,5	33,3	3,9

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.4 (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΣΥΝΟΛΟ	63,0	15,8	70,1	93,6	97,1	74,5	9,7
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	88,5			88,1	94,5	93,3	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	82,4		42,3	85,2	97,8	87,3	16,3
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	89,3		77,5	88,1	100,0	96,1	19,1
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	79,5			86,8	98,7	90,0	11,7
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	86,7		40,6	90,7	97,9	82,1	24,3
Φυσικομαθηματική Σχολή	87,4		18,3	83,0	96,8	92,3	12,6
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	82,8		100,0	76,9	93,4	96,5	16,5
Νομική Σχολή	73,4		0,0	86,8	98,0	89,7	19,7
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	77,7		36,0	80,1	94,5	81,8	22,3
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	78,0		50,0	84,2	99,8	77,1	11,2
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής (ΤΕΦΑΑ)	95,6		100,0	91,6	100,0	100,0	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	63,1		100,0	89,8	99,0	56,5	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ							
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	53,5		0,0	34,2	92,5	70,2	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	93,1		71,5	96,0	98,0	86,2	0,0
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	92,8		100,1	98,4	98,0	88,1	0,0
Γεωργικής-Γεωπονικής	86,8		100,0	88,6	100,0	39,1	
Λογιστικής-Διοίκησης	97,3		72,1	97,7	98,8	100,0	
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	90,0		76,9	89,9	94,5	100,0	0,0
Άλλης κατεύθυνσης	93,8		20,0	96,1	98,4	100,0	
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	87,2		50,1	100,0	100,0	79,1	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	90,2	85,8	90,2	97,1	98,5	83,4	2,1
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	81,0	50,0	82,7	87,2	100,0	77,0	5,4
Ιδιωτικές	92,0	99,8	91,3	98,0	98,3	85,4	0,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	67,8	20,2	50,6	91,5	97,8	69,9	7,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	89,5	39,4	89,0	97,0	99,0	84,4	0,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΥΛΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	57,5	24,3	66,3	100,0			
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	27,4	16,4	0,0	100,0	0,0	100,0	
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	79,6	100,0	100,0	100,0	98,7	80,8	10,3
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	86,7	58,2	94,5	98,7	99,6	69,6	5,4
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	83,3	55,5	94,5	100,0	96,8	77,6	9,1
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	53,5	9,7	93,3	96,9	98,3	77,9	11,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	57,6	19,5	93,0	96,3	96,0	76,1	10,1
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	26,7	34,6	78,0	77,1	85,0	61,2	9,7
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	23,5	46,4	11,9	58,9	43,9	48,1	7,2

Θήλεις

	Σύνολο	14-19	20-24	25-29	30-44	45-64	65+
ΣΥΝΟΛΟ	38,3	12,9	57,2	69,3	65,1	35,2	3,6
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	84,0		100,0	85,6	90,8	64,9	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ	81,0		76,4	87,7	87,4	73,3	3,5
Πολυτεχνική Σχολή (Αρχιτ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.)	79,4		64,8	84,8	88,4	66,0	0,0
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	82,2		70,0	99,9	84,3	73,0	0,0
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	84,1		100,0	100,0	76,9	100,0	0,0
Φυσικομαθηματική Σχολή	84,9		63,4	84,1	90,7	68,8	
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ. κλπ.)- Φαρμακευτική Σχολή	87,0		84,0	89,8	92,9	90,7	13,1
Νομική Σχολή	86,2		85,1	94,8	92,2	73,7	0,0
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	79,1		68,8	85,4	86,3	75,1	0,0
Οικονομικές Σχολές κλπ. Κοιν. Επιστημών	77,4		82,3	88,7	83,4	62,5	3,6
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής(ΤΕΦΑΑ)	78,1		88,4	84,5	82,1	59,2	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ή ΣΧΟΛΗ ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	64,6		74,5	68,7	92,9	44,6	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	35,4				72,7	24,4	0,0
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ(1+ έτος) ΧΩΡΙΣ ΠΤΥΧΙΟ	29,5		0,0	100,0	43,4	11,1	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	83,1		85,7	85,9	85,3	44,4	0,0
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	83,1		100,0	86,4	87,6	34,4	0,0
Γεωργικής-Γεωπονικής	81,2		100,0	79,1	79,2		
Λογιστικής-Διοίκησης	85,9		92,5	84,0	85,3	70,9	
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	85,1		84,9	82,3	94,8	32,5	0,0
Άλλης κατεύθυνσης	75,8		66,4	96,6	67,6	61,9	
ΠΤΥΧΙΟ ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	75,2		100,0	100,0	100,0	45,5	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΑΝΩΤΕΡΗΣ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓΕΛΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	75,5	85,8	87,2	88,5	78,0	44,7	0,0
Δημόσιες (Εκκλησ., Παροχής Υπ., Εμπορ. κλπ., Καλλιτεχν.)	69,3	59,2	79,4	87,2	87,0	38,8	0,0
Ιδιωτικές	76,5	89,2	88,4	88,6	76,8	46,3	0,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΕΝ. ΛΥΚΕΙΟΥ	45,7	23,8	45,6	64,9	62,8	30,8	2,1
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΤΕΧΝ.- ΕΠΑΓΓ. ΕΚΚΛΗΣ. ΛΥΚΕΙΟΥ	65,0	54,0	68,1	67,4	70,0	47,3	100,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ	39,8	0,0	47,5	71,3	100,0		
ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΑΜΕΑ	20,0	0,0	0,0	0,0	100,0		
ΠΤΥΧΙΟ ΜΕΣΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	40,2			100,0	52,1	48,0	0,0
ΠΤΥΧΙΟ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	66,6	85,0	88,7	89,8	63,3	23,1	19,1
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΩΤΕΡΑΣ ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗΣ	42,9	0,0	100,0	100,0	53,1	25,4	12,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ 3-ΤΑΞΙΟΥ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	27,1	6,0	62,7	52,6	53,2	27,7	0,6
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	29,5	9,6	53,9	49,6	54,3	34,4	4,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	13,8	10,8	36,1	40,3	53,7	31,0	4,0
ΔΕΝ ΠΗΓΕ ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	10,0	36,3	15,8	30,0	23,4	27,7	3,0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

3.6. Εκπαίδευση και ανεργία

Οι σχέσεις εκπαίδευσης και ανεργίας είναι πολυσυζητημένες σε διεθνές επίπεδο, μιας και πέρα από την πρακτική τους σημασία θα μπορούσαν να αποτελέσουν ενδείξεις προς τους αρμόδιους φορείς εκπαιδευτικής πολιτικής για τις ανισοροπίες που παρατηρούνται στην αγορά εργασίας για διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης και ειδικότητες. Η σύνδεση που παρατηρείται μεταξύ εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί για τον κατάλληλο επηρεασμό βασικών μεταβλητών τόσο του εκπαιδευτικού συστήματος, όσο και της αγοράς εργασίας. Με τον τρόπο αυτό οι δύο χώροι μπορούν να κινηθούν όσο γίνεται σε αρμονία, αυξάνοντας έτσι τις προοπτικές ομαλής μετάβασης από το εκπαιδευτικό σύστημα στην αγορά εργασίας. Πολλά ερωτήματα ως προς τις εκπαιδευτικές προτεραιότητες, όπως λ.χ. προτεραιότητα στην αρχική εκπαίδευση των νέων ή στη συνεχιζόμενη δια βίου επαγγελματική κατάρτιση των ενηλίκων, ειδικά βραχυχρόνια προγράμματα για ομάδες στόχους, θα μπορούσαν να υποστηριχθούν με βάση αυτές τις σχέσεις.

Το θέμα ωστόσο δεν είναι τόσο απλό, μιας και δεν υπάρχει θεωρητική βάση για να περιμένει κανείς μια συγκεκριμένη σχέση μεταξύ εκπαιδευτικού επιπέδου και ανεργίας. Η υψηλότερη εκπαίδευση αναμένεται να ενισχύσει τη θέση του ατόμου που ψάχνει για εργασία καθιστώντας το πιο ελκυστικό στους εργοδότες σε σχέση με τους λιγότερο εκπαιδευμένους. Επίσης, οι πιο εκπαιδευμένοι συνήθως έχουν καλύτερες πληροφορίες για την αγορά εργασίας και πιο αποτελεσματικές τεχνικές στην έρευνα για ανεύρεση εργασίας, έτσι μειώνεται η πιθανότητα ή η διάρκεια της ανεργίας. Εξάλλου άτομα με χαμηλή εκπαίδευση, σύμφωνα με τη δυαδική θεωρία λειτουργίας της αγοράς εργασίας, συνήθως εγκλωβίζονται σε εργασίες με υψηλή πιθανότητα να καταστούν άνεργα.

Από την άλλη πλευρά, άτομα τα οποία μέσω της (υψηλής) εκπαίδευσης έχουν αποκτήσει εξειδικευμένες δεξιότητες με συγκεκριμένο επάγγελμα, σε περίπτωση μείωσης της ζήτησης του προϊόντος αυτού του επαγγέλματος ή αύξησης του αριθμού των εισερχομένων στο επάγγελμα

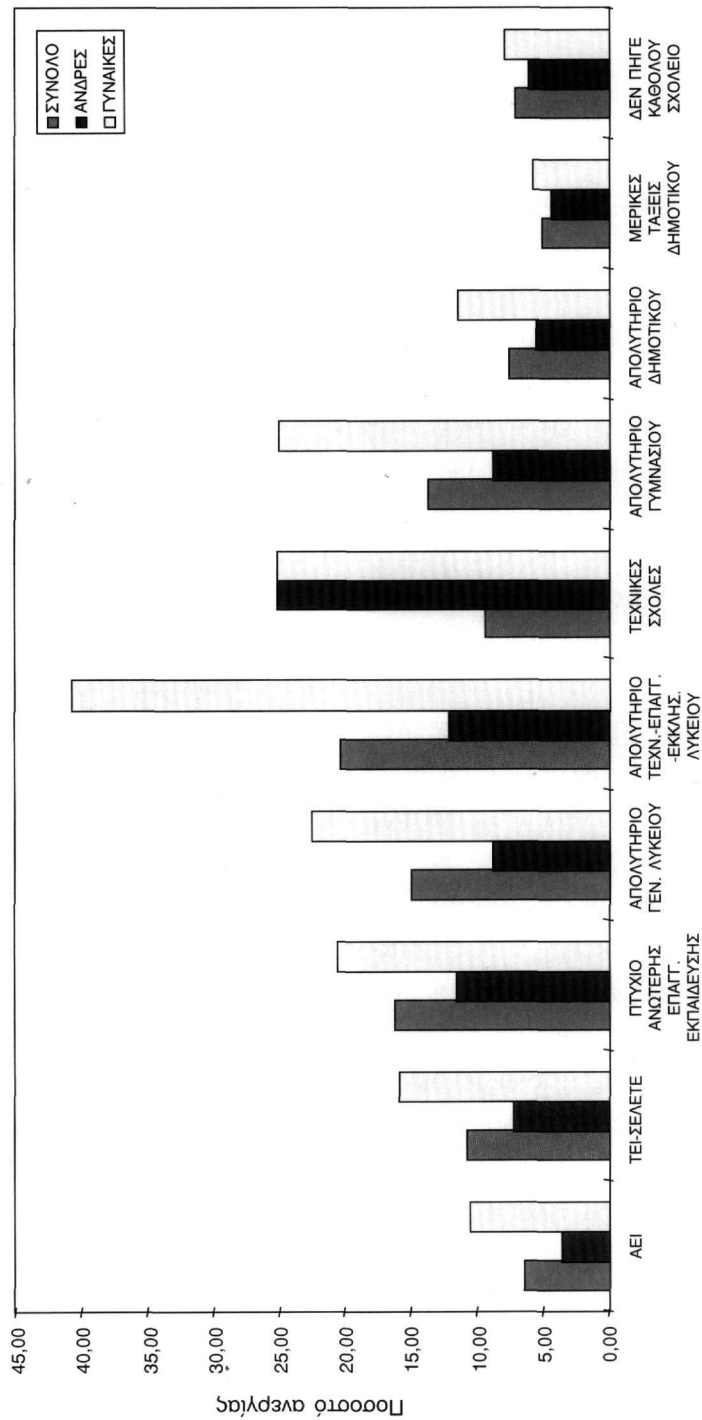
μπορεί να βρεθούν σε μακρές περιόδους ανεργίας, επειδή οι γνώσεις και δεξιότητες που έχουν αποκτήσει δεν είναι κατάλληλες για άλλα καλοπληρωμένα επαγγέλματα. Περαιτέρω, όσο υψηλότερη εκπαίδευση έχει κάποιος, τόσο υψηλότερος είναι ο μισθός επιφύλαξης και άρα τόσο μακρύτερη η περίοδος έρευνας για ανεύρεση εργασίας, που ισοδυναμεί με (ηθελημένη;) ανεργία. Συνοπτικά η επιτυχία ή ατυχία που θα έχει κάποιος στην ανεύρεση εργασίας εξαρτάται όχι μόνο από την εκπαίδευσή του (χαρακτηριστικά της προσφοράς εργασίας), αλλά και από άλλους παράγοντες (ζήτηση εργασίας) και τον τρόπο λειτουργίας της ίδιας της αγοράς εργασίας.

Η διεθνής εμπειρία έχει δείξει ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να προβλεφθούν και να αντιμετωπισθούν ελλείψεις εργατικού δυναμικού και ανισορροπίες ειδικοτήτων, ή άλλα εμπόδια στην αγορά εργασίας. Παρ' όλα αυτά μετρήσεις της ανεργίας κατά επίπεδο και τύπο εκπαίδευσης έχουν ιδιαίτερη αξία, επειδή βοηθούν στο να τεκμηριωθούν και να αναλυθούν, έστω σε αδρές γραμμές, οι σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας καθώς και οι πιθανές οικονομικές και κοινωνικές τους συνέπειες. Παράπερα, τέτοιες σχέσεις αποτελούν ενδείξεις και για την "απόδοση" διαφόρων εκπαιδευτικών δαπανών, ιδρυμάτων και προγραμμάτων.

Από την τελευταία στήλη του Πίνακα 3.3, όπου παρουσιάζεται το ποσοστό ανεργίας κατά επίπεδο εκπαίδευσης, προκύπτει ότι η ανεργία διαφοροποιείται συστηματικά και αντίστροφα με το επίπεδο εκπαίδευσης. Ως προς συγκεκριμένους τύπους εκπαίδευσης φαίνεται ότι το ποσοστό ανεργίας εμφανίζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Ειδικότερα, ενώ το ποσοστό ανεργίας για το σύνολο του πληθυσμού ήταν 10,8% το Β' τρίμηνο του 1998, προκειμένου περί πτυχιούχων ήταν 6,4%, για απόφοιτους Γενικού Λυκείου προσέγγιζε το 15% και για απόφοιτους Τεχνικών και Επαγγελματικών Λυκείων ξεπερνούσε το 30%. (βλέπε και Διάγραμμα 3.2).

Περαιτέρω όλοι οι πτυχιούχοι δεν εμφανίζουν το ίδιο ποσοστό ανεργίας. Οι πτυχιούχοι, λ.χ., γεωπονικών και δασοπονικών επιστημών ή οι πτυχιούχοι ΤΕΦΑΑ εμφανίζουν ποσοστά ανεργίας που πλησιάζουν τον γενικό μέσο όρο, ενώ οι πτυχιούχοι ιατρικών σχολών αλλά και νομικών εμφανίζουν ανεργία αρκετά χαμηλή, που μπορεί κάλλιστα να ερμηνευτεί ως

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2
 Ποσοστό ανεργίας ανά επίπεδο εκπαίδευσης και φύλο, 1998

Επίπεδο εκπαίδευσης

φυσιολογική ανεργία ή ανεργία τριβής, με την έννοια ότι κάποιος κατά τη φάση της εισόδου τους στην αγορά εργασίας και αναζήτησης απασχόλησης, ή κατά τη μετάβαση από την μια σε άλλη εργασία, θα μείνουν για κάποιο, συνήθως σύντομο, χρονικό διάστημα άνεργοι.

Αξιοσημείωτο είναι ότι οι πτυχιούχοι ΤΕΙ εμφανίζουν συνολικά ανεργία σχεδόν κατά μία ποσοστιαία μονάδα υψηλότερη από αυτή του συνόλου του πληθυσμού (12,5% έναντι 10,8%), αλλά και με σημαντικές διαφορές κατά κύκλο σχολών. Οι πτυχιούχοι σχολών τεχνολογικών εφαρμογών είναι οι λιγότερο πληττόμενοι από την ανεργία, ενώ οι πτυχιούχοι λογιστικής και διοίκησης επιχειρήσεων, καθώς και αυτοί των λοιπών κατευθύνσεων εμφανίζουν ποσοστά ανεργίας υπερδιπλάσια των πρώτων.

Η παραπάνω διάρθρωση των ποσοστών ανεργίας κατά επίπεδο και κλάδο εκπαίδευσης δεν διαφοροποιείται εντυπωσιακά τα τελευταία έτη. Συστηματικά οι πτυχιούχοι ΑΕΙ, αν και εμφανίζουν ποσοστό ανεργίας υπολογίσιμο, αυτό είναι μικρότερο του μέσου συνολικού, ενώ οι πτυχιούχοι ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ υψηλότερο από το γενικό ποσοστό ανεργίας. Συστηματικά υψηλότερο από το τελευταίο είναι το ποσοστό ανεργίας στους αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι οι απόφοιτοι Τεχνικών και Επαγγελματικών Λυκείων εμφανίζουν κατά κανόνα υψηλότερη ανεργία από τους απόφοιτους Γενικών Λυκείων. Περαιτέρω, αν και οι αριθμοί είναι μικροί, την υψηλότερη ανεργία στους απόφοιτους μέσης εκπαίδευσης παρουσιάζουν οι απόφοιτοι των Ενιαίων Πολυκλαδικών Λυκείων. Εάν θεωρήσει κανείς το ποσοστό ανεργίας ως ένα δείκτη επίδοσης των διαφόρων τύπων και επιπέδων εκπαίδευσης δεν μπορεί να χαρακτηρίσει ως ιδιαίτερα επιτυχημένα τα Τεχνικά ή τα με σύντομη σχετικά ιστορία Πολυκλαδικά Λύκεια, γεγονός που μπορεί να αντανακλά είτε ότι η αξιολόγηση που κάνει γι' αυτά η αγορά εργασίας είναι συνήθως λαθεμένη και θα μπορούσε να διορθωθεί, είτε ότι το ανθρώπινο μαθητικό τους δυναμικό όντως υστερεί έναντι άλλων αποφοίτων.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι η ανεργία αυτών που έχουν μόνο απολυτήριο Δημοτικού είναι συστηματικά σαφώς μικρότερη από αυτή του συνόλου του εργατικού δυναμικού. Το γεγονός αυτό συνδέεται με το ότι

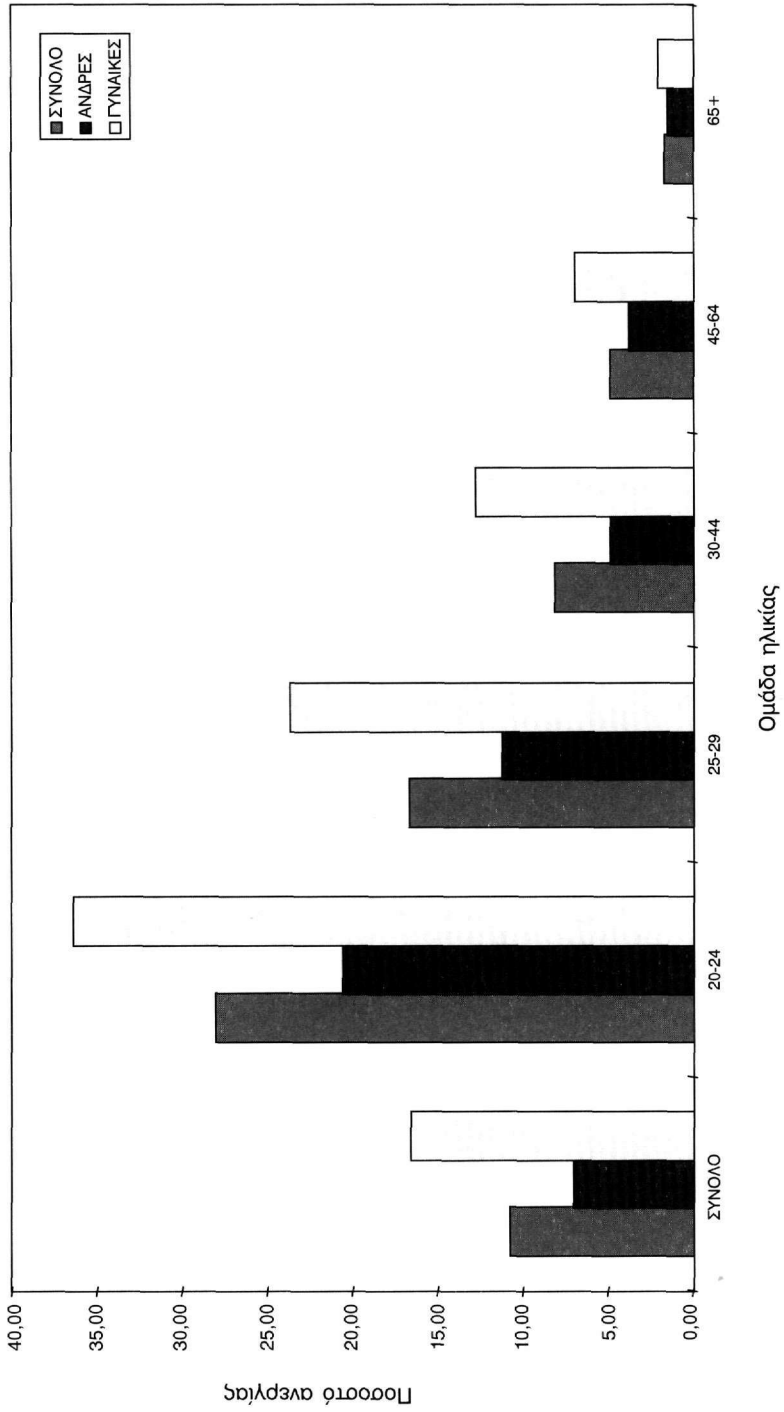
τέτοια άτομα κατά κανόνα συγκεντρώνονται σε μεγάλες σχετικά ηλικίες, όπου η ανεργία έχει παύσει να αποτελεί συνηθισμένο φαινόμενο (βλ. Διάγραμμα 3.3). Ειδικότερα, εάν παρατηρήσει κανείς το ποσοστό ανεργίας των αποφοίτων Δημοτικού για τις ηλικίες 20-24, που φυσιολογικά όποιοι δεν συνέχισαν σπουδές θα πρέπει να έχουν κάπως τακτοποιηθεί, το ποσοστό ανεργίας τους ανέρχεται το 1998 στο 21%, το οποίο είναι σαφώς υψηλότερο από αυτό των πτυχιούχων ΑΕΙ (17,5%) ή πτυχιούχων ΤΕΙ (20,7%) που βρίσκονται σε αντίστοιχο "επαγγελματικό" στάδιο, δηλαδή σε ηλικίες 25-29 ετών. Για τις πιο παραγωγικές ηλικίες 30-44 ετών, η ανεργία εμφανίζει σαφώς αρνητική συσχέτιση με το επίπεδο εκπαίδευσης. Ως γενική διαπίστωση μπορεί να καταγραφεί ότι όλες οι ομάδες των νέων τα πρώτα χρόνια εισόδου στη αγορά εργασίας αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα ανεργίας, αλλά για συγκεκριμένες ομάδες το πρόβλημα τις ακολουθεί και αργότερα. Ως τέτοιες αναφέρονται οι πτυχιούχοι γεωπονικών και δασοπονικών επιστημών, οι πτυχιούχοι σωματικής αγωγής, οι απόφοιτοι Γενικού αλλά και σε μεγαλύτερο βαθμό Τεχνικού Λυκείου, καθώς και οι πτυχιούχοι των Κατώτερων Τεχνικών Επαγγελματικών Σχολών.

Αυτές οι διαπιστώσεις εγείρουν σοβαρά ερωτηματικά για τις πραγματικές αιτίες της ανεργίας των νέων, η οποία μάλιστα ακόμη στο τέλος της δεκαετίας του 1990 εμφανίζει αυξητική τάση. Αν και εδώ δεν μπορεί να δοθεί κατηγορηματική απάντηση, καταγράφονται οι αιτίες που συνήθως προβάλλονται. Ως αιτία θα μπορούσε να προβληθεί η οικονομική στασιμότητα που χαρακτηρίζει την οικονομία για αρκετά χρόνια και η συναφής έλλειψη ικανοποιητικού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης. Το επιχείρημα αυτό από πολλούς θεωρείται βάσιμο και υποστηρίζεται ότι με ισχυρή οικονομική ανάπτυξη θα λυθεί και το πρόβλημα της ανεργίας. Ωστόσο μετά το 1995, αν και καταγράφονται ικανοποιητικοί ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης (πάνω από 3%), το πρόβλημα της ανεργίας των νέων για πολλά έτη μάλλον εντείνεται.

Ως άλλη αιτία έχει προβληθεί ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν έχει προσαρμόσει τα προσόντα των εξερχομένων από αυτό στις απαιτήσεις της αγοράς εργασίας, οι οποίες λόγω τεχνολογικών αλλαγών και διεθνούς

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.3
 Ποσοστό ανεργίας στις επιμέρους ομάδες ηλικιών και φύλο, 1998

ανταγωνισμού έχουν αλλάξει δραστικά⁷. Αν και ο εκσυγχρονισμός των προγραμμάτων του εκπαιδευτικού συστήματος και άλλες αναγκαίες αλλαγές είναι ακόμη ζητούμενα, το επιχείρημα αυτό αποδυναμώνεται από το γεγονός ότι δεν καταγράφονται αρκετές θέσεις εργασίας που παραμένουν κενές για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Τέλος, ο τρόπος οργάνωσης και λειτουργίας (θεσμικό πλαίσιο) της αγοράς εργασίας, που αποδίδει προτεραιότητα στους ήδη απασχολούμενους και αγνοεί τους νεοεισερχόμενους, μπορεί να συνδέεται με την υψηλή ανεργία των νέων στη χώρα μας, η οποία είναι από τις υψηλότερες στην ΕΕ. Συναφείς με αυτό μπορεί να θεωρηθούν οι ποικίλες ακαμψίες που υφίστανται στη λειτουργία της αγοράς εργασίας (επιβολή υποχρεωτικών κατώτατων μισθών και ακαμψίες αμοιβών μπορεί να εμποδίζουν την προσέγγιση της ζητούμενης και προσφερόμενης εργασίας, καθυστερήσεις στην κλαδική και επαγγελματική προσαρμογή που απαιτούν οι νέες συνθήκες). Το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία απασχολεί μερικές εκατοντάδες μη καταγεγραμμένους αλλοδαπούς με σχετικά μικρότερες αμοιβές συνηγορεί στο ότι αυτοί οι παράγοντες είναι μάλλον ενεργοί.

Εάν γίνει σύγκριση κατά φύλο, πέρα από τη συνηθισμένη διαπίστωση ότι η ανεργία πλήττει συστηματικά περισσότερο τις γυναίκες (το γενικό ποσοστό ανεργίας τους είναι υπερδιπλάσιο του αντίστοιχου των ανδρών) υπάρχουν και άλλες αξιολογικές διαφορές. Οι γυναίκες που έχουν σπουδάσει γεωργικές-γεωπονικές επιστήμες (ΑΕΙ και ΤΕΙ) αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα σοβαρό πρόβλημα ανεργίας μέχρι την ηλικία των 45 ετών. Αντίθετα, τα καταφέρνουν κάπως καλύτερα οι γυναίκες από τους αντίστοιχους άνδρες, εάν έχουν πτυχίο σωματικής αγωγής⁸.

Ο Πίνακας 3.3 τεκμηριώνει ότι η ανεργία πλήττει εντονότερα τις γυναίκες από τους άνδρες ανεξάρτητα από επίπεδο και τύπο εκπαίδευ-

---

7. Για τις εξελίξεις στο εκπαιδευτικό σύστημα και τις σχέσεις του με την αγορά εργασίας τη δεκαετία 1990 βλέπε και Kanellopoulos (1996).

8. Ένας κριτικός αναγνώστης απέδωσε αυτή τη διαφορά στο ότι οι γυμνάστριες είναι πιο όμορφες, γεγονός που επίσης αξιολογείται θετικά στην αγορά εργασίας.

σης, ενώ και για τις γυναίκες το υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης συνδέεται συστηματικά με χαμηλότερο σχετικά ποσοστό ανεργίας. Οι γυναίκες με συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προσόντα, όπως πτυχιούχοι ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ (18,5%), Γενικό Λύκειο (22,4%), Τεχνικό Λύκειο (40%), εμφανίζουν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση της ανεργίας έχει να κάνει με το χρονικό διάστημα που παραμένουν τα άτομα άνεργα (διάρκεια ανεργίας). Έχει προφανώς άλλη σημασία και επιπτώσεις εάν, λ.χ., σε κάθε χρονική περίοδο το 10% του εργατικού δυναμικού είναι άνεργο, αλλά σε κάθε περίοδο αυτό εναλλάσσεται μεταξύ ανεργίας και απασχόλησης και άλλη σημασία εάν τα ίδια άτομα παραμένουν άνεργα για πολλές συνεχείς περιόδους, ενώ άλλα δεν διατρέχουν κανένα κίνδυνο ανεργίας. Από τον Πίνακα 3.5 προκύπτει ότι περισσότεροι από τον ένα στους δύο άνεργους (56,5%) παραμένουν άνεργοι για πάνω από 12 μήνες. Πρόκειται για τους μακροχρόνια άνεργους, σε αντίθεση με τους άνεργους με μικρότερη διάρκεια ανεργίας που μπορεί να χαρακτηρισθούν ως βραχυχρόνια άνεργοι.

Οι διαφορές στη διάρκεια ανεργίας μεταξύ επιπέδων και ομάδων εκπαίδευσης δεν εμφανίζονται ιδιαίτερα έντονες και η διαφοροποίηση συνδέεται με το αντίστοιχο ποσοστό ανεργίας (βλέπε τελευταία στήλη Πίνακα 3.5). Αντίθετα, οι διαφορές της διάρκειας της ανεργίας μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι σημαντικές με τις γυναίκες να εμφανίζουν υψηλότερη συγκέντρωση στη μακροχρόνια ανεργία σε σχέση με τους άνδρες, όπως εξάλλου συμβαίνει και με το ποσοστό ανεργίας. Περαιτέρω, είναι αξιοσημείωτο ότι οι νέοι στην ηλικία εμφανίζουν χαρακτηριστικά υψηλότερη μακροχρόνια ανεργία από τους ευρισκομένους σε ώριμες ηλικίες. Διαπιστώσεις που είναι συμβατές με θεσμικά χαρακτηριστικά της ελληνικής αγοράς εργασίας (προστασία των απασχολουμένων, δυσκολία στις απολύσεις, σχετικά υψηλό κόστος πρόσληψης νέων, μικρές επιχειρήσεις με οικογενειακούς δεσμούς του προσωπικού, όπου αποφεύγεται η προσαρμογή της απασχόλησης στις βραχυχρόνιες διακυμάνσεις της ζήτησης).

Πιο ανησυχητικό είναι ίσως το γεγονός ότι το ποσοστό των μακροχρόνια άνεργων τη δεκαετία του 1990, όπως εξάλλου και τη δεκαετία του

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.5

Επίπεδο εκπαίδευσης και χρόνος αναζήτησης εργασίας, 1998 (χιλ. άτομα)

Σύνολο

	Σύνολο	Άνεργοι με εργασία	Μέχρι 1 μήνα	1-2 μήνες	3-5 μήνες	6-11 μήνες	>12 μήνες	Νέοι άνεργοι	Μακροχρόνια ανεργία (%)
ΣΥΝΟΛΟ	478,5	9,5	19,2	30,3	59,3	89,9	270,4	231,7	56,50
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	1,3	...	...	...	...	...	...	1,1	21,61
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	34,6	0,9	0,8	2,4	4,2	6,8	19,5	20,3	56,30
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	1,7	...	...	...	...	...	0,7	0,8	41,94
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	1,8	...	...	...	...	...	0,9	0,8	48,65
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	2,5	...	...	...	...	...	1,3	1,8	49,74
Φυσικομαθηματική Σχολή	3,4	...	...	...	...	1,0	1,9	2,1	54,94
Ιατρικές Σχολές-Φαρμακευτική	2,1	...	...	...	...	...	0,8	1,0	40,41
Νομική Σχολή	1,2	...	...	...	...	...	0,7	0,8	61,88
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	8,6	...	...	...	...	1,3	5,4	5,5	62,57
Οικονομικών-Κοινων. Επιστημών	10,3	...	...	...	1,4	2,3	5,6	5,6	54,19
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	3,0	...	...	...	...	...	2,2	1,8	74,75
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	4,7	...	...	...	...	1,0	2,6	2,8	54,82
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος)	...	...	...	...	...	...	...	...	20,71
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	17,3	...	0,9	1,6	1,9	2,9	10,1	9,9	58,20
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	2,8	...	...	...	...	...	1,1	1,4	38,81
Γεωργικής-Γεωπονικής	...	...	...	...	...	...	...	...	81,01
Λογιστικής-Διοίκησης	5,6	...	...	...	...	0,9	3,1	3,4	55,90
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	4,2	...	...	...	...	...	3,0	2,7	72,05
Άλλης κατεύθυνσης	4,3	...	...	...	...	1,0	2,5	2,0	57,18
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	44,6	1,2	2,6	2,3	4,6	7,2	26,7	26,1	59,93
Δημόσιες	5,3	...	...	...	0,9	1,0	2,9	3,6	55,55
Ιδιωτικές	39,3	1,1	2,5	2,1	3,7	6,2	23,8	22,5	60,52
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	158,1	2,2	5,2	10,0	20,2	28,5	92,0	89,0	58,17
ΤΕΧΝΙΚΟ-ΕΠΑΓΓ. ΛΥΚΕΙΟ	20,7	...	0,9	1,7	2,7	5,1	10,0	13,9	48,42
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	1,7	...	...	...	...	...	0,9	1,3	55,54
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	0,9	...	...	...	...	...	...	...	48,03
ΤΕΧΝΙΚΗ-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗ	12,2	...	0,9	0,8	2,3	2,6	5,2	4,9	42,83
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	5,2	...	...	...	...	1,4	2,6	1,1	50,38
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	59,3	1,8	2,0	3,6	8,2	13,2	30,5	28,8	51,37
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	107,0	2,0	4,2	6,2	12,4	18,5	63,6	30,2	59,48
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	5,0	...	...	...	0,7	0,9	2,9	0,8	56,97
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	2,9	...	...	...	...	...	1,6	0,9	56,85

Άρρενες

	Σύνολο	Άνεργοι με εργασία	Μέχρι 1 μήνα	1-2 μήνες	3-5 μήνες	6-11 μήνες	>12 μήνες	Νέοι άνεργοι	Μακροχρόνια ανεργία (%)
ΣΥΝΟΛΟ	188,8	4,9	9,5	15,3	27,8	42,4	88,9	75,1	47,1
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	...	...	...	...	...	...	...	...	0,0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	12,6	...	...	1,6	1,3	3,2	6,1	6,9	48,0
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	1,2	...	...	...	...	...	0,7	...	63,0
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	...	...	...	...	...	...	...	...	44,1
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	1,4	...	...	...	...	...	...	1,1	33,4
Φυσικομαθηματική Σχολή	1,7	...	...	...	...	...	0,9	0,8	53,9
Ιατρικές Σχολές-Φαρμακευτική	1,1	...	...	...	...	...	...	...	0,0
Νομική Σχολή	...	...	...	...	...	...	...	...	38,1
Φιλοσοφική-Θεολογική Σχολή	1,0	...	...	...	...	...	...	0,9	41,8
Οικονομικών-Κοινων. Επιστημών	3,3	...	...	...	...	0,8	1,5	1,3	46,0
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	2,0	...	...	...	...	...	1,6	1,0	80,6
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	0,8	...	...	...	...	...	...	...	49,3
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος)	...	...	...	...	...	...	...	...	34,2
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	4,6	...	...	...	...	1,4	1,7	2,8	37,5
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	1,6	...	...	...	...	...	...	0,8	34,5
Γεωργικής-Γεωπονικής	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	1,3	...	...	...	...	...	...	0,8	37,7
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	0,8	...	...	...	...	...	...	...	52,6
Άλλης κατεύθυνσης	0,9	...	...	...	...	...	...	...	29,9
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	15,3	...	0,9	1,3	2,4	2,5	7,6	7,6	49,8
Δημόσιες	1,7	...	...	...	...	...	1,1	0,7	64,1
Ιδιωτικές	13,6	...	0,9	1,2	2,1	2,3	6,5	6,9	48,0
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	50,9	1,1	2,8	3,9	7,6	12,0	23,5	24,7	46,3
ΤΕΧΝΙΚΟ-ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	8,8	...	...	1,2	1,2	2,7	3,1	5,4	35,0
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	0,8	...	...	...	...	...	...	...	35,9
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	...	...	...	...	...	...	...	...	28,2
ΤΕΧΝΙΚΗ-ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	8,6	...	0,9	0,7	1,9	1,9	2,8	3,0	32,7
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	4,1	...	...	...	...	1,3	1,9	1,1	45,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	26,4	1,3	0,9	1,2	4,3	6,9	11,8	11,5	44,9
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	49,2	1,1	1,9	3,9	7,1	8,6	26,6	10,1	54,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2,4	...	...	...	...	...	1,2	...	51,6
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	1,1	...	...	...	...	...	...	...	50,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.5 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Άνεργες με εργασία	Μέχρι 1 μήνα	1-2 μήνες	3-5 μήνες	6-11 μήνες	>12 μήνες	Νέες άνεργες	Μακροχρόνια ανεργία (%)
ΣΥΝΟΛΟ	289,8	4,6	9,7	15,0	31,5	47,5	181,5	156,5	62,6
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	1,0	...	...	...	...	...	...	0,8	29,2
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	21,9	...	...	0,8	2,9	3,7	13,4	13,4	61,1
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	...	...	...	...	...	...	...	...	0,0
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	1,3	...	...	...	...	...	...	...	50,2
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	1,1	...	...	...	...	...	0,8	...	70,3
Φυσικομαθηματική Σχολή	1,7	...	...	...	...	...	1,0	1,3	55,9
Ιατρικές Σχολές-Φαρμακευτική	0,9	...	...	...	...	...	0,8	...	88,7
Νομική Σχολή	0,7	...	...	...	...	...	...	...	76,5
Φιλοσοφική-Θεολογική Σχολή	7,6	...	...	...	...	1,0	4,9	4,6	65,4
Οικονομικών-Κοινων. Επιστημών	7,0	...	...	...	0,9	1,5	4,1	4,3	58,0
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	0,9	...	...	...	...	...	...	0,8	62,0
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	3,9	...	...	...	...	...	2,2	2,4	56,0
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ έτος)	...	...	...	...	...	...	...	...	0,0
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	12,7	...	...	1,1	1,4	1,5	8,4	7,1	65,7
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	1,1	...	...	...	...	...	...	...	44,9
Γεωργικής-Γεωπονικής	...	...	...	...	...	...	...	...	81,0
Λογιστικής-Διοίκησης	4,2	...	...	...	...	...	2,6	2,7	61,6
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	3,4	...	...	...	...	...	2,6	2,0	76,5
Άλλης κατεύθυνσης	3,4	...	...	...	...	...	2,2	1,4	64,6
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	29,3	...	1,7	1,0	2,2	4,7	19,1	18,4	65,2
Δημόσιες	3,6	...	...	...	...	0,9	1,8	2,9	51,5
Ιδιωτικές	25,7	...	1,6	0,9	1,6	3,9	17,3	15,5	67,2
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	107,2	1,1	2,5	6,1	12,6	16,5	68,4	64,3	63,8
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	11,9	...	...	...	1,5	2,4	7,0	8,5	58,3
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	0,9	...	...	...	...	...	...	0,8	71,3
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	...	...	...	...	...	...	...	...	64,3
ΤΕΧΝΙΚΗ - ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗ	3,6	...	...	...	...	...	2,4	1,9	67,4
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	1,1	...	...	...	...	...	0,8	...	70,7
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	32,9	...	1,1	2,4	4,0	6,3	18,6	17,4	56,6
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	57,8	0,9	2,3	2,3	5,3	9,9	37,1	20,2	64,1
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2,7	...	...	...	...	...	1,6	...	61,7
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	1,8	...	...	...	...	...	1,1	...	61,0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

... Μηδέν ή μικρός αριθμός παρατηρήσεων (μικρότερος από 700 μετά την αναγωγή).

1980, εμφανίζει αξιόλογη αύξηση από 49% το 1993 σε 56,5% το 1998. Οι εξελίξεις αυτές υποδηλώνουν τον διαρθρωτικό χαρακτήρα της ανεργίας, καθώς και την υποψία ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν προσάρμοσε τα προσόντα των εξερχομένων από αυτό στις νέες τεχνολογικές και οργανωτικές απαιτήσεις της οικονομίας. Βεβαίως, αναλυτικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αύξηση της μακροχρόνιας ανεργίας ίσως είναι αποτέλεσμα έλλειψης ενεργού ζήτησης. Αλλά ακόμη και αν αυτό ισχύει, δεν σημαίνει ότι τα άτομα που παραμένουν μακροχρόνια άνεργα για οποιοδήποτε λόγο δεν υφίστανται τις συνέπειες της μακροχρόνιας ανεργίας, η οποία συνήθως εκδηλώνεται με απαξίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου που κατέχουν αλλά και χαλάρωση της προθυμίας τους για αναζήτηση απασχόλησης, με αποτέλεσμα, ακόμη και εάν οι ευκαιρίες απασχόλησης αυξηθούν, οι δυσκολίες ένταξης να παραμένουν σημαντικές. Ανεξάρτητα από το αν οι γνώσεις, τα προσόντα και η προθυμία τους έχουν στην πραγματικότητα επηρεαστεί από τη μακροχρόνια ανεργία, σημασία έχει ποια είναι η γνώμη των εργοδοτών γι' αυτό το θέμα. Εάν οι τελευταίοι πιστεύουν ότι η μακροχρόνια ανεργία έχει αρνητικές επιπτώσεις στα προσόντα και στη διάθεση του ανέργου, το αποτέλεσμα επιτείνει τις δυσκολίες στην εξεύρεση εργασίας. Έτσι η μακροχρόνια ανεργία μπορεί να χαρακτηριστεί ως «διαρθρωτική» ανεργία, η οποία συνήθως εμφανίζει και επιμονή με την έννοια ότι, από τη στιγμή που θα φτάσει σε ένα σχετικά υψηλό επίπεδο, είναι δύσκολο και χρονοβόρο να μειωθεί ουσιαδώς. Λόγω της επιμονής και της μακροχρόνιας διάρκειας της ανεργίας, δικαιολογημένα αυτή θεωρείται ως βασική αιτία του σχετικά χαμηλού ατομικού και οικογενειακού εισοδήματος, γεγονός που οδηγεί πολλές φορές τα άτομα σε καταστάσεις φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι η ανεργία εμφανίζει υψηλή συγκέντρωση στους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας. Το 1998 σχεδόν ο ένας στους δύο ανέργους (48,4%) ήταν “νέος” στην αγορά εργασίας με την έννοια ότι δεν είχε εργαστεί στο παρελθόν. Ενδιαφέρον επίσης είναι ότι, όσο υψηλότερο το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο υψηλότερη η συμμετοχή των νέων ανέργων στο σύνολο των ανέργων. Αν και αυτό το φαινό-

μενο μπορεί να οφείλεται σε διάφορους λόγους, δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να αντανακλά επίμονη αναζήτηση των πλέον εκπαιδευμένων στο να βρουν απασχόληση που να έχει σχέση με τις σπουδές τους ή τις γενικότερες συνθήκες εργασίας (να υπάρχει δηλαδή αυξημένο ποσοστό ανεργίας αναζήτησης). Από την άλλη πλευρά, αυτά δείχνουν ότι η αγορά εργασίας στη χώρα μας, αλλά και η κοινωνία γενικότερα, δίνει προτεραιότητα με το θεσμικό της πλαίσιο και τις ρυθμίσεις στο να προστατεύει τους ήδη απασχολούμενους, κάνοντας έτσι σχετικά δυσμενέστερη τη θέση των νέων που εισέρχονται για πρώτη φορά στην αγορά εργασίας.

3.7. Εκπαίδευση και κλάδος απασχόλησης

Η κατανομή των απασχολούμενων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και επίπεδο εκπαίδευσης μπορεί να προσφέρει ενδιαφέρουσες ενδείξεις τόσο για τη διάρθρωση και τον δυναμισμό της οικονομίας, όσο και για το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, αλλά και τον βαθμό αξιοποίησης του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού. Η συγκέντρωση του εργατικού δυναμικού στους διάφορους κλάδους και θέσεις έως ένα βαθμό αντανακλά τη διάρθρωση και ανάπτυξη της οικονομίας. Μια οικονομία με υψηλή συγκέντρωση απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα δεν μπορεί παρά να είναι αγροτική με όλα τα συνεπακόλουθα χαρακτηριστικά. Αντίστοιχα, μια οικονομία με το πιο καταρτισμένο ανθρώπινο δυναμικό της σε κλάδους παραγωγής διεθνώς εμπορεύσιμων προϊόντων θα έχει την αντίστοιχη διάρθρωση και επίδοση.

Εξάλλου, η κατάλληλη αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού αυξάνει την αποδοτικότητά του στην εργασία η οποία, πέρα από την ικανοποίηση του εργαζόμενου ότι ασχολείται με την τέχνη ή την επιστήμη που τον ενδιαφέρει, προωθεί την οικονομική πρόοδο. Συναφές με αυτό είναι και το εάν και κατά πόσο παρατηρούνται εκτεταμένα φαινόμενα ετεροαπασχόλησης, με την έννοια ότι οι εργαζόμενοι εκτελούν εργασίες άσχετες με τις γνώσεις και δεξιότητες τις οποίες απέκτησαν κατά τη διάρκεια των σπουδών τους ή πιο συχνά δεν αξιοποιούν επαρκώς αυτές, επειδή στην πράξη αποδεικνύονται περιττές.

Ο Πίνακας 3.6 παρουσιάζει την κατανομή της απασχόλησης κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και επίπεδο εκπαίδευσης για το 1998. Η γραφική απεικόνιση των συγκεντρωτικών στοιχείων του πίνακα γίνεται στο Διάγραμμα 3.4. Πέραν από τη γενικότερη πληροφόρηση που δίνει ο πίνακας για την κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης, παρουσιάζει επιπλέον στις πρώτες γραμμές, πού συγκεντρώνονται τα πιο εκπαιδευμένα άτομα. Είναι σαφές ότι κλάδοι που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα, όπως η γεωργία και η βιομηχανία, δεν συγκεντρώνουν ιδιαίτερα εκπαιδευμένο προσωπικό. Αντίθετα, τη μερίδα του λέοντος από το εκπαιδευμένο προσωπικό τη συγκεντρώνουν οι ποικίλοι κλάδοι των υπηρεσιών. Μερικοί αριθμοί, όπως προκύπτουν από τον Πίνακα 3.6 για το 1998, είναι ενδεικτικοί. Από τους 100 πτυχιούχους ΑΕΙ, που εργάζονται το 1998, οι 25 είναι στην εκπαίδευση, οι 19 στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, οι 7,2 στις μεταποιητικές βιομηχανίες και μόνο 0,8 στον πρωτογενή τομέα. Αντίθετα, από τους απόφοιτους Δημοτικού οι αντίστοιχοι αριθμοί είναι 0,7 0,6 15,8 και 36,3.

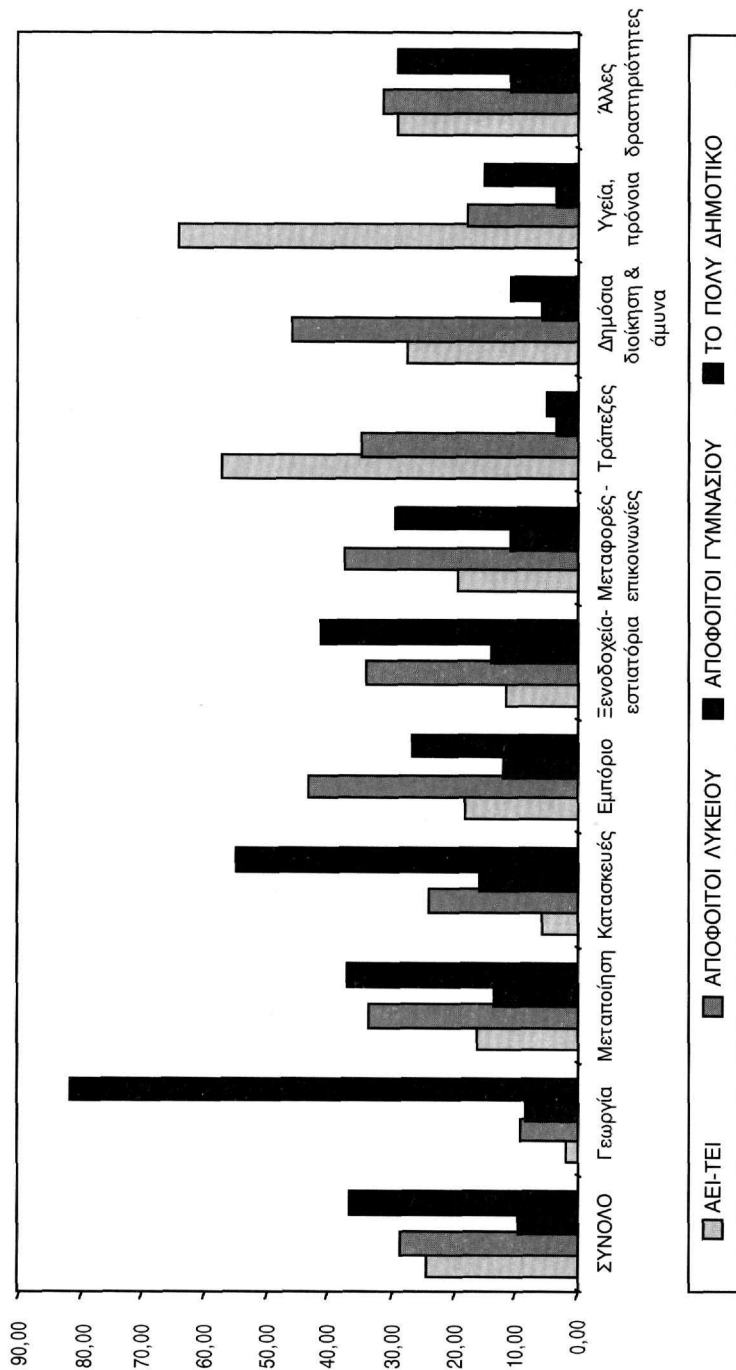
Σε κάποιο βαθμό αυτό είναι αναμενόμενο καθώς η κάλυψη ορισμένων θέσεων στον κλάδο των υπηρεσιών, όχι αδικαιολόγητα, απαιτεί ως τυπικό προσόν την κατοχή συγκεκριμένου τίτλου σπουδών. Δεν μπορεί όμως παρά να σημειωθεί ο διογκωμένος και διογκούμενος τομέας των υπηρεσιών και η υστέρηση των άλλων τομέων στην προσέλκυση προσωπικού με υψηλή εκπαίδευση. Το γεγονός αυτό συνδέεται και με τη διάρθρωση και ανάπτυξη της ελληνικής γεωργίας και βιομηχανίας, οι οποίες αποτελούνται από μικρές και κατά κανόνα οικογενειακές επιχειρήσεις παραδοσιακής οργάνωσης και διαχείρισης, που δεν χρειάζονται διοικητικά και τεχνικά στελέχη με ανώτερη εκπαίδευση και ειδίκευση. Συνέπεια όμως αυτής της διαρθρωτικής κατάστασης είναι η δυσκολία της βιομηχανίας και της αγροτικής οικονομίας να οργανωθούν και να αναπτυχθούν σε σύγχρονες παραγωγικές μονάδες με υψηλό βαθμό αποδοτικότητας και προσαρμογής στα πλαίσια του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας. Η αύξηση και διάθεση της παραγωγής αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων ίσως προσκρούει και στην έλλειψη κατάλληλων στελεχών. Από την

άλλη πλευρά οι υπηρεσίες, ιδιαίτερα του δημόσιου τομέα, κατά κανόνα δεν παράγουν διεθνώς ανταλλάξιμα ή εμπορεύσιμα προϊόντα. Αυτές οι παρατηρήσεις ίσως έχουν σημασία και για την αξιολόγηση της συμβολής της εκπαίδευσης στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Είναι φανερό ότι η ύπαρξη του κατάλληλα εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού (προσφορά εργασίας) αποτελεί αναγκαία αλλά όχι και επαρκή προϋπόθεση για την οικονομική πρόοδο. Εάν από την πλευρά των εργοδοτών - επιχειρήσεων δεν υφίσταται και αντίστοιχη επαρκής ζήτηση αυτού του εργατικού δυναμικού, είναι προφανές ότι θα εμφανίζονται φαινόμενα ανεργίας και αναντιστοιχίες μεταξύ ζήτησης και προσφοράς εργασίας αλλά και σπατάλη πόρων σε μη αξιοποιούμενα εκπαιδευτικά προγράμματα.

Συγκρίνοντας τον Πίνακα 3.6 με τον 3.7 που αναφέρεται στο 1993, το πρώτο έτος για το οποίο τα στοιχεία των πρόσφατων ΕΕΔ είναι συγκρίσιμα, προκύπτουν οι αλλαγές στην απασχόληση κατά κλάδο και επίπεδο εκπαίδευσης. Την πενταετία 1993-98 η συνολική απασχόληση της οικονομίας αυξήθηκε κατά 6,6% ή μέσο ετήσιο ρυθμό 1,3%, αλλά δεν παρουσίασαν όλοι οι κλάδοι την ίδια εξέλιξη. Ας σημειωθεί ότι για την ίδια πενταετία η αύξηση του εργατικού δυναμικού είναι σαφώς υψηλότερη και ανέρχεται σε 9,2% ή μέσο ετήσιο ρυθμό 1,8%. Είναι προφανές ότι κλάδοι που εμφανίζουν μείωση της απασχόλησής τους, όπως η γεωργία και αλιεία, χάνουν θέσεις εργασίας, ενώ κλάδοι που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης, όπως διάφορες υπηρεσίες, δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας. Φαίνεται ότι την εξεταζόμενη περίοδο η γεωργία συνέχισε τη μείωση των απασχολουμένων σε αυτή (μείωση κατά 85 χιλ. άτομα). Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι αυτή η μείωση συγκεντρώνεται σε άτομα χωρίς εκπαιδευτικά προσόντα (η μείωση αυτών που είχαν μέχρι απολυτήριο Δημοτικού ανέρχεται σε σχεδόν 120 χιλ. άτομα και προφανώς αφορά γεωργούς που αποσύρονται από την παραγωγική διαδικασία), ενώ εμφανίζεται και αισθητή άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των απασχολουμένων στη γεωργία, γεγονός που πιθανόν αποτυπώνει κάποιο δυναμισμό της γεωργίας, καθώς οι εισερχόμενοι στον τομέα αυτό έχουν σαφώς υψηλότερα εκπαιδευτικά προσόντα από τους αποσυρόμενους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.4

Ποσοστιαία συμμετοχή των επιπέδων εκπαίδευσης στους επιμέρους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας για άτομα 14 και άνω, 1998

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.6

Επίπεδο εκπαίδευσης και κλάδος απασχόλησης, 1998

Σύνολο

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνο- τροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποι- τικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος	Κατα- σκευές
ΣΥΝΟΛΟ	3967,2	693,5	10,7	18,3	577,9	35,3	282,3
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	18,3	...	...	...	1,8	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	508,5	3,9	...	...	36,9	3,2	5,2
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	54,3	...	...	...	3,4	0,7	2,5
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	14,3	1,0	...	...	1,2	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	26,0	...	...	...	6,1	0,9	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	58,1	...	...	...	4,4	0,8	...
Ιατρικές Σχολές - Φαρμακευτική	68,8	...	...	...	1,6	...	...
Νομική Σχολή	59,1	...	...	...	1,6	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	86,4	...	...	...	3,1	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	119,1	1,5	...	...	14,2	...	1,1
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	22,4	...	...	...	1,4	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	69,6	...	...	...	0,8	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1,5	...	...	...	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ΕΤΟΣ)	3,9	...	...	...	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	121,5	2,0	...	...	16,1	2,7	3,2
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	40,1	...	...	...	7,9	1,7	2,2
Γεωργικής-Γεωπονικής	5,9	0,9	...	...	0,9	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	27,6	...	...	...	4,6	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	30,0	...	...	...	1,1	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	18,0	...	...	...	1,6	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	5,1	...	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	230,4	3,4	...	1,4	35,2	2,7	6,0
Δημόσιες	31,2	...	...	...	2,9	...	...
Ιδιωτικές	199,2	3,1	...	1,0	32,3	2,4	5,3
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	901,3	51,4	1,4	1,6	141,4	13,0	40,3
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	81,5	4,8	...	...	16,4	1,3	7,7
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	2,4	...	...	...	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	17,5	...	...	1,4	3,5	...	1,5
ΤΕΧΝΙΚΗ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	96,7	3,5	...	1,8	21,9	3,5	12,3
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	37,7	1,5	...	...	10,6	1,0	5,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	375,1	56,3	1,0	1,9	76,5	2,1	44,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1306,6	474,2	6,9	7,7	206,8	4,4	147,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	95,7	63,8	...	...	3,5	...	5,8
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	38,2	27,0	...	...	1,8	...	1,1

Χονδρικό, λιανικό εμπόριο	Ξενοδο- χεία, εστια- τόρια	Μετα- φορές, επικoi- νωνίες	Τράπε- ζες	Διαχείριση ακίνητης περιου- σίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαί- δευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικο- κυριά	Ετερό- δοιοι οργανοί
667,7	249,2	244,8	96,3	194,2	278,6	240,9	185,2	135,5	54,6	2,0
1,0	...	1,3	2,5	2,9	1,2	4,8	1,7	...	...	...
50,2	8,7	15,8	27,8	96,3	48,8	128,1	59,6	17,5	5,1	0,8
2,6	1,0	1,5	1,2	30,8	5,9	3,7	...	...	...	...
3,2	...	...	...	0,9	5,0	1,4	...	...	...	...
3,7	...	3,4	1,2	5,0	1,7	2,2	...	...	...	...
3,8	0,7	2,0	2,4	3,3	2,6	35,9	0,8	0,8	...	...
8,3	...	...	...	...	1,6	1,2	53,9	...	...	...
2,2	...	...	3,8	37,2	11,0	0,9	...	0,7	...	...
4,1	1,2	0,8	2,5	1,5	2,2	63,2	1,1	5,3	...	...
19,5	4,1	7,4	16,3	17,1	18,2	9,9	2,4	4,2	2,5	...
2,7	...	...	...	...	0,7	9,6	...	5,7	...	...
1,5	...	...	0,8	...	1,3	58,7	4,0	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,0	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
22,2	6,0	8,2	4,1	11,0	9,5	5,9	26,1	3,1	...	...
7,0	...	4,5	...	4,5	4,9	2,7	0,8	1,3	...	...
2,2	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
6,5	1,3	2,2	2,2	5,0	2,4	0,8	...	...	...	...
2,2	1,0	...	...	...	...	...	23,0	...	...	...
4,3	2,7	1,4	1,0	0,8	1,3	1,6	1,7	...	...	...
...	...	...	...	...	...	2,6	...	...	...	...
44,1	12,9	20,4	8,5	21,8	15,1	10,9	26,8	17,7	3,3	...
4,3	1,5	2,1	1,0	2,2	2,0	1,8	8,1	3,3	...	...
39,8	11,5	18,3	7,5	19,6	13,1	9,1	18,7	14,4	2,9	...
228,8	69,5	72,8	41,7	39,1	113,3	15,4	25,4	31,3	14,1	0,8
22,6	6,5	5,5	1,8	2,6	5,1	...	1,8	3,1	1,1	...
1,0	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
3,6	0,8	1,3	...	1,2	1,8	...	...	...	...	...
22,6	4,7	8,7	...	1,6	3,8	1,5	3,3	6,3	...	...
8,4	2,6	1,8	...	...	2,5	...	1,5	1,5	...	...
77,1	34,2	25,3	2,4	7,3	15,5	1,5	5,9	14,3	9,4	...
165,8	95,0	67,0	5,1	7,8	28,9	9,0	26,9	36,6	17,8	...
8,3	5,8	3,7	...	...	...	...	...	1,4	1,2	...
3,4	0,9	...	...	...	...	...	...	0,9	1,1	...

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.6 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνο- τροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιη- τικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος	Κατα- σκευές
ΣΥΝΟΛΟ	1463,0	296,7	...	0,9	171,2	5,9	1,9
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	5,5	...	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	214,0	0,8	...	...	11,2	1,1	...
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	11,4	...	...	...	...	...	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	3,3	...	...	...	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	3,6	...	...	...	1,2	...	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	16,4	...	...	...	1,2	...	...
Ιατρικές Σχολές-Φαρμακευτική	27,8	...	...	...	...	...	...
Νομική Σχολή	29,9	...	...	...	0,8	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	64,9	...	...	...	1,5	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	49,1	...	...	...	5,0	...	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	7,6	...	...	...	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	48,1	...	...	...	...	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1,5	...	...	...	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+ΕΤΟΣ)	0,7	...	...	...	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	56,1	...	...	...	3,7	0,7	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	6,3	...	...	...	0,9	...	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	1,9	...	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	15,6	...	...	...	2,1	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	23,3	...	...	...	...	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	9,0	...	...	...	...	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	1,1	...	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	113,1	1,4	...	...	12,3	1,2	...
Δημόσιες	13,9	...	...	...	0,9	...	...
Ιδιωτικές	99,3	1,4	...	...	11,4	1,2	...
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	371,6	18,2	...	...	48,5	2,8	...
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	17,4	0,7	...	...	2,5	...	...
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	1,0	...	...	...	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	2,1	...	...	...	...	...	...
ΤΕΧΝΙΚΗ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	9,4	...	...	...	1,0	...	...
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	2,7	...	...	...	0,8	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	99,0	16,4	...	...	17,8	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	450,9	208,8	...	...	70,4	...	...
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	43,8	32,4	...	...	1,6	...	...
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	21,3	17,0	...	...	...	...	...

Χονδρικό, λιανικό εμπόριο	Ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές, επικοινωνίες	Τράπεζες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαίδευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικοκυριά	Ετερόδοκοι οργανισμοί
254,7	103,4	32,5	45,4	85,0	93,1	148,2	119,8	50,9	52,2	...
...	...	...	1,0	...	...	1,4	1,2	...	...	...
16,2	3,4	3,4	12,6	33,2	21,7	73,7	24,1	6,9	5,1	...
...	...	...	0,8	6,5	1,4	1,2	...	...	...	...
...	...	...	...	...	1,2	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
0,8	...	...	1,2	1,0	0,8	10,0	...	...	...	...
3,8	...	...	...	...	...	...	21,0	...	...	...
0,9	...	...	2,6	16,8	6,9	...	...	...	...	...
2,4	0,7	...	2,5	1,3	1,6	51,0	0,8	1,8	...	...
6,8	1,6	2,3	5,3	6,9	8,6	6,1	1,3	1,7	2,5	...
...	...	...	...	...	...	3,2	...	2,5	...	...
0,9	...	...	...	...	0,9	40,1	3,8	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
9,4	2,3	1,0	2,1	4,9	4,8	3,3	21,4	1,4	...	...
0,9	...	...	...	1,0	1,3	0,7	...	...	...	...
0,8	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
4,5	...	...	1,1	3,0	1,8	...	...	...	...	...
1,3	...	...	...	...	...	...	19,3	...	...	...
1,9	1,0	...	...	...	1,1	1,4	1,5	...	...	...
...	...	...	...	...	...	0,7	...	...	...	...
21,0	4,7	6,3	4,6	14,4	6,7	8,2	22,0	6,8	3,3	...
1,2	...	...	...	...	1,0	1,3	6,9	...	...	...
19,8	4,2	5,8	4,1	13,7	5,6	7,0	15,1	6,8	2,9	...
110,7	27,4	16,3	20,5	22,5	46,2	11,9	18,9	13,3	13,1	...
7,5	1,7	...	...	0,8	...	...	1,2	0,7	0,8	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,6	0,8	...	...	...	...	...	1,8	2,6	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	0,8	...	...
25,5	12,4	...	0,9	3,0	2,8	...	3,1	6,5	9,1	...
55,1	46,0	2,7	2,8	4,0	5,8	6,2	20,0	10,9	17,1	...
3,8	3,2	...	...	...	...	...	...	...	1,2	...
0,9	...	...	...	...	...	...	...	...	1,1	...

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7

Επίπεδο εκπαίδευσης και κλάδος απασχόλησης, 1993

Σύνολο

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνο- τροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιη- τικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος	Κατα- σκευές
ΣΥΝΟΛΟ	3720,2	778,4	15,4	19,3	579,5	39,6	261,4
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	8,6	...	...	...	1,0	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	392,3	2,9	...	0,7	27,5	3,4	3,1
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	50,8	...	...	...	4,6	1,4	1,7
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	12,4	1,0	...	...	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	13,4	...	...	...	3,0	0,8	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	43,6	...	...	...	2,4	...	...
Ιατρικές Σχολές-Φαρμακευτική	63,1	...	...	...	1,3	...	...
Νομική Σχολή	47,2	...	...	...	1,8	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	63,6	...	...	...	2,2	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	88,7	...	...	...	11,4	0,8	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	9,4	...	...	...	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	60,1	...	...	...	0,8	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1,8	...	...	...	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1 + ΕΤΟΣ)	3,8	...	...	...	1,0	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	71,3	1,8	...	...	8,7	2,2	2,2
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	21,5	...	...	...	3,3	1,4	1,7
Γεωργικής-Γεωπονικής	3,1	...	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	12,8	...	...	...	2,2	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	16,8	...	...	...	0,8	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	17,2	...	...	...	2,1	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	5,0	...	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	114,2	0,9	...	...	18,0	2,4	4,0
Δημόσιες	23,8	...	...	...	2,7	...	...
Ιδιωτικές	90,4	...	...	...	15,3	1,9	3,5
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	811,6	39,1	1,1	2,6	126,2	14,0	27,7
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	42,5	2,1	...	...	9,9	1,3	4,0
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	2,3	...	...	...	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	22,6	0,9	...	...	4,4	1,8	2,0
ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗ	60,3	1,9	...	1,1	14,3	2,8	6,6
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	47,6	1,5	...	1,3	12,1	1,3	6,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	307,6	42,0	1,4	1,8	69,2	2,9	28,8
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1526,8	552,7	10,1	8,6	268,7	6,4	165,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	148,0	95,2	1,0	...	11,0	...	8,7
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	52,9	36,5	...	...	3,3	...	2,2

Χονδρικό, λιανικό εμπόριο	Ξενοδο- χεία, εστια- τόρια	Μετα- φορές, επικοι- νωτικές	Τράπε- ζες	Διαχείριση ακίνητης περιου- σίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαί- δευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικο- κυριά	Ετερό- δοιοι οργανοί
588,1	203,4	248,9	81,2	139,6	267,1	200,7	155,0	117,2	23,8	1,4
0,9	...	...	...	1,6	0,8	2,4	1,0	...	...	...
36,4	4,0	14,0	21,0	68,4	48,3	101,1	50,8	9,4	0,7	...
2,6	...	1,6	0,7	24,6	7,8	3,4	...	1,1	...	...
2,3	...	...	...	0,8	4,4	1,5	...	...	...	...
1,2	...	0,8	...	2,3	1,7	1,6	...	...	...	...
2,3	...	1,2	1,1	2,6	2,4	28,8	0,8	0,8	...	...
9,3	...	...	...	...	2,0	2,7	46,5	...	...	...
1,8	...	1,5	3,3	25,5	10,1	1,8	...	...	...	...
2,3	...	1,1	0,8	...	3,0	49,3	0,9	2,2	...	...
14,1	1,7	7,0	13,9	11,4	16,7	6,5	1,5	2,5	...	...
...	...	...	...	...	...	5,6	...	1,4	...	...
1,3	...	...	...	...	1,2	52,3	2,0	...	...	...
...	...	...	...	...	...	0,7	...	...	...	...
1,1	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
10,2	3,2	4,6	2,4	6,4	7,6	2,9	16,1	2,3	...	...
3,3	...	2,0	...	3,5	3,0	1,0	0,9	...	...	...
0,7	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
2,5	0,8	0,9	1,2	1,6	1,4	...	...	...	...	...
1,1	...	...	...	...	...	...	12,8	...	...	...
2,6	1,7	1,5	1,0	0,7	2,0	1,0	1,9	0,9	...	...
0,9	...	...	...	...	...	1,3	...	...	...	...
19,4	4,4	9,2	3,4	9,3	10,2	7,9	15,3	8,9	...	...
3,4	1,0	1,3	...	0,8	2,8	2,4	4,9	2,7	...	...
16,0	3,4	7,9	3,1	8,5	7,4	5,5	10,4	6,2	...	...
200,6	47,3	79,4	43,0	36,5	110,7	16,7	28,2	33,5	4,4	0,8
10,9	3,0	3,5	...	1,1	2,5	...	1,2	1,7	...	...
0,9	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
4,6	...	2,6	...	0,8	2,0	0,8	0,9	...	...	...
13,7	2,3	6,5	...	1,2	3,9	...	2,8	1,7	...	...
11,0	1,8	5,1	...	0,8	3,0	...	1,0	1,5	...	...
65,4	25,8	23,2	4,4	4,3	16,4	2,2	5,5	11,5	2,6	...
194,2	101,5	83,4	3,6	6,9	35,1	8,8	27,2	42,4	11,9	...
11,2	6,0	5,1	...	...	1,7	0,9	1,3	2,5	1,7	...
3,5	2,0	1,0	...	...	...	...	...	0,8	1,0	...

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.7 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνο- τροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιη- τικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος	Κατα- σκευές
ΣΥΝΟΛΟ	1300,7	329,3	1,0	1,3	181,7	6,7	3,8
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	2,06	...	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	153,07	...	...	...	6,9	...	...
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	9,67	...	...	...	0,7	...	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	2,75	...	...	...	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	1,89	...	...	...	...	...	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	12,55	...	...	...	...	...	...
Ιατρικές Σχολές-Φαρμακευτική	24,59	...	...	...	...	...	...
Νομική Σχολή	22,41	...	...	...	0,9	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	47,07	...	...	...	1,6	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	29,01	...	...	...	2,5	...	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	3,15	...	...	...	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	36,21	...	...	...	...	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1,67	...	...	...	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1 + ΕΤΟΣ)	1,32	...	...	...	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	32,74	...	...	...	2,8	...	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	3,82	...	...	...	...	...	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	0,99	...	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	6,45	...	...	...	1,3	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	13,85	...	...	...	...	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	7,62	...	...	...	0,7	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	1,16	...	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	53,38	...	...	...	6,0	...	...
Δημόσιες	10,26	...	...	...	...	...	...
Ιδιωτικές	43,12	...	...	...	5,4	...	...
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	319,39	9,4	...	...	44,7	3,8	0,8
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	7,05	...	...	...	2,0	...	...
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	1,15	...	...	...	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	3,48	...	...	...	...	...	...
ΤΕΧΝΙΚΗ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	5,97	...	...	...	0,8	...	...
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	2,94	...	...	...	0,8	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	81,03	10,6	...	...	19,2	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	499,73	234,9	...	...	91,3	0,7	1,2
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	66,90	49,2	...	...	4,4	...	...
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	29,95	23,3	...	...	1,4	...	...

Χονδρικό, Λιανικό εμπόριο	Ξενοδο- χεία, εστια- τόρια	Μετα- φορές, επικoi- νωσίες	Τράπε- ζες	Διαχείριση ακίνητης περιου- σίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαί- δευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικο- κυριά	Ετερό- δοικoi οργα- νισμοί
205,0	82,5	31,3	33,2	55,0	84,7	117,8	98,1	48,2	20,4	0,7
...	...	...	...	...	...	0,7	...	...	...	...
11,0	1,0	4,5	7,3	21,2	19,7	56,0	20,3	3,6	...	...
...	...	...	...	4,5	2,3	0,9	...	...	...	...
...	...	...	...	...	1,3	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	0,9	1,0	8,3	...	...	...	...
4,2	...	...	...	...	0,7	1,0	17,7	...	...	...
...	...	0,8	1,8	10,9	5,5	1,2	...	...	...	...
1,6	...	0,8	0,7	...	1,4	38,2	...	0,9	...	...
3,3	...	2,3	4,1	3,6	7,1	3,5	0,9	1,0	...	...
...	...	...	...	...	...	2,0	...	...	...	...
0,8	...	...	...	...	...	31,6	1,7	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
3,3	1,4	0,8	0,8	1,9	3,3	2,2	13,6	1,2	...	...
...	...	...	...	...	0,8	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
1,2	...	...	...	...	0,8	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	11,1	...	...	...
0,8	...	...	...	...	1,1	0,9	1,7	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
8,8	1,7	1,8	1,7	4,9	3,9	6,0	13,7	3,6	...	...
1,1	...	...	...	...	...	1,8	4,6	0,7	...	...
7,7	1,4	1,6	1,6	4,8	3,5	4,2	9,1	2,9	...	...
88,0	17,9	18,5	18,7	19,9	44,5	11,9	20,4	16,2	3,8	...
2,2	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	0,8	...	...	...
1,3	...	...	...	...	...	...	2,1	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
21,5	8,0	1,0	1,5	1,9	2,5	1,1	4,1	6,2	2,1	...
60,5	45,9	3,3	2,3	2,8	7,4	5,3	18,3	14,7	10,3	...
4,4	3,5	...	...	...	...	...	1,0	0,7	1,6	...
1,0	1,6	...	...	...	...	...	...	...	1,0	...

Την πενταετία 1993-98 η απασχόληση στο σύνολο των μεταποιητικών βιομηχανιών, παρά την εντυπωσιακή πτώση στην ονομαζόμενη μεγάλη βιομηχανία, εμφανίζει συνολικά σταθερότητα (περίπου 578 χιλ.) αλλά και αισθητή άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των απασχολουμένων σε αυτή. Δημιουργήθηκαν σχεδόν 10 χιλ. θέσεις πτυχιούχων ΑΕΙ και άλλες τόσες πτυχιούχων ΤΕΙ, ενώ από το άλλο άκρο χάθηκαν 62 χιλ. θέσεις Δημοτικού σχολείου. Συνδυάζοντας αυτές τις εξελίξεις με την πτώση της απασχόλησης στη μεγάλη βιομηχανία, διαφαίνεται η σημασία των μικρομεσαίων επιχειρήσεων στη διατήρηση και δημιουργία θέσεων απασχόλησης. Στις κατασκευές εμφανίζεται την πενταετία 1993-98 αύξηση της απασχόλησης που υπερβαίνει οριακά την αντίστοιχη συνολική, η οποία συνοδεύτηκε από υπολογίσιμη αύξηση του εκπαιδευτικού επιπέδου. Οι υπόλοιποι κλάδοι που ανήκουν στον λεγόμενο τριτογενή τομέα ή άλλως τομέα των υπηρεσιών, με εξαίρεση τις μεταφορές και επικοινωνίες που χάνουν 5 χιλ. θέσεις εργασίας, εμφανίζουν αξιόλογη αύξηση της απασχόλησης, ή ισοδύναμα δημιουργούν νέες θέσεις εργασίας.

Από μία διαφορετική οπτική, την πενταετία 1993-98 υπήρξε αύξηση της απασχόλησης των πτυχιούχων κατά 116,2 χιλ. άτομα. Από τα άτομα αυτά οι 28 χιλ. εντοπίζονται στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας και άλλοι τόσοι στην εκπαίδευση, ενώ υπολογίσιμες νέες ευκαιρίες απασχόλησης έδωσαν στους πτυχιούχους το εμπόριο, οι ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί (τράπεζες, χρηματιστηριακά) και η υγεία και κοινωνική μέριμνα. Είναι αξιοσημείωτο ότι η δημόσια διοίκηση και άμυνα, παρά την αύξηση κατά 4% την εξεταζόμενη πενταετία, πρακτικά εμφάνισε σταθερότητα στον αριθμό των πτυχιούχων που απασχολεί. Παρόμοια είναι και η εξέλιξη της κατανομής της απασχόλησης των πτυχιούχων ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ, η οποία την πενταετία 1993-98 εμφάνισε αύξηση κατά 50 χιλ. άτομα.

Η διαπίστωση ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολουμένων έχει βελτιωθεί σημαντικά την τελευταία περίοδο υπονοεί ότι υπήρξε αύξηση της ζήτησης για πιο εκπαιδευμένους, ενώ μειώθηκε αντίστοιχα η ζήτηση αυτών με χαμηλή εκπαίδευση. Αυτό μπορεί να αντανακλά από τη μια πλευρά μεταβολή της ζήτησης από προϊόντα που παράγουν κλάδοι με λιγότερο εκπαι-

δευμένους εργαζομένους σε προϊόντα που παράγουν κλάδοι με πιο εκπαιδευμένο προσωπικό. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί ο αυξανόμενος διεθνής ανταγωνισμός που έπληξε παραδοσιακές βιομηχανίες εντάσεως ανειδίκευτης εργασίας, λ.χ. κλωστοϋφαντουργία, και οδήγησε σε μείωση της απασχόλησης των ανειδίκευτων εργαζομένων. Από την άλλη πλευρά η αύξηση της απασχόλησης των πιο εκπαιδευμένων, λ.χ. πτυχιούχων, μπορεί να συνδέεται με την υιοθέτηση από τις επιχειρήσεις τεχνολογίας παραγωγής η οποία μεροληπτεί υπέρ της απασχόλησης πιο εκπαιδευμένου προσωπικού και εξοικονομεί ανειδίκευτο προσωπικό. Ως πιο συνηθισμένο παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η αυξημένη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών στην παραγωγική διαδικασία. Είναι φανερό ότι οι πρώτες μεταβολές αναφέρονται σε μεταβολές απασχόλησης μεταξύ κλάδων, υπό την έννοια ότι η παραγωγή και άρα η απασχόληση μετακινήθηκε από κλάδους εντάσεως ανειδίκευτης εργασίας σε κλάδους πιο εκπαιδευμένης εργασίας. Αντίθετα, οι δεύτερες μεταβολές αναφέρονται σε μεταβολές της παραγωγικής διαδικασίας μέσα στους ίδιους τους κλάδους, όπου πλέον απαιτείται πιο εκπαιδευμένο προσωπικό. Έτσι διάσπαση της μεταβολής του ποσοστού, λ.χ., του κάθε επιπέδου ή τύπου εκπαίδευσης στο σύνολο της απασχόλησης σε μεταβολές που σημειώθηκαν μεταξύ των κλάδων και σε μεταβολές μέσα στους κλάδους είναι ένας χρήσιμος δείκτης για να φανεί εάν οι μεταβολές στην απασχόληση οφείλονται στον πρώτο ή τον δεύτερο λόγο.

Για να γίνει αυτό, η συνολική μεταβολή της συμμετοχής κάποιου επιπέδου εκπαίδευσης στην απασχόληση μπορεί να διασπασθεί σε έναν όρο που αντανakλά την ανακατανομή αυτών των απασχολουμένων μεταξύ των κλάδων (between industries component) και έναν άλλο που αντανakλά τις αλλαγές στα ποσοστά των απασχολουμένων μέσα στους ίδιους τους κλάδους (within industries). Εάν μελετήσουμε N κλάδους, η συνολική μεταβολή της συμμετοχής κάποιου επιπέδου εκπαίδευσης X , λ.χ. των πτυχιούχων AEI , μπορεί να διασπασθεί σύμφωνα με την ακόλουθη σχέση:

$$\Delta E = \sum_{i=1}^N \Delta S_i \bar{E}_i + \sum_{i=1}^N \Delta E_i \bar{S}_i \quad (3.5)$$

όπου, $E_i = X/N_i$ είναι η συμμετοχή του συγκεκριμένου επιπέδου εκπαίδευσης X στη συνολική απασχόληση N του κλάδου i . $S_i = N_i/N$ είναι η συμμετοχή της απασχόλησης του κλάδου i στο σύνολο της απασχόλησης. Ο πρώτος δεξιός όρος της εξίσωσης δίνει τη μεταβολή στην απασχόληση ΔE που οφείλεται σε αλλαγές της συμμετοχής του εξεταζόμενου επιπέδου εκπαίδευσης μεταξύ των διαφόρων κλάδων. Ο δεύτερος όρος δείχνει τη μεταβολή στο ΔE που προέρχεται από μεταβολές στην απασχόληση του συγκεκριμένου επιπέδου εκπαίδευσης μέσα στον κάθε εξεταζόμενο κλάδο. Η παύλα πάνω από κάποιο γράμμα δηλώνει τον μέσο όρο κατά την εξεταζόμενη περίοδο⁹.

Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία των Πινάκων 3.6 και 3.7 έγινε διάσπαση των μεταβολών της συμμετοχής στην απασχόληση των βασικών επιπέδων εκπαίδευσης για την περίοδο 1993-98. Τα αποτελέσματα της διάσπασης καταγράφονται στον Πίνακα 3.8. Για την πενταετία 1993-98 η συμμετοχή των πτυχιούχων ΑΕΙ στο σύνολο της απασχόλησης αυξήθηκε κατά 2,9%. Από αυτή το 1,3% αντιπροσωπεύει μεταβολές της απασχόλησης μεταξύ των εξεταζόμενων κλάδων και το υπόλοιπο 1,6% (ή το 53,6% του συνόλου της μεταβολής) αντιπροσωπεύει μεταβολές στη διάρθρωση της απασχόλησης εντός των κλάδων. Για τους πτυχιούχους ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ, των οποίων η απασχόληση επίσης εμφάνισε υπολογίσιμη αύξηση (3,9%), η συμβολή της εντός των κλάδων μεταβολής είναι σημαντικά υψηλότερη (76,2% της συνολικής). Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι η μεταβολή της απασχόλησης που οφείλεται σε μεταβολές εντός των κλάδων υπερβαίνει συστηματικά και κατά πολύ τη μεταβολή μεταξύ των κλάδων. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι η αυξημένη απασχόληση των πιο εκπαιδευμένων έγινε λόγω αλλαγών κυρίως εντός των επιμέρους παραγωγικών κλάδων και όχι λόγω μεταβολών της απασχόλησης από κλάδο σε κλάδο. Με άλλα λόγια η απασχόληση των πιο εκπαιδευμένων επικεντρώνεται σε συγκεκριμέ-

---

9. Για παρόμοια ανάλυση βλέπε Berman E., J. Bound and Z. Criliches, "Changes in the Demand for Skilled Labor within U.S. Manufacturing: Evidence from the Annual Survey of Manufactures", *The Quarterly Journal of Economics*, May 1994.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.8

Μεταβολές στη διάρθρωση της απασχόλησης
κατά επίπεδο εκπαίδευσης και διάσπαση σε μεταξύ
και εντός των κλάδων οικονομικής δραστηριότητας

Επίπεδο εκπαίδευσης	Ποσοστιαία μεταβολή στη συμμετοχή στη συνολική απασχόληση	Μεταβολή μεταξύ των κλάδων	Μεταβολή εντός των κλάδων	Η εντός των κλάδων μεταβολή ως ποσοστό της συνολικής
Πτυχίο ΑΕΙ	2,9	1,4	1,6	53,6
Πτυχίο ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ-Ανωτέρας Τεχνικής Επαγγελματικής Σχολής	3,9	0,4	3,5	90,2
Απολυτήριο Λυκείου- Τεχνικής Επαγγελματικής Σχολής	2,5	0,6	1,9	76,2
Απολυτήριο Γυμνασίου-Κατωτέρας Τεχνικής Επαγγελματικής Σχολής	0,9	0,0	0,9	101,8
Μέχρι απολυτήριο Δημοτικού	-10,1	-2,3	-7,8	77,2

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

νους κλάδους και δεν διαχέεται εξίσου σε όλους τους παραγωγικούς κλάδους. Αυτή η διαπίστωση είναι συνεπής με την υπόθεση ότι οι μεταβολές που παρατηρούνται στην παραγωγική διαδικασία υπονοούν τεχνολογικές μεταβολές υπέρ της απασχόλησης των πιο εκπαιδευμένων και όχι μεταβολές στη ζήτηση των προϊόντων μεταξύ των επιμέρους κλάδων παραγωγής.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η ερμηνεία των μεταβολών στην κλαδική απασχόληση ανάλογα με τα εκπαιδευτικά προσόντα δεν είναι και η μοναδική. Δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο οι μεταβολές στην κλαδική διάρθρωση της απασχόλησης ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης των απασχολούμενων να μην αντανακλούν αναγκαστικά τεχνολογικές αλλαγές εντός των κλάδων. Είναι λογικό να περιμένει κανείς ότι και μόνο λόγω ανόδου του εκπαιδευτικού επιπέδου των εργαζομένων θα υπάρξουν αλλαγές και στο εκπαιδευτικό επίπεδο των επιμέρους κλάδων, ιδιαίτερα των δυναμικών. Είναι αμφίβολο κατά πόσο αυτές οι αλλαγές υπαγορεύο-

νται από αντίστοιχες τεχνολογικές αλλαγές. Η πρόσφατη σημαντική αύξηση των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης αναπόφευκτα θα εκδηλωνόταν στην αγορά εργασίας με τη μορφή αύξησης του εκπαιδευτικού επιπέδου των απασχολουμένων. Στον βαθμό που οι ευκαιρίες απασχόλησης σε εργασίες σχετικές με την ειδικότητα εξαντλούνται, είναι προφανές ότι οι πτυχιούχοι θα στραφούν προς άλλες απασχολήσεις.

Αυτό που παρατηρείται την πρόσφατη περίοδο είναι ότι όλο και υψηλότερα ποσοστά πτυχιούχων δεν εργάζονται στους κλάδους που λογικά θα αναμενόταν. Οι Πίνακες 3.9 και 3.10 καταγράφουν την ποσοστιαία κατανομή των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης κατά κλάδο δραστηριότητας το 1998 και 1993, αντίστοιχα. Μερικές διαπιστώσεις από αυτούς τους πίνακες είναι ενδεικτικές. Η σημαντική αύξηση του αριθμού των απασχολουμένων πτυχιούχων Φυσικομαθηματικής την περίοδο 1993-98 συνοδεύτηκε από μείωση του ποσοστού απασχόλησής τους στην εκπαίδευση (από 66% το 1993 σε λίγο κάτω από το 62% το 1998), ενώ αύξηση παρουσιάζεται στη μεταποίηση, στο εμπόριο και στις μεταφορές και επικοινωνίες. Παραπλήσιες είναι και οι μεταβολές στην απασχόληση των πτυχιούχων Φιλοσοφικής και Θεολογικής Σχολής¹⁰. Πιο εντυπωσιακές είναι οι αλλαγές στην απασχόληση των πτυχιούχων σωματικής αγωγής, όπου μειώθηκε η συγκέντρωση της απασχόλησής τους στην εκπαίδευση κατά 18 ποσοστιαίες μονάδες και αυξήθηκε η απασχόληση στις λοιπές δραστηριότητες, στη βιομηχανία και στο εμπόριο. Γεγονός που επίσης πρέπει να αξιολογηθεί σε συνδυασμό με τον υπερδιπλασιασμό του αριθμού των απασχολούμενων πτυχιούχων σωματικής αγωγής. Αξιοσημείωτες είναι επίσης οι αλλαγές στην απασχόληση των λοιπών μηχανικών, όπως ορίζονται στον επόμενο πίνακα, όπου η σημαντική αύξηση του αριθμού τους συνοδεύτηκε και από αύξηση της απασχόλησής τους στη βιομηχα-

---

10. Διευκρινίζεται ότι ο αριθμός των απασχολούμενων πτυχιούχων Φιλοσοφικής και Θεολογικής στην εκπαίδευση εμφανίζει σημαντική αύξηση, της τάξεως των 14 χιλιάδων, την περίοδο 1993-98, αλλά λόγω της πολύ μεγαλύτερης αύξησης της συνολικής τους απασχόλησης, το ποσοστό των απασχολούμενων στην εκπαίδευση εμφανίζει μείωση.

νία, το εμπόριο, τις μεταφορές και επικοινωνίες, στις τράπεζες και στη διαχείριση περιουσίας. Αντίθετα οι αρχιτέκτονες, οι πολιτικοί μηχανικοί και οι τοπογράφοι, των οποίων ο αριθμός δεν αυξήθηκε όσο άλλων ομάδων πτυχιούχων, εμφανίζουν τάση συγκέντρωσης στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, όπου περιλαμβάνονται τα διάφορα μελετητικά γραφεία και η αξιοποίηση ακινήτων.

Ως γενική διαπίστωση, σε ομάδες πτυχιούχων με μεγάλη αύξηση της απασχόλησής τους αυτή διαχέεται και σε κλάδους οικονομικής δραστηριότητας πέραν από τους συνηθισμένους. Αυτό μπορεί να αντανakλά δυσκολίες εξεύρεσης απασχόλησης σε εργασίες σχετικές με την ειδικότητά τους, αλλά και σε ετεροαπασχόληση, η οποία πιθανόν να σημαίνει ότι οι ειδικές πανεπιστημιακές σπουδές μπορεί να είναι περιττές και άρα η ουσιαστική κοινωνική τους προσφορά ελάχιστη. Προσόντα όχι σχετικά με τις γνώσεις, όπως η ευελιξία, η ευχέρεια επικοινωνίας, η τήρηση προθεσμιών, η συνέπεια μπορεί να παίζουν βαρύνοντα ρόλο στην επαγγελματική απασχόληση και επιτυχία τέτοιων πτυχιούχων.

Η μεγάλη και σε ορισμένες επιστήμες εκρηκτική αύξηση της προσφοράς πτυχιούχων την πρόσφατη περίοδο χωρίς αντίστοιχη οικονομική ανάπτυξη, η οποία θα απορροφούσε τους επιπλέον πτυχιούχους σε θέσεις ταιριαστές με τις γνώσεις και τα προσόντα τους, οδήγησε σε πλεονάσματα αρκετών ομάδων πτυχιούχων (ανεργία) και τους έστρεψε και προς δραστηριότητες χαμηλότερου επιπέδου ή διαφορετικού περιεχομένου από αυτό των προσόντων τους. Αν και το φαινόμενο αυτό είναι συνηθισμένο σε πολλές χώρες, είναι γεγονός ότι σε τέτοιες περιπτώσεις δεν είναι ασυνήθιστες οι τριβές με απασχολούμενους διαφορετικών ειδικοτήτων ή χαμηλότερων προσόντων σχετικά με τη διεκδίκηση και διατήρηση ευκαιριών απασχόλησης και κυρίως επαγγελματικών δικαιωμάτων σε αυτές τις δραστηριότητες. Εξάλλου πρέπει να αναφερθεί ότι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου πτυχιούχοι «εκπαιδευτικών» και παραπλήσιων σχολών, ιδιαίτερα γυναίκες, συμμετέχουν ενεργά σε διαγωνισμούς προσλήψεων στον δημόσιο τομέα ως απλοί απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.9

Κατανομή πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1998
(άτομα για το σύνολο, ποσοστιαία συμμετοχή στους κλάδους)

	Σύνολο (άτομα)	Γεωργία, αλιεία, ορυχεία	Μεταποιητικές βιομηχανίες	Ηλεκτρισμός	Κατασκευές	Χονδρικό και Λιανικό εμπόριο
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ						
Πολυτεχνείο (Αρχ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογ.)	54.328	0,9	6,2	1,4	4,5	4,8
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	14.331	8,1	8,1	0,0	2,5	22,7
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΑ	25.971	1,1	23,5	3,4	2,1	14,1
Φυσικομαθηματική Σχολή	58.108	1,1	7,6	1,3	0,2	6,6
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ.)- Φαρμακευτική Σχολή	68.824	0,4	2,4	0,5	0,2	12,0
Νομική Σχολή	59.064	0,1	2,7	0,0	0,3	3,7
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	86.350	0,4	3,6	0,2	0,2	4,8
Οικονομικές κλπ. Κοιν. Επιστημών	119.051	1,4	11,9	0,2	0,9	16,4
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	22.435	1,4	6,1	0,0	0,8	12,3
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ- ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	69.587	0,4	1,2	0,0	0,2	2,2
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1.472	0,0	0,0	0,0	0,0	45,1
ΣΥΝΟΛΟ	579.521	1,0	6,5	0,6	0,9	9,0
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ						
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	40.056	3,8	19,7	4,2	5,6	17,5
Γεωργικής-Γεωπονικής	5.930	18,8	15,9	0,0	4,8	37,2
Λογιστικής-Διοίκησης	27.581	2,5	16,6	2,4	1,3	23,6
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	29.954	0,0	3,7	0,6	0,0	7,2
Άλλης κατεύθυνσης	18.020	2,1	8,8	1,1	1,6	24,0
ΣΥΝΟΛΟ	121.541	3,0	13,3	2,2	2,6	18,3

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

Ξενοδοχεία και εστιατόρια	Μεταφορές και επικοινωνίες	Χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαίδευση	Υγεία και κοινωνική μέριμνα	Άλλες δραστηριότητες
1,8	2,8	2,2	56,7	10,8	6,8	0,5	0,9
1,5	0,0	2,0	6,1	34,9	9,5	2,2	3,1
0,7	12,9	4,6	19,1	6,5	8,3	0,0	4,0
1,3	3,4	4,1	5,6	4,4	61,8	1,4	1,6
0,7	0,0	0,3	0,3	2,3	1,8	78,4	1,0
0,3	0,6	6,4	62,9	18,7	1,6	0,9	1,8
1,4	0,9	2,9	1,8	2,6	73,2	1,3	6,8
3,4	6,2	13,7	14,4	15,3	8,3	2,0	5,9
2,9	1,7	0,3	1,6	3,2	43,0	0,8	26,1
0,5	0,9	1,1	0,4	1,8	84,4	5,7	1,2
0,0	0,0	0,0	0,0	11,5	35,9	0,0	7,5
1,6	2,8	4,9	16,7	8,7	32,3	11,0	4,2
1,7	11,3	1,5	11,4	12,3	6,8	1,9	3,6
6,5	0,0	3,6	6,1	3,6	5,3	0,0	0,0
4,7	8,0	8,0	18,1	8,6	3,0	2,5	1,8
3,2	0,3	0,4	1,1	2,3	1,6	76,7	2,9
15,0	7,9	5,4	4,5	7,3	8,8	9,6	3,9
5,0	6,8	3,4	9,1	7,8	4,9	21,5	2,9

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.10
Κατανομή πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης
κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, 1993
(άτομα για το σύνολο, ποσοστιαία συμμετοχή στους κλάδους)

	Σύνολο (άτομα)	Γεωργία, αλιεία, ορυχεία	Μεταποιητικές βιομηχανίες	Ηλεκτρισμός	Κατασκευές	Χονδρικό και Λιανικό εμπόριο
ΠΤΥΧΙΟ ΑΕΙ						
Πολυτεχνείο (Αρχ.-Πολ. Μηχ.-Τοπογ.)	50.792	0,7	9,1	2,8	3,4	5,2
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	12.378	8,7	3,9	0,6	2,2	18,9
Πολυτεχνική Σχολή-ΛΟΙΠΕΣ	13.397	4,1	22,4	6,2	1,9	8,9
Φυσικομαθηματική Σχολή	43.636	1,3	5,6	0,1	0,2	5,3
Ιατρική Σχολή (Κτην.-Οδοντ.) - Φαρμακευτική Σχολή	63.123	0,5	2,1	0,0	0,2	14,7
Νομική Σχολή	47.245	0,0	3,8	0,3	0,3	3,8
Φιλοσοφική και Θεολογική Σχολή	63.609	0,3	3,5	0,1	0,2	3,6
Οικονομικές κλπ. Κοιν. Επιστημών	88.726	1,1	12,8	0,9	0,3	15,9
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	93.86	1,2	2,6	0,0	1,5	5,3
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ- ΝΗΠΙΑΓΩΓΩΝ	60.061	0,7	1,3	0,1	0,2	2,1
ΠΤΥΧΙΟ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1.792	0,0	4,0	0,0	0,0	2,3
ΣΥΝΟΛΟ	454.145	1,0	6,2	0,8	0,7	8,3
ΠΤΥΧΙΟ ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ						
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	21.503	2,0	15,4	6,7	7,8	15,4
Γεωργικής-Γεωπονικής	3.050	18,5	9,3	1,1	5,7	24,4
Λογιστικής-Διοίκησης	12.790	3,4	17,3	1,6	0,0	19,3
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	16.762	1,2	4,7	0,4	0,0	6,3
Άλλης κατεύθυνσης	17.183	3,6	12,5	2,8	1,8	15,1
ΣΥΝΟΛΟ	71.288	3,1	12,3	3,1	3,0	14,3

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

Ξενοδοχεία και εστιατόρια	Μεταφορές και επικοινωνίες	Χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαίδευση	Υγεία και κοινωνική μέριμνα	Άλλες δραστηριότητες
0,8	3,2	1,4	48,4	15,5	6,7	0,5	2,4
2,2	3,1	4,7	6,4	35,3	11,8	1,1	1,2
1,4	6,2	1,1	16,9	13,0	12,0	0,8	5,1
1,0	2,8	2,5	5,9	5,5	65,9	1,8	2,1
0,2	0,1	0,1	0,9	3,1	4,3	73,7	0,2
0,4	3,2	6,9	53,9	21,3	3,8	1,0	1,3
0,8	1,8	1,3	1,1	4,8	77,5	1,5	3,6
1,9	7,9	15,7	12,8	18,8	7,3	1,7	3,0
1,9	3,0	3,8	1,5	2,9	59,2	0,3	16,6
1,0	0,6	0,5	0,5	1,9	87,1	3,3	0,5
0,0	8,0	3,2	7,3	1,7	39,1	22,4	12,1
1,0	3,2	4,7	15,2	10,9	33,9	11,7	2,4
1,2	9,3	0,0	16,4	13,8	4,9	4,1	3,2
2,4	2,4	6,6	10,7	18,0	1,1	0,0	0,0
6,6	7,1	9,3	12,7	11,3	3,8	3,2	4,5
2,1	0,4	0,0	1,2	3,6	1,9	76,6	1,7
9,7	8,9	5,7	4,4	11,8	6,0	11,1	6,5
4,5	6,4	3,3	9,0	10,7	4,1	22,5	3,7

Το ότι υπήρξε μάλλον υπερβάλλουσα προσφορά πτυχιούχων μπορεί να υποστηριχθεί και από κάποιους υπολογισμούς, οι οποίοι έγιναν χρησιμοποιώντας τα πρόσφατα στοιχεία απασχόλησης κατά κλάδο και ομάδες πτυχιούχων. Ειδικότερα, εκτιμήθηκε ο αριθμός των πτυχιούχων κάθε ομάδας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που θα χρειαζονταν το 1998, με δεδομένη τη διάρθρωση της απασχόλησης κάθε κλάδου κατά επίπεδο εκπαίδευσης που ίσχυε το 1994. Με αυτό τον τρόπο εκτιμήθηκαν θεωρητικές προβλέψεις για κάθε ομάδα πτυχιούχων για το 1998 και συγκρίθηκαν με την αντίστοιχη παρατηρούμενη απασχόλησή τους. Αυτό που προέκυψε είναι ότι οι απασχολούμενοι πτυχιούχοι (ΑΕΙ και ΤΕΙ) το 1998 είναι αριθμητικά αρκετά περισσότεροι από τους προβλεπόμενους με αυτή την άσκηση. Διαφαίνεται ότι η παρατηρούμενη στους διάφορους κλάδους απασχόληση του 1998 θα μπορούσε να «εξυπηρετηθεί» με τους πτυχιούχους του 1993, και έτσι πιθανόν οι επιπλέον δεν ικανοποιούν ουσιώδη ανάγκη.

3.8. Απασχόληση σε δημόσιο και σε ιδιωτικό τομέα

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η κατανομή και η εξέλιξη της απασχόλησης κατά επίπεδο εκπαίδευσης μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα της οικονομίας. Είναι προφανές ότι άλλες επιπτώσεις έχει η μεγέθυνση ή η συρρίκνωση αλλά και η αλλαγή της διάρθρωσης της απασχόλησης του ευρύτερου δημόσιου τομέα στο ύψος της φορολογίας, των δημοσίων ελλειμμάτων, στο ισοζύγιο πληρωμών, στην ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, αλλά και στην «ανοικτή» ανεργία. Πολλοί πλέον υποστηρίζουν ότι αύξηση της απασχόλησης του δημόσιου τομέα, σε συνδυασμό με την πολλές φορές χαλαρή εισοδηματική πολιτική που ακολουθεί, πέρα από τη βραχυχρόνια μείωση της «ανοικτής» ανεργίας διευρύνει τη φορολογική επιβάρυνση, τα δημόσια ελλείμματα, αντιστρατεύεται την ορθολογική κατανομή των πόρων και δεν βοηθάει στη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του ιδιωτικού τομέα. Από την άλλη πλευρά πρέπει να σημειωθεί ότι μείωση της απασχόλησης του ευρύτερου δημόσιου τομέα δεν συνεπάγε-

ται αναγκαστικά και μείωση του ρόλου του κράτους στην οικονομική ζωή. Στον βαθμό που το παραγόμενο προϊόν ή υπηρεσίες από τις καταργούμενες ή συρρικνούμενες μονάδες του Δημοσίου αγοράζονται (φτηνότερα;) από ομοειδείς ιδιωτικές απλώς υποκαθίσταται ο τρόπος εφοδιασμού του κράτους με τα αναγκαία προϊόντα ή υπηρεσίες.

Την πενταετία 1993-98 η απασχόληση του ευρύτερου δημόσιου τομέα, η οποία όπως ορίζεται εδώ περιλαμβάνει κάθε οικονομική μονάδα που ελέγχεται από το κράτος, παρουσίασε αύξηση κατά 45 χιλ. άτομα ή κατά 5,6%, ποσοστό που είναι οριακά μικρότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της οικονομίας (6,6%), με αποτέλεσμα η συμμετοχή των απασχολούμενων στον δημόσιο τομέα στο σύνολο της απασχόλησης να ανέρχεται το 1998 στο 21,3% (βλέπε Πίνακες 3.11 και 3.12). Έτσι είναι αβάσιμο να υποστηρίξει κανείς ότι υπήρξε σημαντικός περιορισμός του ρόλου του κράτους στην οικονομική ζωή, όπως μετριέται τουλάχιστον με τη συμμετοχή του στην απασχόληση. Αντίθετα, ο ρόλος του κράτους ως εργοδότη και δημιουργού νέων θέσεων εργασίας παραμένει σημαντικός και σχεδόν αμετάβλητος.

Αξιοπρόσεκτο είναι ωστόσο ότι το μερίδιο της απασχόλησης του δημόσιου τομέα σε συγκεκριμένους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας την πενταετία 1993-98 παρουσίασε αισθητή κάμψη. Ειδικότερα, ενώ το Δημόσιο το 1993 απορροφούσε το 65,5% των απασχολούμενων στους ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς (κυρίως τράπεζες), το 1998 το ποσοστό κατήλθε στο 61,8%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για υγεία και κοινωνική μέριμνα είναι 73,8% και 70,6%. Αναμφίβολα η σχετικά εντονότερη δραστηριοποίηση του ιδιωτικού τομέα τα πρόσφατα έτη σε αυτούς τους τομείς αντανακλάται σε αυτές τις εξελίξεις. Αντίθετα, στον τομέα της εκπαίδευσης παρατηρείται περίπου η ίδια αύξηση της απασχόλησης και στους δύο τομείς, με αποτέλεσμα οι συμμετοχές τους να μείνουν πρακτικά αμετάβλητες.

Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι η αύξηση της απασχόλησης εντοπίζεται στους κλάδους υγείας (15,5 χιλ.), εκπαίδευσης (29 χιλ.), τη δημόσια διοίκηση (12,3 χιλ.), τους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς - δημόσιες τράπεζες (6 χιλ.) και άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών (11

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.11

Απασχολούμενοι στον δημόσιο τομέα (χιλ. άτομα)
κατά επίπεδο εκπαίδευσης και κλάδο δραστηριότητας, 1998

Σύνολο

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία,	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιη- τικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος	Κατασκευές
ΣΥΝΟΛΟ	845,5	3,8	7,5	14,5	34,9	5,0
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	8,8	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	208,9	...	...	1,3	3,2	...
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	12,7	...	...	...	0,7	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	6,9	...	...	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	7,2	...	...	...	0,9	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	33,0	...	...	...	0,8	...
Ιατρικές Σχολές - Φαρμακευτική	29,5	...	...	...	...	...
Νομική Σχολή	15,7	...	...	...	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	50,1	...	...	...	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	43,2	...	...	...	...	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	10,7	...	...	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	58,5	...	...	...	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	...	...	...	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+έτος)	1,1	...	...	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	48,0	...	...	...	2,7	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	14,7	...	...	...	1,7	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	0,9	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	6,6	...	...	...	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	20,9	...	...	...	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	4,9	...	...	...	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	2,8	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	64,0	...	1,4	2,6	2,7	...
Δημόσιες	15,5	...	...	...	...	...
Ιδιωτικές	48,5	...	1,0	2,6	2,4	...
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	223,2	0,8	...	3,1	12,9	0,9
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	12,2	...	...	...	1,1	...
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	...	...	...	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	6,0	...	0,9	...	...	...
ΤΕΧΝΙΚΗ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	19,5	...	1,3	...	3,5	...
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	7,6	...	...	...	1,0	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	38,0	...	0,9	1,4	1,9	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	107,4	2,1	1,2	3,2	4,4	1,8
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2,9	...	...	...	...	...
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	1,4	...	...	...	...	...

Χονδρικό, λιανικό εμπόριο	Ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές, επικοινωνίες	Τράπεζες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαί- δευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες
5,3	2,2	78,8	59,5	3,4	277,8	174,3	130,8	47,8
...	...	0,8	0,8	...	1,2	4,0	1,4	...
...	...	8,7	18,6	1,5	48,5	89,2	30,4	7,4
...	...	1,3	1,0	...	5,9	3,2	...	...
...	...	...	...	...	5,0	1,4	...	...
...	...	1,5	...	...	1,7	2,0	...	...
...	...	1,5	1,3	0,8	2,6	25,3	...	...
...	...	...	...	...	1,6	0,9	26,5	...
...	...	...	2,7	...	10,9	...	...	...
...	...	...	1,3	...	2,1	40,8	0,8	4,2
...	...	3,5	11,4	...	18,2	6,2	1,7	1,7
...	...	...	...	...	0,7	8,9	...	1,1
...	...	...	...	...	1,3	53,6	2,6	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	5,2	2,6	...	9,5	4,2	22,1	...
...	...	3,6	...	...	4,9	2,1	0,8	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	1,0	1,6	...	2,4	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	19,5	...
...	...	...	...	...	1,3	1,1	1,5	...
...	...	...	...	...	...	2,6	...	...
...	...	7,0	4,2	...	15,1	3,8	20,0	5,7
...	...	1,3	...	...	2,0	1,2	7,0	2,5
...	...	5,7	3,6	...	13,1	2,6	13,0	3,2
1,2	...	30,0	24,9	0,9	112,9	5,9	19,3	9,6
...	...	1,4	1,2	...	5,1	...	1,1	1,0
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	0,8	...	...	1,8	...	...	...
...	...	2,8	...	...	3,8	1,3	3,1	2,0
...	...	0,8	...	...	2,5	...	1,5	...
0,9	...	5,8	1,3	...	15,5	1,3	5,2	3,1
1,9	1,2	12,9	4,3	...	28,7	6,9	22,2	16,4
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.11 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία,	Ορυχεία, λατομεία	Μεταποιη- τικές βιομηχανίες	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος	Κατασκευές
ΣΥΝΟΛΟ	343,3	...	...	2,5	5,9	...
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	2,9	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	98,6	...	...	...	1,1	...
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	3,3	...	...	...	...	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	1,6	...	...	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	1,3	...	...	...	...	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	9,8	...	...	...	...	...
Ιατρικές Σχολές - Φαρμακευτική	12,4	...	...	...	...	...
Νομική Σχολή	10,3	...	...	...	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	36,9	...	...	...	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	19,0	...	...	...	...	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	4,0	...	...	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	39,5	...	...	...	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	...	...	...	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+έτος)	...	...	...	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	28,6	...	...	...	0,7	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	3,0	...	...	...	...	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	...	...	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	3,8	...	...	...	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	17,8	...	...	...	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	3,6	...	...	...	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	0,9	...	...	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	30,9	...	...	...	1,2	...
Δημόσιες	7,8	...	...	...	...	...
Ιδιωτικές	23,1	...	...	...	1,2	...
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	90,7	...	...	0,7	2,8	...
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	1,4	...	...	...	...	...
ΠΟΛΥΚΛΑΔΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	...	...	...	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	0,9	...	...	...	...	...
ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	2,3	...	...	...	...	...
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	...	...	...	...	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	6,8	...	...	...	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	33,4	...	...	1,0	...	...
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	0,9	...	...	...	...	...
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	1,0	...	...	...	...	...

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

... Μηδέν ή μικρός αριθμός παρατηρήσεων (μικρότερος από 700 μετά την αναγωγή).

Χονδρικό, λιανικό εμπόριο	Ξενοδοχεία, εσπιατόρια	Μεταφορές, επικοινωνίες	Τράπεζες	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαί- δευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες
...	1,0	12,9	27,7	1,0	92,6	102,4	87,1	8,8
...	...	...	...	...	...	1,0	0,8	...
...	...	2,0	8,9	...	21,4	48,6	13,3	2,7
...	...	...	0,8	...	1,4	0,9	...	...
...	...	...	...	...	1,2	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	0,7	...	0,8	7,3	...	...
...	...	...	...	...	...	...	11,1	...
...	...	...	2,0	...	6,7	...	...	...
...	...	...	1,3	...	1,4	32,1	...	1,0
...	...	1,1	3,8	...	8,6	3,5	1,0	0,7
...	...	...	...	...	...	3,1	...	...
...	...	...	...	...	0,9	35,8	2,5	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	1,5	...	4,8	2,3	18,5	...
...	...	...	...	...	1,3	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	0,9	...	1,8	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	16,7	...
...	...	...	...	...	1,1	1,0	1,3	...
...	...	...	...	...	...	0,7	...	...
...	...	0,9	1,8	...	6,7	2,4	16,4	0,8
...	...	...	...	...	1,0	0,7	5,9	...
...	...	0,9	1,7	...	5,6	1,6	10,5	0,8
...	...	7,6	11,4	...	46,2	4,6	13,6	2,8
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	1,8	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	2,8	...	2,4	...
...	...	1,6	2,4	...	5,7	4,8	15,5	1,5
...	...	...	...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...	...	...	...

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.12

Απασχολούμενοι στον δημόσιο τομέα (χιλ. άτομα)
κατά επίπεδο εκπαίδευσης και κλάδο δραστηριότητας, 1992

Σύνολο

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία	Ορυχεία, λατομεία	Βιομηχανία, βιοτεχνία
ΣΥΝΟΛΟ	789,5	5,3	7,5	34,1
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	7,9	...	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	172,1	...	...	2,0
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	15,1	...	...	1,0
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	5,3	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	3,2	...	...	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	25,4	...	...	...
Ιατρικές Σχολές - Φαρμακευτική	25,3	...	...	...
Νομική Σχολή	15,7	...	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	39,4	...	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	35,6	...	...	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	7,0	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	41,5	...	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1,6	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+έτος)	1,2	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	31,6	...	...	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	8,9	...	...	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	1,5	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	4,2	...	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	12,7	...	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	4,3	...	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	4,1	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	39,5	...	...	1,6
Δημόσιες	14,6	...	...	...
Ιδιωτικές	24,9	...	...	1,0
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	224,1	1,0	1,0	7,1
ΤΕΧΝΙΚΟ - ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	7,1	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	8,9	...	...	1,5
ΤΕΧΝ.-ΕΠΑΓΓ. ΣΧΟΛΗ	14,8	...	...	1,9
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	10,2	...	...	1,5
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	42,7	...	0,7	2,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	147,3	2,6	3,4	12,4
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	9,5	...	...	0,7
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	2,8	...	...	...

Ηλεκτρισμός, φωταέριο, ατμός, ύδρευση	Οικοδομήσεις, δημόσια έργα	Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	Μεταφορές, επικοινωνίες	Τράπεζες και λοιπά οικονομικά ιδρύματα	Λοιπές υπηρεσίες
35,6	8,6	7,4	97,0	54,0	540,2
...	...	...	...	0,8	6,7
3,2	0,8	...	6,8	16,0	142,0
1,5	...	...	1,2	...	10,0
...	...	...	...	...	4,2
...	...	...	...	...	1,9
...	...	...	1,2	...	23,0
...	...	...	...	...	24,9
...	...	...	...	2,9	12,0
...	...	...	...	1,3	37,7
...	...	...	2,9	10,1	21,4
...	...	...	...	...	6,9
...	...	...	...	...	41,0
...	...	...	...	...	1,6
...	...	...	...	...	...
1,8	...	...	3,1	1,3	23,8
1,5	...	...	1,6	...	4,8
...	...	...	...	...	0,7
...	...	...	...	0,9	2,5
...	...	...	...	...	12,6
...	...	...	0,8	...	3,3
...	...	...	...	...	3,1
2,3	...	...	6,7	1,0	26,9
0,8	...	...	1,8	...	11,1
1,5	...	...	5,0	1,0	15,8
10,8	1,4	2,7	36,7	26,0	137,4
1,2	...	...	0,9	...	3,8
1,2	...	...	1,9	...	3,5
2,0	...	...	3,5	...	6,5
1,0	...	...	3,1	...	3,7
3,1	...	...	7,2	2,6	26,0
7,5	4,7	3,1	24,5	3,7	85,4
...	...	...	...	...	6,6
...	...	...	...	...	1,8

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.12 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία	Ορυχεία, λατομεία	Βιομηχανία, βιοτεχνία
ΣΥΝΟΛΟ	282,4	...	...	4,1
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	2,0	...	...	...
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	75,1	...	...	...
Αρχιτέκτονες-Πολ. Μηχ.-Τοπογρ.	4,3	...	...	...
Γεωπονική Σχολή-Δασοπονία	1,3	...	...	...
Λοιπές Πολυτεχνικές Σχολές	0,7	...	...	...
Φυσικομαθηματική Σχολή	8,4	...	...	...
Ιατρικές Σχολές - Φαρμακευτική	8,0	...	...	...
Νομική Σχολή	7,8	...	...	...
Φιλοσοφική - Θεολογική Σχολή	28,8	...	...	...
Οικονομικών - Κοινων. Επιστημών	13,7	...	...	...
Ακαδημία Σωματικής Αγωγής	2,0	...	...	...
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΚΑΔΗΜΙΕΣ	25,7	...	...	...
ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	1,5	...	...	...
ΦΟΙΤΗΣΗ ΣΕ ΑΕΙ (1+έτος)	...	...	...	...
ΚΑΤΕΕ/ΤΕΙ	16,9	...	...	...
Πολυτεχνικής κατεύθυνσης	1,4	...	...	...
Γεωργικής-Γεωπονικής	...	...	...	...
Λογιστικής-Διοίκησης	2,3	...	...	...
Παραϊατρικής κατεύθυνσης	11,2	...	...	...
Άλλης κατεύθυνσης	1,7	...	...	...
ΑΣΕΤΕΜ-ΣΕΛΕΤΕ	1,0	...	...	...
ΑΝΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	16,9	...	...	...
Δημόσιες	5,7	...	...	...
Ιδιωτικές	11,2	...	...	...
ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ	88,0	...	...	1,4
ΤΕΧΝΙΚΟ-ΕΠΑΓΓΕΛ. ΛΥΚΕΙΟ	0,9	...	...	...
ΜΕΣΗ ΣΧΟΛΗ ΕΡΓΟΔΗΓΩΝ	1,0	...	...	...
ΤΕΧΝΙΚΗ-ΕΠΑΓΓΕΛ. ΣΧΟΛΗ	1,7	...	...	...
ΚΑΤΩΤΕΡΗ ΤΕΧΝ. ΣΧΟΛΗ	...	...	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	9,1	...	...	...
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	36,0	...	...	1,6
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	4,0	...	...	...
ΚΑΘΟΛΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟ	1,1	...	...	...

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.
... Μηδέν ή μικρός αριθμός παρατηρήσεων (μικρότερος από 700 μετά την αναγωγή).

Ηλεκτρισμός, φωταέριο, ατμός, ύδρευση	Οικοδομήσεις, δημόσια έργα	Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	Μεταφορές, επικοινωνίες	Τράπεζες και λοιπά οικονομικά ιδρύματα	Λοιπές υπηρεσίες
5,7	...	2,7	14,9	22,7	231,0
...	...	...	...	...	1,7
...	...	...	1,7	7,4	64,9
...	...	...	...	...	3,3
...	...	...	...	...	1,0
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	7,9
...	...	...	...	...	7,8
...	...	...	...	1,5	6,1
...	...	...	...	1,2	27,2
...	...	...	...	4,0	9,1
...	...	...	...	...	2,0
...	...	...	...	...	25,5
...	...	...	...	...	1,5
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	15,7
...	...	...	...	...	1,2
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	1,4
...	...	...	...	...	11,2
...	...	...	...	...	1,6
...	...	...	...	...	0,9
...	...	...	...	...	15,4
...	...	...	...	...	5,6
...	...	...	...	...	9,8
3,2	...	1,5	8,6	10,9	62,0
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	1,7
...	...	...	...	...	...
...	...	...	...	...	7,7
...	...	0,9	2,8	2,0	27,9
...	...	...	...	...	2,7
...	...	...	...	...	0,9

χιλ.). Αντίθετα οι υπόλοιποι παραγωγικοί κλάδοι, ιδιαίτερα η μεταποίηση και οι κατασκευές, εμφανίζουν αισθητή πτώση της απασχόλησης του Δημοσίου κατά 21,7 χιλ. άτομα. Η στροφή στη διάρθρωση της απασχόλησης του δημόσιου τομέα προς τον τομέα των υπηρεσιών και η εγκατάλειψη των άμεσα παραγωγικών κλάδων αντανακλά την πρόσφατη σαφή πολιτική πρακτική, όπου επικεντρώνεται αρχικά στην εξυγίανση και ακολούθως στην ιδιωτικοποίηση παραγωγικών μονάδων που ελέγχει το Δημόσιο, με στόχο να μειωθεί ο ρόλος του κράτους ως παραγωγού ή εμπόρου προϊόντων και υπηρεσιών.

Από τις 45,5 χιλ. νέες θέσεις που δημιούργησε ο δημόσιος τομέας την πενταετία 1993-98 οι 27 χιλ. είναι θέσεις πτυχιούχων ΑΕΙ και οι 17 χιλ. πτυχιούχων ΤΕΙ, γεγονός που προφανώς συνδέεται με τους κλάδους στους οποίους εμφανίστηκε η αύξηση της απασχόλησης, οι οποίοι μάλλον δικαιολογημένα απαιτούν αυξημένα εκπαιδευτικά προσόντα. Αυτό αντανακλάται και στο γεγονός ότι αύξηση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα εμφανίζουν κυρίως οι πτυχιούχοι σχολών εκπαιδευτικών, ενώ άλλες ομάδες πτυχιούχων, όπως Πολυτεχνείου ή Οικονομικών Σχολών, εμφανίζουν αξιόλογη μείωση.

Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι ο δημόσιος τομέας είναι συστηματικά και μάλλον αναπόφευκτα επιλεκτικός στους απασχολούμενους του, με την έννοια ότι το εκπαιδευτικό επίπεδό τους είναι σαφώς υψηλότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της απασχόλησης. Ενώ οι πτυχιούχοι ΑΕΙ αντιπροσωπεύουν το 1998 το 12,8% του συνόλου της απασχόλησης, προκειμένου περί δημόσιου τομέα το ποσοστό ανέρχεται στο 24,7%. Τα αντίστοιχα ποσοστά για τους αποφοίτους Γενικών Λυκείων είναι 22,3% και 26,4%. Πάντως τα τελευταία έτη η συμμετοχή του Δημοσίου στην απασχόληση των πιο εκπαιδευμένων μειώνεται αισθητά (το 1992 το 46,3% των πτυχιούχων ΑΕΙ απασχολείτο στο Δημόσιο, ενώ το 1998 το 41,1%). Το γεγονός αυτό αντανακλά αφενός την επιβράδυνση των προσλήψεων στον δημόσιο τομέα και αφετέρου την αύξηση των εξερχομένων από το εκπαιδευτικό σύστημα με περισσότερη εκπαίδευση, οι οποίοι αναζητούν εργασία, έστω προσωρινή, στον ιδιωτικό τομέα.

3.9. Μερικές συγκρίσεις με την Ευρωπαϊκή Ένωση

Η μέχρι τώρα ανάλυση και παρουσίαση αναφέρεται βασικά στις σχέσεις εκπαίδευσης και απασχόλησης στην Ελλάδα. Έχει ωστόσο ενδιαφέρον να παρουσιαστούν τα αντίστοιχα θέματα και για άλλες χώρες της ΕΕ, και να γίνουν οι σχετικές συγκρίσεις. Αν και οι διεθνείς συγκρίσεις είναι εξαιρετικά δύσκολες, επειδή τα χρησιμοποιούμενα στατιστικά στοιχεία μπορεί να υποκρύπτουν διαφορετικούς ορισμούς και να αναφέρονται σε διαφορετική κοινωνικοοικονομική διάρθρωση, αξιοποιούμε στη συνέχεια δημοσιευμένα στοιχεία της EUROSTAT που προέρχονται από τις ΕΕΔ που διεξάγονται σε ολόκληρη την ΕΕ με την ίδια μεθοδολογία. Από τα στοιχεία αυτά που συνοψίζονται στον Πίνακα 3.13 και αναφέρονται στα άτομα ηλικίας 25-59 ετών χωριστά για άνδρες και γυναίκες για το 1997 προκύπτουν οι ακόλουθες ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις.

Το εκπαιδευτικό επίπεδο του πληθυσμού της Ελλάδας υστερεί από το αντίστοιχο μέσο της ΕΕ, μιας και το ποσοστό των Ελλήνων που δεν έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ανέρχεται σε 51% και είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο της ΕΕ (41%), ενώ τα ποσοστά όσων έχουν ολοκληρώσει δευτεροβάθμια (32%) και τριτοβάθμια εκπαίδευση (17%) στη χώρα μας είναι μικρότερα από τα αντίστοιχα της ΕΕ (40% και 20%). Σε σχέση ωστόσο με άλλες μεσογειακές χώρες (Ισπανία, Πορτογαλία, Ιταλία), το εκπαιδευτικό επίπεδο του ελληνικού πληθυσμού, όπως φαίνεται από τα σχετικά ποσοστά, είναι σαφώς υψηλότερο. Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι για νεότερες ομάδες ηλικιών η υστέρηση του εκπαιδευτικού επιπέδου των Ελλήνων έναντι της ΕΕ μειώνεται δραστικά. Παρατηρώντας, στη συνέχεια του πίνακα, το ποσοστό του πληθυσμού που έχει ολοκληρώσει μόνο την κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (υποχρεωτική εκπαίδευση), κατά ομάδες ηλικιών προκύπτει ότι στην Ελλάδα είναι υψηλότερο από την ΕΕ όσο πιο ώριμες είναι οι ομάδες ηλικιών. Αντίθετα, για νεότερες ομάδες ηλικιών η διαφορά μειώνεται δραστικά και για τις ηλικίες 25-29 η Ελλάδα εμφανίζει μικρότερο ποσοστό του πληθυσμού που έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση, τόσο από τον μέσο της ΕΕ όσο και από αρκετές άλλες χώρες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3.13
Θέση στην αγορά εργασίας ατόμων ηλικίας 25-59 ετών
το 1997 σε χώρες της ΕΕ

	Ελλάδα	Ισπανία	Πορτογαλία	Ιταλία	ΕΕ
<i>Κατανομή πληθυσμού ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης (ποσοστά)</i>					
<i>Άνδρες και γυναίκες</i>					
Μέχρι δευτεροβάθμια	51	65	76	59	41
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	32	15	12	32	40
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	17	20	12	9	20
<i>Γυναίκες</i>					
Μέχρι δευτεροβάθμια	49	64	77	57	37
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	32	16	13	33	41
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	19	21	10	10	21
<i>Ποσοστό πληθυσμού που έχει ολοκληρώσει μόνο κατώτερη δευτεροβάθμια εκπαίδευση</i>					
<i>Άνδρες και γυναίκες</i>					
25-29	29	43	59	46	31
30-34	36	52	70	50	33
35-39	43	59	73	51	36
40-44	50	68	77	55	40
45-49	59	75	81	64	45
50-54	67	81	85	72	50
55-59	75	87	89	80	55
<i>Εκπαιδευτικό επίπεδο απασχολούμενων</i>					
<i>Άνδρες και γυναίκες</i>					
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	16,9	19,9	11,8	9,1	19,4
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	32,4	15,2	12,0	32,3	39,4
Μέχρι δευτεροβάθμια	50,6	64,9	76,2	58,6	40,2
<i>Γυναίκες</i>					
Τριτοβάθμια εκπαίδευση	15,0	18,9	29,3	8,6	17,7
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση	32,5	14,9	49,4	31,4	37,8
Μέχρι δευτεροβάθμια	52,5	66,1	20,7	60,0	43,4

	Ελλάδα	Ισπανία	Πορτογαλία	Ιταλία	ΕΕ
<i>Θέση των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας</i>					
Άνδρες και γυναίκες					
Απασχολούμενοι	82,8	77,1	87,3	82,5	85,4
Άνεργοι	5,0	12,2	3,8	6,2	5,3
Μη ενεργοί	12,2	10,7	8,9	11,2	9,4
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Θέση των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας</i>					
Άνδρες και γυναίκες					
Απασχολούμενοι	66,9	66,6	80,3	71,7	75,6
Άνεργοι	6,7	14,2	9,1	6,4	7,3
Μη ενεργοί	26,4	19,2	10,7	22,0	17,1
<i>Θέση στην αγορά εργασίας ατόμων που τελείωσαν μέχρι και το Γυμνάσιο</i>					
Άνδρες και γυναίκες					
Απασχολούμενοι	61,9	52,3	71,3	53,1	59,1
Άνεργοι	4,5	13,0	9,7	6,3	8,4
Μη ενεργοί	33,6	34,6	19,0	40,6	32,5
<i>Θέση των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας</i>					
Γυναίκες					
Απασχολούμενες	75,5	68,9	87,7	75,5	79,9
Άνεργες	6,1	15,3	3,0	7,6	5,9
Μη ενεργές	18,4	15,8	9,3	16,8	14,2
<i>Θέση των αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην αγορά εργασίας</i>					
Γυναίκες					
Απασχολούμενες	47,9	51,0	78,5	59,8	66,3
Άνεργες	8,2	17,7	8,5	7,3	7,7
Μη ενεργές	43,9	31,4	12,9	32,9	26,0
<i>Θέση στην αγορά εργασίας ατόμων που τελείωσαν μέχρι και το Γυμνάσιο</i>					
Γυναίκες					
Απασχολούμενες	39,9	30,8	64,9	31,9	44,9
Άνεργες	4,8	12,1	8,9	5,7	7,4
Μη ενεργές	55,3	57,2	26,2	62,3	47,6

Πηγή: Labour Force Survey: Results 1997, Eurostat.

Το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολούμενων ηλικίας 25-59 ετών στην Ελλάδα υστερεί έναντι του αντίστοιχου μέσου όρου της ΕΕ. Ενώ στην ΕΕ οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης προσεγγίζουν το 20%, στην Ελλάδα προσεγγίζουν το 17%. Από την άλλη πλευρά, ενώ στην ΕΕ οι απασχολούμενοι που δεν έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση αντιπροσωπεύουν το 40%, στην Ελλάδα ανέρχονται λίγο πάνω από το 50%. Όταν όμως η σύγκριση γίνεται με τις άλλες χώρες του Νότου της ΕΕ, οι διαφορές μειώνονται ή ακόμη αντιστρέφονται υπέρ της Ελλάδας. Φαίνεται ότι το ποσοστό των απασχολούμενων που έχει χαμηλά εκπαιδευτικά προσόντα, δηλαδή δεν έχει ολοκληρώσει τη μέση εκπαίδευση, είναι χαρακτηριστικά μικρότερο στην Ελλάδα (50,6%) από τις άλλες μεσογειακές χώρες της ΕΕ (Ισπανία 64,9%, Πορτογαλία 76,2%, Ιταλία 58,6%). Παρά τις διαφορές από τις χαμηλές βαθμίδες του εκπαιδευτικού συστήματος, που αναφέρθηκαν παραπάνω, φαίνεται ότι αυτές δεν φτάνουν έντονες και στη διάρθρωση της απασχόλησης. Από το άλλο άκρο, η Ισπανία εμφανίζει στους απασχολούμενους το υψηλότερο ποσοστό πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από τις συγκρινόμενες χώρες (19,9%), ακολουθεί η Ελλάδα (16,9%), ενώ η Πορτογαλία και Ιταλία εμφανίζουν χαρακτηριστικά χαμηλότερα ποσοστά. Το χαμηλό ποσοστό των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της Ιταλίας προκαλεί αίσθηση και μπορεί να συνδέεται είτε με τον δυαδικό χαρακτήρα της ιταλικής κοινωνίας (ανεπτυγμένος Βορράς, καθυστερημένος Νότος) είτε με την παραγωγική διάρθρωση της χώρας (έμφαση στη μεταποίηση όπου απορροφώνται μη πτυχιούχοι τεχνικοί).

Γενική διαπίστωση είναι ότι το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολούμενων γυναικών είναι σχετικά μικρότερο από το αντίστοιχο των ανδρών τόσο στην ΕΕ συνολικά όσο και στις εξεταζόμενες χώρες του Νότου, με εξαίρεση την Πορτογαλία, όπου οι απασχολούμενες γυναίκες εμφανίζουν χαρακτηριστικά υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο σε σχέση με το σύνολο του πληθυσμού τόσο σε σχέση με τις άλλες χώρες του Νότου, όσο και με τον μέσο όρο της ΕΕ.

Στις επόμενες γραμμές του πίνακα τεκμηριώνεται ότι, όσο υψηλότερη εκπαίδευση έχουν τα άτομα είτε συνολικά είτε οι γυναίκες, τόσο πιθανότερο είναι να βρίσκονται στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα, από τους 100 πτυ-

χιούχους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ΕΕ οι 85,4 είναι απασχολούμενοι, οι 5,3 είναι άνεργοι και οι 9,4 είναι εκτός εργατικού δυναμικού. Προκειμένου περί ατόμων που δεν έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, τα αντίστοιχα ποσοστά ανέρχονται σε 59,1 8,4 και 32,5. Αξίζει ίσως να σημειωθεί εδώ ότι τα ποσοστά των μη ενεργών εκπαιδευμένων που εμφανίζει η Ελλάδα είναι τα υψηλότερα του πίνακα (σπατάλη ανθρώπινων πόρων;), ενώ όσων δεν έχουν ολοκληρώσει τη μέση εκπαίδευση περίπου ίσα με το μέσο της ΕΕ. Αυτή η διαπίστωση ίσως αποτελεί σαφή ένδειξη ότι η εξέλιξη της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα τα προσεχή έτη, ιδιαίτερα των πιο εκπαιδευμένων, θα συνεχίσει να είναι αυξητική.

Οι γυναίκες εμφανίζουν συστηματικά χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό από τους άνδρες. Το ενδιαφέρον είναι ότι υπάρχει εντονότερη διαφοροποίηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό ως προς την εκπαίδευση σε σχέση με τους άνδρες, όπου τα ποσοστά συμμετοχής των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σαφώς υψηλότερα από τα αντίστοιχα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και τα τελευταία υψηλότερα από όσων δεν έχουν ολοκληρώσει τη μέση εκπαίδευση. Και στις γυναίκες η Ελλάδα εμφανίζει τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό και αντίστοιχα τα υψηλότερα ποσοστά μη ενεργών, γεγονός που επίσης υποδηλώνει την αναμενόμενη συνέχιση της αύξησης της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό.

Οι γυναίκες εμφανίζουν κατά κανόνα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας από το σύνολο (εξαιρέση η Πορτογαλία όπου εμφανίζεται το αντίστροφο) στις ομάδες των εκπαιδευμένων. Το ποσοστό ανεργίας εμφανίζει αρνητική σχέση με το επίπεδο εκπαίδευσης τόσο στην ΕΕ συνολικά, όσο και στις εξεταζόμενες χώρες. Εξαιρέση αποτελούν ορισμένες χώρες του Νότου (και η Ελλάδα), όπου αυτοί που δεν τέλειωσαν τη μέση εκπαίδευση εμφανίζουν μικρότερη ανεργία από τους απόφοιτους μέσης εκπαίδευσης. Αν και το πρόβλημα της ανεργίας των πτυχιούχων κάθε άλλο παρά μύθος μπορεί να χαρακτηριστεί, ιδιαίτερα των γυναικών στις χώρες του Νότου, πιο έντονο είναι αυτό για τους αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης, οι οποίοι αποτελούν και την πολυπληθέστερη ομάδα. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση μειώνει αισθητά τις πιθανότητες ανεργίας για γυναίκες και άνδρες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΑΓΟΡΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

4.1. Εισαγωγή

Η υψηλή και επίμονη ανεργία των νέων τη δεκαετία του 1990 στις ανεπτυγμένες και όχι μόνο χώρες σε συνδυασμό με τις δραστικές αλλαγές στις αγορές εργασίας έχουν προκαλέσει το ενδιαφέρον τόσο των ασκούντων οικονομική πολιτική όσο και των αναλυτών ερευνητών. Βασική διάσταση της ανάλυσης της ανεργίας των νέων αποτελεί η μελέτη της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, ή άλλως η σύζευξη του χώρου της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας. Η μεταστροφή της ζήτησης εργασίας από παραδοσιακούς κλάδους της μεταποίησης προς υπηρεσίες και τεχνικά επαγγέλματα με ταυτόχρονες ελλείψεις εργαζομένων με συγκεκριμένες ειδικεύσεις και προσόντα αφενός, και η απaráδεκτα υψηλή ανεργία των νέων, που έχουν παρατηρηθεί σε πολλές χώρες, οδήγησαν σε προσπάθειες κατανόησης του πώς η διαδικασία της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας μπορεί να προετοιμάσει τους νέους για αναδιαρθρωνόμενες αγορές εργασίας και να συμβάλει στην ομαλή μελλοντική επαγγελματική τους ανέλιξη σε ένα όλο και περισσότερο ανταγωνιστικό διεθνώς περιβάλλον.

Αναλυτικά, το θέμα της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας μπορεί να αντιμετωπιστεί κυρίως με τρεις ομάδες - δέσμες μέτρων:

Πρώτον, με αλλαγές - μεταρρυθμίσεις στη δευτεροβάθμια, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθώς και στη δια βίου εκπαίδευση με στόχο τον εκσυγχρονισμό στο περιεχόμενο των σπουδών, την ενίσχυση των κινήτρων για μάθηση, την ανάπτυξη της συμβουλευτικής και πληροφόρησης σε θέματα επαγγελματικού προσανατολισμού, καθώς και τη διασύνδεση εκπαίδευσης και εργασίας.

Δεύτερον, με μέτρα μείωσης (μέσω επιδότησης) του κόστους πρόσληψης και απασχόλησης των νέων.

Τρίτον, με διάφορα μέτρα και προγράμματα στην αγορά εργασίας για να υποστηριχθούν και να αποκτήσουν εργασιακή εμπειρία οι νέοι άνεργοι.

Σε πολλές χώρες έχουν ληφθεί από τη δεκαετία του 1990 διάφορα μείγματα τέτοιων μέτρων και προγραμμάτων για να καταστήσουν τη μετάβαση των νέων πιο αποτελεσματική, αλλά αυτοί συχνά ακολουθούν δικές τους διαφορετικές διαδρομές κατά την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Διεθνείς επίσης οργανισμοί αναλύουν τα σχετικά θέματα και προτείνουν ποικίλες, αν και μεταξύ τους όχι πάντοτε εναρμονισμένες, πολιτικές. Ωστόσο το πρόβλημα της ανεργίας των νέων, αν και διαφοροποιούμενο μεταξύ των διαφόρων χωρών, παραμένει επίκαιρο και οξύ, ενώ επιστημονικές έρευνες και αξιολογήσεις σχετικών μέτρων και προγραμμάτων δείχνουν ότι δεν φαίνεται να υπάρχουν διορθωτικά μέτρα γρήγορης απόδοσης.

Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι η ανάγκη να καταστεί σαφές ποια προγράμματα και ποια μέτρα εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής, από μόνα τους ή σε συνδυασμό, είναι αποτελεσματικά στην κατεύθυνση της ένταξης των νέων στην αγορά εργασίας. Προς τούτο έχουν καταγραφεί πολλοί δείκτες, οι οποίοι δείχνουν κατά πόσο η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι ομαλή, αποτελεσματική και επιτυχής. Αυτό θεωρείται ότι επιτυγχάνεται εάν το εκπαιδευτικό σύστημα «παραδίδει» στην αγορά εργασίας τους αναγκαίους και κατάλληλα εκπαιδευμένους προς παραγωγική απασχόληση εργαζομένους και η αγορά εργασίας τους απορροφά τελικά, τους αξιοποιεί και τους αναβαθμίζει. Στον βαθμό που το εκπαιδευτικό σύστημα και η αγορά εργασίας λειτουργούν με αυτόν τον τρόπο είναι προφανές ότι η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι ομαλή και ενισχύεται η ανταγωνιστικότητα των εκπαιδευτικών και οικονομικών μονάδων. Καθίσταται φανερό ότι αυτά αφορούν τόσο το εκπαιδευτικό σύστημα όσο και την αγορά εργασίας και απαιτούν μεταξύ τους διασυνδέσεις, ενώ οι αρμόδιοι για αυτά φορείς είναι τόσο το Υπουργείο Παιδείας όσο και αυτό της Εργα-

σίας και επιστημονικά ανήκουν τόσο στα οικονομικά της εργασίας όσο και στην επιστήμη της εκπαίδευσης.

Έχουν προταθεί μια σειρά από μεταβλητές - δείκτες, οι οποίοι πιστεύεται ότι απεικονίζουν κατά πόσο η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι επιτυχής. Αυτοί οι δείκτες, που για πολλούς θεωρούνται και στόχοι της σχετικής πολιτικής, αποβλέπουν στο να περιλάβουν ενδιαφέρουσες διαστάσεις της μετάβασης, όπως τη διάρθρωση και οργάνωση της εκπαίδευσης και κατάρτισης, καθώς και του συστήματος προσόντων, το επίπεδο γνώσεων και ειδικεύσεων αυτών που εξέρχονται από την εκπαίδευση, τους κανόνες εισόδου των νέων στις αγορές εργασίας, τις διασυνδέσεις μεταξύ αγοράς εργασίας και συστημάτων εκπαίδευσης, τον βαθμό εμπλοκής των κοινωνικών εταίρων στη διαδικασία μετάβασης, την πορεία και τα αποτελέσματα της μετάβασης. Ως τέτοιοι δείκτες έχουν κατά καιρούς προταθεί οι παρακάτω:

1. Υψηλά ποσοστά νέων που ολοκληρώνουν τη μέση εκπαίδευση και έχουν δικαίωμα συνέχισης σπουδών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ή έχουν την επαρκή και κατάλληλη ειδίκευση για είσοδο στην αγορά εργασίας.
2. Υψηλό επίπεδο γνώσεων και δεξιοτήτων των νέων κατά την ολοκλήρωση της μετάβασης.
3. Χαμηλά ποσοστά νέων που παραμένουν άνεργοι για μακρά χρονικά διαστήματα μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους.
4. Υψηλά ποσοστά νέων, οι οποίοι έχουν αφήσει προσφάτως το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα, και είναι απασχολούμενοι.
5. Χαμηλά ποσοστά νέων που είναι εκτός εκπαιδευτικού συστήματος και είναι άνεργα.
6. Σταθερή και βελτιούμενη διαδρομή ως προς την απασχόληση και την εκπαίδευση μετά την ολοκλήρωση της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.
7. Μικρές διαφορές αυτών των δεικτών μεταξύ φύλων, περιοχών και κοινωνικών - επαγγελματικών ομάδων (ισότητα ευκαιριών ανάμεσα στους νέους).

Είναι φανερό ότι η επιθυμητή μετάβαση στην αγορά εργασίας δεν περιορίζεται απλώς στη σύντομη απόκτηση κάποιας θέσης εργασίας μετά την έξοδο από την εκπαίδευση, αλλά έχει δυναμική διάσταση και περιλαμβάνει γενικότερα την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ενσωμάτωση των νέων. Έτσι, πέρα από τους παραπάνω δείκτες, υπάρχουν και άλλοι που είναι χρήσιμοι για την τεκμηρίωση κατά πόσο η πολύπλευρη μετάβαση είναι αποτελεσματική. Τέτοιοι δείκτες, που είναι πιο δύσκολο να υπολογιστούν, μπορεί να είναι το κατά πόσο οι νέοι είναι ικανοποιημένοι από την επίδοσή τους στην εκπαίδευση και στην αγορά εργασίας, εάν αξιοποιούνται οι γνώσεις και τα ταλέντα τους κλπ. Οι παραπάνω δείκτες, πολλοί από τους οποίους επηρεάζονται και από την οικονομική συγκυρία, είναι επιθυμητοί είτε γιατί μας ενδιαφέρει η αποτελεσματικότητα (η μέγιστη δυνατή παραγωγή από δεδομένες εισροές), είτε η δικαιοσύνη (δίκαιη διανομή της ευημερίας μεταξύ των ατόμων), είτε η κοινωνική συνοχή και σταθερότητα. Στη συνέχεια χρησιμοποιούμε όσους από τους παραπάνω δείκτες είναι διαθέσιμοι για να δούμε ποιες είναι οι πιθανές δυσκολίες και τα αποτελέσματα της μετάβασης των νέων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας στη χώρα μας.

Πρέπει εδώ να διευκρινιστεί ότι η έννοια της μετάβασης από το σχολείο στην αγορά εργασίας δεν είναι αυστηρά ορισμένη. Έχει χρονική διάρκεια και αναλυτικά περιλαμβάνει δύο περιόδους. Τη χρονική περίοδο στο σχολείο, η οποία συνδέεται στενά με την προετοιμασία για την επαγγελματική αποκατάσταση, που με ευρεία έννοια μπορεί να θεωρηθεί ολόκληρη η εκπαίδευση μετά την υποχρεωτική, και την περίοδο από την έξοδο από το σχολείο μέχρι την έναρξη εργασίας. Όταν μιλάμε για ομάδες ατόμων, λαμβάνεται υπόψη το πού βρίσκεται η πλειοψηφία των ομάδων αναφοράς. Για παράδειγμα μελετώντας αυτούς που γεννήθηκαν σε κάποιο έτος όταν για πρώτη φορά το 50% αυτών δεν βρίσκεται στην εκπαίδευση και ταυτόχρονα το 50% αυτών εργάζεται, τότε η αντίστοιχη ηλικία τους θεωρείται ότι ολοκληρώνει τη μετάβασή τους. Αντίστοιχα, η έναρξη της μετάβασης μπορεί να οριστεί ως η ηλικία όπου ολοκληρώνεται η υποχρεωτική εκπαίδευση ή η ηλικία όπου ένα υψηλό ποσοστό παραμένει ακόμη στην εκπαίδευση και δεν εργάζεται.

4.2. Μετάβαση και συμμετοχή - ανεργία

Για την τεκμηρίωση των διαστάσεων στη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας αξιοποιούμε αδημοσίευτα στατιστικά στοιχεία από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού για το 1999. Μια ενδιαφέρουσα σχετική ερώτηση, που περιελήφθη στις τελευταίες ΕΕΔ είναι «ποιο έτος ο ερωτώμενος ολοκλήρωσε τις σπουδές του». Έτσι αναζητήσαμε την κατάσταση στην αγορά εργασίας αυτών που ερωτήθηκαν το 1999 και είχαν ολοκληρώσει και εγκαταλείψει οριστικά τις σπουδές τους τα προηγούμενα τρία έτη. Με βάση τα στοιχεία της ΕΕΔ προκύπτει ότι περίπου 90-100 χιλιάδες άτομα κάθε χρόνο εξέρχονται από το εκπαιδευτικό σύστημα, αριθμός που φαίνεται συμβατός με τον αντίστοιχο αριθμό των νέων που εγγράφονται κάθε χρόνο στην πρώτη τάξη του Δημοτικού σχολείου. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι οι εξερχόμενοι από τα ΑΕΙ είναι αριθμητικά λιγότεροι από τους εισερχομένους σε αυτά τα τελευταία αλλά και σε παλαιότερα έτη. Ειδικότερα, από τα ΤΕΙ εμφανίζεται ότι εξέρχεται ένα χαμηλό ποσοστό, της τάξεως του 35%, των εισαγομένων κατ' έτος σε αυτά, γεγονός που υπονοεί αφενός ότι υψηλός αριθμός των σπουδαστών των ΤΕΙ εγγράφεται στο πρώτο έτος και ξανασυμμετέχει στις εισαγωγικές εξετάσεις για εισαγωγή σε ΑΕΙ, και αφετέρου ότι πολλοί σπουδαστές των ΤΕΙ δεν ολοκληρώνουν τις σπουδές τους. Παραπέρα, επιβεβαιώνεται ότι οι εξερχόμενοι από το εκπαιδευτικό σύστημα απόφοιτοι μέσης εκπαίδευσης Λυκείου ή Γυμνασίου μειώνονται σημαντικά τα τελευταία έτη, ενώ αυξάνει ο αριθμός όσων τελειώνουν τελευταία δημόσια ΙΕΚ ή άλλες τεχνικές σχολές.

Συναφής με αυτά είναι η διαπίστωση ότι υψηλά ποσοστά νέων καθίστανται πτυχιούχοι ΑΕΙ μετά την ηλικία των 24 ετών, ενώ κάποιος φυσιολογικά αναμένεται να έχει ολοκληρώσει τις σπουδές του, χωρίς πολλές απώλειες χρόνου, πριν από αυτή την ηλικία. Ειδικότερα, το 52% όσων πήραν πτυχίο ΑΕΙ το 1998 ήταν ηλικίας άνω των 24 ετών (Πίνακες 4.2α-4.2γ). Προκειμένου περί ανδρών το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 83,8% ενώ στις γυναίκες σε 43,5%. Τα ποσοστά αυτά είναι υψηλότερα για τους

πτυχιούχους πολυτεχνικών, γεωπονικών και ιατρικών σχολών (που η υποχρεωτική φοίτηση διαρκεί περισσότερο από τέσσερα ακαδημαϊκά έτη) σε σχέση με πτυχιούχους άλλων ανωτάτων σχολών τετραετούς φοίτησης. Επιπλέον, η ηλικία αρκετών πτυχιούχων ΤΕΙ (περίπου 25%) υπερβαίνει την ηλικία των 24 ετών. Η εικόνα δεν διαφέρει εντυπωσιακά για τους αποκτήσαντες πτυχίο το 1997 ή το 1996. Οι καθυστερήσεις αυτές μπορεί να υπονοούν είτε καθυστερήσεις στην έναρξη των σπουδών, λόγω κατ' επανάληψη προσπαθειών στις εισαγωγικές εξετάσεις μέχρι την εισαγωγή στην επιθυμητή σχολή, είτε στις ίδιες τις σπουδές λόγω απώλειας χρόνου εντός των σχολών, κάτι που υποδηλώνει χαμηλή αποτελεσματικότητα. Πάντως, η σχετικά μεγαλύτερη καθυστέρηση των ανδρών εάν δεν οφείλεται σε ευρεία επιλογή τους να εκπληρώσουν τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις ή να εργαστούν ταυτόχρονα με τις σπουδές τους όντας ακόμη σπουδαστές, χρειάζεται παραπέρα προβληματισμός για τις εντυπωσιακές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών ως προς αυτή τη διάσταση.

Οι εξερχόμενοι από το εκπαιδευτικό σύστημα τα πρόσφατα έτη εμφανίζουν γενικά υψηλά ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, άνω του 80%, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Αυτά τα ποσοστά είναι δραστικά υψηλότερα από τα μέσα του συνολικού πληθυσμού και πρέπει να αποδοθούν τόσο στο γεγονός ότι πρόκειται για νέα άτομα, όσο και στη γενικότερη τάση αύξησης της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των γυναικών. Περαιτέρω παρατηρούνται σημαντικά υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο.

Μια ενδιαφέρουσα διαφορά ως προς το ποσοστό συμμετοχής παρατηρείται μεταξύ ανδρών και γυναικών. Ενώ γι' αυτούς που έφυγαν από το εκπαιδευτικό σύστημα το 1998 το 1999 εμφανίζουν σαφώς υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής οι γυναίκες (83,6%) από τους άνδρες (73,8%), για όσους έφυγαν το 1997, το 1999 άνδρες και γυναίκες εμφανίζουν το ίδιο πρακτικά ποσοστό συμμετοχής (περίπου 87%), ενώ προκειμένου περί εξελθόντων το 1996 το ποσοστό συμμετοχής των ανδρών το 1999 είναι σαφώς υψηλότερο (93,5%) από το αντίστοιχο των γυναικών (85,6%). Αυτές οι διαφορές συνδέονται αναμφίβολα με το γεγονός ότι πολλοί

άνδρες εξερχόμενοι από το εκπαιδευτικό σύστημα εκπληρώνουν στη συνέχεια τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις και έτσι εμφανίζουν αρχικά μικρότερο ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό από ό,τι οι γυναίκες, γεγονός όμως που αντιστρέφεται μετά δύο έτη. Πράγματι, οι άνδρες έχοντας εκπληρώσει τις στρατιωτικές τους υποχρεώσεις εισέρχονται οριστικά στην αγορά εργασίας, ενώ αντίθετα κάποιες γυναίκες φαίνεται ότι για διάφορους λόγους αποσύρονται είτε προσωρινά λόγω γάμου και γέννησης παιδιών, είτε μόνιμα λόγω αποθάρρυνσης από την αγορά εργασίας.

Τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής συνδέονται όχι μόνο με χαμηλά ποσοστά μη ενεργών, αλλά και με υψηλά ποσοστά ανεργίας. Από αυτούς που βγήκαν από το εκπαιδευτικό σύστημα το 1998, το 45% ήταν άνεργοι το 1999. Όσο περνάει όμως ο χρόνος το ποσοστό ανεργίας μειώνεται. Έτσι από αυτούς που έφυγαν από την εκπαίδευση το 1997 η ανεργία τους το 1999 ήταν 40,2% και το αντίστοιχο ποσοστό για όσους εξήλθαν το 1996 ήταν 31,1%. Η φθίνουσα πορεία του ποσοστού ανεργίας είναι πιο σαφής στην περίπτωση των γυναικών, ενώ στους άνδρες, πάλι πιθανόν λόγω στρατιωτικών υποχρεώσεων, το υψηλότερο ποσοστό ανεργίας εμφανίζεται δύο χρόνια μετά την έξοδο από το εκπαιδευτικό σύστημα. Επιβεβαιώνεται επίσης ότι η ανεργία πλήττει συστηματικά περισσότερο τις νέες γυναίκες από τους νέους άνδρες

Οι Πίνακες 4.1α έως 4.1γ δείχνουν αυτά τα μεγέθη για τις επιμέρους εκπαιδευτικές κατηγορίες, αν και λόγω του μικρού αριθμού ή ισοδύναμα των μεγάλων δειγματοληπτικών σφαλμάτων οι εκτιμήσεις για τις επιμέρους κατηγορίες πρέπει να γίνονται δεκτές πάντοτε με σχετική επιφύλαξη. Διαφαίνεται πάντως ότι η «ανοικτή» ανεργία δεν πλήττει ιδιαίτερα τους πτυχιούχους ιατρικής, ενώ και οι πτυχιούχοι πολυτεχνικών, νομικών και οικονομικών σχολών εμφανίζουν όσο απομακρύνονται από το έτος ολοκλήρωσης των σπουδών τους αισθητά μειούμενα ποσοστά ανεργίας. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τους πτυχιούχους ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και με τους πτυχιούχους «σχολών εκπαιδευτικών», όπου η ανεργία τους επιμένει να εμφανίζει υψηλά ποσοστά και τρία έτη μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1α

Άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1998
κατά θέση στην αγορά εργασίας το 1999

Σύνολο

	Σύνολο	Εργατικό δυναμικό	Απασχο- λούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό ανεργίας	Ποσοστό συμμετοχής
ΣΥΝΟΛΟ	87.504	70.003	38.521	31.481	17.502	45,0	80,0
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	682	682	682	0	0	0,0	100,0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	16.641	15.316	9.536	5.778	1.326	37,7	92,0
Πολυτεχνικές Σχολές	557	557	114	443	0	79,5	100,0
Φυσικών επιστημών	1.007	1.007	769	237	0	23,5	100,0
Ιατρικές Σχολές	2.087	1.699	1.414	285	388	16,8	81,4
Νομική Σχολή	871	760	482	278	112	36,6	87,3
Οικονομικές Σχολές	3.624	3.464	2.024	1.439	160	41,5	95,6
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	3.992	3.992	2.570	1.422	0	35,6	100,0
Φυσικής αγωγής	1.148	978	807	171	171	17,5	85,2
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.432	2.048	545	1.503	383	73,4	84,2
ΤΕΙ	4.531	4.026	2.356	1.670	505	41,5	88,9
Πολυτεχνικές	617	523	331	192	94	36,7	84,8
Πληροφορικής	171	171	171	0	0	0,0	100,0
Γεωργικών τεχνολογιών	410	330	263	67	80	20,3	80,5
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.965	1.794	1.137	657	171	36,6	91,3
Βιβλιοθηκονομίας	160	160	0	160	0	100,0	100,0
Ιατρικών επιστημών	1.208	1.048	454	594	160	56,7	86,8
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	18.906	17.666	10.195	7.470	1.241	42,3	93,4
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	4.225	3.818	1.888	1.929	407	50,5	90,4
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	12.907	12.244	6.874	5.370	663	43,9	94,9
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελμάτων	362	362	362	0	0	0,0	100,0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	832	662	662	0	171	0,0	79,6
Ξένων γλωσσών	580	580	409	171	0	29,5	100,0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	37.016	26.338	11.326	15.013	10.678	57,0	71,2
Πτυχίο ΤΕΣΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	2.555	1.916	647	1.270	639	66,3	75,0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	177	80	80	0	97	0,0	45,2
Γενικό Λύκειο	25.817	18.146	7.611	10.535	7.671	58,1	70,3
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	7.338	5.484	2.457	3.027	1.854	55,2	74,7
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	609	289	175	114	320	39,5	47,5
Πτυχίο κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	520	423	356	67	97	15,8	81,4
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	6.640	4.125	2.669	1.455	2.515	35,3	62,1
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	758	758	758	0	0	0,0	100,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	582	208	208	0	374	0,0	35,7
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	762	202	105	97	559	48,0	26,5

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1α (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	Εργατικό δυναμικό	Απασχο- λούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό ανεργίας	Ποσοστό συμμετοχής
ΣΥΝΟΛΟ	32.452	23.955	15.903	8.052	8.498	33,6	73,8
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	341	341	341	0	0	0,0	100,0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	3.345	2.949	1.900	1.049	397	35,6	88,2
Πολυτεχνικές Σχολές	160	160	0	160	0	100,0	100,0
Γεωπονίας	80	80	80	0	0	0,0	100,0
Κτηνιατρική	112	0	0	0	112	0,0	0,0
Φυσικών επιστημών	438	438	438	0	0	0,0	100,0
Ιατρικές Σχολές	952	668	383	285	285	42,7	70,2
Νομική Σχολή	107	107	0	107	0	100,0	100,0
Οικονομικές Σχολές	1.163	1.163	784	379	0	32,6	100,0
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	112	112	112	0	0	0,0	100,0
Φυσικής αγωγής	103	103	103	0	0	0,0	100,0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	278	278	0	278	0	100,0	100,0
ΤΕΙ	1.133	1.053	866	187	80	17,8	92,9
Πολυτεχνικές	240	240	160	80	0	33,3	100,0
Πληροφορικής	171	171	171	0	0	0,0	100,0
Γεωργικών τεχνολογιών	80	0	0	0	80	0,0	0,0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	642	642	535	107	0	16,7	100,0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	0	0	0	0	0	0	0
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	3.386	2.745	2.078	667	641	24,3	81,1
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	965	815	430	385	150	47,2	84,5
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	2.161	1.841	1.559	282	320	15,3	85,2
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματιών	89	89	89	0	0	0,0	100,0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	171	0	0	0	171	0,0	0,0
Ξένων γλωσσών	0	0	0	0	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	22.608	15.811	9.823	5.989	6.797	37,9	69,9
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	2.110	1.538	535	1.003	572	65,2	72,9
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	177	80	80	0	97	0,0	45,2
Γενικό Λύκειο	11.246	7.516	4.292	3.225	3.730	42,9	66,8
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	3.549	2.173	1.524	649	1.376	29,9	61,2
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	365	194	80	114	171	58,8	53,2
Πτυχίο Κατώτερας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	520	423	356	67	97	15,8	81,3
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	3.883	3.129	2.198	931	754	29,8	80,6
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	758	758	758	0	0	0,0	100,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	318	105	105	0	213	0,0	33,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	172	105	105	0	67	0,0	61,0

Θήλεις

	Σύνολο	Εργατικό δυναμικό	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό ανεργίας	Ποσοστό συμμετοχής
ΣΥΝΟΛΟ	55.052	46.048	22.618	23.430	9.004	50,9	83,6
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	341	341	341	0	0	0,0	100,0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	13.135	12.208	7.637	4.569	929	37,4	92,9
Πολυτεχνικές Σχολές	397	397	114	283	0	71,3	100,0
Φυσικών επιστημών	568	568	331	237	0	41,7	100,0
Ιατρικές Σχολές	1.134	1.031	1.031	0	103	0,0	90,9
Νομική Σχολή	764	653	482	171	112	26,2	85,5
Οικονομικές Σχολές	2.461	2.301	1.240	1.060	160	46,1	93,5
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	3.881	3.881	2.459	1.422	0	36,6	100,0
Φυσικής αγωγής	1.045	875	704	171	171	19,5	83,7
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.154	1.771	545	1.225	383	69,2	82,2
ΤΕΙ	3.398	2.973	1.490	1.483	425	49,9	87,5
Πολυτεχνικές	377	283	171	112	94	39,6	75,1
Πληροφορικής	0	0	0	0	0		
Γεωργικών τεχνολογιών	330	330	263	67	0	20,3	100,0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.323	1.152	602	550	171	47,7	87,1
Βιβλιοθηκονομίας	160	160	0	160	0	100,0	100,0
Ιατρικών επιστημών	1.208	1.048	454	594	160	56,7	86,8
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ ΚΟΛΕΓΙΑ	15.522	14.922	8.118	6.803	600	45,6	96,1
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	3.260	3.003	1.458	1.544	257	51,4	92,1
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	10.746	10.403	5.315	5.088	343	48,9	96,8
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματιών	274	274	274	0	0	0,0	100,0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	662	662	662	0	0	0,0	100,0
Ξένες γλώσσες	580	580	409	171	0	29,5	100,0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	21.805	15.409	4.928	10.480	6.397	68,0	70,7
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	445	379	112	267	67	70,4	85,2
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	0	0	0	0	0		
Γενικό Λύκειο	14.570	10.629	3.319	7.310	3.941	68,8	73,0
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	3.789	3.311	932	2379	478	71,9	87,4
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	244	94	94	0	150	0,0	38,5
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	0	0	0	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.757	996	471	524	1761	52,6	36,1
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	0	0	0	0	0		
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	264	103	103	0	161	0,0	39,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	590	97	0	97	493	100,0	16,4

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1β
Άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1997
κατά θέση στην αγορά εργασίας το 1999

Σύνολο

	Σύνολο	Εργατικό δυναμικό	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό ανεργίας	Ποσοστό συμμετοχής
ΣΥΝΟΛΟ	87.779	76.243	45.574	30.668	11.536	40,2	86,9
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.754	1.584	1.132	453	171	28,6	90,3
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	14.815	13.356	8.540	4.819	1.461	36,1	90,2
Πολυτεχνικές Σχολές	1.617	1.617	884	733	0	45,3	100,0
Πληροφορικής	237	171	171	0	67	0,0	72,2
Φυσικών επιστημών	421	341	0	341	80	100,0	81,0
Ιατρικές Σχολές	1.370	1.370	1.111	260	0	19,0	100,0
Νομική Σχολή	1.285	1.177	1.066	112	107	9,5	91,6
Οικονομικές Σχολές	2.703	2.525	1.575	950	178	37,6	93,4
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	3.610	3.162	1.524	1.638	449	51,8	87,6
Φυσικής αγωγής	408	341	171	171	67	50,1	83,6
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	1.883	1.712	1.258	454	171	26,5	90,9
ΤΕΙ	6.963	5.866	2.761	3.105	1.097	52,9	84,2
Πολυτεχνικές	1.546	1.009	427	582	537	57,7	65,3
Πληροφορικής	150	150	150	0	0	0,0	100,0
Γεωργικών τεχνολογιών	427	427	94	333	0	78,0	100,0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	2.455	2.238	1.129	1.109	217	49,6	91,2
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0		
Ιατρικών επιστημών	1.768	1.701	961	740	67	43,5	96,2
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	20.061	19.104	13.149	5.954	958	31,2	95,2
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	3.535	3.194	1.525	1.669	341	52,3	90,4
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	14.593	14.147	10.289	3.858	446	27,3	96,9
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματιών	821	821	564	256	0	31,2	100,0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	771	601	430	171	171	28,5	78,0
Ξένων γλωσσών	341	341	341	0	0	0,0	100,0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	41.353	33.856	17.915	15.941	7.497	47,1	81,9
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	2.542	2.372	1.339	1.033	170	43,5	93,3
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	282	282	282	0	0	0,0	100,0
Γενικό Λύκειο	21.809	17.428	8.650	8.778	4.381	50,4	79,9
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	7.311	6.386	3.138	3.248	925	50,9	87,3
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	727	727	285	442	0	60,8	100,0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	566	566	469	97	0	17,1	100,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	7.522	5.604	3.602	2.002	1.918	35,7	74,5
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	594	491	150	341	103	69,5	82,7
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1.096	991	594	397	105	40,1	90,4
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	80	0	0	0	80		0,0

Άρρενες

	Σύνολο	Εργατικό δυναμικό	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό ανεργίας	Ποσοστό συμμετοχής
ΣΥΝΟΛΟ	33.953	29.398	19.336	10.062	4.556	34,2	86,6
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	623	453	453	0	171	0,0	72,7
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	4.873	4.569	2.755	1.815	305	39,7	93,8
Πολυτεχνικές Σχολές	1.020	1.020	565	455	0	44,6	100,0
Φυσικών επιστημών	171	171	0	171	0	100,0	100,0
Ιατρικές Σχολές	999	999	999	0	0	0,0	100,0
Νομική Σχολή	341	341	341	0	0	0,0	100,0
Οικονομικές Σχολές	854	787	268	520	67	66,1	92,2
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	547	547	388	160	0	29,3	100,0
Φυσικής αγωγής	237	171	0	171	67	100,0	72,2
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	373	373	194	178	0	47,7	100,0
ΤΕΙ	1.978	1.620	896	724	358	44,7	81,9
Πολυτεχνικές	856	498	324	174	358	34,9	58,2
Πληροφορικής	150	150	150	0	0	0,0	100,0
Γεωργικών τεχνολογιών	112	112	0	112	0	100,0	100,0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	588	588	150	438	0	74,5	100,0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0		
Ιατρικών επιστημών	272	272	272	0	0	0,0	100,0
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	6.504	5.889	3.854	2.034	617	34,5	90,5
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	1.369	1.199	769	430	171	35,9	87,6
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	4.537	4.092	2.743	1.348	446	32,9	90,2
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματιών	427	427	171	256	0	60,0	100,0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	171	171	171	0	0	0,0	100,0
Ξένων γλωσσών	0	0	0	0	0		
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	17.704	14.849	9.588	5.263	2.855	35,4	83,9
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	2.031	1.861	1.169	692	170	37,2	91,6
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	282	282	282	0	0	0,0	100,0
Γενικό Λύκειο	6.865	5.261	3.134	2.127	1.604	40,4	76,6
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	2.988	2.558	1.498	1.061	430	41,5	85,6
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	171	171	0	171	0	100,0	100,0
Πτυχίο Κατώτερης Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	469	469	469	0	0	0,0	100,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	4.578	3.927	2.886	1.041	651	26,5	85,8
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	320	320	150	171	0	53,4	100,0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	707	707	480	227	0	32,1	100,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	80	0	0	0	80		0,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1γ
Άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1996
κατά θέση στην αγορά εργασίας το 1999

	Σύνολο	Εργατικό δυναμικό	Απασχο- λούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί	Ποσοστό ανεργίας	Ποσοστό συμμετοχής
ΣΥΝΟΛΟ	104.105	92.843	63.958	28.885	11.262	31,1	89,2
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1374	1374	1114	259	0	18,9	100,0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	19.814	18.758	14.498	4.261	1.057	22,7	94,7
Πολυτεχνικές Σχολές	2.561	2.078	1.861	217	483	10,4	81,1
Ιατρικές Σχολές	2.437	2.437	2.000	438	0	18,0	100,0
Νομική Σχολή	2.172	2.172	1.955	217	0	10,0	100,0
Οικονομικές Σχολές	2.741	2.741	2.383	358	0	13,1	100,0
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	3.451	3.291	2.025	1.266	160	38,5	95,4
Φυσικής αγωγής	2.136	1.986	1.457	529	150	26,6	93,0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	1695	1581	842	739	114	46,7	93,3
ΤΕΙ	7.467	7.012	4.159	2.856	454	40,7	93,9
Πολυτεχνικές	1.423	1.318	843	476	105	36,1	92,6
Πληροφορικής	512	512	341	171	0	33,4	100,0
Γεωργικών τεχνολογιών	160	160	0	160	0	100,0	100,0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	2.976	2.976	1759	1.217	0	40,9	100,0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0		
Ιατρικών επιστημών	1.861	1.511	1.045	467	349	30,9	81,2
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	19.440	18.540	13.081	5.458	899	29,4	95,4
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	2.741	2.674	2.279	394	67	14,7	97,6
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	14.762	14.100	9.221	4.879	661	34,6	95,5
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματών	609	609	609	0	0	0,0	100,0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	786	786	601	185	0	23,5	100,0
Ξένων γλωσσών	542	371	371	0	171	0,0	68,5
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	50.839	43.696	28.276	15.420	7.143	35,3	85,9
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	3.233	3.136	1.936	1.200	97	38,3	97,0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	0	0	0	0	0		
Γενικό Λύκειο	29.119	24.809	15.949	8.860	4.310	35,7	85,2
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	8.001	7.448	4.889	2.559	553	34,4	93,1
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	9.140	7.054	4.851	2.203	2.086	31,2	77,2
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	691	594	316	278	97	46,8	86,0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	50.184	43.041	27.941	15.100	7.143	35,1	85,8
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	4.269	2.782	2.149	633	1.487	22,8	65,2
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	223	0	0	0	223		0,0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2α

Άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1998 κατά ηλικία

Σύνολο

	Σύνολο	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	89.136	39.356	33.132	10.454	2.827
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	682	0	171	103	408
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	16.641	0	7.992	7.166	1.485
Πολυτεχνικές Σχολές	557	0	114	443	0
Φυσικών επιστημών	1.007	0	171	351	485
Ιατρικές Σχολές	2.087	0	386	1.440	261
Νομική Σχολή	871	0	434	438	0
Οικονομικές Σχολές	3.624	0	1.916	1.319	390
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	3.992	0	2.587	1.056	349
Φυσικής αγωγής	1.148	0	613	535	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.432	0	1.489	943	0
ΤΕΙ	5.215	0	4.014	923	278
Πολυτεχνικές	617	0	240	377	0
Πληροφορικής	171	0	0	171	0
Γεωργικών τεχνολογιών	410	0	147	263	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.965	0	1.575	112	278
Βιβλιοθηκονομίας	160	0	160	0	0
Ιατρικών επιστημών	1.208	0	1.208	0	0
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	18.906	2.160	15.549	801	310
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	4.225	371	3.486	171	198
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	12.907	1.789	10.636	370	112
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματών	362	0	274	0	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	832	0	662	171	0
Ξένων γλωσσών	580	0	491	89	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	45.297	36.959	5.239	1.465	281
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	2.555	1.389	1.167	0	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	177	0	0	80	0
Γενικό Λύκειο	25.817	21.862	2.743	1.109	103
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	7.338	6.107	1.060	171	0
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	609	609	0	0	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν-Επαγγ. Σχολής	520	423	97	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	6.640	5.916	67	105	178
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.641	653	105	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	1.331	103	0	0	67
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	762	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2α (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	32.898	19.281	7.187	3.802	1.409
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	341	0	0	0	341
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	3.505	0	568	2.340	599
Πολυτεχνικές Σχολές	160	0	0	160	0
Φυσικών επιστημών	438	0	171	0	268
Ιατρικές Σχολές	952	0	114	727	112
Νομική Σχολή	107	0	0	107	0
Οικονομικές σχολές	1.163	0	171	773	219
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	112	0	112	0	0
Φυσικής αγωγής	103	0	0	103	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	278	0	0	278	0
ΤΕΙ	1.133	0	684	171	278
Πολυτεχνικές	240	0	240	0	0
Πληροφορικής	171	0	0	171	0
Γεωργικών τεχνολογιών	80	0	80	0	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	642	0	364	0	278
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	3.386	456	2.740	103	0
Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	965	171	795	0	0
Ιδιωτικές σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	2.161	285	1.774	103	0
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελματών	89	0	0	0	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	171	0	171	0	0
Ξένων γλωσσών	0	0	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	22.949	18.691	2.342	1.189	192
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	2.110	1.107	1.003	0	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	177	0	0	80	0
Γενικό Λύκειο	11.246	9.182	1.023	938	103
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	3.549	3.264	114	171	0
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	365	365	0	0	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	520	423	97	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	3.883	3.697	0	0	89
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.099	653	105	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	423	0	0	0	0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	172	0	0	0	0

Θήλεις

	Σύνολο	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	56.238	20.075	25.945	6.651	1.418
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	341	0	171	103	67
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	13.135	0	7.424	4.825	887
Πολυτεχνικές Σχολές	397	0	114	283	0
Φυσικών επιστημών	568	0	0	351	217
Ιατρικές Σχολές	1.134	0	272	713	150
Νομική Σχολή	764	0	434	331	0
Οικονομικές Σχολές	2.461	0	1.745	545	171
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	3.881	0	2.475	1.056	349
Φυσικής αγωγής	1.045	0	613	432	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.154	0	1489	665	0
ΤΕΙ	3.398	0	2.646	752	0
Πολυτεχνικές	377	0	0	377	0
Πληροφορικής	0	0	0	0	0
Γεωργικών τεχνολογιών	330	0	67	263	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.323	0	1.211	112	0
Βιβλιοθηκονομίας	160	0	160	0	0
Ιατρικών επιστημών	1.208	0	1.208	0	0
ΙΕΚ / ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	15.522	1.704	12.809	698	310
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	3.260	200	2.691	171	198
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	10.746	1.504	8.862	267	112
Ακαδημίες Ναυτικού-Τουριστικών επαγγελμάτων	274	0	274	0	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	662	0	491	171	0
Ξένων γλωσσών	580	0	491	89	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	22.347	18.269	2.896	276	89
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	445	282	164	0	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	0	0	0	0	0
Γενικό Λύκειο	14.570	12.681	1.719	171	0
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	3.789	2.843	946	0	0
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	244	244	0	0	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	0	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.757	2.219	67	105	89
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	542	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	908	103	0	0	67
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	590	0	0	0	0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2β

Άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1997 κατά ηλικία

Σύνολο

	ΣΥΝΟΛΟ	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	89.221	23.665	43.736	16.167	3.139
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.754	0	171	1.188	396
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	14.815	0	5.458	7.629	1.388
ΤΕΙ	6.963	0	4.061	2.790	112
Άρρενες					
	ΣΥΝΟΛΟ	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	34.427	473	10.869	13.466	6.873
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	4.873	0	0	862	2.698
ΤΕΙ	1.978	0	0	856	1.122
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	17.864	160	10.367	5.878	769
Θήλεις					
	ΣΥΝΟΛΟ	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	54.794	969	12.796	30.271	9.294
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	9.943	0	0	4.597	4.935
ΤΕΙ	4.987	0	0	3.206	1.669
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	23.754	105	12.193	10.877	200

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2γ

Άτομα που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1996 κατά ηλικία

	ΣΥΝΟΛΟ	15-19 ετών	20-24 ετών	25-29 ετών	30-44 ετών
ΣΥΝΟΛΟ	106.672	2.566	13.384	62.736	22.071
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.374	0	0	171	921
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	19.814	0	0	3.691	13.383
ΤΕΙ	7.467	0	0	3.112	4.087
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	50.839	0	10.288	38.665	999

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

Τα ποσοστά ανεργίας είναι συστηματικά υψηλότερα για τους απόφοιτους μέσης εκπαίδευσης, ακολουθούν οι πτυχιούχοι ΤΕΙ και στη συνέχεια οι πτυχιούχοι ΑΕΙ. Δεν φαίνεται ότι υπάρχουν εντυπωσιακές διαφορές ως προς την ανεργία μεταξύ αποφοίτων γενικών και τεχνικών λυκείων, ενώ τα πρόσφατα έτη οι απόφοιτοι ιδιωτικών ΙΕΚ και τεχνικών σχολών εμφανίζουν μικρότερη ανεργία από τους αντίστοιχους που τελείωσαν δημόσια¹. Διαφαίνεται έτσι ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς την πιθανότητα να παραμένει κάποιος νεοεισερχόμενος στην αγορά εργασίας άνεργος ανάλογα με το επίπεδο σπουδών αλλά και με δεδομένο το επίπεδο σπουδών ανάλογα με τον τύπο των σπουδών του.

Ένα άλλο στοιχείο που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων που ολοκλήρωσαν πρόσφατα τις σπουδές τους και είναι άνεργοι χαρακτηρίζονται ως «νέοι» άνεργοι, πράγμα που σημαίνει ότι δεν έχουν εργαστεί καθόλου στο παρελθόν. Τα ποσοστά των νέων ανέργων στο σύνολο όλων των αντίστοιχων ανέργων το 1999, που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1998, ανέρχονται γύρω στο 90% χωρίς έντονη μείωση για όσους ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους τα προηγούμενα δύο έτη, ενώ για συγκεκριμένες ομάδες σχεδόν όλοι οι άνεργοι είναι νέοι (Πίνακες 4.3α-4.3γ). Το γεγονός αυτό φανερώνει το γνωστό σε όλους ότι κατά κανόνα οι σπουδαστές, ιδιαίτερα των ΑΕΙ, στην Ελλάδα δεν εργάζονται, όπως συμβαίνει σε άλλες ανεπτυγμένες χώρες, όπου πολλοί μέχρι την ολοκλήρωση των σπουδών τους έχουν περάσει από αρκετές εργασίες². Κάπως χαμηλότερα ποσοστά νέων ανέργων εμφανίζουν οι πτυχιούχοι ΤΕΙ αλλά και οι απόφοιτοι τεχνικών λυκείων, γεγονός που πρέπει να συνδέεται με τη θεσμοθετημένη εκεί από χρόνια πρακτική άσκηση.

---

1. Αυτό μπορεί να προέρχεται από μεγαλύτερη προσαρμογή των προγραμμάτων των ιδιωτικών σχολών και ινστιτούτων στις ανάγκες της αγοράς εργασίας, ενώ τα αντίστοιχα δημόσια ιδρύματα δίνουν προτεραιότητα στη διασφάλιση κάποιου επιπέδου ποιότητας και άρα αξιοπιστίας.

2. Δεν υπάρχει ωστόσο ομοφωνία ως προς το κατά πόσον οι «πρώωρες» εργασιακές εμπειρίες των νέων είναι χρήσιμες και παραγωγικές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3α
Διάρκεια ανεργίας το 1999 για τους εξελθόντες
από την εκπαίδευση το 1998

Σύνολο

	Σύνολο	Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	Λιγότερο από 1 μήνα	1 έως 2 μήνες	3 έως 5 μήνες	6 έως 11 μήνες	> 12 μήνες	ΝΕΟΙ
ΣΥΝΟΛΟ	31.481	399	1.378	2.153	5.241	13.456	8.854	28.624
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	5.778	0	534	352	925	2.620	1.350	5.667
Πολυτεχνικές Σχολές	443	0	0	0	0	443	0	443
Φυσικών επιστημών	237	0	0	67	0	0	171	237
Ιατρικές Σχολές	285	0	114	0	0	171	0	285
Νομική Σχολή	278	0	0	0	0	107	171	278
Οικονομικές Σχολές	1.439	0	249	0	731	112	348	1.328
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	1.422	0	0	114	194	803	311	1.422
Φυσικής αγωγής	171	0	0	0	0	171	0	171
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	1.503	0	171	171	0	813	349	1.503
ΤΕΙ	1.670	0	0	67	0	571	1.033	1.121
Πολυτεχνικές	192	0	0	0	0	80	112	80
Γεωργικών τεχνολογιών	67	0	0	67	0	0	0	0
Βιβλιοθηκονομίας	657	0	0	0	0	171	487	550
Ιατρικών επιστημών	160	0	0	0	0	160	0	160
ΙΕΚ /ΣΧΟΛΕΣ ΕΜΠΟΡΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ/ΚΟΛΕΓΙΑ	7.470	171	0	605	950	3.366	2.379	6.855
Δημόσιες Σχολές και άλλες	1.929	171	0	112	495	775	377	1.929
Ιδιωτικές Σχολές και άλλες	5.370	0	0	322	455	2.591	2.002	4.755
Ξένων γλωσσών	171	0	0	171	0	0	0	171
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	16.468	228	845	1.131	3.367	6.901	3.997	14.983
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	1.270	0	0	171	491	511	97	1.099
Γενικό Λύκειο	10.535	114	845	750	2.316	3.999	2.511	9.574
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	3.027	0	0	210	493	1686	639	2.674
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	114	114	0	0	0	0	0	114
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	67	0	0	0	67	0	0	67
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.455	0	0	0	0	705	750	1.455
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	97	0	0	0	0	0	97	0

Άρρενες

	Σύνολο	Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	Λιγότερο από 1 μήνα	1 έως 2 μήνες	3 έως 5 μήνες	6 έως 11 μήνες	>12 μήνες	ΝΕΟΙ
ΣΥΝΟΛΟ	8.052	114	559	549	1.592	3.463	1.776	7.199
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	1.209	0	274	171	107	657	0	1.097
Πολυτεχνικές Σχολές	160	0	0	0	0	160	0	160
Ιατρικές Σχολές	285	0	114	0	0	171	0	285
Νομική Σχολή	107	0	0	0	0	107	0	107
Οικονομικές Σχολές	379	0	160	0	107	112	0	267
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	278	0	0	171	0	107	0	278
ΤΕΙ	187	0	0	0	0	80	107	80
Πολυτεχνικές Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	80	0	0	0	0	80	0	80
107	0	0	0	0	0	0	107	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	385	0	0	0	0	282	103	385
ΙΕΚ /ιδιωτικές Σχολές	282	0	0	0	0	112	171	282
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	5.989	114	285	379	1.485	2.332	1.395	5.355
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	1.003	0	0	171	491	341	0	832
Γενικό Λύκειο	3.225	0	285	103	642	1.342	853	2.867
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	649	0	0	105	285	259	0	544
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	114	114	0	0	0	0	0	114
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	67	0	0	0	67	0	0	67
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	931	0	0	0	0	390	542	931

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3α (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	Λιγότερο από 1 μήνα	1 έως 2 μήνες	3 έως 5 μήνες	6 έως 11 μήνες	>12 μήνες	ΝΕΟΙ
ΣΥΝΟΛΟ	23.430	285	820	1.604	3.650	9.993	7.078	21.425
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	4.569	0	260	181	817	1.963	1.350	4.569
Πολυτεχνικές Σχολές	283	0	0	0	0	283	0	283
Φυσικών επιστημών	237	0	0	67	0	0	171	237
Νομική Σχολή	171	0	0	0	0	0	171	171
Οικονομικές Σχολές	1.060	0	89	0	623	0	348	1.060
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	1.422	0	0	114	194	803	311	1.422
Φυσικής αγωγής	171	0	0	0	0	171	0	171
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	1.225	0	171	0	0	706	349	1.225
ΤΕΙ	1.483	0	0	67	0	491	925	1.041
Πολυτεχνικές	112	0	0	0	0	0	112	0
Γεωργικών τεχνολογιών	67	0	0	67	0	0	0	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	550	0	0	0	0	171	379	550
Βιβλιοθηκονομίας	160	0	0	0	0	160	0	160
Ιατρικών επιστημών	594	0	0	0	0	160	434	331
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	1.544	171	0	112	495	493	274	1.544
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	5.088	0	0	322	455	2.479	1.831	4.473
Ξένων γλωσσών	171	0	0	171	0	0	0	171
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	10.480	114	560	751	1.883	4.569	2.602	9.629
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	267	0	0	0	0	170	97	267
Γενικό Λύκειο	7.310	114	560	646	1.674	2.657	1.658	6.708
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	2.379	0	0	105	209	1426	639	2.130
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	524	0	0	0	0	316	208	524
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	97	0	0	0	0	0	97	0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3β

Διάρκεια ανεργίας το 1999 για τους εξελθόντες
από την εκπαίδευση το 1997

Σύνολο

	Σύνολο	Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	Λιγότερο από 1 μήνα	1 έως 2 μήνες	3 έως 5 μήνες	6 έως 11 μήνες	>12 μήνες	Νέοι
ΣΥΝΟΛΟ	30.668	453	2.455	2.268	3.252	6.091	16.149	26.131
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	453	0	0	0	0	0	453	453
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	4.819	171	341	114	373	851	2.971	3.761
Πολυτεχνικές Σχολές	733	0	341	114	0	0	278	733
Φυσικών επιστημών	341	0	0	0	0	171	171	171
Ιατρικές Σχολές	260	0	0	0	89	0	171	171
Νομική Σχολή	112	0	0	0	112	0	0	112
Οικονομικές Σχολές	950	0	0	0	67	282	601	749
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	1.638	171	0	0	105	160	1.202	1.200
Φυσικής αγωγής	171	0	0	0	0	171	0	171
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	454	0	0	0	0	67	388	454
ΤΕΙ	3.105	112	904	187	134	315	1.454	2.122
Πολυτεχνικές	582	0	278	0	134	0	171	412
Γεωργικών τεχνολογιών	333	0	0	107	0	112	114	112
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.109	112	341	80	0	203	373	858
Ιατρικών επιστημών	740	0	285	0	0	0	455	569
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	1.669	0	0	89	171	278	1.132	1.398
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	3.858	0	275	481	278	1.093	1.731	2.530
Τουριστικών επαγγελμάτων	256	0	0	160	0	0	97	256
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	171	0	0	0	0	171	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	15.941	171	935	1.077	2.297	3.318	8.143	15.214
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	1.033	0	0	304	103	341	285	1.033
Γενικό Λύκειο	8.778	0	563	581	1.293	1.265	5.075	8.622
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	3.248	171	265	192	477	524	1.619	3.029
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	442	0	0	0	160	171	112	442
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγ. Σχολής	97	0	0	0	0	0	97	97
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.002	0	107	0	264	846	784	1.650
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	341	0	0	0	0	171	171	341
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	397	0	0	160	0	67	171	397

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3β (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	Λιγότερο από 1 μήνα	1 έως 2 μήνες	3 έως 5 μήνες	6 έως 11 μήνες	>12 μήνες	Νέοι
ΣΥΝΟΛΟ	10.062	171	1.608	1.739	1.526	2.692	2.326	9.220
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	0	0	0	0	0	0	0	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	1.815	0	341	114	67	680	614	1.543
Πολυτεχνικές Σχολές	455	0	341	114	0	0	0	455
Φυσικών επιστημών	171	0	0	0	0	0	171	171
Οικονομικές Σχολές	520	0	0	0	67	282	171	408
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	160	0	0	0	0	160	0	160
Φυσικής αγωγής	171	0	0	0	0	171	0	171
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	178	0	0	0	0	67	112	178
ΤΕΙ	724	0	278	0	67	112	268	724
Πολυτεχνικές	174	0	107	0	67	0	0	174
Γεωργικών τεχνολογιών	112	0	0	0	0	112	0	112
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	438	0	171	0	0	0	268	438
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	430	0	0	89	171	171	0	430
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	1.348	0	275	331	171	196	375	1.130
Τουριστικών επαγγελμάτων	256	0	0	160	0	0	97	256
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	5.263	171	713	886	1.052	1.467	974	4.911
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	692	0	0	304	103	171	114	692
Γενικό Λύκειο	2.127	0	341	470	550	334	432	2.127
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	1.061	171	265	112	249	105	160	1.061
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο	171	0	0	0	0	171	0	171
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.041	0	107	0	150	686	97	689
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	171	0	0	0	0	0	171	171
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	227	0	0	160	0	67	0	227

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3γ
Διάρκεια ανεργίας το 1999 για τους εξελθόντες
από την εκπαίδευση το 1996

	Σύνολο	Τώρα θα αρχίσει να αναζητά εργασία	Λιγότερο από 1 μήνα	1 έως 2 μήνες	3 έως 5 μήνες	6 έως 11 μήνες	>12 μήνες	Νέοι
ΣΥΝΟΛΟ	28.885	481	965	1.840	3.652	4.252	17.695	23.168
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ	259	0	0	0	0	0	259	259
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	4.261	94	387	112	492	886	2.292	3.269
Πολυτεχνικές Σχολές	217	0	0	0	112	0	105	105
Φυσικών επιστημών	282	0	0	0	0	112	171	282
Ιατρικές Σχολές	438	0	0	0	97	171	171	438
Νομική Σχολή	217	0	0	0	0	0	217	217
Οικονομικές Σχολές	358	0	0	0	0	253	105	358
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	1.266	0	171	0	171	253	672	912
Φυσικής αγωγής	529	0	0	0	112	97	320	417
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	739	94	216	0	0	0	428	428
ΤΕΙ	2.856	0	0	381	170	410	1.895	2.422
Πολυτεχνικές	476	0	0	105	0	89	282	476
Πληροφορικής	171	0	0	171	0	0	0	171
Γεωργικών τεχνολογιών	160	0	0	0	0	0	160	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.217	0	0	105	103	94	915	1.010
Ιατρικών επιστημών	467	0	0	0	67	160	240	467
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	394	0	0	0	0	0	394	394
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	4.879	0	0	511	863	730	2.776	2.968
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	185	0	0	0	97	0	89	185
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	15.420	387	577	838	1.936	2.115	9.565	13.135
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	1.200	0	80	0	0	103	1017	852
Γενικό Λύκειο	8.860	160	337	450	1243	1.422	5.246	7.667
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	2.559	67	80	388	596	331	1.098	1.904
Πτυχίο Κατώτερης Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	320	0	0	0	0	0	320	320
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.203	160	80	0	97	259	1.606	2.114
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	278	0	0	0	0	0	278	278
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	633	0	0	0	97	112	425	536

Πιο ανησυχητικό στοιχείο είναι η εξέλιξη της διάρκειας της ανεργίας, η οποία όταν ξεπερνάει τους 12 μήνες συμβατικά χαρακτηρίζεται ως μακροχρόνια ανεργία. Ειδικότερα, από αυτούς που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1998, το 1999 σχεδόν οι τρεις στους δέκα ανέργους ήταν μακροχρόνια άνεργοι. Για όσους άφησαν τις σπουδές το 1997, το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 52%, ενώ για τους εξελθόντες από το εκπαιδευτικό σύστημα το 1996 το ποσοστό ανέρχεται σε 61%. Στη βάση αυτού του κριτηρίου οι γυναίκες πλήττονται σαφώς περισσότερο από τους άνδρες, καθώς και οι πτυχιούχοι ΤΕΙ σε σχέση με τους πτυχιούχους ΑΕΙ. Διαφαίνεται έτσι ότι σημαντικοί αριθμοί νέων, ιδιαίτερα γυναικών, μετά την έξοδό τους από την εκπαίδευση εγκλωβίζονται σε μακροχρόνια ανεργία με όλες τις δυσμενείς οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι σε κάποιο βαθμό η υψηλότερη ανεργία των γυναικών πολύ πιθανό να αντανακλά διαφορές στην προσφορά εργασίας τους. Όπως ειπώθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι γυναίκες αναμένεται να έχουν υψηλότερο μισθό επιφύλαξης από τους αντίστοιχους άνδρες, λόγω του ότι έχουν άλλα επιθυμητά πράγματα να κάνουν, εάν δεν εργάζονται πλήρως, όπως είναι το κυρίαρχο πρότυπο στην ελληνική αγορά εργασίας.

4.3. Μετάβαση και διάρθρωση απασχόλησης

Οι πρωτοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας δραστηριοποιούνται σε μεγάλο βαθμό ως μισθωτοί ή ημερομίσθιοι και δευτερευόντως ως βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση. Από τους απασχολούμενους το 1999, που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1998, το 77% εργάζονται ως μισθωτοί και ημερομίσθιοι, το 16,3% ως βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση και μόνο το 6% ως αυτοαπασχολούμενοι (Πίνακες 4.4α-4.4γ). Προκειμένου περί γυναικών, η συγκέντρωση στις μισθωτές και ημερομίσθιες είναι σημαντικά μεγαλύτερη (84,5%) από την αντίστοιχη των ανδρών (66,1%). Οι απασχολούμενοι το 1999 που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τα προηγούμενα δύο έτη εμφανίζουν κάπως μικρότερα ποσοστά μισθωτών και ημε-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4α

Θέση στο επάγγελμα το 1999 για τους εξελθόντες
από την εκπαίδευση το 1998

Σύνολο

	Σύνολο	Αυτοαπα- σχολούμενοι με προσωπικό	Αυτοαπα- σχολούμενοι χωρίς προσωπικό	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση
ΣΥΝΟΛΟ	38.521	274	2.291	29.645	6.311
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	682	0	171	511	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	9.536	0	845	8.018	675
Πολυτεχνικές Σχολές	114	0	0	114	0
Φυσικών επιστημών	769	0	211	558	0
Ιατρικές Σχολές	1.414	0	89	1176	150
Νομική Σχολή	482	0	160	322	0
Οικονομικές Σχολές	2.024	0	282	1.572	171
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	2.570	0	0	2.570	0
Φυσικής αγωγής	807	0	103	590	114
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	545	0	0	385	160
ΤΕΙ	2.356	0	171	2.025	160
Πολυτεχνικές	331	0	0	171	160
Πληροφορικής	171	0	0	171	0
Γεωργικών τεχνολογιών	263	0	0	263	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.137	0	171	966	0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	454	0	0	454	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	1.888	0	0	1.800	89
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	6.874	103	103	6.476	192
Τουριστικών επαγγελμάτων	362	0	171	89	103
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	662	0	0	662	0
Ξένων γλωσσών	409	0	171	239	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	14.753	171	555	9.144	4.885
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	647	0	0	497	150
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	80	0	0	80	0
Γενικό Λύκειο	7.611	171	247	4.846	2.348
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	2.457	0	114	2011	332
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	175	0	0	175	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.- Επαγγ. Σχολής	356	0	0	268	89
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.669	0	89	831	1.749
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	758	0	105	436	217
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	208	0	105	0	103
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	0	0	0	105

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4α (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	Αυτοαπα- σχολούμενοι με προσωπικό	Αυτοαπα- σχολούμενοι χωρίς προσωπικό	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση
ΣΥΝΟΛΟ	15.903	171	1.498	10.514	3.721
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	341	0	171	171	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	1.900	0	482	1.338	80
Πολυτεχνικές Σχολές	0	0	0	0	0
Φυσικών επιστημών	438	0	97	341	0
Ιατρικές Σχολές	383	0	0	383	0
Νομική Σχολή	0	0	0	0	0
Οικονομικές Σχολές	784	0	282	502	0
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	112	0	0	112	0
Φυσικής αγωγής	103	0	103	0	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	0	0	0	0	0
ΤΕΙ	866	0	171	535	160
Πολυτεχνικές	160	0	0	0	160
Πληροφορικής	171	0	0	171	0
Γεωργικών τεχνολογιών	0	0	0	0	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	535	0	171	364	0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	0	0	0	0	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	430	0	0	341	89
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	1.559	0	103	1.353	103
Τουριστικών επαγγελμάτων	89	0	0	89	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	0	0	0	0	0
Ξένων γλωσσών	0	0	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	9.823	171	466	6.003	3.183
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	535	0	0	385	150
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	80	0	0	80	0
Γενικό Λύκειο	4.292	171	247	2.789	1.085
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	1.524	0	114	1.305	105
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	80	0	0	80	0
Πτυχίο Κατώτερης Τεχν.- Επαγγ. σχολής	356	0	0	268	89
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.198	0	0	660	1.537
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	0	105	0	0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	0	0	0	105

Θήλεις

	Σύνολο	Αυτοαπα- σχολούμενες με προσωπικό	Αυτοαπα- σχολούμενες χωρίς προσωπικό	Μισθωτές (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση
ΣΥΝΟΛΟ	22.618	103	793	19.132	2.591
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	341	0	0	341	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	7.637	0	363	6.680	595
Πολυτεχνικές Σχολές	114	0	0	114	0
Φυσικών επιστημών	331	0	114	217	0
Ιατρικές Σχολές	1.031	0	89	792	150
Νομική Σχολή	482	0	160	322	0
Οικονομικές Σχολές	1.240	0	0	1.070	171
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	2.459	0	0	2.459	0
Φυσικής αγωγής	704	0	0	590	114
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	545	0	0	385	160
ΤΕΙ	1.490	0	0	1.490	0
Πολυτεχνικές	171	0	0	171	0
Πληροφορικής	0	0	0	0	0
Γεωργικών τεχνολογιών	263	0	0	263	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	602	0	0	602	0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	454	0	0	454	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	1.458	0	0	1.458	0
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	5.315	103	0	5.123	89
Τουριστικών επαγγελμάτων	274	0	171	0	103
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	662	0	0	662	0
Ξένων γλωσσών	409	0	171	239	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	4.928	0	89	3.140	1.702
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	112	0	0	112	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	0	0	0	0	0
Γενικό Λύκειο	3.319	0	0	2.057	1.263
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	932	0	0	706	227
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	94	0	0	94	0
Πτυχίο Κατώτερας Τεχν.- Επαγγ. σχολής	0	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	471	0	89	171	212
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	0	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	103	0	0	0	103
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	0	0	0	0	0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4β

Θέση στο επάγγελμα το 1999 για τους εξελθόντες
από την εκπαίδευση το 1997

	Σύνολο	Αυτοαπα- σχολούμενοι με προσωπικό	Αυτοαπα- σχολούμενοι χωρίς προσωπικό	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση
ΣΥΝΟΛΟ	45.574	1.379	3.671	34.527	5.997
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.132	0	112	1.020	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	8.540	284	1.927	6.046	283
Πολυτεχνικές Σχολές	884	112	265	397	112
Φυσικών επιστημών	0	0	0	0	0
Ιατρικές Σχολές	1.111	0	178	932	0
Νομική Σχολή	1.066	0	623	442	0
Οικονομικές Σχολές	1.575	67	373	965	171
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	1.524	105	147	1.271	0
Φυσικής αγωγής	171	0	0	171	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	1.258	0	0	1.258	0
ΤΕΙ	2.761	107	150	2.307	197
Πολυτεχνικές	427	107	150	67	103
Πληροφορικής	150	0	0	150	0
Γεωργικών τεχνολογιών	94	0	0	0	94
Οικονομικών και διοίκησης επιχειρήσεων	1.129	0	0	1129	0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	961	0	0	961	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	1.525	0	0	1.419	105
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	10.289	512	67	9.273	438
Τουριστικών επαγγελμάτων	564	0	0	564	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	430	171	0	259	0
Ξένων γλωσσών	341	0	0	341	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	17.915	209	1.309	11.647	4.755
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	1.339	112	0	802	426
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	282	0	0	171	112
Γενικό Λύκειο	8.650	97	531	6.129	1.894
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	3.138	0	331	2.136	672
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	285	0	0	171	114
Πτυχίο Κατώτερης Τεχν.- Επαγγ. Σχολής	469	0	171	299	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	3.602	0	276	1.789	1.537
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	150	0	0	150	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	594	97	107	171	219
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	0	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.4γ

Θέση στο επάγγελμα το 1999 για τους εξελθόντες
από την εκπαίδευση το 1996

	Σύνολο	Αυτοαπα- σχολούμενοι με προσωπικό	Αυτοαπα- σχολούμενοι χωρίς προσωπικό	Μισθωτός (με μισθό ή ημερομίσθιο)	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση
ΣΥΝΟΛΟ	63.958	1.957	6.118	45.461	10.422
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.114	0	112	1003	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	14.498	1.070	1.623	11.205	603
Πολυτεχνικές Σχολές	1.861	373	360	1.017	112
Φυσικών επιστημών	745	0	178	567	0
Ιατρικές Σχολές	2.000	0	331	1.669	0
Νομική Σχολή	1.955	237	160	1.558	0
Οικονομικές Σχολές	2.383	150	160	1.857	217
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	2.025	0	217	1.808	0
Φυσικής αγωγής	1.457	310	105	768	274
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	842	0	112	731	0
ΤΕΙ	4.159	0	283	3.876	0
Πολυτεχνικές	843	0	171	672	0
Πληροφορικής	341	0	0	341	0
Γεωργικών τεχνολογιών	0	0	0	0	0
Οικονομικών και διοίκησης επιχειρήσεων	1.759	0	0	1.759	0
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	1.045	0	112	933	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	2.279	0	170	2.004	105
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	9.221	97	520	7.330	1.274
Τουριστικών επαγγελματιών	609	0	0	609	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	601	0	0	601	0
Ξένων γλωσσών	371	0	0	282	89
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	28.276	791	2.823	17.016	7.646
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	1.936	0	424	1.323	189
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	0	0	0	0	0
Γενικό Λύκειο	15.949	518	1.516	9.845	4.070
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	4.889	0	786	2.604	1.500
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	0	0	0	0	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.- Επαγγ. Σχολής	164	67	97	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	4.851	103	0	2.968	1.780
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	316	103	0	105	107
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2.149	0	589	855	705
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	0	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.5

Απασχολούμενοι το 1999, που εξήλθαν από την εκπαίδευση την τριετία 1996-98, κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

Σύνολο

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μετα- ποιητικές βιομηχανίες	Ηλεκτρικό ρεύμα	Κατασκευές
ΣΥΝΟΛΟ	148.054	11.370	378	334	16.674	267	7.449
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	2.928	0	0	0	0	0	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	32.576	560	0	67	1.502	0	282
Πολυτεχνικές Σχολές	2.860	0	0	0	379	0	282
Φυσικών επιστημών	1.515	0	0	0	276	0	0
Ιατρικές Σχολές	4.525	0	0	0	0	0	0
Νομική Σχολή	3.503	0	0	0	0	0	0
Οικονομικές Σχολές	5.983	160	0	67	453	0	0
Ανθρωπιστικών επιστημών	6.119	0	0	0	282	0	0
Φυσικής αγωγής	2.435	320	0	0	0	0	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.646	0	0	0	0	0	0
ΤΕΙ	9.276	103	0	0	965	0	324
Πολυτεχνικές	1.601	103	0	0	0	0	221
Πληροφορικής	662	0	0	0	0	0	0
Γεωργικών τεχνολογιών	357	0	0	0	0	0	0
Οικονομικών- Διοίκησης επιχειρήσεων	4.025	0	0	0	704	0	103
Ιατρικών επιστημών	2.460	0	0	0	261	0	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	5.692	208	0	0	998	0	171
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	26.384	614	0	0	4.867	0	986
Τουριστικών επαγγελμάτων	1.536	0	0	0	0	0	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	1.692	0	0	0	0	0	0
Ξένων γλωσσών	1.121	0	0	0	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	60.945	8.254	379	267	8.134	266	5.408
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	3.922	699	0	0	518	0	606
Μέση Σχολή Εργοδηγών	362	0	0	0	0	0	0
Γενικό Λύκειο	32.211	3.671	105	267	3.782	105	1.332
Τεχνικό Επαγγ. Λύκειο	10.484	1.031	0	0	1.187	67	762
Ενιαίο Πολ. Λύκειο	459	114	0	0	0	0	80
Κατώτερα Επαγγ. Σχολή	990	97	0	0	0	94	164
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	11.122	2.215	274	0	2.106	0	2.359
ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.224	427	0	0	541	0	105
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2.951	1.525	0	0	208	0	275
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	105	0	0	0	0	0

Εμπόριο, επισκευές	Ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές επικοινωνίες	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαίδευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικοκυριά
30.857	14.506	8.261	4.718	16.633	7.257	10.328	8.412	8.918	1.693
0	0	341	491	726	453	575	171	171	0
3.699	869	1.063	16.92	6.741	992	7.910	4.747	2.002	454
445	0	105	0	1.194	171	114	0	171	0
223	0	0	171	341	0	392	0	0	112
480	0	0	0	0	0	114	3930	0	0
0	0	171	0	2.772	0	219	171	171	0
1.118	171	341	1.238	1.869	0	292	103	0	171
859	0	275	0	171	171	3.952	67	341	0
203	367	0	171	0	67	160	0	1.148	0
0	331	0	0	112	0	1.386	476	171	171
1.859	355	283	466	2.377	628	283	1.416	219	0
150	67	0	0	1.059	0	0	0	0	0
150	0	0	0	341	171	0	0	0	0
103	94	0	160	0	0	0	0	0	0
1.062	194	112	306	977	457	112	0	0	0
394	0	0	0	0	0	171	1.416	219	0
1.653	886	341	0	621	156	265	237	67	89
6.006	2.177	2.664	846	3.459	334	285	1311	2.293	542
444	0	750	0	0	0	0	0	341	0
601	89	171	171	341	150	0	0	171	0
0	89	89	0	0	0	944	0	0	0
16.092	9.700	2.389	1.053	2.368	1866	67	531	3.561	611
635	544	251	0	0	0	67	0	603	0
112	0	171	0	80	0	0	0	0	0
9.909	5.290	1.331	1.053	1.187	1.306	0	531	1.953	387
2.962	1.928	531	0	930	453	0	0	522	112
0	94	0	0	0	0	0	0	171	0
356	171	0	0	0	107	0	0	0	0
1.947	1.523	105	0	171	0	0	0	312	112
0	150	0	0	0	0	0	0	0	0
505	171	171	0	0	0	0	0	97	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.5 (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μετα- ποιητικές βιομηχανίες	Ηλεκτρικό ρεύμα	Κατασκευές
ΣΥΝΟΛΟ	68.134	7.687	274	107	9.239	267	6.901
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	1.285	0	0	0	0	0	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	11.676	560	0	0	662	0	282
Πολυτεχνικές Σχολές	2.106	0	0	0	379	0	282
Φυσικών επιστημών	723	0	0	0	171	0	0
Ιατρικές Σχολές	2.524	0	0	0	0	0	0
Νομική Σχολή	1.562	0	0	0	0	0	0
Οικονομικές Σχολές	2.142	160	0	0	0	0	0
Ανθρωπιστικών επιστημών	566	0	0	0	112	0	0
Φυσικής αγωγής	1.173	320	0	0	0	0	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	194	0	0	0	0	0	0
ΤΕΙ	3.369	0	0	0	373	0	221
Πολυτεχνικές	1.176	0	0	0	0	0	221
Πληροφορικής	491	0	0	0	0	0	0
Οικονομικών- Διοίκησης επιχειρήσεων	1.110	0	0	0	112	0	0
Ιατρικών επιστημών	592	0	0	0	261	0	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	2.117	103	0	0	483	0	171
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	8.028	227	0	0	1.848	0	986
Τουριστικών Επαγγελματιών	698	0	0	0	0	0	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	171	0	0	0	0	0	0
Ξένων γλωσσών	89	0	0	0	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	35.915	5.594	274	107	5.771	266	4.964
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	3.319	699	0	0	518	0	435
Μέση Σχολή Εργοδηγών	362	0	0	0	0	0	0
Γενικό Λύκειο	15.588	2.207	0	107	2.357	105	1.244
Τεχνικό Επαγγ. Λύκειο	5.776	539	0	0	897	67	762
Ενιαίο Πολ. Λύκειο	80	0	0	0	0	0	80
Κατώτερα Επαγγ. Σχολή	990	97	0	0	0	94	164
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	8.405	1.625	274	0	1.458	0	2.174
ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.224	427	0	0	541	0	105
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2.151	1.098	0	0	103	0	275
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	105	0	0	0	0	0

Εμπόριο, επισκευές	Ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές επικοινωνίες	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαίδευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικοκυριά
11.215	7.351	4.155	1.106	6.537	4.904	1.984	2.947	3.460	0
0	0	171	320	512	171	112	0	0	0
1.373	321	343	274	2.946	305	1.465	2.535	616	0
331	0	105	0	667	171	0	0	171	0
0	0	0	171	171	0	211	0	0	0
160	0	0	0	0	0	0	2.364	0	0
0	0	171	0	939	0	112	171	171	0
470	171	0	103	1.057	0	181	0	0	0
112	0	67	0	0	0	276	0	0	0
203	150	0	0	0	67	160	0	274	0
0	0	0	0	0	0	194	0	0	0
471	261	0	0	1.298	418	171	160	0	0
150	67	0	0	739	0	0	0	0	0
150	0	0	0	171	171	0	0	0	0
171	194	0	0	388	247	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	171	160	0	0
468	274	341	0	107	0	171	0	0	0
739	497	1.247	171	874	334	0	150	956	0
171	0	527	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	171	0	0	0	0	0
0	89	0	0	0	0	0	0	0	0
7.491	5.742	1357	341	632	1.317	67	103	1.890	0
635	544	251	0	0	0	67	0	171	0
112	0	171	0	80	0	0	0	0	0
3.559	2.628	396	341	171	1.210	0	103	1.161	0
1.290	1.330	434	0	210	0	0	0	246	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
356	171	0	0	0	107	0	0	0	0
1.368	919	105	0	171	0	0	0	312	0
0	150	0	0	0	0	0	0	0	0
505	0	171	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.5 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Γεωργία, κτηνοτροφία	Αλιεία	Ορυχεία, λατομεία	Μετα- ποιητικές Βιομηχανίες	Ηλεκτρικό ρεύμα	Κατασκευές
ΣΥΝΟΛΟ	79.920	3.682	105	227	7.435	0	548
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ	1.643	0	0	0	0	0	0
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	20.900	0	0	67	841	0	0
Πολυτεχνικές Σχολές	755	0	0	0	0	0	0
Φυσικών επιστημών	792	0	0	0	105	0	0
Ιατρικές Σχολές	2.001	0	0	0	0	0	0
Νομική Σχολή	1.941	0	0	0	0	0	0
Οικονομικές Σχολές	3.841	0	0	67	453	0	0
Ανθρωπιστικών επιστημών	5.553	0	0	0	171	0	0
Φυσικής αγωγής	1.262	0	0	0	0	0	0
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.452	0	0	0	0	0	0
ΤΕΙ	5.905	103	0	0	592	0	103
Πολυτεχνικές	423	103	0	0	0	0	0
Πληροφορικής	171	0	0	0	0	0	0
Γεωργικών τεχνολογιών	357	0	0	0	0	0	0
Οικονομικών- Διοίκησης επιχειρήσεων	2.915	0	0	0	592	0	103
Ιατρικών επιστημών	1.868	0	0	0	0	0	0
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές	3.575	105	0	0	515	0	0
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές	18.355	388	0	0	3.019	0	0
Τουριστικών Επαγγ.	838	0	0	0	0	0	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	1.522	0	0	0	0	0	0
Ξένων γλωσσών	1.033	0	0	0	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	25.031	2.659	105	160	2.363	0	445
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές)	603	0	0	0	0	0	171
Γενικό Λύκειο	16.623	1.464	105	160	1.425	0	89
Τεχνικό Επαγγ. Λύκειο	4.708	491	0	0	290	0	0
Ενιαίο Πολ. Λύκειο	379	114	0	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.718	590	0	0	648	0	185
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	800	427	0	0	105	0	0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

Εμπόριο, επισκευές	Ξενοδοχεία, εστιατόρια	Μεταφορές επικοινωνίες	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	Δημόσια διοίκηση και άμυνα	Εκπαίδευση	Υγεία, κοινωνική μέριμνα	Άλλες κοινωνικές υπηρεσίες	Ιδιωτικά νοικοκυριά
19.642	7.155	4.105	3.612	10.096	2.353	8.344	5.465	5.457	1.693
0	0	171	171	215	282	463	171	171	0
2.327	548	721	1.418	3.795	687	6.447	2.213	1.386	454
114	0	0	0	526	0	114	0	0	0
223	0	0	0	171	0	181	0	0	112
320	0	0	0	0	0	114	1.567	0	0
0	0	0	0	1.833	0	107	0	0	0
648	0	341	1.135	811	0	112	103	0	171
748	0	209	0	171	171	3.676	67	341	0
0	217	0	171	0	0	0	0	874	0
0	331	0	0	112	0	1.192	476	171	171
1.388	94	283	466	1.081	210	112	1.256	219	0
0	0	0	0	320	0	0	0	0	0
0	0	0	0	171	0	0	0	0	0
103	94	0	160	0	0	0	0	0	0
891	0	112	306	590	210	112	0	0	0
394	0	0	0	0	0	0	1256	219	0
1.185	613	0	0	514	156	94	237	67	89
5.267	1.680	1.417	676	2.585	0	285	1.161	1.337	542
274	0	223	0	0	0	0	0	341	0
601	89	171	171	171	150	0	0	171	0
0	0	89	0	0	0	944	0	0	0
8.600	3.959	1032	712	1737	550	0	428	1.670	611
0	0	0	0	0	0	0	0	432	0
6.350	2.663	935	712	1.017	97	0	428	792	387
1.672	598	97	0	720	453	0	0	275	112
0	94	0	0	0	0	0	0	171	0
578	604	0	0	0	0	0	0	0	112
0	171	0	0	0	0	0	0	97	0

ρομισθίων και αντίστοιχη αύξηση των αυτοαπασχολούμενων. Διαφαίνεται έτσι ότι η πρώτη επαφή των εισερχομένων στην αγορά εργασίας δεν είναι αντιπροσωπευτική για το τι συμβαίνει με το σύνολο των απασχολούμενων ως προς τη θέση στο επάγγελμα, αλλά γίνεται κυρίως μέσω της μισθωτής εργασίας. Πιθανόν για πολλούς μελλοντικούς ελεύθερους επαγγελματίες αυτό να υποκρύπτει απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας, αλλά καθώς περνούν τα χρόνια ανεβαίνει το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων και επιχειρηματιών.

Μια ενδιαφέρουσα διάσταση είναι η κλαδική και επαγγελματική διάρθρωση των μεταβαινόντων από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Επειδή ωστόσο οι διαστάσεις των ΕΕΔ δεν επαρκούν για εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, στην παρουσίαση ενοποιήσαμε όλους όσοι ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους την τριετία 1996-98 και απασχολούνται το 1999. Ο Πίνακας 4.5 δείχνει τον αριθμό των απασχολούμενων το 1999 κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας και επίπεδο εκπαίδευσης γι' αυτούς που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους συνολικά τη συγκεκριμένη τριετία. Προκύπτει ότι υψηλά ποσοστά απασχολούμενων συγκεντρώνονται κυρίως στο εμπόριο (20,8%), στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας (11,2%), στα εστιατόρια και ξενοδοχεία (9,8%), καθώς και στις μεταποιητικές βιομηχανίες (11,3%).

Συγκρίνοντας την ποσοστιαία διάρθρωση του Πίνακα 4.5 με την αντίστοιχη του συνόλου των απασχολούμενων, όπως παρατίθεται στο προηγούμενο κεφάλαιο, προκύπτουν σημαντικές διαφορές. Η συγκέντρωση των προσφάτως εξελθόντων από το εκπαιδευτικό σύστημα είναι γενικά υψηλότερη στους κλάδους των υπηρεσιών σε σχέση με το σύνολο των απασχολούμενων, ενώ το αντίστροφο ισχύει στους άλλους κλάδους. Ιδιαίτερα για τη γεωργία αλλά και για τη βιομηχανία και τις κατασκευές. Διαφαίνεται έτσι ότι οι κλαδικές μεταβολές στην απασχόληση επιτυγχάνονται σε σημαντική έκταση μέσω της στροφής των νεοεισερχομένων στην αγορά εργασίας κυρίως στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης παρά στους φθίνοντες από άποψη απασχόλησης κλάδους.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι η πολιτική προσλήψεων του Δημοσίου τα πρόσφατα έτη, που αποβλέπει στη μείωση του προσωπικού της δημόσιας διοίκησης, με εξαίρεση τους τομείς της εκπαίδευσης και υγείας, με το να προσλαμβάνονται λιγότεροι από τους αποχωρούντες, αντανακλάται σε αυτές τις εκτιμήσεις. Οι νέοι απασχολούμενοι στη δημόσια διοίκηση ως ποσοστό του συνόλου των απασχολούμενων σε αυτήν είναι μικρότερο (2,6%) από τα αντίστοιχα της εκπαίδευσης (4,3%) και της υγείας - κοινωνικής μέριμνας (4,5%).

Η συγκέντρωση των απασχολούμενων γυναικών που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους την τριετία 1996-98 στους κλάδους υπηρεσιών, ιδιαίτερα στο εμπόριο και στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας, είναι σαφώς υψηλότερη από αυτή των αντίστοιχων ανδρών.

Αν και το εκπαιδευτικό επίπεδο των νεοαπασχολούμενων είναι σαφώς υψηλότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της απασχόλησης, προκύπτει ότι οι διάφοροι κλάδοι είναι επιλεκτικοί ως προς την εκπαίδευση των απασχολούμενων που εισέρχονται σε αυτούς. Η γεωργία και γενικότερα ο πρωτογενής τομέας απασχολεί νέους με χαμηλότερη σχετικά εκπαίδευση, ενώ η διαχείριση περιουσίας, η υγεία και πρόνοια, καθώς και η εκπαίδευση απορροφούν υψηλότερα σχετικά ποσοστά εργαζομένων με περισσότερη εκπαίδευση.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα διάσταση είναι σε ποια επαγγέλματα στρέφονται οι μεταβαίνοντες από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Ο Πίνακας 4.6 καταγράφει τους απασχολούμενους το 1999 οι οποίοι είχαν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους την περίοδο 1996-98 κατά μονοψήφια κατηγορία επαγγελμάτων. Αν και η μεγάλη πλειοψηφία των πτυχιούχων ΑΕΙ συγκεντρώνεται στους ασκούντες επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα καθώς και σε όσους εργάζονται ως υπάλληλοι γραφείου, συναντώνται επίσης και υπολογίσιμοι αριθμοί πτυχιούχων, ιδιαίτερα των ευρύτερων θεωρητικών επιστημών, σε όλο σχεδόν το φάσμα των επαγγελματικών ομάδων, ακόμη και στους ανειδίκευτους εργάτες. Παρ' όλο που κάποιος θα μπορούσε να ισχυρισθεί ότι το τελευταίο είναι αποτέλεσμα δειγματοληπτικών λαθών, δεν φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τη διά-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.6

Απασχολούμενοι το 1999, που εξήλθαν από την εκπαίδευση
την τριετία 1996-98, κατά κατηγορίες επαγγελμάτων

Σύνολο

	Σύνολο	Μέλη βουλευομένων σωμάτων	Πρόσωπα ασκούντα επιστημονικά επαγγέλματα	Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί
ΣΥΝΟΛΟ	148.054	6.363	24.777	17.944
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	2.928	794	1.622	341
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	32.576	1.554	21.455	2.061
Πολυτεχνικές Σχολές	2.860	645	1.990	0
Φυσικών επιστημών	1.515	112	741	268
Ιατρικές Σχολές	4.525	0	4.308	0
Νομική Σχολή	3.503	0	3.162	0
Οικονομικές Σχολές	5.983	373	2.584	237
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	6.119	171	4.635	178
Φυσικής αγωγής	2.435	253	272	1.207
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.646	0	1.751	0
ΤΕΙ	9.276	219	0	5.370
Πολυτεχνικές Δομικών	1.601	107	0	909
Πληροφορικής	662	0	0	320
Γεωργικών τεχνολογιών	357	0	0	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	4.025	0	0	2.577
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	2.460	112	0	1.564
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	5.692	0	0	385
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	26.384	1.024	430	6.796
Τουριστικών επαγγελμάτων	1.536	0	341	698
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	1.692	171	0	171
Ξένων γλωσσών	1.121	0	832	200
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	60.945	2.508	97	1.856
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	3.922	365	0	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	362	0	0	0
Γενικό Λύκειο	32.211	1.325	0	1.327
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο	10.484	542	0	358
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	459	0	0	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	990	171	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	11.122	105	97	171
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.224	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2.951	97	0	0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	0	0	0

Υπάλληλοι γραφείου	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, αλιείς	Ειδικευμένοι τεχνίτες	Χειριστές σταθερών βιομηχανικών μηχανών	Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες	Μη δυνάμενοι να καταταγούν
25.451	33.445	11.394	17.644	4.018	4.552	2.466
171	0	0	0	0	0	0
3.264	2.501	400	484	238	625	0
0	114	0	112	0	0	0
171	112	0	0	0	112	0
0	217	0	0	0	0	0
0	0	0	0	171	171	0
1.777	670	0	171	0	171	0
468	318	0	112	67	171	0
0	295	320	89	0	0	0
394	501	0	0	0	0	0
2.031	1.176	103	226	0	150	0
217	150	103	114	0	0	0
341	0	0	0	0	0	0
263	94	0	0	0	0	0
972	476	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
67	456	0	112	0	150	0
1617	1991	208	645	579	267	0
8.300	5.744	517	2.142	822	609	0
171	326	0	0	0	0	0
1.010	341	0	0	0	0	0
0	89	0	0	0	0	0
8.622	20.234	8.535	13.534	2.105	2.732	726
0	988	699	1.281	421	169	0
80	112	0	171	0	0	0
6.096	12.590	3.678	4.676	782	1.118	619
1.576	3.768	1031	2.017	546	648	0
171	94	114	80	0	0	0
0	171	97	444	0	0	107
549	2.511	2.489	4.153	251	797	0
150	0	427	541	105	0	0
97	171	1.525	616	276	171	0
0	0	105	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.6 (συνέχεια)

Άρρενες

	Σύνολο	Μέλη βουλευομένων σωμάτων	Πρόσωπα ασκούντα επιστημονικά επαγγέλματα	Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί
ΣΥΝΟΛΟ	68.134	4.010	8.806	7.538
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.285	341	773	171
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	11.676	995	7.936	439
Πολυτεχνικές Σχολές	2.106	645	1.350	0
Φυσικών επιστημών	723	0	285	268
Ιατρικής-Οδοντιατρικής-Φαρμακευτικής	2.524	0	2.524	0
Νομική Σχολή	1.562	0	1.221	0
Οικονομικές Σχολές	2.142	97	1.320	0
Κοινωνικών επιστημών	0	0	0	0
Μέσων μαζικής ενημέρωσης	0	0	0	0
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	566	0	276	0
Φυσικής αγωγής	1.173	253	160	171
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	194	0	194	0
ΤΕΙ	3.369	107	0	1.966
Πολυτεχνικές	1.176	107	0	739
Πληροφορικής	491	0	0	150
Γεωργικών τεχνολογιών	0	0	0	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	1.110	0	0	746
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	592	0	0	331
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	2.117	0	0	107
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	8.028	341	0	3.092
Τουριστικών επαγγελμάτων	698	0	0	698
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	171	171	0	0
Ξένων γλωσσών	89	0	0	0
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	35.915	1.960	97	1.001
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	3319	365	0	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	362	0	0	0
Γενικό Λύκειο	15.588	937	0	733
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	5.776	382	0	97
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	80	0	0	0
Πτυχίο Κατώτερης Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	990	171	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	8.405	105	97	171
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	1.224	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	2.151	97	0	0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	105	0	0	0

Υπάλληλοι γραφείου	Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, αλιείς	Ειδικευμένοι τεχνίτες	Χειριστές σταθερών βιομηχανικών μηχανών	Ανειδίκευτοι εργάτες, χειρώνακτες	Μη δυνάμενοι να καταταγούν
4.459	12.414	7.704	14.589	3.846	2.622	2.145
0	0	0	0	0	0	0
672	516	400	313	238	171	0
0	0	0	112	0	0	0
171	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	171	171	0
501	223	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
0	112	0	112	67	0	0
0	181	320	89	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
408	514	0	226	0	150	0
67	150	0	114	0	0	0
341	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
0	364	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	112	0	150	0
341	379	103	474	512	200	0
1.087	787	227	1.561	822	112	0
0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
0	89	0	0	0	0	0
1.781	9.086	5.771	11.400	2.105	1.990	726
0	556	699	1110	421	169	0
80	112	0	171	0	0	0
815	5.063	2.110	3.841	782	689	619
370	1.670	539	1.726	546	446	0
0	0	0	80	0	0	0
0	171	97	444	0	0	107
366	1.514	1.899	3.316	251	686	0
150	0	427	541	105	0	0
0	171	1.098	616	171	0	0
0	0	105	0	0	0	0

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.6 (συνέχεια)

Θήλεις

	Σύνολο	Μέλη βουλευομένων σωμάτων	Πρόσωπα ασκούντα επιστημονικά επαγγέλματα	Τεχνολόγοι, τεχνικοί βοηθοί
ΣΥΝΟΛΟ	79.920	2.353	15.971	10.407
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΣΠΟΥΔΩΝ	1.643	453	849	171
ΑΝΩΤΑΤΕΣ ΣΧΟΛΕΣ	20.900	559	13.521	1.622
Πολυτεχνικές Σχολές	755	0	640	0
Φυσικών επιστημών	792	112	457	0
Ιατρικές Σχολές	2.001	0	1.784	0
Νομική Σχολή	1.941	0	1.941	0
Οικονομικές Σχολές	3.841	276	1.264	237
Σχολές ανθρωπιστικών επιστημών	5.553	171	4.359	178
Φυσικής αγωγής	1.262	0	112	1.036
Παιδαγωγικές Ακαδημίες	2.452	0	1.557	0
ΤΕΙ	5.905	112	0	3.407
Πολυτεχνικές	423	0	0	171
Πληροφορικής	171	0	0	171
Γεωργικών τεχνολογιών	357	0	0	0
Οικονομικών και Διοίκησης επιχειρήσεων	2.915	0	0	1.831
Βιβλιοθηκονομίας	0	0	0	0
Ιατρικών επιστημών	1.868	112	0	1.234
ΙΕΚ /Δημόσιες Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	3.575	0	0	278
ΙΕΚ /Ιδιωτικές Σχολές και άλλες Τεχν. Επαγγ. Σχολές	18.355	682	430	3.704
Τουριστικών επαγγελματιών	838	0	341	0
Κολέγια (Προπαρασκευαστικά)	1.522	0	0	171
Ξένων γλωσσών	1.033	0	832	200
ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	25.031	548	0	855
Πτυχίο ΤΕΣ (Παλιές) 2βαθμ. εκπ.	603	0	0	0
Πτυχίο Μέσης Σχολής Εργοδηγών	0	0	0	0
Γενικό Λύκειο	16.623	388	0	594
Τεχνικό Επαγγελματικό Λύκειο (ΤΕΛ)	4.708	160	0	261
Ενιαίο Πολυκλαδικό Λύκειο (3-χρ.)	379	0	0	0
Πτυχίο Κατωτέρας Τεχν.-Επαγγ. Σχολής	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	2.718	0	0	0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ	0	0	0	0
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	800	0	0	0
ΜΕΡΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ	0	0	0	0

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Ερευνών Εργατικού Δυναμικού, ΕΣΥΕ.

Υπάλληλοι γραφείου	Απασχολούμενες στην παροχή υπηρεσιών	Γεωργοί, κτηνοτρόφοι, αλιείς	Ειδικευμένες τεχνίτριες	Χειρίστριες σταθερών βιομηχανικών μηχανών	Ανειδίκευτες εργάτριες, χειρώνακτες	Μη δυνάμενες να καταταγούν
20.992	21.031	3.690	3.055	172	1.930	320
171	0	0	0	0	0	0
2.592	1.985	0	171	0	454	0
0	114	0	0	0	0	0
0	112	0	0	0	112	0
0	217	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
1.276	447	0	171	0	171	0
468	206	0	0	0	171	0
0	114	0	0	0	0	0
394	501	0	0	0	0	0
1.623	662	103	0	0	0	0
150	0	103	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
263	94	0	0	0	0	0
972	112	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
67	456	0	0	0	0	0
1.276	1.612	105	171	67	67	0
7.213	4.957	291	581	0	498	0
171	326	0	0	0	0	0
1.010	341	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
6.842	11.148	2.763	2.132	0	742	0
0	432	0	171	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
5.282	7.528	1.568	835	0	428	0
1.206	2.097	491	290	0	202	0
171	94	114	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0
183	997	590	836	0	112	0
0	0	0	0	0	0	0
97	0	427	0	105	171	0
0	0	0	0	0	0	0

χυτη εντύπωση για ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων ΑΕΙ καθώς και με τις δυσκολίες που πράγματι συναντούν πολλοί από αυτούς τους νέους στο να βρουν σύντομα εργασία και μάλιστα ταιριαστή με τα εκπαιδευτικά προσόντα τους. Είναι πολύ πιθανόν πτυχιούχοι, τους οποίους παλαιότερα απορροφούσε ο δημόσιος τομέας, τα πρόσφατα έτη, λόγω περιορισμού αυτής της διεξόδου, να στρέφονται προς οποιοσδήποτε άλλες δυνατές κατευθύνσεις ανεύρεσης εργασίας. Αυτό ενισχύεται από το γεγονός ότι προς κατευθύνσεις άσχετες με τις σπουδές τους εντοπίζονται περισσότερο οι άνδρες παρά οι γυναίκες, το οποίο μπορεί να ερμηνευτεί από την περισσότερο έντονη κοινωνική πίεση να εργάζονται οι άνδρες από ό,τι οι γυναίκες. Μια άλλη ερμηνεία αυτής της διαπίστωσης μπορεί να προβληθεί: ότι το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, ακόμη και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση με εξαίρεση τις στενά επαγγελματικές σχολές, όπως Ιατρική και Πολυτεχνείο, ακολουθεί εν πολλοίς το υπόδειγμα της γενικής παιδείας, γεγονός που συνεπάγεται την μη ύπαρξη στενής σχέσης μεταξύ τύπου εκπαίδευσης και κατοπινής απασχόλησης. Αυτή η υπόθεση ωστόσο, για να είναι ισχυρή, απαιτεί επιβεβαίωση και με παλαιότερα στατιστικά δεδομένα, που δεν έχουμε στη διάθεσή μας, αλλά κάποιες ενδείξεις δεν την επιβεβαιώνουν.

Η κατανομή των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας κατά επάγγελμα, όπως απεικονίζεται στον Πίνακα 4.6, δείχνει ότι όλοι οι πτυχιούχοι δεν έχουν τις ίδιες πιθανότητες να εισέλθουν σε ελκυστικά επαγγέλματα, όπως εξάλλου και τις ίδιες πιθανότητες να είναι άνεργοι. Πτυχιούχοι των σχολών με υψηλή ζήτηση και γρήγορο στρέφονται κατά κανόνα σε επαγγέλματα με επίσης υψηλό γόητρο και απολαβές. Στον βαθμό που επίσης και οι ευκαιρίες πρόσβασης των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης σε αυτές τις σχολές δεν είναι ίσες για όλους, αλλά εξαρτώνται από το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των υποψηφίων φοιτητών, είναι φανερό ότι τα ελληνικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα λειτουργούν και ως μηχανισμός διατήρησης των κοινωνικών ανισοτήτων που υπάρχουν.

Οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας πτυχιούχοι ΤΕΙ δραστηριοποιούνται κυρίως ως τεχνολόγοι - τεχνικοί βοηθοί, και δευτερευόντως

ως υπάλληλοι γραφείου και στην παροχή υπηρεσιών. Οι απόφοιτοι ιδιωτικών ΙΕΚ καθώς και ιδιωτικών τεχνικών σχολών βρίσκονται σε όλο το φάσμα των επαγγελματικών κατηγοριών με μεγαλύτερη συγκέντρωση στους υπαλλήλους γραφείου, στους τεχνολόγους - τεχνικούς βοηθούς καθώς και στην παροχή υπηρεσιών. Παρόμοια είναι και η επαγγελματική διάρθρωση των αποφοίτων δημόσιων ΙΕΚ ή δημόσιων τεχνικών σχολών με μεγαλύτερη ωστόσο συγκέντρωση στην παροχή υπηρεσιών.

Οι νεοεισερχόμενοι απασχολούμενοι, οι οποίοι είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου κυριαρχούν οι απόφοιτοι Γενικού Λυκείου, αντιπροσωπεύουν την πολυπληθέστερη κατηγορία των εξερχόμενων από το εκπαιδευτικό σύστημα και δραστηριοποιούνται σε όλες τις επαγγελματικές κατηγορίες με πρωτεύουσα την παροχή υπηρεσιών. Δεν φαίνονται εντυπωσιακές διαφορές στην (μονοψήφια) επαγγελματική διάρθρωση μεταξύ των αποφοίτων Γενικού και Τεχνικού Λυκείου, εκτός του ότι οι τελευταίοι εντοπίζονται περισσότερο στους ειδικευμένους τεχνίτες και στους χειριστές σταθερών μηχανών σε σχέση με τους πρώτους. Αυτά υπονοούν ότι οι προσλήψεις αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στις διάφορες θέσεις εργασίας δεν γίνονται τόσο με βάση τα ειδικά επαγγελματικά προσόντα, που ούτως ή άλλως πρακτικά δεν υπάρχουν, όσο με βάση τα γενικά προσόντα προσαρμογής και ανταπόκρισης των προσλαμβανόμενων σε συγκεκριμένα ή σε νέα καθήκοντα. Η δε τυχόν δυσκολία των νεοπροσλαμβανόμενων να ανταποκριθούν στα καθήκοντα για τα οποία προσλαμβάνονται ίσως ξεπερνιέται τελικώς με κατάρτιση μετά την πρόσληψη, μιας και η αρχική τους εκπαίδευσή τους επικεντρώνεται σε θεωρητικά και ακαδημαϊκά αντικείμενα. Πάντως περίπου το 10% της εξεταζόμενης ομάδας των αποφοίτων Λυκείων στρέφεται προς τη γεωργία - κτηνοτροφία και αντιπροσωπεύει περίπου το 40% όσων εισέρχονται σε αυτή τα τελευταία έτη.

Φαίνεται ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές στην απασχόληση κατά επάγγελμα μεταξύ νεοαπασχολούμενων ανδρών και γυναικών. Πρακτικά, χειριστές σταθερών βιομηχανικών μηχανών είναι μόνο άνδρες, ενώ και η συμμετοχή των γυναικών στους ανειδίκευτους εργάτες - χειρώνακτες,

καθώς και στους γεωργούς είναι σαφώς μικρότερη από την αντίστοιχη των ανδρών. Η μία στις δύο νεοαπασχολούμενες γυναίκες εντοπίζεται στους υπαλλήλους γραφείου ή στην παροχή υπηρεσιών, ενώ για τους άνδρες η αντίστοιχη σχέση είναι χαμηλότερη από ένας στους τέσσερις. Εάν θεωρήσει κανείς τα επαγγέλματα των τεσσάρων πρώτων κατηγοριών του Πίνακα 4.6 ως τα πιο ελκυστικά βλέπει ότι οι γυναίκες έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή σε αυτά σε σχέση με τους άνδρες. Παρ' όλο που φαίνεται ότι πράγματι υπάρχει επαγγελματικός διαχωρισμός μεταξύ νεοαπασχολούμενων ανδρών και γυναικών δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι αυτός είναι πλέον σε βάρος των γυναικών. Το αντίθετο φαίνεται περισσότερο πιθανό. Η στροφή της οικονομίας προς τις υπηρεσίες φαίνεται ότι ευνοεί περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες.

4.4. Συγκρίσεις με άλλες χώρες

Οι παραπάνω αναφερθέντες δείκτες απασχόλησης, ανεργίας και συμμετοχής των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας, είναι ελλιπείς μιας και δεν δείχνουν τίποτε για το περιεχόμενο και την αξία των γνώσεων που οι νέοι απέκτησαν στο εκπαιδευτικό σύστημα. Δεν επιτρέπουν ωστόσο το συμπέρασμα ότι η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας στη χώρα μας είναι ιδιαίτερα επιτυχής. Το αντίθετο φαίνεται ότι είναι πιο κοντά στην πραγματικότητα. Αναμφίβολα η αναποτελεσματική μετάβαση των νέων προς την αγορά εργασίας στη χώρα μας, όπως και σε άλλες μεσογειακές ευρωπαϊκές χώρες, συνδέεται με τον γενικότερο προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, ιδιαίτερα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ο οποίος ακόμη φαίνεται ότι έχει ως κύριο στόχο την προετοιμασία στελεχών για τον δημόσιο τομέα (δημόσιους υπαλλήλους, δασκάλους όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, τραπεζικούς υπαλλήλους) με ανάλογες συνέπειες για τα προγράμματα διδασκαλίας, ενώ δεν προετοιμάζει επαρκώς υποψήφια στελέχη για τον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, ο οποίος καθίσταται όλο και περισσότερο εκτεθειμένος στον εντεινόμενο διεθνή ανταγωνισμό. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι διασυνδέσεις

ΑΕΙ και ΤΕΙ με τη βιομηχανία και τον χώρο των επιχειρήσεων αυξάνουν τα τελευταία χρόνια, με την ενθάρρυνση και των ερευνητικών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα στην παροχή συμβουλών, στον σχεδιασμό, έλεγχο και ανάπτυξη προϊόντων και υπηρεσιών. Παρ' όλα αυτά, τα υφιστάμενα προγράμματα διδασκαλίας δεν φαίνεται να ταιριάζουν στα πρότυπα της ελληνικής οικονομίας, όπου κυριαρχεί η μικρή οικογενειακή επιχείρηση (βλέπε και OECD, 1997, σελ. 184), ούτε με τις αναπτυξιακές δυνατότητες της οικονομίας, οι οποίες μπορεί να εντοπίζονται είτε στις νέες τεχνολογίες είτε στον τουρισμό.

Στις ίδιες διαπιστώσεις καταλήγουμε συγκρίνοντας μερικούς από τους αναφερθέντες στην εισαγωγή του κεφαλαίου δείκτες της Ελλάδος με τους αντίστοιχους άλλων ευρωπαϊκών χωρών (βλέπε Πίνακα 4.7). Αν και, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 4.7, οι διάφορες χώρες έχουν διαφορετικές επιδόσεις με βάση επιμέρους κριτήρια - δείκτες, η δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι νέοι στην Ελλάδα στα πρώτα στάδια της μετάβασής τους, όπως μετριέται με το ποσοστό και τη διάρκεια της ανεργίας για τις ομάδες ηλικιών 16-19 και 20-24, είναι από τις σχετικά υψηλότερες στις χώρες του ΟΟΣΑ. Από τις χώρες του Πίνακα 4.7 η Ισπανία (και για τους 16-19 ετών το Ηνωμένο Βασίλειο) έχουν ελαφρά χειρότερη επίδοση ως προς την ανεργία των νέων από την Ελλάδα, ενώ ως προς τη διάρκεια της ανεργίας των νέων η Ιταλία και για τους 20-24 ετών η Ολλανδία και το Βέλγιο. Παραπέρα, η επιτυχία των νέων να βρουν απασχόληση και να ανταγωνιστούν στην αγορά εργασίας τους ενήλικες, όπως μετριέται με τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας τους σε σχέση με τα αντίστοιχα των ενηλίκων, είναι από τις χαμηλότερες των ευρωπαϊκών χωρών.

Η ερμηνεία γιατί η μετάβαση των νέων της Ελλάδος στην αγορά εργασίας δεν είναι από τις επιτυχείς σε σύγκριση με άλλες χώρες δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη, όταν μάλιστα ληφθεί υπόψη ότι χώρες με πολύ διαφορετικά εκπαιδευτικά συστήματα εμφανίζουν εξίσου αποτελεσματικές διαδρομές μετάβασης. Ως γνωστόν υπάρχουν μεγάλες διαφορές μεταξύ των χωρών ως προς το πώς είναι οργανωμένο το εκπαιδευτικό τους σύστημα, ιδιαίτερα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Σε μερικές χώρες το

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.7
Δείκτες αποτελεσμάτων μετάβασης

	(Ανεργοί/ πληθυσμός) x 100 για ηλικίες 16-19	% ανέργων 15-19 ετών για πάνω από 6 μήνες	(Ανεργοί/ πληθυσμός) x 100 για ηλικίες 20-24	% ανέργων 20-24 ετών για πάνω από 6 μήνες	Απασχο- λούμενοι/ πληθυσμό στις ηλικίες 20-24	Απασχο- λούμενοι/μη σπουδαστικό πληθυσμό στις ηλικίες 20-24	% ανεργίας 20-24/ % ανεργίας 25-54 ετών
Ελλάδα	7,1	71,3	19,1	70,3	45,1	60,3	3,3
Ισπανία	10,9	55,1	5,8	65,3	41,4	59,6	2,1
Πορτογαλία	3,3	49	19,4	56,2	57,9		2,3
Ιταλία	7,4	79,6	17,1	83,4	35,9	50,2	3,6
Ιρλανδία	3,9	63,6	7,6	66,1	65,4		1,6
Αυστρία	3,0	50,6	3,3	21,4	69,4	84,9	1,4
Βέλγιο	2,3	57,1	10,9	71,3	46,3	70,0	2,4
Δανία	5,6	16,2	4,7	27,0	73,2	73,8	1,6
Γαλλία	1,9	59,0	12,7	54,8	36,9	64,3	2,3
Γερμανία	2,6	50,8	6,9	55,2	63,1	77,9	1,1
Σουηδία	6,1	15,3	10,1	33,4	55,3	69,7	2,2
Ολλανδία	6,7	6,8	8,6	83,3	74,7		2,2
Ελβετία	2,2		5,4		64,8	87,4	1,7
Ιαπωνία	1,9		5,3		68,6		2,3
Ηνωμένο Βασίλειο	9,6	30,8	7,7	36,9	68,3	74,3	2,4
Ηνωμένες Πολιτείες	7,7	7,3	6,1	11,1	71,4	75,8	3,0

Πηγή: *From Initial Education to Working Life*, OECD, 2000.

εκπαιδευτικό σύστημα αποδίδει σημασία στην επαγγελματική ειδίκευση, ενώ σε άλλες εφοδιάζει τους μαθητές και σπουδαστές με γενικές γνώσεις. Εναλλακτικά, φαίνεται ότι σε κάποιες χώρες το σύστημα εκπαίδευσης και αρχικής κατάρτισης είναι στενά συνδεδεμένο με την αγορά εργασίας, μέσω σχολικών επαγγελματικών προγραμμάτων και μέσω του θεσμού της μαθητείας, ο οποίος συνδυάζει ταυτόχρονα τη θεωρητική εκπαίδευση σε σχολεία και την απόκτηση εμπειρίας σε χώρους εργασίας, ενώ σε άλλες χώρες οι σχετικές διασυνδέσεις είναι χαλαρές.

Πρόσφατη μελέτη του ΟΟΣΑ κατατάσσει στις χώρες με επιτυχή μετάβαση στην αγορά εργασίας τη Γερμανία και την Ελβετία (χώρες δηλαδή με κυρίαρχο το σύστημα της μαθητείας, μιας και τουλάχιστον 50% των νέων τους συμμετέχουν σε τέτοια προγράμματα), την Αυστρία και τη Νορβηγία (χώρες με ποικίλες διαδρομές προς την αγορά εργασίας μιας και στον θεσμό της μαθητείας παρακολουθεί το 20-50% των νέων, ενώ στη γενική εκπαίδευση είναι λιγότερο από το 50%), το Βέλγιο και τη Σουηδία (χώρες με κυρίαρχη την επαγγελματική εκπαίδευση - τουλάχιστον το 50% των νέων τους εγγράφονται σε αυτά), αλλά και την Ιαπωνία, την Κορέα και τις ΗΠΑ (χώρες με την πλειοψηφία των εισερχομένων στην αγορά εργασίας να προέρχονται από τη γενική εκπαίδευση) (OECD, 2000, σελ. 36). Χώρες με μικρή επαφή των σπουδαστών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με την αγορά εργασίας, όπως η Ελλάδα, η Ιταλία και η Ισπανία, έχουν αρκετά χαμηλές επιδόσεις ως προς τη μετάβαση των νέων τους στην αγορά εργασίας. Ωστόσο υπάρχουν και άλλες χώρες με μικρή επικοινωνία σπουδαστών και αγοράς εργασίας, όπως η Ιαπωνία και η Κορέα, οι οποίες όμως εμφανίζουν γενικά επιτυχείς δείκτες αποτελεσμάτων μετάβασης. Συνέπεια αυτών των διαπιστώσεων είναι η δυσκολία να υποστηριχθεί ότι κάποιο από τα παραπάνω συστήματα είναι το πιο επιτυχημένο και άρα πρέπει κατ' ακολουθία και να υιοθετηθεί. Παρ' όλα αυτά είναι γεγονός ότι κατά κανόνα χώρες με ευρέως διαδεδομένο τον θεσμό της μαθητείας ή των επαγγελματικών προγραμμάτων στην εκπαίδευση εμφανίζουν τους περισσότερους ευνοϊκούς δείκτες σχετικά με την επιτυχία ως προς τη μετάβαση των νέων στην αγορά εργασίας, σε σύγκριση με τις χώρες που ακολουθούν τα συστήματα γενικής εκπαίδευσης.

Προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι η επιτυχής μετάβαση στην αγορά εργασίας φαίνεται ότι επηρεάζεται θετικά από το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, αλλά και από τον ρυθμό εξέλιξης της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας (OECD, 2000). Η υψηλή ανεργία επίσης των νέων, η οποία επικεντρώνεται στις ηλικίες 20-24 ετών³ και απο-

---

3. Για νεότερες ηλικίες το πρόβλημα της ανεργίας έχει μικρότερες διαστάσεις, επειδή όλο και περισσότεροι νέοι παραμένουν στο εκπαιδευτικό σύστημα.

τελεί σαφή ένδειξη ανεπιτυχούς μετάβασης, συνδέεται θετικά με υψηλή συνολική ανεργία και αντιστρόφως. Έτσι υπολογίσιμη μείωση της ανεργίας των νέων επέρχεται όταν υπάρχει υπολογίσιμη οικονομική ανάπτυξη και συνακόλουθα μείωση της ανεργίας γενικότερα.

Περαιτέρω, η εκπαιδευτική πολιτική αλλά και οι θεσμοί και η λειτουργία της αγοράς φαίνεται ότι ερμηνεύουν, τουλάχιστον μερικώς, τις διαφορές ως προς την αποτελεσματικότητα της μετάβασης μεταξύ των χωρών. Ο ΟΟΣΑ συνδέει το χαμηλό ποσοστό της ανεργίας των νέων στη Σουηδία τη δεκαετία του 1990, παρά την αύξηση του συνολικού ποσοστού ανεργίας, με την από παλαιότερα ισχύουσα ποικιλία και ευκαμψία των προγραμμάτων σπουδών του δεύτερου κύκλου της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που λαμβάνει υπόψη του τις ανάγκες και ενδιαφέροντα των μαθητών, ιδιαίτερα των πιο αδύνατων, καθώς και με την προσπάθεια επανένταξης στην εκπαίδευση των διαρρεόντων από αυτή. Εξάλλου η εκπαίδευση και η αγορά εργασίας της Ιαπωνίας έχουν θεσμούς που κάνουν τη δεύτερη φιλική προς τους νέους. Τα σχολεία παίζουν σημαντικό ρόλο στην τοποθέτηση των αποφοίτων τους σε θέσεις εργασίας, και προς τούτο έχουν αναπτυχθεί στενές σχέσεις μεταξύ σχολείων και επιχειρήσεων σε ατομικό επίπεδο, όπου οι επιχειρήσεις ζητούν και τα σχολεία «παράγουν» τους κατάλληλα καταρτισμένους αναγκαίους νέους. Αυτές οι άτυπες συνήθως συμφωνίες επιχειρήσεων και σχολείων φαίνεται ότι δουλεύουν μάλλον αποτελεσματικά στην Ιαπωνία.

Άλλοι ερευνητές συνδέουν το υψηλό ποσοστό ανεργίας της νεολαίας, ιδιαίτερα σε μεσογειακές ευρωπαϊκές χώρες, με την υψηλή προστασία της υφισταμένης απασχόλησης, η οποία δημιουργεί περισσότερες δυσκολίες στους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας. Είναι φανερό ότι υψηλή προστασία των απασχολούμενων μειώνει τον ρυθμό με τον οποίο τα άνεργα άτομα εξέρχονται από την ανεργία και αυξάνει επίσης τη διάρκεια της ανεργίας, έτσι οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας αναγκάζονται να περιμένουν περισσότερο χρόνο για να βρουν θέση απασχόλησης (Layard, Nickell and Jackman, 1991). Η ανεργία των νέων φαίνεται περισσότερο ανεκτή κοινωνικά όταν συμβαίνει από την ανεργία των πιο

ώριμων εργαζομένων, ωστόσο το μεσοχρόνιο κόστος συντήρησης και καταπολέμησης της πρώτης εκτιμάται ότι είναι υψηλότερο από αυτό της δεύτερης.

Η διεθνής εμπειρία έχει δείξει ότι η αγορά εργασίας μπορεί να καταστεί πιο φιλική προς τους νέους με κατάρτιση μέσω του θεσμού της μαθητείας υπό την στενή συνεργασία κράτους, εργοδοτών, συνδικάτων, αλλά και συνεργασίας σχολείων και επιχειρήσεων. Αποστολή που ωστόσο δεν είναι εύκολη, λόγω των φορέων που εμπλέκονται και των υποχρεώσεων που αναλαμβάνονται. Ένας άλλος τρόπος είναι απόκτηση κατάρτισης μέσα στις επιχειρήσεις (απόκτηση εμπειρίας κατά προτεραιότητα σχετικής με τις σπουδές) όντας κάποιος ακόμη στην εκπαίδευση, χωρίς τις απαιτητικές διατυπώσεις της μαθητείας, ή τέλος βραχυχρόνια εμπειρία κατά τη διάρκεια των σχολικών διακοπών ή αργιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΜΟΙΒΕΣ

5.1. Εισαγωγή

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, για τη μελέτη των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας βοηθάει εάν τις διακρίνουμε αναλυτικά σε δύο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα υπάγονται οι σχέσεις εκπαίδευσης και θέσης στην αγορά εργασίας, όπου εξετάζεται πώς και κατά πόσο η εκπαίδευση επηρεάζει τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό, την απασχόληση και την ανεργία, και στη δεύτερη ομάδα όπου εξετάζεται πώς και πόσο η εκπαίδευση επηρεάζει τις αμοιβές των εργαζομένων.

Στα προηγούμενα δύο κεφάλαια έγινε προσπάθεια ανάλυσης και τεκμηρίωσης των θεμάτων της πρώτης ομάδας. Ειδικότερα, αρχικά έγινε απεικόνιση του ανερχόμενου εκπαιδευτικού επιπέδου του πληθυσμού και εργατικού δυναμικού σε σχετικά αναλυτικό επίπεδο. Στη συνέχεια εξετάστηκε κατά πόσο η υψηλότερη και κατά ομάδες επιστημών εκπαίδευση συνδέεται με υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, καθώς και απασχόλησης, ή ισοδύναμα μικρότερα ποσοστά ανεργίας. Χρησιμοποιώντας επίσημα δημοσιεύτα στατιστικά στοιχεία από τις πρόσφατες Έρευνες Εργατικού Δυναμικού αλλά και από άλλες χώρες της ΕΕ, φάνηκε ότι η εκπαίδευση, ιδιαίτερα στην περίπτωση των γυναικών, αποτελεί σημαντικό παράγοντα στον προσδιορισμό τόσο της θέσης τους στην αγορά εργασίας όσο και στη διαδικασία μετάβασης σε αυτήν. Σημαντικός είναι επίσης και ο ρόλος της εκπαίδευσης στην κατανομή των απασχολούμενων κατά κλάδο και τομέα οικονομικής δραστηριότητας.

Σε αυτό το κεφάλαιο διερευνώνται συστηματικά οι σχέσεις εκπαίδευσης και αμοιβών των εργαζομένων για τη χώρα μας. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις αναφορικά με τις σχέσεις αυτές, όπως εξάλλου και αυτών

των δύο τελευταίων κεφαλαίων, καθώς και η εξειδίκευση της διευρυμένης συνάρτησης αμοιβών έχουν ήδη παρουσιασθεί στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης. Έτσι στη συνέχεια γίνεται συστηματική παρουσίαση των εμπειρικών εκτιμήσεων των σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών για τα ελληνικά δεδομένα με βάση την ανάλυση της παρούσας μελέτης. Η μεθοδολογία που ακολουθείται συνίσταται κυρίως στην εκτίμηση της εσωτερικής αποδοτικότητας της εκπαίδευσης κατά φύλο, καθώς και στην εκτίμηση αντίστοιχων διευρυμένων συναρτήσεων αμοιβών, οι οποίες περιλαμβάνουν πιο πολλές μεταβλητές από τις προβλεπόμενες από την παραδοσιακή θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη διαχρονική μεταβολή των σχετικών εκτιμήσεων την περίοδο 1974-1999, καθώς και στην κατά φύλο ανάλυση. Ωστόσο, πριν από αυτό γίνεται σύντομη αναφορά στην παρόμοια προηγούμενη βιβλιογραφία και παρουσιάζεται το χρησιμοποιούμενο στατιστικό υλικό, το οποίο προέρχεται από τα πρωτογενή στοιχεία των πέντε τελευταίων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ).

5.2. Προηγούμενες εργασίες και στατιστικά στοιχεία

Εκτιμήσεις της αποδοτικότητας της εκπαίδευσης αλλά και γενικότερα της συμβολής της εκπαίδευσης στην ερμηνεία των διαφορών των αμοιβών έχουν γίνει για πολλές χώρες τις τελευταίες δεκαετίες. Ο Psacharopoulos (1973, 1981, 1994) κάνει συστηματικές επισκοπήσεις των εκτιμήσεων της αποδοτικότητας (ιδιωτικής και κοινωνικής) της εκπαίδευσης και προβαίνει σε ταξινομήσεις των αποτελεσμάτων για να βγάλει τα χαρακτηριστικά και τις τάσεις αυτών των αποδόσεων ανάλογα με κάθε ήπειρο και επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης. Σύνοψη αυτών των αποτελεσμάτων στην ελληνική γλώσσα υπάρχει και στον Ψαχαρόπουλο (1999) και παλαιότερα στον Κανελλόπουλο (1986), έτσι εδώ δεν πρόκειται να γίνει εκ νέου εκτενής αναφορά στις σχετικές έρευνες. Αναφέρονται ωστόσο τα συμπεράσματα από τα εμπειρικά αποτελέσματα προηγούμενων μελετών. Γενικά τα εμπειρικά αποτελέσματα υποστηρίζουν τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου μιας και τεκμηριώνουν σταθερά χαρακτηριστικά στις διαφορές αμοι-

βών κατά επίπεδο εκπαίδευσης στις διάφορες χώρες και διαχρονικά, αφήνοντας ωστόσο υπολογίσιμο κομμάτι της διασποράς των αμοιβών ανεργμηνευτο, όπου ο ρόλος άλλων παραγόντων πέραν της εκπαίδευσης μπορεί να αποδειχθεί σημαντικός. Οι έρευνες σε διεθνές επίπεδο έχουν δείξει ότι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι υπολογίσιμες, υψηλότερες για τη στοιχειώδη εκπαίδευση και μειώνονται καθώς ανεβαίνει το επίπεδο της εκπαίδευσης. Οι δε ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι υψηλότερες από τις κοινωνικές για όλα τα επίπεδα (γεγονός που συνδέεται με το ότι η χρηματοδότηση της εκπαίδευσης από το Δημόσιο μειώνει το κόστος της εκπαίδευσης για τα άτομα αλλά όχι και για την κοινωνία).

Εμπειρικές εκτιμήσεις για τις σχέσεις εκπαίδευσης και αμοιβών στην Ελλάδα έχουν γίνει αρκετές. Οι παλαιότερες στηρίζονταν σε τοπικές δειγματοληπτικές έρευνες, ή αναφέρονταν σε μια χρονική περίοδο, οπότε και τα αποτελέσματά τους δεν είναι άμεσα συγκρίσιμα (Βλέπε Leibenstein, 1967, Kanelloroulos, 1985, Psacharopoulos, 1982, Ψαχαρόπουλος και Καζαμίας, 1985, Kioulafas et al. 1991, Labropoulos and Psacharopoulos, 1992, Kanelloroulos, 1997a και για συστηματική επισκόπηση των σχετικών ερευνών Cholezas and Tsakloglou, 1999). Αν και υπάρχουν διαφορές και αντιθέσεις στα ευρήματα αυτών των ερευνών, από αυτές προκύπτει ότι οι μέσες ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα τις προηγούμενες δεκαετίες ήταν υπολογίσιμες, αλλά διαχρονικά έβαιναν μειούμενες. Παρομοίως το οικονομικό πλεονέκτημα των περισσότερο σπουδαγμένων, ιδιαίτερα των ανδρών, διαχρονικά μειώνεται.

Ωστόσο συστηματικές έρευνες, οι οποίες να καλύπτουν μακρά χρονική περίοδο και να στηρίζονται σε ομοιογενή επίσημα στατιστικά στοιχεία, όπως η παρούσα, δεν φαίνεται ότι υπάρχουν μέχρι σήμερα. Εξαιρέση, για μικρότερη ωστόσο περίοδο, αποτελούν η έρευνα του Kanelloroulos (1997b), καθώς και η πρόσφατη συστηματική έρευνα των Tsakloglou and Cholezas (2000), οι οποίες στηρίζονται σε στοιχεία των ΕΟΠ (1974, 1982, 1988, 1994) και ΕΟΠ (1974, 1988, 1994) αντίστοιχα. Σε αυτές γίνονται εκτιμήσεις συναρτήσεων αμοιβών τύπου Mincer κατά φύλο. Κύρια συμπεράσματα των ερευνητών είναι ότι μεταξύ 1974 και 1988 οι αποδό-

σεις της εκπαίδευσης μειώθηκαν και την περίοδο 1988-94 αυξήθηκαν, ενώ εκτιμώνται σχετικά υψηλότερες για τις γυναίκες και τους περισσότερο εκπαιδευμένους.

Όπως σημειώθηκε, οι περισσότερες από τις μελέτες που αναφέρονται στην Ελλάδα, όπως εξάλλου και η παρούσα, εκτιμούν συναρτήσεις αμοιβών τύπου Mincer. Αυτή η μεθοδολογία είναι ιδιαίτερα απλή και εφαρμόζεται ακόμη ευρέως. Δεν στερείται ωστόσο μειονεκτημάτων, σπουδαιότερο από τα οποία είναι η πιθανή μεροληψία στην επιλογή του ερευνημένου δείγματος (selectivity bias). Το πρόβλημα ουσιαστικά συνίσταται στο ότι καταγράφουμε αμοιβές και μελετάμε την σχέση της εκπαίδευσης με αυτές μόνο για όσους εργάζονται, οπότε αγνοούνται οι μη εργαζόμενοι (άνεργοι, εκτός εργατικού δυναμικού). Όπως έχει δείξει ο Heckman (1979), για να εκτιμηθούν οι συναρτήσεις αμοιβών αμερόληπτα, πρέπει να γίνει διόρθωση της μεροληψίας επιλογής του δείγματος, λαμβάνοντας υπόψη την πιθανότητα να περιληφθεί κάποιος στο δείγμα. Τέτοιες διορθώσεις είναι περισσότερο αναγκαίες για εκτιμήσεις που αναφέρονται στις γυναίκες παρά στους άνδρες, οι οποίες δεν εμφανίζουν τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής των ανδρών στην αγορά εργασίας, οπότε και το ερευνημένο δείγμα μπορεί να μην είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Κρίναμε ωστόσο ότι τέτοιες τεχνικές είναι πέρα από τα πλαίσια της παρούσας εργασίας, που απευθύνεται σε περισσότερους από τους ειδικούς αναγνώστες. Ο ενδιαφερόμενος ωστόσο αναγνώστης μπορεί να προσφύγει στις εργασίες Kanellorou (1997), Kanellorou and Manromaras (2002), όπου εφαρμόζονται τέτοιες τεχνικές και γίνεται εκτίμηση και άρση της μεροληψίας επιλογής.

Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται στη συνέχεια προέρχονται από τα πρωτογενή στοιχεία των πέντε πρόσφατων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) που διεξήγαγε η ΕΣΥΕ το δωδεκάμηνο του 1974, τα δωδεκάμηνα Νοέμβριος 1981-Οκτώβριος 1982, Νοέμβριος 1987-Οκτώβριος 1988, Οκτώβριος 1993-Σεπτέμβριος 1994 και 1998-1999. Κύριος σκοπός αυτών των δειγματοληπτικών ερευνών, με μέγεθος δείγματος περίπου έξι χιλιάδες νοικοκυριά, είναι η συλλογή στοιχείων δαπανών των

νοικοκυριών για την αναθεώρηση των Δεικτών Τιμών Καταναλωτή. Περιλαμβάνουν ωστόσο αρκετά εκτεταμένη πληροφόρηση για τις αμοιβές των ερευνηθέντων ατόμων καθώς και πλήθος κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών χρήσιμων για την ανάλυση των πρώτων. Στις τελευταίες περιλαμβάνονται η ηλικία, η οικογενειακή κατάσταση, η αστικότητα και η γεωγραφική περιοχή, ο (μονοψήφιος) κλάδος οικονομικής δραστηριότητας και το επάγγελμα.

Τα στοιχεία των αμοιβών αφορούν τις καθαρές αμοιβές μετά τις κρατήσεις φόρου εισοδήματος και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης και αναφέρονται στην τελευταία πριν τη συνέντευξη χρονική περίοδο, συνήθως μήνα. Επειδή η διενέργεια των ΕΟΠ διαρκεί δώδεκα συνεχείς μήνες και οι παλαιότερες έγιναν σε περιόδους με διψήφιο πληθωρισμό, οι εξεταζόμενες εδώ αμοιβές εκφράστηκαν σε σταθερές τιμές στο μέσο της περιόδου της κάθε έρευνας, χρησιμοποιώντας τον αντίστοιχο δείκτη τιμών καταναλωτή. Ακολούθως όλα τα στοιχεία, για να μελετηθεί η διαχρονική εξέλιξη των πραγματικών αμοιβών, έχουν εκφραστεί σε τιμές του 1994. Έτσι η μελετώμενη μεταβλητή είναι τα μηνιαία εισοδήματα (δραχμές ανά μήνα) από εργασία (μισθοί ή ημερομίσθια κύριας και δευτερεύουσας εργασίας, δώρα, υπερωρίες) των ανδρών 16-65 και των γυναικών 16-60 ετών, οι οποίοι εργάζονται ως μισθωτοί ή ημερομίσθιοι. Ίσως οι ωριαίες αμοιβές να ήταν προτιμότερες από τις μηνιαίες, μιας και σε κάποιον βαθμό οι διαφορές των μηνιαίων αποδοχών αντιπροσωπεύουν διαφορές στις ώρες εργασίας. Η επιλογή αυτή υπαγορεύτηκε κυρίως λόγω περιορισμών των στατιστικών στοιχείων, μιας και για το 1982 δεν καταγράφονται καθόλου ώρες εργασίας των ερωτηθέντων, ενώ και όπου αυτές υπάρχουν είναι αμφίβολο κατά πόσο είναι αξιόπιστες. Σημειώνουμε ωστόσο ότι, επειδή ακόμη και σήμερα το ποσοστό των απασχολούμενων με μερική απασχόληση είναι ιδιαίτερα μικρό, κάτω του 5%, καθώς και ότι η έννοια του ωρομισθίου ακόμη παραμένει άγνωστη στις συλλογικές διαπραγματεύσεις, ενώ παλαιότερα απαγορευόταν η μερική απασχόληση και οι εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση καταβάλλονταν για πλήρη ημερομίσθια, δεν φαίνεται η όποια μεροληψία υιοθέτησης του λογάριθμου των μηνιαίων αντί των ωριαίων αποδοχών να είναι σημαντική.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι υπάρχουν κάποια προβλήματα συγκρισιμότητας των στοιχείων των χρησιμοποιούμενων ερευνών, μιας και τα ερωτηματολόγιά τους δεν είναι επακριβώς τα ίδια. Το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στην ΕΟΠ του 1982 όπου παρατηρείται λιγότερη πληροφόρηση από τις άλλες σε κάποιες μεταβλητές, ενώ οι πιο πρόσφατες ΕΟΠ περιέχουν περισσότερη πληροφόρηση.

5.3. Εμπειρικές εκτιμήσεις

Μετά την προηγούμενη θεωρητική και εμπειρική επισκόπηση καθώς και την παρουσίαση των στατιστικών στοιχείων, το επόμενο βήμα είναι να δούμε εμπειρικά κατά πόσο πράγματι η εκπαίδευση στην Ελλάδα έχει υπολογίσιμες οικονομικές αποδόσεις, καθώς και τη συμβολή της στην ερμηνεία των παρατηρούμενων διαφορών στους μισθούς.

5.3.1. Η ανισότητα των αμοιβών εργασίας

Ως πρώτο στάδιο φαίνεται διαφωτιστικό να παρουσιασθούν χαρακτηριστικά των κατανομών, καθώς και δείκτες μέτρησης της ανισότητας των μισθών, οι οποίοι αναλύονται στη συνέχεια. Κάθε προσπάθεια εμπειρικής διερεύνησης των φαινομένων της οικονομικής ανισότητας έχει να αντιμετωπίσει σειρά μεθοδολογικών προβλημάτων. Ένα από τα προβλήματα αυτά αφορά στην επιλογή του δείκτη ή δεικτών μέτρησης της ανισότητας. Δεν υπάρχει, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, ένας «ιδεώδης» και γενικά αποδεκτός δείκτης ανισότητας. Κάθε δείκτης αντιστοιχεί άμεσα ή έμμεσα σε μία διαφορετική συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας. Εφόσον δεν μπορεί να υπάρξει μία ομόφωνα αποδεκτή άριστη συνάρτηση κοινωνικής ευημερίας, δεν μπορεί να υπάρξει και ένας ομόφωνα αποδεκτός άριστος δείκτης ανισότητας. Η μορφή και οι ιδιότητες της κάθε φορά επιλεγόμενης συνάρτησης κοινωνικής ευημερίας είναι καθοριστικοί παράγοντες και οδηγούν στην κατασκευή διαφορετικών «κανονιστικών» δεικτών ανισότητας, οι οποίοι δεν οδηγούν κατ' ανάγκη στο ίδιο αποτέλεσμα. Εφόσον δεν μπορεί να υπάρξει γενική συμφωνία ως προς την επιλογή του πλέον κατάλληλου δείκτη για τη μέτρηση και ανάλυση

του μεγέθους της ανισότητας μιας κατανομής, κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθούν αρκετοί εναλλακτικοί δείκτες ανισότητας. Οι εκτιμήσεις των δεικτών αυτών δίνονται στο κάτω τμήμα του Πίνακα 5.1. Μερικοί από τους δείκτες αυτούς είναι ιδιαίτερα ενδιαφέροντες και χρησιμοποιούνται κατά κόρον στη διεθνή βιβλιογραφία, όπως: ο συντελεστής Gini (G), η διακύμανση των λογαρίθμων (L), ο δείκτης του Theil (T) και η μέση λογαριθμική απόκλιση (N, γνωστή και ως δεύτερος δείκτης του Theil), οι δείκτες του Atkinson (A)¹. Η επιλογή των πέντε προηγούμενων κύριων δεικτών έγινε με βάση τα παρακάτω κριτήρια: Πρώτον, οι δείκτες αυτοί ικανοποιούν όλα τα αξιώματα που θεωρούνται ιδιαίτερα επιθυμητά στη σχετική βιβλιογραφία (συμμετρία, ανεξαρτησία ως προς το μέσο, ανεξαρτησία ως προς το μέγεθος του πληθυσμού και αρχή των μεταβιβάσεων). Δεύτερον, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών μορφών ευαισθησίας ως προς τις μεταβολές της συνολικής ανισότητας σε μεταβιβάσεις στα διάφορα τμήματα της κατανομής. Πιο συγκεκριμένα, η διακύμανση των λογαρίθμων και η μέση λογαριθμική απόκλιση είναι σχετικά

1. Οι δείκτες αυτοί δίνονται από τους τύπους:

$$G = 1 + \frac{1}{n} - 2 \sum_{i=1}^n (n+1-i)y_i / 2n\mu, \quad T = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{y_i}{\mu} \ln\left(\frac{y_i}{\mu}\right), \quad N = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \ln\left(\frac{\mu}{y_i}\right),$$

$$A = 1 - \left(\frac{1}{\mu}\right) \left[\left(\frac{1}{n}\right) \sum y_i^{1-\varepsilon}\right]^{\frac{1}{(1-\varepsilon)}}, \quad L = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (\ln y_i - \ln \mu^*)^2,$$

όπου n , μ , μ^* , και y_i συμβολίζουν, αντίστοιχα, το μέγεθος του πληθυσμού, το αριθμητικό μέσο εισόδημα (ή μισθός), το γεωμετρικό μέσο εισόδημα και το εισόδημα του μέλους του πληθυσμού i .

Οι Gottschalk και Smeeding (1997) χρησιμοποιούν ως δείκτες ανισότητας τα σημεία της κατανομής που ορίζουν τα επιμέρους δεκατημόρια, εκφρασμένα σε ποσοστά επί της διαμέσου. Έτσι ορίζουν τους δείκτες P_i ($i = 10, 20, \dots, 90$) με βάση τον επί τοις εκατό λόγο του άνω ορίου του δεκατημορίου i προς τη διάμεσο της κατανομής. Πολλές φορές στη βιβλιογραφία για τη μέτρηση της συνολικής ανισότητας χρησιμοποιείται ο λόγος τέτοιων δεικτών (ή ο λογάριθμος του λόγου) παρά οι ίδιοι οι δείκτες (P_{90} / P_{10} , P_{80} / P_{20} , κλπ.). Τέτοιοι δείκτες είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι για την "περιγραφική" παρουσίαση των χαρακτηριστικών μιας κατανομής και δίνουν μία συνοπτική εικόνα της όλης κατάστασης.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1α
Μερίδια δεκατημορίων στο σύνολο των μισθών
και δείκτες ανισότητας: Άνδρες

	1974	1982	1988	1994	1999
ΔΕΚΑΤΗΜΟΡΙΟ ΜΙΣΘΩΝ					
1ο	3,3	4,9	4,1	2,6	2,6
2ο	5,2	6,3	6,3	5,6	5,0
3ο	6,3	6,8	7,5	6,9	6,4
4ο	7,3	8,6	8,2	7,8	7,4
5ο	8,2	8,7	8,9	8,6	8,2
6ο	9,2	10,0	9,7	9,6	9,8
7ο	10,5	10,3	10,6	11,2	10,7
8ο	12,0	11,7	11,6	12,2	11,8
9ο	14,8	13,9	13,3	14,3	14,1
10ο	23,2	18,9	19,8	21,3	24,0
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ΔΕΙΚΤΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ					
Συντελεστής Gini (G)	0,292	0,215	0,225	0,272	0,301
Δείκτης Theil (T)	0,154	0,080	0,097	0,138	0,176
Μέση λογαριθμική απόκλιση (N)	0,150	0,075	0,095	0,158	0,182
Διακύμανση λογαρίθμων (L)	0,306	0,144	0,199	0,398	0,420
Δείκτης Atkinson (A, $\epsilon = 0,5$)	0,072	0,038	0,046	0,069	0,083
Δείκτης Atkinson (A, $\epsilon = 2,0$)	0,279	0,136	0,198	0,391	0,393
Λογάριθμος λόγου P90/P10	1,280	0,930	0,960	1,220	1,320
Λογάριθμος λόγου P50/P10	0,630	0,460	0,520	0,710	0,760
Λογάριθμος λόγου Q3/Q1	0,650	0,470	0,440	0,560	0,620

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

πιο ευαίσθητες σε μεταβιβάσεις στο κάτω άκρο της κατανομής, ο δείκτης του Theil στο άνω άκρο και ο συντελεστής Gini γύρω από τη διάμεσο. Έτσι η συνδυασμένη χρήση των δεικτών αυτών ικανοποιεί ένα σημαντικό εύρος προτιμήσεων αναφορικά με το βαθμό ανταπόκρισης ενός δείκτη σε διαφορετικού τύπου μεταβιβάσεις. Τρίτον, οι περισσότεροι από αυτούς έχουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία μπορούν να αξιοποιηθούν στην καλύτερη διερεύνηση των χαρακτηριστικών της ανισότητας.

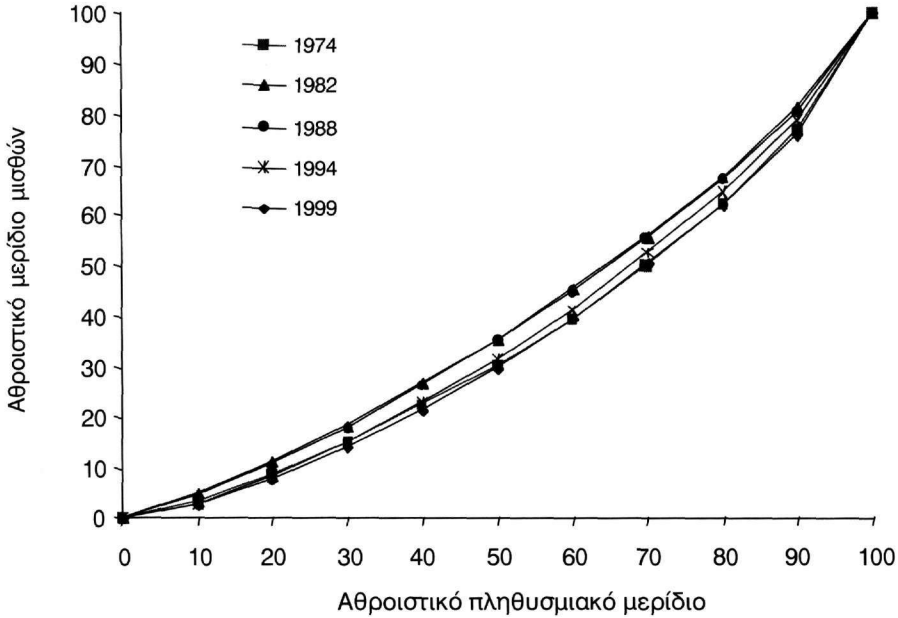
ΠΙΝΑΚΑΣ 5.1β
Μερίδια δεκατημορίων στο σύνολο των μισθών
και δείκτες ανισότητας: Γυναίκες

	1974	1982	1988	1994	1999
ΔΕΚΑΤΗΜΟΡΙΟ ΜΙΣΘΩΝ					
1ο	3,4	5,9	4,0	2,1	1,8
2ο	5,8	6,8	6,3	5,5	4,7
3ο	6,6	7,1	7,6	7,5	6,5
4ο	7,4	7,8	8,3	8,3	7,4
5ο	8,0	9,1	9,2	9,0	8,8
6ο	8,8	9,2	10,0	10,4	9,9
7ο	10,0	10,3	11,1	11,3	11,3
8ο	11,5	11,9	12,2	12,5	12,9
9ο	14,5	13,7	13,5	14,0	14,6
10ο	24,1	18,2	17,8	19,5	22,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ΔΕΙΚΤΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ					
Συντελεστής Gini (G)	0,287	0,196	0,212	0,257	0,304
Δείκτης Theil (T)	0,157	0,064	0,080	0,124	0,176
Μέση λογαριθμική απόκλιση (N)	0,150	0,060	0,085	0,162	0,209
Διακύμανση λογαρίθμων (L)	0,314	0,112	0,186	0,457	0,549
Δείκτης Atkinson (A, $\epsilon = 0,5$)	0,073	0,031	0,040	0,066	0,088
Δείκτης Atkinson (A, $\epsilon = 2,0$)	0,312	0,106	0,180	0,436	0,475
Λογάριθμος λόγου P90/P10	1,200	0,850	0,930	1,380	1,520
Λογάριθμος λόγου P50/P10	0,520	0,360	0,530	0,930	0,990
Λογάριθμος λόγου Q3/Q1	0,540	0,450	0,500	0,500	0,690

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

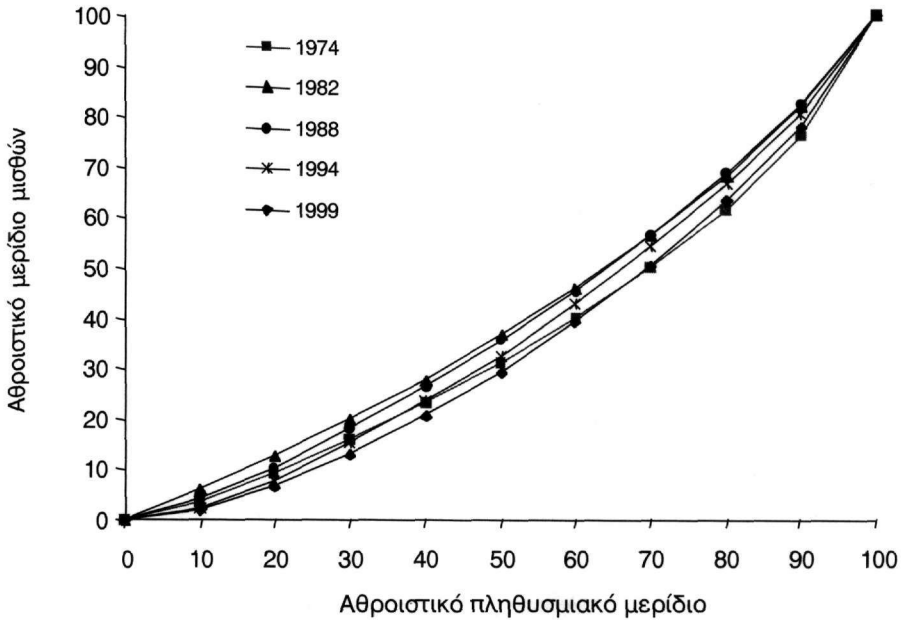
Οι κατανομές των μηνιαίων αμοιβών, όπως προέρχονται από τα πρωτογενή χρησιμοποιούμενα στοιχεία, δίνονται στους Πίνακες 5.1α και 5.1β και οι αντίστοιχες καμπύλες Lorenz απεικονίζονται στα Διαγράμματα 5.1α και 5.1β για άνδρες και γυναίκες, αντίστοιχα. Ειδικότερα οι Πίνακες 5.1 καταγράφουν τη συμμετοχή των διαδοχικών δεκατημορίων εργαζομένων στις συνολικές αμοιβές, και στη συνέχεια τα συνήθη μέτρα διασποράς της κατανομής των αμοιβών για τα εξεταζόμενα έτη κατά φύλο. Οι

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.1α
Καμπύλες Lorenz μισθών: Άνδρες

δέκα πρώτες γραμμές των πινάκων δίνουν την ποσοστιαία συμμετοχή στις μηνιαίες αμοιβές των επιμέρους δεκατημορίων του πληθυσμού που έχουν ταξινομηθεί από τον πιο χαμηλόμισθο στον πιο υψηλόμισθο εργαζόμενο. Ξεκινώντας από τις αμοιβές των ανδρών (Πίνακας 5.1α) προκύπτει ότι μεταξύ 1974 και 1982 υπήρξε σημαντική αναδιανομή από τα υψηλά στα χαμηλά δεκατημόρια. Η συμμετοχή των τριών υψηλότερων δεκατημορίων μειώθηκε και αντίστοιχα των επτά χαμηλότερων ενισχύθηκε. Τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση αυτή την περίοδο γνώρισε το χαμηλότερο δεκατημόριο. Την περίοδο 1982-88 οι εξελίξεις στην κατανομή των αμοιβών των ανδρών άλλαξαν, η αναδιανομή προς όφελος των χαμηλόμισθων σταμάτησε και μόνο συγκεκριμένα μεσαία δεκατημόρια (3ο και 6ο) καθώς και το υψηλότερο βελτίωσαν οριακά τη σχετική τους θέση. Οι εξελίξεις την περίοδο 1988-94 δείχνουν σαφή κίνηση προς μεγαλύτερες διαφορές στην κατανομή των αμοιβών εργασίας των ανδρών. Η συμμετοχή των τεσσά-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.1β
 Καμπύλες Lorenz μισθών: Γυναίκες

ρων χαμηλότερων δεκατημορίων πληθυσμού στις αμοιβές μειώθηκε υπολογίσιμα, ενώ η αντίστοιχη των τεσσάρων υψηλότερων δεκατημορίων αυξήθηκε μάλλον εντυπωσιακά. Τέλος, την περίοδο 1994-99 φαίνεται ότι σημειώθηκε μια υπολογίσιμη αύξηση της ανισότητας στις αμοιβές των ανδρών. Με εξαίρεση το πρώτο δεκατημόριο, που διατήρησε τη συμμετοχή που είχε το 1994 και το 1999, για τα υπόλοιπα τέσσερα χαμηλά δεκατημόρια σημειώθηκε μείωση της συμμετοχής τους στο σύνολο των αμοιβών. Ως προς τα πέντε υψηλότερα δεκατημόρια η αντίστοιχη αύξηση συγκεντρώνεται κυρίως στο ανώτατο και δευτερευόντως στο πέμπτο, ενώ τα υπόλοιπα εμφανίζουν μείωση. Αν και το 1999 μπορεί να χαρακτηριστεί ως εξαιρετικό έτος, λόγω της εντυπωσιακής άνθησης του χρηματιστηρίου και των συναφών υπηρεσιών, δεν μπορεί παρά να δημιουργεί προβληματισμούς η παρατηρούμενη μεγέθυνση της ανισότητας.

Με βάση τους στατιστικούς δείκτες ανισότητας που βρίσκονται στο κάτω τμήμα του Πίνακα 5.1α προκύπτουν οι ίδιες διαπιστώσεις. Όλοι οι εκτιμηθέντες δείκτες δείχνουν μια δραστική μείωση της ανισότητας των αμοιβών των ανδρών την περίοδο 1974-82, μια μάλλον οριακή αύξηση της ανισότητας την περίοδο 1982-88 και μια παραπέρα αύξηση της ανισότητας των αμοιβών την περίοδο 1988-94. Τέλος, όλοι οι δείκτες ανισότητας έχουν υψηλότερες τιμές το 1999 σε σύγκριση με τους αντίστοιχους του 1994 αλλά και με προηγούμενα έτη. Αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων είναι η ανισότητα στις αμοιβές το 1999, όπως μετριέται με τους περισσότερους εκτιμηθέντες δείκτες, να είναι οριακά μεγαλύτερη από αυτή του 1974. Ως γενική διαπίστωση μπορεί να καταγραφεί ότι οι διαφορές στις ατομικές αμοιβές εργασίας είναι υπολογίσιμες και έτσι έχει πρακτικό ενδιαφέρον να ασχολείται κανείς με την ανάλυση των προσδιοριστικών παραγόντων των αμοιβών, γεγονός που ισοδυναμεί με την προσπάθεια ερμηνείας και της διασποράς των αμοιβών.

Τα επίπεδα και η εξέλιξη της ανισότητας στις αμοιβές των γυναικών είναι αρκετά παρόμοια με αυτά των ανδρών, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 5.1β. Αξιοσημείωτη διαφορά είναι ότι η σχετικά μεγαλύτερη μείωση της ανισότητας την περίοδο 1974-82 (εδώ βελτιώθηκε η θέση των οκτώ χαμηλότερων δεκατημορίων), η σχετικά υψηλότερη αύξησή της την περίοδο 1982-94, καθώς και η μείωση το 1999 της συμμετοχής των χαμηλών δεκατημορίων των γυναικών στις συνολικές τους αμοιβές.

5.3.2. Ηλικία, εκπαίδευση, αμοιβές

Οι Πίνακες 5.2α έως 5.2ε καταγράφουν τις μέσες αμοιβές κατά επίπεδο εκπαίδευσης και ομάδες ηλικιών (age-earnings profiles), γνωστές και ως προφίλ αμοιβών, για τους άνδρες και τις γυναίκες χωριστά ξεκινώντας από το 1999, ενώ τα αντίστοιχα Διαγράμματα 5.2α έως 5.2ε απεικονίζουν αυτές τις κατανομές. Το πρώτο αξιοσημείωτο από τον πίνακα είναι ότι μεταξύ 1974 και 1982, δηλαδή το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1970, υπήρξε μια αύξηση των μέσων μισθών τόσο για τους άνδρες (27,6%) όσο και για τις γυναίκες (45,4%). Αντίθετα, κατά την περίοδο 1982-88 (χονδρι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2α
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ηλικίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1999

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Μερικές τάξεις Δημοτικού	Καθόλου σχολείο	Σύνολο
Άνδρες								
ΣΥΝΟΛΟ	324.558	226.009	183.321	199.214	200.155	188.380	134.220	239.490
Έως 24 ετών	131.889	112.130	113.694	100.056	102.210	55.894	94.697	111.739
25 έως 34	224.270	178.973	166.634	151.459	152.119	94.024		184.587
35 έως 44	336.353	256.880	195.740	216.431	216.167	224.348		265.865
45 έως 54	386.721	312.665	230.684	229.773	230.528	210.151		301.709
55 και άνω	441.712	275.213	208.118	195.762	197.829	185.732	173.743	266.251
Αριθμός παρατηρήσεων	588	923	299	516	484	30	2	2.326
Γυναίκες								
ΣΥΝΟΛΟ	242.927	161.856	130.884	119.342	123.705	91.469	100.201	179.917
Έως 24 ετών	109.100	89.095	87.318	79.433	85.308	38.314		90.323
25 έως 34	193.403	148.842	118.721	100.082	103.710	29.334		158.804
35 έως 44	256.707	205.570	159.047	125.600	129.226	89.946		209.473
45 έως 54	314.320	209.459	162.255	126.179	129.848	100.096	88.991	224.499
55 και άνω	340.149	155.956		124.555	137.856	101.265	111.412	188.214
Αριθμός παρατηρήσεων	522	681	142	225	194	29	2	1.570

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

κά τη δεκαετία του 1980) σημειώθηκε αξιόλογη μείωση στους μέσους πραγματικούς μισθούς. Αποτέλεσμα αυτών των αλλαγών είναι το 1988 οι μέσες αμοιβές των ανδρών να είναι 8,1% υψηλότερες από τις αντίστοιχες του 1974, ενώ αυτές των γυναικών κατά 32,0%. Κατά την περίοδο 1988-94 υπήρξε περαιτέρω υποχώρηση στις μέσες αμοιβές ανδρών και γυναικών και συγκεκριμένα οι πρώτες μειώθηκαν κατά 2,8% και οι δεύτερες κατά 5,8%. Τέλος, την περίοδο 1994-99 σημειώθηκε υπολογίσιμη αύξηση στις αμοιβές των ανδρών (κατά 12,7%) και γυναικών (κατά 15,1%).

Περαιτέρω αυτές οι αλλαγές δεν κατανεμήθηκαν ισομερώς μεταξύ όλων των ομάδων των εργαζομένων. Εκτιμάται ότι οι λιγότερο εκπαιδευ-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2β
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ηλικίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1994

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Μερικές τάξεις Δημοτικού	Καθόλου σχολείο	Σύνολο
Άνδρες								
ΣΥΝΟΛΟ	275.317	212.297	192.095	177.740	180.975	164.971	135.375	212.390
Έως 24 ετών	112.047	127.134	103.345	94.355	94.724	79.803	112.691	110.712
25 έως 34	203.071	191.956	167.535	153.549	150.151	188.409	149.844	182.872
35 έως 44	280.624	236.594	232.767	194.691	197.310	181.248	112.063	238.649
45 έως 54	315.940	291.213	242.302	202.427	205.419	188.919	167.243	253.502
55 και άνω	420.212	289.180	234.401	172.928	188.002	139.747	130.830	237.442
Αριθμός παρατηρήσεων	554	759	354	740	620	104	16	2.426
Γυναίκες								
ΣΥΝΟΛΟ	196.890	158.663	134.587	113.165	114.082	112.084	86.786	156.454
Έως 24 ετών	102.163	110.564	82.578	70.539	70.539			100.438
25 έως 34	167.310	156.243	146.548	110.826	109.538	133.980	42.769	153.511
35 έως 44	218.797	189.402	148.954	117.691	118.862	111.029	53.091	178.173
45 έως 54	256.319	191.522	128.219	122.062	123.845	119.465	94.094	169.061
55 και άνω	292.420	183.472	169.080	104.207	112.221	92.218	105.381	151.160
Αριθμός παρατηρήσεων	452	547	139	358	295	55	8	1.512

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

μένοι σχετικά νέοι άνδρες την πρώτη περίοδο είδαν τις πραγματικές τους αποδοχές να αυξάνουν σημαντικά, ενώ οι πτυχιούχοι ΑΕΙ για τις πιο παραγωγικές ηλικίες υπέστησαν μια πτώση στις αμοιβές τους. Κατά τη δεύτερη περίοδο σε όλες τις ομάδες των ανδρών σημειώθηκε υπολογίσιμη μείωση των αμοιβών τους, με εξαίρεση τους νέους πτυχιούχους. Η πτωτική τάση των αμοιβών των ανδρών χαρακτηρίζει και την περίοδο 1988-94, με εξαίρεση εδώ τους ώριμους εκπαιδευμένους. Είναι πάντως εντυπωσιακό ότι για συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζόμενων ανδρών, όπως τους περισσότερο εκπαιδευμένους, οι αμοιβές του 1999 είναι χαμηλότερες από τις αντίστοιχες του 1974 και μόνο συγκεκριμένες ομάδες εργαζομένων, όπως

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2γ
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ηλικίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1988

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Δεν τελείωσε ή δεν πήγε Δημοτικό	Σύνολο
	Άνδρες						
ΣΥΝΟΛΟ	279.769	220.234	209.347	191.242	193.616	173.287	218.997
Έως 24 ετών	169.726	143.336	142.565	126.915	126.397	139.853	139.202
25 έως 34	243.512	196.522	207.292	191.638	193.142	160.899	206.388
35 έως 44	295.436	252.285	240.801	206.017	206.666	188.083	244.521
45 έως 54	308.332	281.053	264.927	204.503	206.142	195.200	246.114
55 και άνω	320.221	305.620	259.862	181.869	191.983	159.990	227.997
Αριθμός παρατηρήσεων	435	697	292	882	779	103	2.306
	Γυναίκες						
ΣΥΝΟΛΟ	213.048	167.953	133.779	137.165	140.113	122.377	166.111
Έως 24 ετών	137.055	129.553	115.300	103.196	107.186	74.462	123.564
25 έως 34	201.425	167.652	142.887	134.571	134.801	115.685	169.188
35 έως 44	237.218	195.976	148.008	141.647	142.036	138.150	184.523
45 έως 54	261.407	211.969	166.782	146.183	153.374	125.944	180.171
55 και άνω	252.599	186.981		140.882	161.456	120.308	155.344
Αριθμός παρατηρήσεων	269	442	71	385	321	64	1.167

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

ώριμοι ηλικιακά εργαζόμενοι καθώς και με χαμηλή σχετικά εκπαίδευση, είχαν το 1999 αποδοχές υπολογίσιμα υψηλότερες από ό,τι μια εικοσιπενταετία πριν.

Προκειμένου περί γυναικών οι εξελίξεις των αμοιβών τους είναι αρκούτως διαφορετικές, υπό την έννοια ότι την πρώτη περίοδο όλες οι εξεταζόμενες ομάδες, ιδιαίτερα οι λιγότερο εκπαιδευμένες, κέρδισαν υπολογίσιμη αύξηση στις αποδοχές τους. Κατά τη δεύτερη περίοδο η μείωση των αποδοχών ήταν πιο εκτεταμένη στις πιο εκπαιδευμένες γυναίκες που για ορισμένες ομάδες κατέληξε στις αμοιβές του 1974, ενώ οι γυναίκες των πιο παραγωγικών ηλικιών που παρακολούθησαν μέχρι το Δημοτι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2δ
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ηλικίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1982

	ΑΕΙ	Λύκειο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Δεν τελείωσε Δημοτικό	Σύνολο
	Άνδρες					
ΣΥΝΟΛΟ	323.543	277.757	234.810	237.646	216.847	258.638
Έως 24 ετών	218.957	191.817	185.202	186.768	132.911	188.135
25 έως 34	273.816	250.949	241.357	244.717	182.390	250.031
35 έως 44	331.587	316.354	252.065	256.002	216.416	282.415
45 έως 54	382.138	328.996	239.773	249.233	219.168	278.878
55 και άνω	410.216	290.992	225.268	221.075	246.513	253.336
Αριθμός παρατηρήσεων	344	587	1.408	1.216	192	2.339
	Γυναίκες					
ΣΥΝΟΛΟ	238.143	182.797	158.247	160.035	153.050	182.818
Έως 24 ετών	172.607	147.891	141.411	141.615	132.443	147.073
25 έως 34	218.029	182.296	174.156	174.578	147.089	192.284
35 έως 44	266.455	227.697	158.940	162.296	148.436	202.019
45 έως 54	329.626	244.323	156.740	167.539	148.175	194.069
55 και άνω	356.584		167.535	161.740	171.749	181.368
Αριθμός παρατηρήσεων	184	325	414	308	106	923

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

κό διατήρησαν τις αυξημένες αποδοχές τους. Μια παρόμοια εξέλιξη εμφανίζεται και για την περίοδο 1988-94, όπου οι πιο εκπαιδευμένες γυναίκες, με εξαίρεση τις πιο ώριμες, συνεχίζουν να χάνουν σε όρους πραγματικών αμοιβών, ενώ οι νεαρές λιγότερο εκπαιδευμένες κερδίζουν υπολογίσιμα. Τέλος, την περίοδο 1994-99 η αύξηση του επιπέδου εκπαίδευσης των γυναικών συνοδεύτηκε και με σχετικά υψηλότερη αύξηση των αμοιβών των περισσότερο εκπαιδευμένων και ηλικιακά ώριμων γυναικών. Συγκρίνοντας τις αποδοχές των γυναικών του 1994 με τις αντίστοιχες του 1974, προκύπτει ότι οι τελευταίες είναι χαμηλότερες από τις πρώτες, όπως και στην περίπτωση των ανδρών, για τις πτυχιούχους ΑΕΙ και αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης, ενώ αυτές με λιγότερη εκπαίδευση φαίνεται

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.2ε
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ηλικίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1974

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Μερικές τάξεις Δημοτικού	Καθόλου σχολείο	Σύνολο
Άνδρες								
ΣΥΝΟΛΟ	329.895	235.294	185.162	176.470	178.516	167.790	170.520	202.648
Έως 24 ετών	207.228	114.331	107.291	120.402	119.890	137.244	121.890	117.968
25 έως 34	241.900	198.478	201.076	198.428	201.793	166.670	190.098	202.505
35 έως 44	357.052	262.906	229.628	193.046	199.211	190.126	158.844	232.872
45 έως 54	379.151	294.639	219.714	182.760	190.556	164.029	154.514	222.964
55 και άνω	343.459	290.904	198.710	160.281	160.660	132.023	209.981	197.750
Αριθμός παρατηρήσεων	247	568	256	1.738	1.380	254	104	2.809
Γυναίκες								
ΣΥΝΟΛΟ	214.520	137.832	105.771	101.500	105.090	94.723	92.859	125.796
Έως 24 ετών	123.296	104.456	105.888	93.326	93.129	97.246	94.398	99.418
25 έως 34	194.564	145.249	97.729	109.118	111.257	100.428	105.494	142.833
35 έως 44	244.536	183.647	119.434	102.782	112.240	94.414	88.758	141.255
45 έως 54	306.852	182.905	97.796	97.725	103.965	94.932	90.595	127.653
55 και άνω		180.576	104.534	133.718	214.275	75.348	99.470	138.433
Αριθμός παρατηρήσεων	114	305	49	527	356	107	64	995

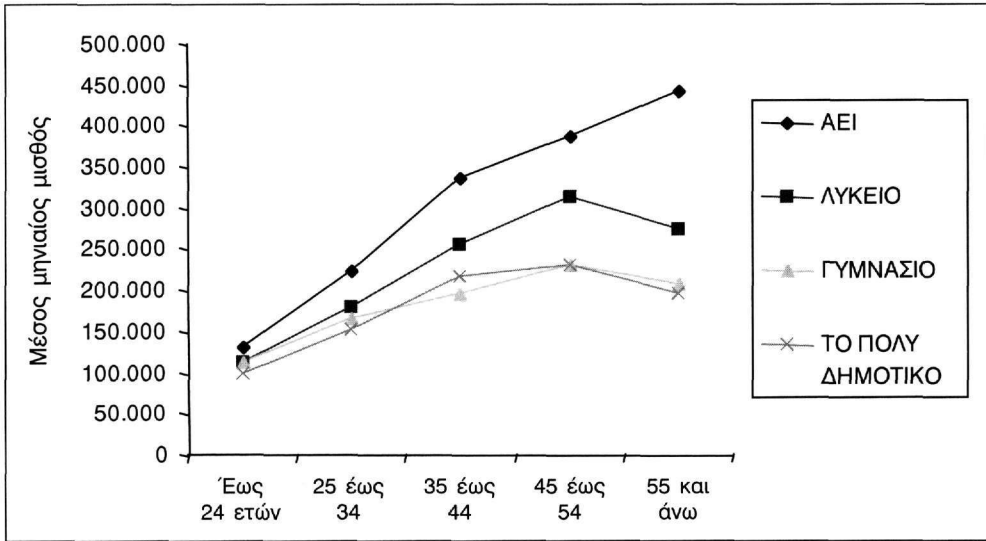
Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

ότι έχουν υψηλότερες αποδοχές το 1994 σε σύγκριση με το 1974. Η θέση όμως όλων σχεδόν των ομάδων γυναικών βελτιώνεται σημαντικά την περίοδο 1994-99 οπότε και εμφανίζουν υπολογίσιμα υψηλότερες αμοιβές το 1999 σε σχέση με το 1974.

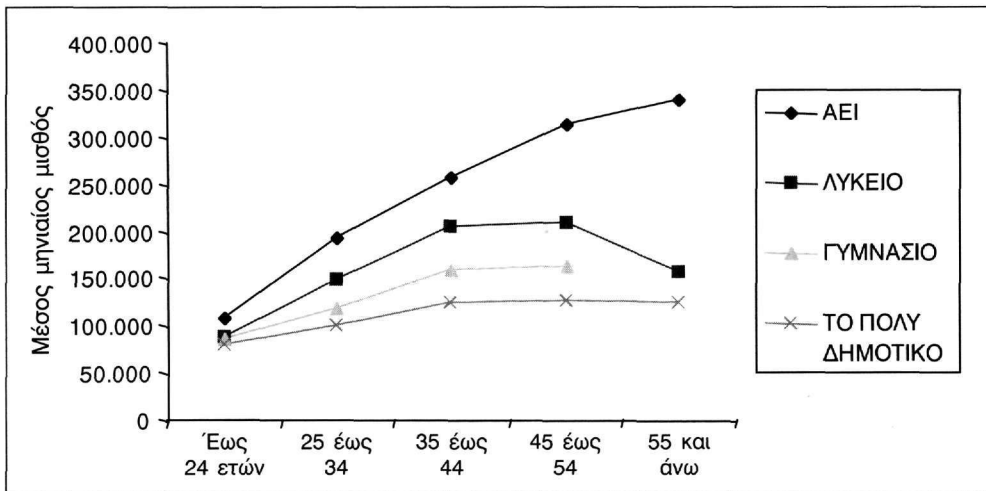
Παρατηρώντας τους Πίνακες 5.2 αλλά και τα αντίστοιχα Διαγράμματα 5.2 προκύπτει μια αρχική αλλά σαφής σχέση μεταξύ επιπέδου εκπαίδευσης και αμοιβών. Οι μέσες αμοιβές αυξάνονται συστηματικά με το επίπεδο εκπαίδευσης, χωρίς ωστόσο αυτή η σχέση να είναι τέλεια, οπότε θα ίσχυε για κάθε άτομο. Με εξαίρεση τα εισοδήματα νέων σε ηλικία, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης ή συνώνυμα όσο περισσότερο

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.2α

Μέσο μηνιαίο εισόδημα μισθωτών ανά ομάδα ηλικίας και βαθμίδα εκπαίδευσης: Άνδρες, 1999

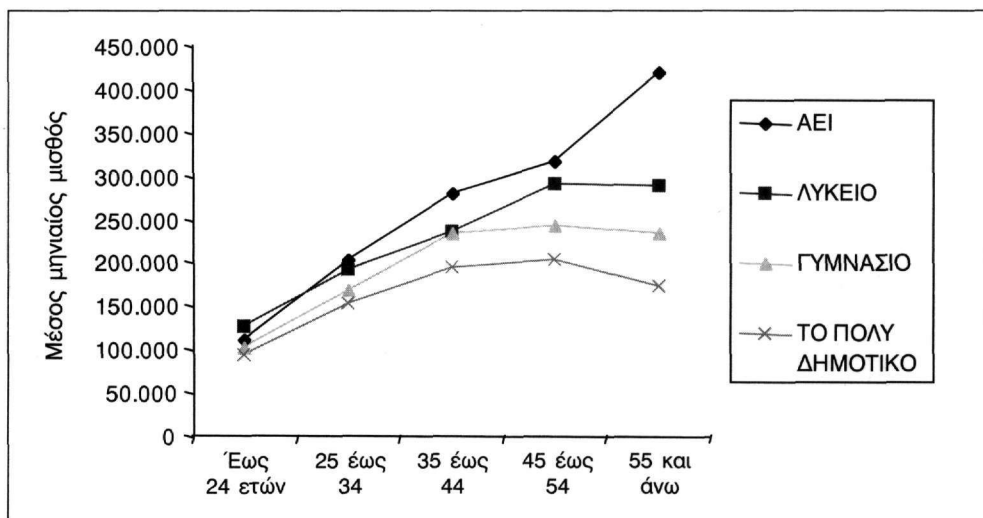

Γυναίκες, 1999

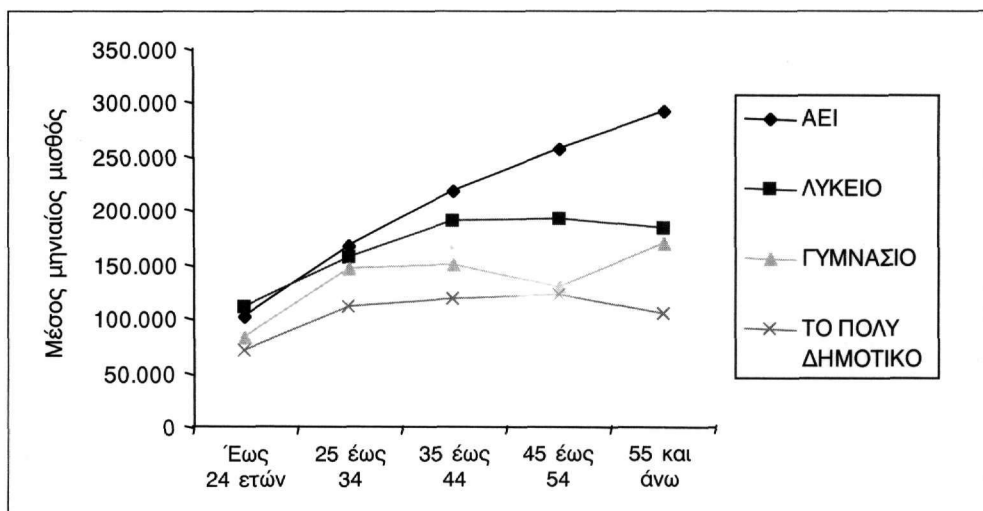

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.2β

Μέσο μηνιαίο εισόδημα μισθωτών ανά ομάδα ηλικίας και βαθμίδα εκπαίδευσης: Άνδρες, 1994

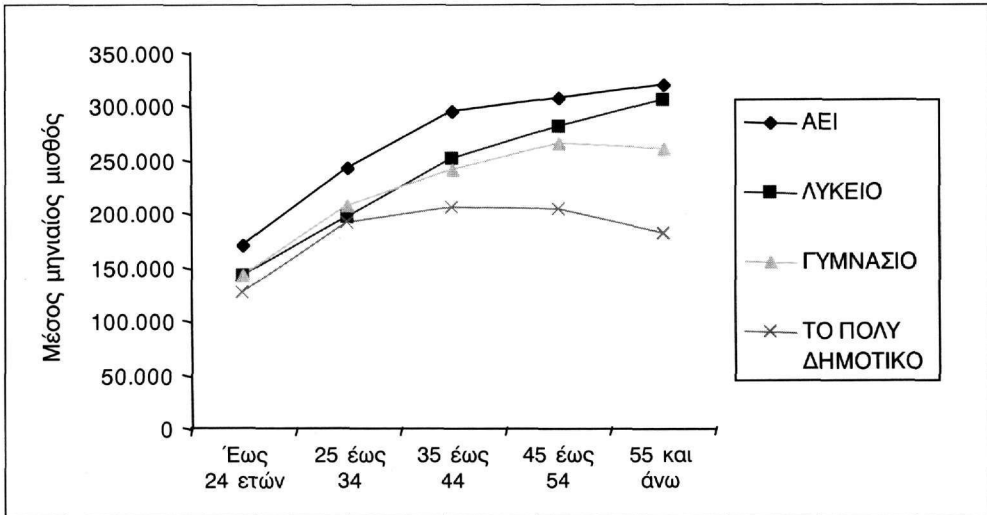

Γυναίκες, 1994

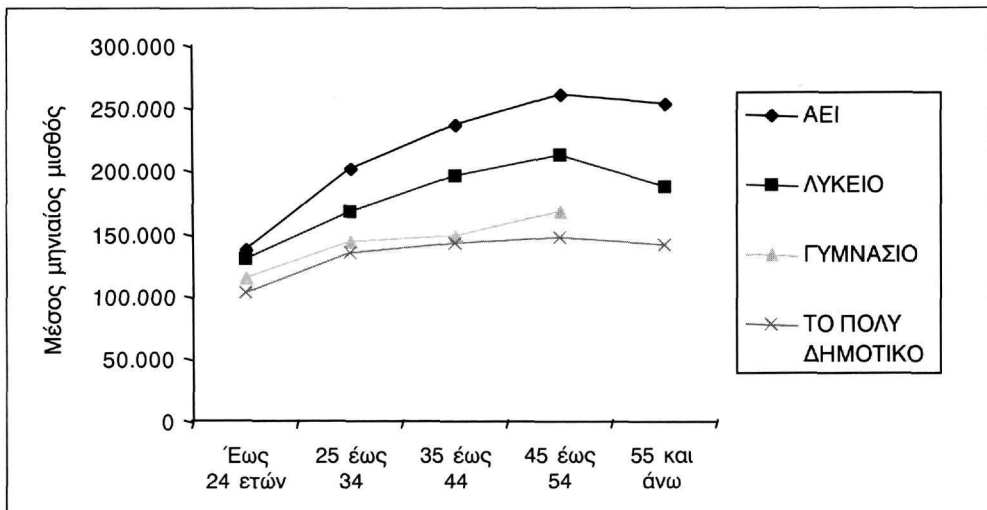

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.2γ

Μέσο μηνιαίο εισόδημα μισθωτών ανά ομάδα ηλικίας και βαθμίδα εκπαίδευσης: Άνδρες, 1988

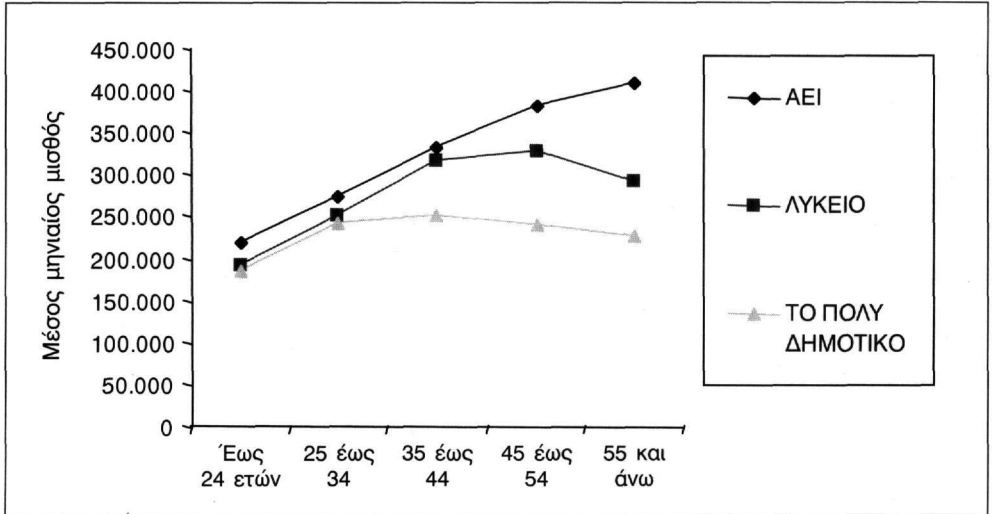

Γυναίκες, 1988

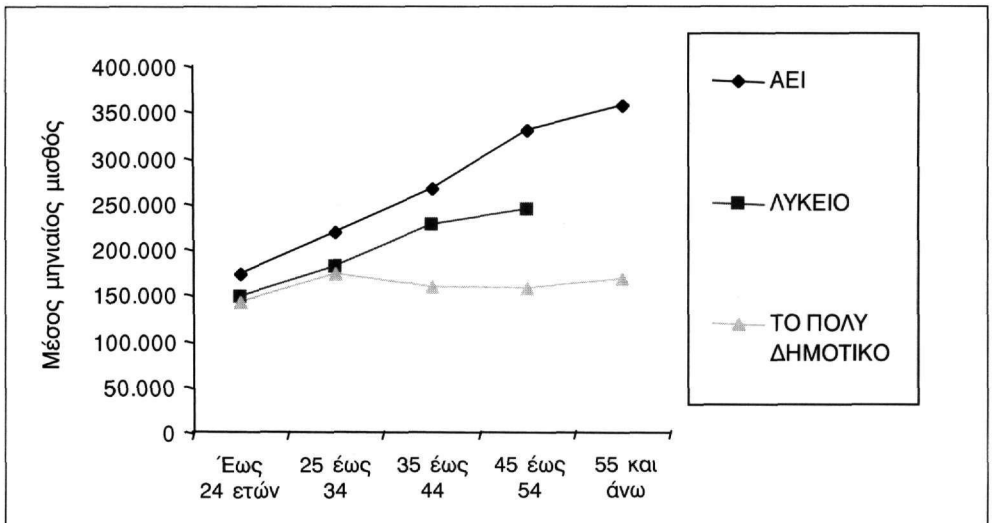

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.25

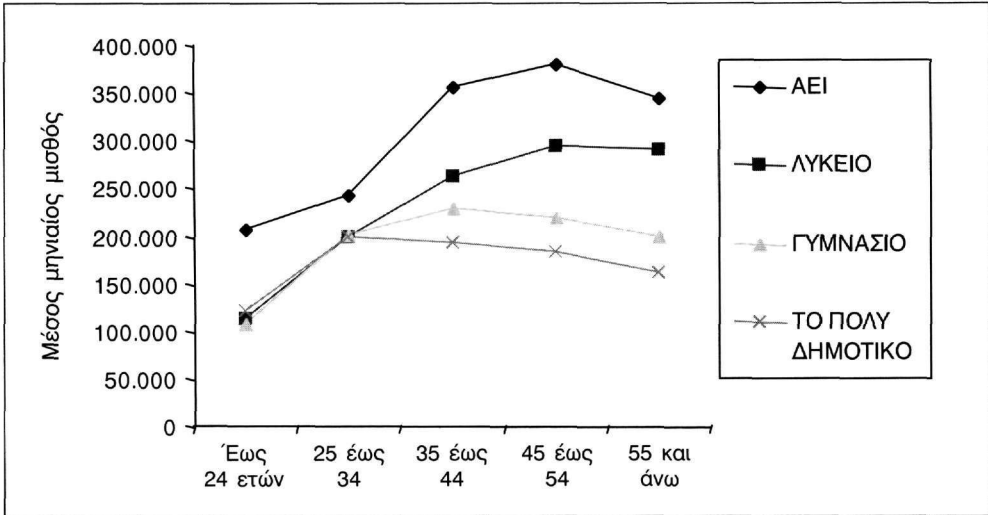
Μέσο μηνιαίο εισόδημα μισθωτών ανά ομάδα ηλικίας και βαθμίδα εκπαίδευσης: Άνδρες, 1982

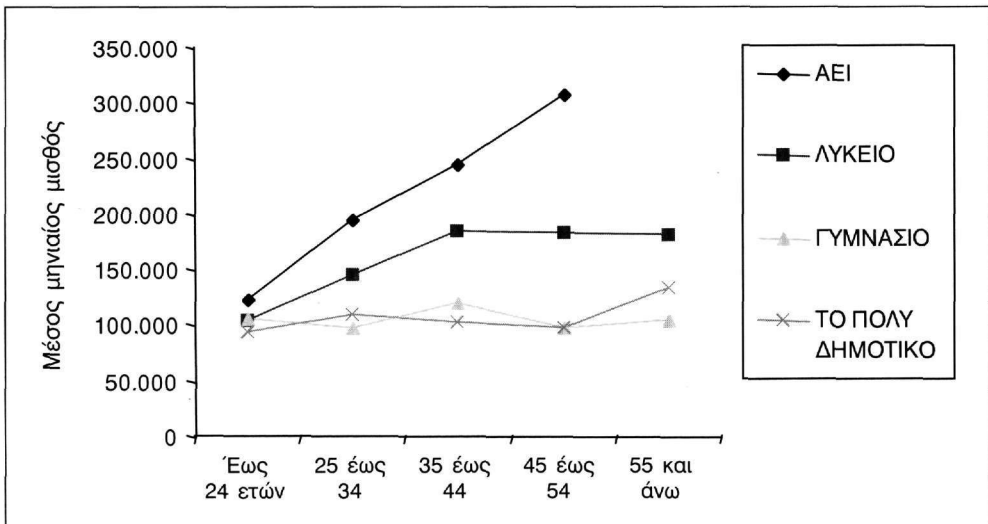
Γυναίκες, 1982

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5.2ε
Μέσο μηνιαίο εισόδημα μισθωτών ανά ομάδα ηλικίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: Άνδρες, 1974

Γυναίκες, 1974

διαρκεί η εκπαίδευση, τόσο υψηλότερες είναι οι μέσες αμοιβές των εργαζομένων. Με άλλα λόγια τα προφίλ ηλικίας αμοιβών δεν τέμνονται ή τέμνονται μόνο στα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας των εργαζομένων. Οι αμοιβές κατά κανόνα και ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσης αρχικά αυξάνουν με την ηλικία μέχρι ένα σημείο, που αντιστοιχεί σε ηλικία 50-60 ετών και κατόπιν κατέρχονται. Όσο υψηλότερη είναι η εκπαίδευση, τόσο υψηλότερη είναι η αύξηση των αμοιβών κατά τις πρώτες δεκαετίες απασχόλησης. Ο ρυθμός μεταβολής των μισθών καθίσταται αρνητικός προς τα τελευταία έτη απασχόλησης, με εξαίρεση τους εργαζομένους με χαμηλή εκπαίδευση, όπου οι αρνητικές μεταβολές αρχίζουν ενωρίτερα.

Το προφανές ερώτημα που ανακύπτει είναι πώς ερμηνεύονται αυτές οι κατανομές ηλικίας-αμοιβών. Η πρόταση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου ότι οι αμοιβές αποτελούν απόδοση στο συσσωρευμένο ανθρώπινο κεφάλαιο είναι συμβατή με τα κύρια χαρακτηριστικά αυτών των κατανομών. Τα επάλληλα ύψη των κατανομών των αμοιβών είναι σύμφωνα με την υπόθεση ότι το ποσό της συνολικής επένδυσης στους ανθρώπους είναι υψηλότερο όσο υψηλότερη είναι η επένδυση σε εκπαίδευση. Η μεγαλύτερη κλίση που εμφανίζουν τα εισοδήματα των περισσότερων εκπαιδευμένων υπονοούν ότι, καθώς αυξάνουν τα χρόνια εργασίας τους, αποζημιώνονται για τις προηγούμενες εκπαιδευτικές δαπάνες που ανέλαβαν. Τομές των κατανομών εμφανίζονται στα πρώτα έτη απασχόλησης, ώστε ο πιο εκπαιδευμένος να έχει τον χρόνο να υπερκαλύψει το προηγούμενο κόστος της εκπαίδευσής του. Η κυρτότητα των κατανομών προς τον οριζόντιο άξονα είναι συμβατή με την υπόθεση της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου ότι αυτό υπόκειται διαχρονικά σε απόσβεση-παλαίωση, η οποία αντανακλάται και στις μειωμένες αμοιβές στα τελευταία έτη της καριέρας τους.

Βεβαίως, όπως αναφέρθηκε στην παρουσίαση των σχετικών θεωριών (Κεφάλαιο 2), αυτή η εξήγηση των κατανομών ηλικίας αμοιβών δεν είναι η μοναδική. Θετική σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και αμοιβών συνεπάγεται τόσο η θεωρία του φίλτρου όσο και η ύπαρξη οργανωμένων εσωτερικών αγορών εργασίας. Είναι ωστόσο αναλυτικά αδύνατο με τα στοι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3α
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ετών εμπειρίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1999

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυ- τήριο Δημοτικού	Μερικές τάξεις Δημοτικού	Καθόλου σχολείο	Σύνολο
Άνδρες								
ΣΥΝΟΛΟ	324.558	226.009	183.321	199.214	200.155	188.380	134.220	239.490
Έως 5 έτη	170.763	95.335	104.837	66.417	69.924	55.894		125.269
6 έως 10	240.485	151.185	123.601	106.464	107.052		94.697	172.138
11 έως 15	277.974	192.384	155.056	119.044	119.878	94.024		205.915
16 έως 20	376.514	237.352	187.417	169.089	169.089			261.457
21 έως 25	356.039	268.303	189.503	209.769	210.651	167.439		272.257
26 έως 30	404.822	275.534	208.886	220.783	219.844	243.317		290.045
31 έως 35	413.548	358.454	232.592	237.265	237.471	229.939		309.881
36 και άνω	492.857	273.474	226.219	207.801	210.323	188.373	173.743	239.427
Αριθμός παρατηρήσεων	588	923	299	516	484	30	2	2.326
Γυναίκες								
ΣΥΝΟΛΟ	242.927	161.856	130.884	119.342	123.705	91.469	100.201	179.917
Έως 5 έτη	139.509	82.413	71.772	72.690	72.690			105.854
6 έως 10	209.856	133.613	98.563	81.681	90.355	38.314		157.966
11 έως 15	243.824	151.282	109.170	88.976	100.904	29.334		184.668
16 έως 20	265.360	185.802	124.890	104.678	104.678			196.077
21 έως 25	299.640	196.303	155.778	115.413	120.648	88.195		216.916
26 έως 30	327.650	252.376	173.059	134.889	135.985	98.701		238.593
31 έως 35	295.450	195.274	149.984	136.181	141.577	102.905		182.876
36 και άνω	548.474	156.064	181.520	119.018	124.890	99.894	100.201	142.996
Αριθμός παρατηρήσεων	522	681	142	225	194	29	2	1.570

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3β
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ετών εμπειρίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1994

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυ- τήριο Δημοτικού	Μερικές τάξεις Δημοτικού	Καθόλου σχολείο	Σύνολο
	Άνδρες							
ΣΥΝΟΛΟ	275.317	212.297	192.095	177.740	180.975	164.971	135.375	212.390
Έως 5 έτη	173.793	126.329	80.822	79.510	78.539		99.896	126.214
6 έως 10	212.599	155.198	119.994	103.960	107.313	79.803	119.088	158.391
11 έως 15	259.412	213.209	153.665	135.604	135.123	138.817	129.844	206.476
16 έως 20	288.234	212.465	193.340	172.311	166.198	223.832	140.600	224.510
21 έως 25	296.408	238.978	227.659	192.706	194.448	193.915	151.356	236.843
26 έως 30	332.191	300.011	249.789	196.560	200.108	174.010	162.112	259.634
31 έως 35	386.704	273.870	233.237	204.498	207.988	177.138	194.148	247.941
36 και άνω	432.249	314.057	244.596	184.100	194.333	158.187	133.207	219.679
Αριθμός παρατηρήσεων	554	759	354	740	620	104	16	2.426
	Γυναίκες							
ΣΥΝΟΛΟ	196.890	158.663	134.587	113.165	114.082	112.084	86.786	156.454
Έως 5 έτη	135.501	104.458	66.010	54.677	54.677			114.197
6 έως 10	176.606	141.862	97.929	78.469	78.469			147.265
11 έως 15	208.557	154.489	141.677	105.496	108.041	54.595	42.769	169.615
16 έως 20	216.959	189.571	153.360	113.556	110.393	149.857		179.577
21 έως 25	260.881	198.369	138.661	115.384	115.769	109.323		180.633
26 έως 30	238.966	184.559	159.490	120.451	122.840	112.167	53.091	158.087
31 έως 35	283.708	209.194	106.488	121.845	122.198	121.778	102.778	159.899
36 και άνω	298.450	176.607	177.630	114.096	120.475	107.104	99.130	120.822
Αριθμός παρατηρήσεων	452	547	139	358	295	55	8	1.512

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3γ
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ετών εμπειρίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1988

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Δεν τελείωσε ή δεν πήγε Δημοτικό	Σύνολο
	Άνδρες						
ΣΥΝΟΛΟ	279.769	220.234	209.347	191.242	193.616	173.287	218.997
Έως 5 έτη	200.818	137.046	122.226	80.397	75.165	205.972	142.733
6 έως 10	260.961	173.384	166.897	148.857	150.507	106.794	192.180
11 έως 15	272.700	204.493	209.939	184.842	186.378	149.128	217.175
16 έως 20	289.286	237.308	212.294	198.505	200.054	170.315	232.550
21 έως 25	341.966	256.469	209.832	211.824	211.345	263.060	248.458
26 έως 30	295.040	291.900	287.407	200.833	202.274	177.372	248.775
31 έως 35	318.401	267.854	270.341	208.682	212.088	164.824	241.521
36 και άνω	325.420	301.865	257.921	189.846	195.360	175.436	215.408
Αριθμός παρατηρήσεων	435	697	292	882	779	103	2.306
	Γυναίκες						
ΣΥΝΟΛΟ	213.048	167.953	133.779	137.165	140.113	122.377	166.111
Έως 5 έτη	159.799	124.850	104.376	98.480	100.904	81.508	134.073
6 έως 10	215.194	157.084	125.630	106.214	111.184	69.765	165.744
11 έως 15	218.649	174.614	134.836	131.016	131.016	87.573	176.865
16 έως 20	255.171	186.655	158.594	137.037	137.482	103.660	185.896
21 έως 25	261.096	198.925	147.828	141.863	141.500	119.746	179.380
26 έως 30	243.843	205.033	160.080	141.424	142.705	135.832	170.131
31 έως 35	242.369	218.002	159.807	154.384	155.308	151.919	174.509
36 και άνω	339.156	186.981		138.596	154.759	109.921	144.128
Αριθμός παρατηρήσεων	269	442	71	385	321	64	1.167

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3δ
Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ετών εμπειρίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1982

	ΑΕΙ	Λύκειο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυτήριο Δημοτικού	Δεν τελείωσε Δημοτικό	Σύνολο
	Άνδρες					
ΣΥΝΟΛΟ	323.543	277.757	234.810	237.646	216.847	258.638
Έως 5 έτη	246.204	188.039	151.622	154.069	113.085	189.089
6 έως 10	281.456	230.559	206.629	206.576	212.214	236.077
11 έως 15	304.522	265.014	243.285	247.177	168.351	262.671
16 έως 20	360.047	309.016	239.863	242.794	191.749	272.446
21 έως 25	376.271	317.019	250.676	253.567	213.097	282.595
26 έως 30	379.671	349.546	253.706	259.080	218.528	291.872
31 έως 35	428.019	317.768	243.588	248.815	228.548	272.807
36 και άνω	399.131	292.497	230.336	232.577	224.011	242.717
Αριθμός παρατηρήσεων	344	587	1.408	1.216	192	2.339
	Γυναίκες					
ΣΥΝΟΛΟ	238.143	182.797	158.247	160.035	153.050	182.818
Έως 5 έτη	189.107	146.583	131.718	131.718		156.546
6 έως 10	234.697	170.151	148.909	149.418	122.443	181.659
11 έως 15	263.947	187.793	175.718	175.718	145.540	204.418
16 έως 20	263.091	226.047	173.017	173.710	157.089	208.652
21 έως 25	309.647	219.315	155.556	158.317	142.788	196.161
26 έως 30	337.656	231.643	161.986	166.502	151.448	193.686
31 έως 35	363.345	265.318	158.726	175.801	147.710	186.504
36 και άνω	337.883	371.015	160.135	161.396	159.054	166.160
Αριθμός παρατηρήσεων	184	325	414	1.216	192	923

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.3ε

Μέσες μηνιαίες αποδοχές ανά ομάδα ετών εμπειρίας
και βαθμίδα εκπαίδευσης: 1974

	ΑΕΙ	Λύκειο	Γυμνάσιο	Το πολύ Δημοτικό	Απολυ- τήριο Δημοτικού	Μερικές τάξεις Δημοτικού	Καθόλου σχολείο	Σύνολο
Άνδρες								
ΣΥΝΟΛΟ	329.895	235.294	185.162	176.470	178.516	167.790	170.520	202.648
Έως 5 έτη	189.528	114.106	97.467	97.020	97.461	78.726		107.548
6 έως 10	257.508	165.193	126.479	158.258	157.122	195.762	121.890	169.565
11 έως 15	366.897	215.407	220.952	188.705	192.058	148.444	186.551	216.813
16 έως 20	340.866	242.853	196.170	211.189	214.942	182.978	197.192	238.943
21 έως 25	351.620	270.444	238.846	189.080	195.616	170.664	160.939	228.875
26 έως 30	423.471	284.011	222.050	196.676	203.349	198.158	157.137	230.911
31 έως 35	380.899	292.463	232.087	184.431	190.630	173.974	154.583	210.514
36 και άνω	290.228	303.069	198.990	168.660	173.646	136.829	193.307	189.932
Αριθμός παρατηρήσεων	247	568	256	1.738	1.380	254	104	2.809
Γυναίκες								
ΣΥΝΟΛΟ	214.520	137.832	105.771	101.500	105.090	94.723	94.398	125.796
Έως 5 έτη	172.823	101.926	98.403	84.927	84.718	89.299	105.494	109.211
6 έως 10	213.102	134.498	137.032	102.324	102.511	99.895		126.776
11 έως 15	211.347	153.469	85.383	109.872	114.440	61.910		141.309
16 έως 20	265.177	179.527	99.884	108.204	105.687	114.435		163.799
21 έως 25	280.576	184.554	117.739	111.787	114.782	113.956	95.718	136.569
26 έως 30	307.089	191.130	121.044	96.742	110.748	78.491	84.119	124.135
31 έως 35	290.446	161.035	141.675	95.705	106.400	91.118	76.232	103.625
36 και άνω		153.576	90.359	115.953	150.784	93.342	101.505	117.785
Αριθμός παρατηρήσεων	114	305	49	527	356	107	64	995

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

χεία των Πινάκων 5.2 να αποφανθεί κανείς υπέρ ή κατά της μιας ή της άλλης θεωρητικής προσέγγισης (βλέπε και Willis, 1986). Εξάλλου δεν πρέπει να αγνοούμε ότι σχετικά υψηλότερες αμοιβές για τους πιο εκπαιδευμένους προβλέπει το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο τόσο για τον ιδιωτικό όσο και κυρίως για τον δημόσιο τομέα (επίδομα σπουδών, διαφορετικές κλίμακες αμοιβών κατά επίπεδο εκπαίδευσης). Είναι προφανές ότι τέτοιες διοικητικές ρυθμίσεις αφορούν όλους τους εργαζομένους και δεν συνδέουν άμεσα τις αμοιβές με την παραγωγικότητα, όπως προβλέπει η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Πέρα από την παρουσίαση των κατανομών ηλικίας-αμοιβών κατά επίπεδο εκπαίδευσης διαφωτιστική είναι επίσης η ανάλυση των σχέσεων εμπειρίας-αμοιβών για τα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης, επειδή τα άτομα της ίδιας ηλικίας δεν έχουν την ίδια εμπειρία στην εργασία. Σε αυτή την εργασία, όπως σε πολλές άλλες παρόμοιες, ελλείπει στοιχείων για την πραγματική εμπειρία των εργαζομένων, χρησιμοποιούμε τη δυνητική εμπειρία, η οποία ορίζεται ως η ηλικία μείον την ηλικία εξόδου από το εκπαιδευτικό σύστημα ή ηλικία – έτη εκπαίδευσης – 6 (η προσχολική διάρκεια). Η χρήση ωστόσο της δυνητικής εμπειρίας δεν είναι καλό υποκατάστατο, ιδιαίτερα για τις γυναίκες, οι οποίες λόγω γέννησης και ανατροφής των παιδιών μπορεί να εξέρχονται και να εισέρχονται πολλές φορές στην αγορά εργασίας. Οι Πίνακες 5.3α έως 5.3ε δείχνουν τις κατανομές δυνητικής εμπειρίας και αμοιβών. Προκύπτει ότι οι κατανομές αμοιβών εμπειρίας δεν αποκλίνουν μεταξύ τους όσο οι αντίστοιχες αμοιβών-ηλικίας. Η εξομάλυνση των διαφορών στην ηλικία έχει ως αποτέλεσμα οι κατανομές αμοιβών εμπειρίας για τα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης να είναι σχετικά πιο επίπεδες.

5.3.3. Εσωτερική απόδοση της εκπαίδευσης

Όπως αναφέρθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης, η πρώτη μέθοδος που εφαρμόστηκε για την εκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης είναι ο υπολογισμός της εσωτερικής αποδοτικότητας της εκπαίδευσης, και ισοδυναμεί με τον υπολογισμό του ποσοστού (επιτοκίου) που εξισώνει

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.4

Μέση μηνιαία κατά κεφαλήν δαπάνη των νοικοκυριών για εκπαίδευση
(δραχμές ανά μαθητή, σταθερές τιμές 1994)

Βαθμίδα εκπαίδευσης	1974	1982	1988	1994	1999
Πρωτοβάθμια	4.909	7.181	12.879	14.054	18.582
Γυμνάσιο	9.344	11.553	15.414	25.328	28.667
Λύκειο	13.396	17.539	24.977	27.034	40.617
Τριτοβάθμια	11.921	12.381	16.900	20.564	28.371
Μέση δαπάνη εκπαίδευσης ανά νοικοκυριό (σύνολο νοικοκυριών)	5.822	7.749	11.102	12.840	15.792
Ποσοστό δαπάνης εκπαίδευσης στο σύνολο των χρηματικών δαπανών των νοικοκυριών	2,51%	2,47%	3,35%	4,43%	4,41%

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

τα διαχρονικά οφέλη από την επιπλέον εκπαίδευση σχετικά με το κόστος (άμεσο και έμμεσο) της εκπαίδευσης. Τα οφέλη από την επιπλέον εκπαίδευση υπολογίζονται λαμβάνοντας τη διαφορά των επιπλέον αμοιβών των εργαζομένων του κάθε επιπέδου εκπαίδευσης (λ.χ. πτυχιούχοι ΑΕΙ) από το αμέσως προηγούμενο (απόφοιτοι Λυκείου) για όλα τα έτη που εργάζονται.

Το άμεσο κόστος της εκπαίδευσης είναι οι δαπάνες που καταβάλλουν οι σπουδαστές και οι οικογένειές τους για τις σπουδές. Ακόμη και σε μια χώρα σαν την Ελλάδα, όπου η εκπαίδευση σε όλες τις βαθμίδες της παρέχεται δωρεάν από το κράτος, υπάρχουν τέτοιες δαπάνες που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στον υπολογισμό των αποδόσεων της εκπαίδευσης. Εδώ εκτιμήσαμε αυτές τις δαπάνες από τα στοιχεία των ΕΟΠ που αντιπροσωπεύουν τα χρήματα τα οποία ξοδεύουν τα νοικοκυριά για εκπαίδευση (φροντιστήρια, ιδιαίτερα μαθήματα, βιβλία, χαρτικά, δίδακτρα) και τις κατατάξαμε ανά βαθμίδα εκπαίδευσης με βάση τον αριθμό μαθητών-σπουδαστών που είχαν τα αντίστοιχα νοικοκυριά. Οι εκτιμήσεις μας για το χρηματικό κόστος της εκπαίδευσης που φέρουν τα ελληνικά νοικοκυριά φαίνονται στον Πίνακα 5.4, ο οποίος παρουσιάζει τις μέσες μηνιαίες δαπάνες εκπαίδευσης ανά βαθμίδα για τα 5 εξεταζόμενα έτη εκφρασμένες σε

τιμές 1994. Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι για τα ελληνικά νοικοκυριά οι δαπάνες εκπαίδευσης αντιπροσωπεύουν ένα υπολογίσιμο και ανερχόμενο ποσοστό στο σύνολο των δαπανών τους (2,51% το 1974 και 4,41% το 1999), το οποίο είναι υψηλότερο από αντίστοιχα άλλων χωρών της ΕΕ (βλέπε και Kanellorou and Psacharopoulos, 1997). Επίσης οι υψηλότερες ιδιωτικές δαπάνες εκπαίδευσης εντοπίζονται στη μέση και ιδιαίτερα στο Λύκειο, γεγονός που αναμφίβολα συνδέεται με την παρακολούθηση από ευρείες μάζες μαθητών φροντιστηρίων και ιδιαίτερων μαθημάτων.

Το έμμεσο ή διαφυγόν κόστος της εκπαίδευσης ισούται με τα χρήματα τα οποία θα κέρδιζε κάποιος που, αντί να συνεχίσει τις σπουδές του, θα εισερχόταν στην αγορά εργασίας και θα εργαζόταν. Εδώ αυτό το κόστος προσεγγίστηκε με το μισθό που παίρνουν οι εργαζόμενοι της ίδιας ηλικίας αλλά με το αμέσως χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης

Με τα πρωτογενή δεδομένα των ΕΟΠ υπολογίστηκαν οι αποδόσεις των βασικών βαθμίδων της εκπαίδευσης (έναντι της αμέσως προηγούμενης) κατά φύλο για τα έτη που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία και τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στο αριστερό τμήμα του Πίνακα 5.5. Προκύπτει ότι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι μάλλον υπολογίσιμες και εκτιμώνται μεταξύ 4-7,5% για τους άνδρες και 5-10% για τις γυναίκες. Έτσι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης των γυναικών εκτιμώνται συστηματικά υψηλότερες από τις αντίστοιχες των ανδρών. Ενώ το 1974 οι πτυχιούχοι εμφάνιζαν σχετικά υψηλότερες αποδόσεις από τις άλλες βαθμίδες, φαίνεται ότι αυτό διαχρονικά απωλέστηκε και ανακτήθηκε εκ νέου το 1999. Αν και τα διαθέσιμα εκπαιδευτικά επίπεδα στην Έρευνα του 1982 είναι λιγότερα, προκύπτει σαφώς μείωση των αποδόσεων της μέσης και ιδιαίτερα της ανώτατης εκπαίδευσης έναντι του 1974, η οποία ωστόσο προκειμένου περί ανωτάτης παρέμεινε και στα νέα χαμηλά επίπεδα στη συνέχεια, ενώ οι αποδόσεις της μέσης ανέκαμψαν. Στην εξέλιξη αυτή, αν και είναι συνεπής με την αυξημένη προσφορά πτυχιούχων ΑΕΙ, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ο ρόλος της εισοδηματικής πολιτικής που ασκήθηκε το 1982 και συνίστατο στην ουσιαστική αύξηση των αμοιβών των χαμηλόμισθων και κατά τέκμηριο λιγότερο εκπαιδευμένων. Για το 1999, το πιο πρόσφατο έτος με διαθέσιμα στοιχεία, προκύπτει ότι οι εσωτερικές αποδόσεις της

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.5
Αποδοτικότητα επιμέρους βαθμίδων εκπαίδευσης

Βαθμίδα εκπαίδευσης	Αρχικά στοιχεία					Στοιχεία μετά από εξομάλυνση				
	1974	1982	1988	1994	1999	1974	1982	1988	1994	1999
<i>Άνδρες</i>										
Γυμνασίου έναντι Δημοτικού	4,9%	-	7,5%	4,6%	8,0%	4,1%	-	7,1%	5,7%	6,7%
Λυκείου έναντι Γυμνασίου	5,6%	-	3,9%	7,1%	5,4%	5,4%	-	3,8%	7,9%	5,4%
Λυκείου έναντι Δημοτικού	5,3%	4,4%	4,7%	6,5%	6,0%	4,9%	3,8%	4,6%	6,8%	8,3%
ΑΕΙ έναντι Λυκείου	6,0%	4,1%	3,9%	4,0%	6,2%	6,5%	2,4%	3,2%	3,9%	6,9%
<i>Γυναίκες</i>										
Γυμνασίου έναντι Δημοτικού	5,0%	-	6,5%	7,1%	4,5%	4,8%	-	6,7%	9,3%	6,3%
Λυκείου έναντι Γυμνασίου	6,4%	-	7,2%	6,5%	4,3%	8,4%	-	6,5%	6,9%	5,8%
Λυκείου έναντι Δημοτικού	6,1%	5,5%	5,2%	7,0%	4,4%	5,3%	4,2%	5,1%	7,9%	6,0%
ΑΕΙ έναντι Λυκείου	9,0%	6,1%	6,5%	4,7%	8,4%	10,2%	5,5%	4,7%	4,9%	9,9%

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϊπολογισμών, ΕΣΥΕ.

εκπαίδευσης παραμένουν σημαντικές (από 5-8% για τους άνδρες και σχεδόν 4-8% για τις γυναίκες) και έχουν γενικά αντίστροφη εξέλιξη με το εκπαιδευτικό επίπεδο, όπως συμβαίνει σε πολλές άλλες χώρες. Ένα όχι εύκολα εξηγήσιμο εύρημα είναι ότι οι αποδόσεις της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (έναντι του Δημοτικού) εμφανίζουν ανάκαμψη μετά το 1982, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο και με την ανώτατη (έναντι του Λυκείου). Η δυσκολία να ερμηνευτούν αυτές οι εξελίξεις με μεταβολές στη σχετική προσφορά παραπέμπει σε μεταβολές της ζήτησης εργασίας των διαφόρων εκπαιδευτικών επιπέδων εργαζομένων, όπου η μεγαλύτερη αύξηση της ζήτησης αποφοίτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπως προσεγγίζεται από τον αριθμό των αντίστοιχων απασχολούμενων, μπορεί να ώθησε τις αμοιβές τους σε υψηλότερα σχετικά επίπεδα.

Αυτοί οι υπολογισμοί έγιναν από τα αρχικά δεδομένα των αμοιβών κατά επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία των ερευνώμενων εργαζομένων. Ωστόσο αυτά τα δειγματοληπτικά δεδομένα, όπως συνήθως συμβαίνει, δεν εμφανίζουν για διάφορους λόγους τις αναμενόμενες κανονικότητες των κατανομών ηλικίας - αμοιβών. Γι' αυτό ξανάγιναν εκτιμήσεις της απόδοσης της εκπαίδευσης, αφού προηγουμένως εξομαλύνθηκαν τα δεδομένα των μισθών σύμφωνα με την τάση τους, με βάση την ακόλουθη συνάρτηση

$$\hat{Y} = b_0 + b_1A + b_2A^2 \quad (5.1)$$

όπου $A =$ ηλικία.

Η εξίσωση αυτή επιλέγεται για την απλότητά της, ενώ ο όρος A^2 εισάγεται στην εξίσωση για να προσεγγίσει την παραβολική μορφή της κατανομής αμοιβών-ηλικίας. Η εσωτερική αποδοτικότητα της εκπαίδευσης υπολογίζεται πλέον με βάση τις θεωρητικές τιμές των αμοιβών που προκύπτουν από αυτή την εξίσωση και τα αποτελέσματα εμφανίζονται στο δεξιό μέρος του Πίνακα 5.5. Οι διαπιστώσεις από το δεξιό μέρος του Πίνακα 5.5 δεν διαφέρουν ποιοτικά από τις αντίστοιχες του αριστερού μέρους του πίνακα. Απλώς τονίζεται ποσοτικά περισσότερο η μείωση των αποδόσεων το 1982, η οποία στην περίπτωση των ανδρών ακολουθείται από ανά-

καμψη των αποδόσεων και της ανώτατης εκπαίδευσης, καθώς και η υπεροχή των αποδόσεων της εκπαίδευσης των γυναικών έναντι των ανδρών.

Εάν κάποιος θέλει να αντλήσει κάποιο συμπέρασμα για άσκηση πολιτικής, οι εκτιμήσεις της εσωτερικής απόδοσης δείχνουν ότι η μέση εκπαίδευση δεν υστερεί σε αποδόσεις από την ανώτατη. Έτσι η κατανομή των περιορισμένων πόρων με αυτό το οικονομικό κριτήριο δεν οδηγεί σε μεταφορά πόρων από τη μέση προς την ανώτατη. Το αντίθετο μπορεί να αποδειχθεί πιο αποτελεσματικό για την ευημερία των ατόμων.

Στους μέχρι τώρα στους υπολογισμούς της απόδοσης της εκπαίδευσης λάβαμε υπόψη από τη μια πλευρά στο κόστος μόνο τι κοστίζει η εκπαίδευση στον εκπαιδευόμενο και στην οικογένειά του (δαπάνες από ΕΟΠ) και τι χάνει επειδή δεν εργάζεται όποιος σπουδάζει και από την άλλη πόσο κερδίζει καθαρά μετά την αφαίρεση φόρων και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης. Οι παραπάνω εκτιμήσεις αφορούν τις ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης, δηλαδή τι αποφέρει η εκπαίδευση στο εκπαιδευόμενο άτομο.

Οι κοινωνικές αποδόσεις της εκπαίδευσης μπορεί να είναι υψηλότερες ή χαμηλότερες από τις ιδιωτικές. Οι κοινωνικές αποδόσεις μπορεί να είναι υψηλότερες λόγω των θετικών εξωτερικών επιδράσεων της εκπαίδευσης, οι οποίες επέρχονται λ.χ. εάν η εκπαίδευση οδηγεί σε τεχνολογική πρόοδο, η οποία δεν καταγράφεται από τις ιδιωτικές αποδόσεις, ή εάν η περισσότερη εκπαίδευση δημιουργεί θετικές εξωτερικές επιδράσεις στη λειτουργία της κοινωνίας μέσω μείωσης της εγκληματικότητας και της εξάρτησης των ατόμων από την κοινωνική πρόνοια, ή σε πιο ενημερωμένες πολιτικές αποφάσεις. Είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι η πρώτη θετική επίδραση μπορεί να προέλθει από ανθρώπινο κεφάλαιο που σχηματίζεται στην ανώτερη εκπαίδευση, ενώ η δεύτερη εάν επεκταθεί η εκπαίδευση στα σχετικά χαμηλότερα επίπεδα. Από την άλλη πλευρά οι κοινωνικές αποδόσεις της εκπαίδευσης, όπως υπαινίχθηκε παραπάνω, μπορεί να είναι μικρότερες από τις ιδιωτικές, εάν αυτή δεν αυξάνει την παραγωγικότητα των ατόμων, όπως λ.χ. υποστηρίζει η θεωρία του φίλτρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.6

Κοινωνική αποδοτικότητα επιμέρους βαθμίδων εκπαίδευσης: 1994

Βαθμίδα εκπαίδευσης	Άνδρες		Γυναίκες	
	Αρχικά στοιχεία	Στοιχεία μετά από εξομάλυνση	Αρχικά στοιχεία	Στοιχεία μετά από εξομάλυνση
Γυμνασίου έναντι Δημοτικού	4,8%	5,8%	9,6%	8,7%
Λυκείου έναντι Γυμνασίου	8,3%	7,9%	9,5%	6,7%
Λυκείου έναντι Δημοτικού	7,8%	6,6%	9,5%	7,6%
ΑΕΙ έναντι Λυκείου	3,4%	3,5%	3,4%	3,7%

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

Ο υπολογισμός της κοινωνικής απόδοσης της εκπαίδευσης είναι πρακτικά δυσχερές, επειδή δεν υπάρχουν τα αναγκαία στατιστικά στοιχεία, ιδιαίτερα για τυχόν θετικές εξωτερικές επιδράσεις της εκπαίδευσης. Συνήθως οι σχετικές εκτιμήσεις περιορίζονται στο να προσθέτουν στο κόστος τις δαπάνες του τακτικού κρατικού προϋπολογισμού κατά επίπεδο εκπαίδευσης. Έτσι είναι βέβαιο ότι η κοινωνική απόδοση της εκπαίδευσης θα είναι μικρότερη από την ιδιωτική. Πιο ακριβής ωστόσο υπολογισμός της κοινωνικής απόδοσης απαιτεί ως βάση υπολογισμού την παραγωγικότητα του κάθε εργαζόμενου ή ως πιο κοντινό υποκατάστατο τις ακαθάριστες αποδοχές, διότι αυτές υποτίθεται ότι μετρούν ακριβέστερα το τι παίρνει η κοινωνία από την επιπλέον εκπαίδευση με μορφή φόρων και άλλων δημόσιου χαρακτήρα κρατήσεων. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι, προκειμένου περί αμοιβών, πρέπει να μιλάμε για αμοιβές προ φόρων (το κράτος κερδίζει λόγω της εκπαίδευσης παραπάνω φόρους εισοδήματος) και εισφορών στην κοινωνική ασφάλιση, ενώ στο κόστος να προσθέσουμε και τις εκπαιδευτικές δαπάνες του τακτικού κρατικού προϋπολογισμού.

Επειδή οι ΕΟΠ δεν καταγράφουν τις ακαθάριστες αποδοχές, έγινε προσπάθεια να εκτιμηθούν αυτές μόνο για το 1994 ξεκινώντας από τις καθαρές και χρησιμοποιώντας σχετικές πληροφορίες της Έρευνας αλλά και τότε ισχύουσες φορολογικές ρυθμίσεις. Οι δε κρατικές δαπάνες που ελήφθησαν υπόψη προέρχονται από τους Προϋπολογισμούς του Υπουρ-

γείου Παιδείας του 1994, όπου φαίνεται ότι η κατά σπουδαστή κρατική δαπάνη στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι υπερδιπλάσια της αντίστοιχης στη μέση εκπαίδευση. Τα αποτελέσματα αυτής της άσκησης για το 1994 εμφανίζονται στον Πίνακα 5.6 που καταγράφει την κοινωνική απόδοση της εκπαίδευσης κατά βαθμίδα και φύλο τόσο με τα αρχικά δεδομένα, όσο και μετά από εξομάλυνση. Κύριες διαπιστώσεις είναι ότι οι κοινωνικές αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι σημαντικές σε μέγεθος και δεν διαφέρουν ουσιωδώς από τις αντίστοιχες ιδιωτικές αποδόσεις. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι για τους άνδρες στα χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης η κοινωνική απόδοση εμφανίζεται μεγαλύτερη από την ιδιωτική, ενώ το αντίστροφο ισχύει στα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης. Προκειμένου περί γυναικών, τα κατά επίπεδο εκπαίδευσης μεγέθη κοινωνικής και ιδιωτικής απόδοσης ακολουθούν αντίθετη εξέλιξη. Η σχετικά χαμηλότερη κοινωνική απόδοση της ανώτατης εκπαίδευσης αναμφίβολα συνδέεται με τις σχετικά υψηλότερες κρατικές δαπάνες γι' αυτή. Πάντως οι εδώ εκτιμήσεις, λαμβάνοντας υπόψη και το πραγματικό επιτόκιο μακροχρόνιου δανεισμού του Δημοσίου (κρατικά ομόλογα), δεν είναι τέτοιες που να αποθαρρύνουν επιπλέον κρατικές δαπάνες για εκπαίδευση, ακόμη και ανώτατη.

5.3.4. Εκτίμηση συναρτήσεων αμοιβών

Ερχόμαστε τώρα να ελέγξουμε στατιστικά τη σημασία των διαφόρων παραγόντων, που αναφέρθηκαν στο θεωρητικό τμήμα, στον προσδιορισμό των μηνιαίων μισθών, ή ακριβέστερα των καθαρών (μετά φόρων) μηνιαίων αμοιβών των μισθωτών. Η επιλογή του φυσικού λογαρίθμου των μηνιαίων αμοιβών του κάθε εργαζόμενου ως εξαρτημένης μεταβλητής έγινε αφενός διότι αυτές ήταν διαθέσιμες για όλες τις χρησιμοποιούμενες Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών, αλλά και διότι στη χώρα μας φαίνεται ότι αποτελούν την κυρίαρχη μορφή για τους πλήρως απασχολούμενους ως μισθωτούς ή ημερομίσθιους, που εδώ αποτελούν το ερευνώμενο δείγμα μας.

Η μεθοδολογία που ακολουθείται είναι η ευρέως χρησιμοποιούμενη εκτίμηση πολλαπλών παλινδρομήσεων και τα αποτελέσματα παρουσιάζονται αρχικά για τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία (το 1999) και ακολούθως η

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.7

Εκτιμήσεις εναλλακτικών εξισώσεων αμοιβών: Άνδρες 1999
(τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	Υπόδειγμα							
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Σταθερά εξίσωσης	11,719 (0,0407)	10,539 (0,0579)	10,351 (0,1071)	10,589 (0,0586)	10,573 (0,0684)	10,555 (0,0788)	10,696 (0,0827)	10,894 (0,0934)
Έτη εκπαίδευσης	0,044 (0,0034)	0,061 (0,0032)	0,074 (0,0072)	0,059 (0,0032)	0,057 (0,0033)	0,057 (0,0033)	0,047 (0,0034)	0,037 (0,0041)
Εμπειρία		0,076 (0,0040)	0,087 (0,0065)	0,066 (0,0046)	0,066 (0,0045)	0,066 (0,0046)	0,062 (0,0045)	0,062 (0,0045)
Εμπειρία στο τετράγωνο		-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)
Έτη εκπαίδευσης x Εμπειρία			-0,0006 (0,0002)					
Έγγαμος				0,152 (0,0326)	0,152 (0,0327)	0,152 (0,0327)	0,156 (0,0321)	0,154 (0,0319)
<i>Αστικότητα περιοχής</i>								
Αστικές					0,040 (0,0404)	0,029 (0,0412)	0,027 (0,0405)	0,016 (0,0403)
Αγροτικές					-0,019 (0,0503)	-0,012 (0,0506)	-0,004 (0,0498)	-0,006 (0,0496)
<i>Περιφέρεια διαμονής</i>								
Ανατ. Μακεδονία και Θράκη						0,047 (0,0717)	0,068 (0,0705)	0,071 (0,0702)
Κεντρ. και Δυτική Μακεδονία						-0,041 (0,0683)	-0,016 (0,0513)	-0,010 (0,0510)
Θεσσαλία						-0,013 (0,0521)	-0,017 (0,0670)	-0,017 (0,0667)
Ήπειρος						0,005 (0,0876)	-0,001 (0,0859)	-0,001 (0,0854)
Ανατολική Στερεά και Νησιά						0,039 (0,0455)	0,040 (0,0448)	0,047 (0,0446)
Κρήτη						0,008 (0,0835)	-0,006 (0,0818)	-0,004 (0,0826)
<i>Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας</i>								
Γεωργία, κτηνοτροφία κλπ.							-0,226 (0,0831)	-0,220 (0,0826)
Ηλεκτρισμός, φωταέριο κλπ.							0,260 (0,0783)	0,245 (0,0783)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	Υπόδειγμα							
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
Οικοδόμηση και δημόσια έργα							-0,185 (0,0404)	-0,174 (0,0404)
Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία							-0,032 (0,0381)	-0,068 (0,0420)
Μεταφορές, επικοινωνίες							0,142 (0,0436)	0,128 (0,0440)
Τράπεζες, ασφάλειες							0,185 (0,0535)	0,140 (0,0565)
Υπηρεσίες							0,109 (0,0343)	0,060 (0,0370)
Επάγγελμα								
Επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες								0,079 (0,0461)
Υπάλληλοι γραφείου								-0,068 (0,0428)
Γεωργοί, εργάτες, κλπ.								-0,118 (0,0409)
Διορθωμένο R ²	0,070	0,285	0,286	0,292	0,292	0,292	0,320	0,328
Τυπικό σφάλμα εκτίμησης	0,624	0,547	0,547	0,545	0,544	0,545	0,534	0,531
Στατιστική F	170,9	300,8	227,0	233,2	156,1	78,4	56,8	50,9
Αριθμός παρατηρήσεων (N)	2.249							

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

διαχρονική εξέλιξη. Η πρώτη διαπίστωση από τον Πίνακα 5.7 είναι ότι τα προσωπικά παραγωγικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η εκπαίδευση και η εμπειρία αλλά και η οικογενειακή κατάσταση των εργαζομένων, έχουν σημασία στον προσδιορισμό των αμοιβών των εργαζομένων. Οι συντελεστές σε αυτές τις μεταβλητές εμφανίζονται πάντοτε με το αναμενόμενο πρόσημο και στατιστικά σημαντικοί. Αυτό διαπιστώνεται από το ότι οι απόλυτες τιμές των εκτιμηθέντων συντελεστών είναι τουλάχιστον υπερδιπλάσιες των αντίστοιχων τυπικών σφαλμάτων (αριθμών που είναι σε παρένθεση).

Η εξίσωση (1) [βλ. στήλη (1) Πίνακα 5.7] έχει ως ερμηνευτική μεταβλητή μόνο τα έτη εκπαίδευσης, ενώ στη (2) προστίθενται τα έτη εμπειρίας και το τετράγωνό τους (το κλασικό υπόδειγμα του Mincer 1974). Η δεύτερη παλινδρόμηση σε σύγκριση με την πρώτη δείχνει σαφή αύξηση

στο ποσοστό της διακύμανσης του λογαρίθμου των μισθών που εξηγεί. Το R^2 αυξάνει και σχεδόν το 30% της διακύμανσης των μισθών ερμηνεύεται από τις δύο αυτές μεταβλητές, ενώ αντίστοιχα το τυπικό σφάλμα εκτίμησης μειώνεται. Υπολογίσιμη επίσης είναι η αύξηση στον συντελεστή των ετών εκπαίδευσης και για κάθε έτος εκπαίδευσης η απόδοση σε επιπλέον αμοιβές υπολογίζεται σε 6,4%. Η αύξηση του συντελεστή των ετών εκπαίδευσης οφείλεται στο ότι έτη εκπαίδευσης και εμπειρίας είναι αρνητικά συσχετιζόμενα, μιας και για δεδομένη ηλικία αυτοί με περισσότερη εκπαίδευση αναπόφευκτα έχουν μικρότερη δυναμική εμπειρία.

Το εύρος των τιμών που παίρνει ο συντελεστής στα έτη εκπαίδευσης στις διάφορες εξισώσεις του Πίνακα 5.7 δείχνει ότι οι ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης ενός επιπλέον έτους στο σχολείο για το 1999 είναι μεταξύ 4-6,5%. Τα ποσοστά αυτά, συγκρινόμενα με εκτιμήσεις των ιδιωτικών μέσων αποδόσεων της εκπαίδευσης σε άλλες χώρες, ευρίσκονται μάλλον χαμηλότερα από τις συνήθεις εκτιμήσεις που κυμαίνονται μεταξύ 5-10%, ενώ συγκρινόμενα με άλλες αποδόσεις κεφαλαίου στη χώρα δεν φαίνεται να υπολείπονται. Το άνω όριο των εδώ εκτιμήσεων των αποδόσεων της εκπαίδευσης δεν διαφέρει σημαντικά από τις εκτιμήσεις των Tsakloglou and Cholezas (2000), οι οποίοι χρησιμοποιώντας τις ίδιες πηγές στοιχείων, εκτιμούν τις παραδοσιακές συναρτήσεις αμοιβών τύπου Mincer. Πρέπει να σημειωθεί ότι, καθώς μεγαλώνει ο αριθμός των ανεξάρτητων μεταβλητών που εισέρχονται στην ανάλυση, τόσο μειώνεται συστηματικά ο συντελεστής των ετών εκπαίδευσης, γεγονός που υπονοεί ότι οι νέες μεταβλητές που εισέρχονται στην παλινδρόμηση σχετίζονται θετικά με την εκπαίδευση, και γι' αυτό τον λόγο οι υποστηρικτές της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι επιφυλακτικοί στο να περιλαμβάνουν στις μελέτες τους μεταβλητές πέραν από την εκπαίδευση και εμπειρία. Αυτός είναι και ο λόγος που οι εδώ αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι μικρότερες από τις αντίστοιχες που προέκυψαν με τη μέθοδο της εσωτερικής αποδοτικότητας.

Οι συντελεστές στα έτη δυναμικής εμπειρίας και στο τετράγωνό τους σημαίνουν ότι οι αμοιβές αυξάνουν με ρυθμό 8,3% κατά την έναρξη της επαγγελματικής καριέρας και έκτοτε ο ρυθμός συνεχώς μειώνεται για να

φθάσει στο μηδέν κατά μέσο όρο μετά 40 περίπου έτη εργασίας, οπότε και καθίσταται αρνητικός. Εάν δεχτούμε ότι η τελευταία παλινδρόμηση του πίνακα αποδίδει ακριβέστερα τη σχέση δυνητικής εμπειρίας και αμοιβών, τότε οι προηγούμενοι αριθμοί καθίστανται 6,3% και 31 περίπου έτη.

Για να ταυτιστεί ο συντελεστής των ετών εκπαίδευσης με τις αποδόσεις της εκπαίδευσης, θα πρέπει η εκπαίδευση να είναι ανεξάρτητη από την εμπειρία, οπότε καθίσταται αναλυτικά δυνατό να ξεχωρίσουμε τις αποδόσεις της εκπαίδευσης από τις αντίστοιχες της εμπειρίας. Αυτό μπορεί να ελεγχθεί γραφικά (κατά πόσο οι κατανομές εμπειρίας - λογάριθμος αμοιβών είναι παράλληλες) ή με το να εισάγουμε ως ανεξάρτητη μεταβλητή το γινόμενο των δύο αυτών μεταβλητών (Psacharopoulos and Layard, 1979). Εάν ο συντελεστής σε αυτή τη μεταβλητή είναι στατιστικά ασήμαντος ή ιδιαίτερα μικρός, είναι φανερό ότι μπορούμε να ξεχωρίσουμε τις αποδόσεις της εκπαίδευσης από τις αντίστοιχες της εμπειρίας. Στην επόμενη εξίσωση του Πίνακα 5.7 (εξίσωση 3) εισάγεται ως ανεξάρτητη μεταβλητή το γινόμενο έτη εκπαίδευσης $\times$ έτη εμπειρίας και ο συντελεστής εμφανίζεται αρνητικός, ιδιαίτερα μικρός ($-0,00006$) και στατιστικά σημαντικός. Αυτό δείχνει ότι η ελάχιστη αλληλεπίδραση που πιθανόν υπάρχει μεταξύ εκπαίδευσης και δυνητικής εμπειρίας δεν φαίνεται να δημιουργεί σοβαρό πρόβλημα στον υπολογισμό των αποδόσεων της εκπαίδευσης.

Ο συντελεστής στη μεταβλητή αλληλεπίδρασης εκπαίδευσης και εμπειρίας έχει προταθεί από ερευνητές και ως έλεγχος ισχύος της θεωρίας του φίλτρου (Psacharopoulos, 1979) και ειδικότερα στην ασθενή της εκδοχή. Υποστηρίζεται δηλαδή ότι αρνητικός και στατιστικά σημαντικός συντελεστής σε αυτή τη μεταβλητή δείχνει ότι οι αμοιβές των πιο εκπαιδευμένων συγκλίνουν διαχρονικά με αυτές των λιγότερο εκπαιδευμένων και ερμηνεύεται ως προσπάθεια των εργοδοτών να διορθώνουν, καθώς μεγαλώνει η εμπειρία, τις αρχικές (κατά την πρόσληψη) αμοιβές των εκπαιδευμένων ανάλογα με την παραγωγικότητά τους (ασθενής εκδοχή της θεωρίας του φίλτρου). Τέτοιο εύρημα υπονοεί ότι η εκπαίδευση λειτουργεί ως σήμα στους εργοδότες κατά την πρόσληψη, χωρίς να διερευνώνται συστηματικά άλλα παραγωγικά χαρακτηριστικά των υποψηφίων,

και διαχρονικά γίνεται προσαρμογή των αμοιβών ανάλογα με την παρατηρούμενη παραγωγικότητα. Η εδώ εκτίμηση συμβαδίζει με αυτή την επιχειρηματολογία, ωστόσο η τιμή του συντελεστή είναι τόσο μικρή που δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί ως σημαντική ένδειξη υπέρ της υπόθεσης του φίλτρου. Πάντως δεν μπορούμε να απορρίψουμε το ενδεχόμενο ότι η εκπαίδευση μπορεί να έχει και μη γνωστικές λειτουργίες και να δρα ως σήμα στους εργοδότες κατά τη διαδικασία των προσλήψεων².

Στην επόμενη εξίσωση (4) του Πίνακα 5.7 το αν κάποιος είναι παντρεμένος προστίθεται στην ανάλυση. Εκτιμάται ότι οι παντρεμένοι άνδρες μισθωτοί, που αποτελούν και την πλειοψηφία του ερευνώμενου δείγματος, έχουν, *ceteris paribus*, περίπου 15% υψηλότερες αμοιβές έναντι των ανύπαντρων³. Ο στατιστικά πάντοτε σημαντικός και ποσοτικά σταθερός αυτός συντελεστής μπορεί να ερμηνευτεί με διάφορες υποθέσεις συνεπείς με τη θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου (οι παντρεμένοι έχουν συσσωρεύσει σχετικά περισσότερο ανθρώπινο κεφάλαιο μη μετρούμενο με τα έτη εκπαίδευσης και εμπειρίας, επιδεικνύουν μεγαλύτερη υπευθυνότητα και προθυμία). Ωστόσο πιθανόν απλώς να απεικονίζει τα θεσμοθετημένα επιδόματα για παντρεμένους εργαζομένους τόσο στον ιδιωτικό τομέα (10% γάμου στον βασικό υποχρεωτικό μισθό για όλους τους εργαζομένους, και οικογενειακά, 5% του βασικού μισθού για κάθε παιδί για εργαζομένους σε πολλούς κλάδους) όσο και στον δημόσιο με αντίστοιχα ποσοστά.

Ο βαθμός αστικότητας προστίθεται στην επόμενη εξίσωση (5) όπου η παραλειπόμενη κατηγορία μισθωτών είναι οι διαμένοντες σε ημιαστικές

---

2. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Magoula and Psacharopoulos (2000), χρησιμοποιώντας στοιχεία που προέρχονται από την ΕΟΠ 1994 αλλά περιοριζόμενοι σε όσους έχουν ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και εργάζονται στον ιδιωτικό τομέα, εκτιμούν τον αντίστοιχο συντελεστή επίσης ιδιαίτερα μικρό αλλά θετικό και στατιστικά ασήμαντο.

3. Ο ακριβής υπολογισμός της επίδρασης μιας ψευδομεταβλητής στις αμοιβές προκύπτει από την παράσταση $100[\exp(x) - 1]$ όπου x είναι ο εκτιμημένος συντελεστής ημιλογαριθμικών εξισώσεων όπως οι παραπάνω (βλέπε Halvorsen and Palmquist, 1980). Για συντελεστές ωστόσο με απόλυτες τιμές μικρές η διαφορά καθίσταται αμελητέα.

περιοχές. Προκύπτει ότι οι μισθωτοί που διαμένουν σε αστικές περιοχές έχουν ένα υπολογίσιμο πλεονέκτημα, το οποίο όμως χάνει τη στατιστική του σημαντικότητα, εάν προστεθούν και άλλοι παράγοντες στην ανάλυση. Αντίθετα, οι διαμένοντες σε αγροτικές περιοχές εμφανίζουν συστηματικά χαμηλότερες αποδοχές σε σχέση με αυτούς που κατοικούν σε ημιαστικές, όμως αυτή η μείωση δεν είναι στατιστικά σημαντική. Αν και αυτά τα αποτελέσματα είναι προς την αναμενόμενη κατεύθυνση, μιας και λόγω του υψηλού σχετικά κόστους διαβίωσης στις αστικές περιοχές αναμένονται υψηλότερες αμοιβές, φαίνεται ότι η σημασία αυτού του παράγοντα στη διαμόρφωση των αμοιβών εργασίας δεν είναι δραστική. Αυτό το εύρημα μπορεί να συνδέεται με το γεγονός ότι οι θεσμοθετημένες και με συλλογικές συμβάσεις καθοριζόμενες αμοιβές εργασίας είναι πλέον ενιαίες για ολόκληρη την επικράτεια, οπότε αποδυναμώνεται ο ρόλος της αστικότητας στον προσδιορισμό των αμοιβών εργασίας.

Ο ρόλος της περιφέρειας διαμονής στον προσδιορισμό των ατομικών αμοιβών περιλαμβάνεται στην επόμενη εξίσωση (6). Η χώρα έχει χωριστεί σε οκτώ περιφέρειες και η περιφέρεια της Πελοποννήσου έχει θεωρηθεί ως βάση σύγκρισης (η αντίστοιχη ψευδομεταβλητή έχει παραλειφθεί). Οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι οι εργαζόμενοι της περιφέρειας Δυτικής Μακεδονίας βρίσκονται σε μειονεκτική οικονομικά θέση και ο αντίστοιχος συντελεστής δείχνει ότι κερδίζουν περίπου 5% λιγότερο από τους εργαζομένους στην Πελοπόννησο. Αντίθετα οι εργαζόμενοι στην Ανατολική Στερεά και Νησιά, στην οποία περιλαμβάνεται και το Πολεοδομικό Συγκρότημα της Πρωτεύουσας, φαίνεται να έχουν κάποιο οικονομικό πλεονέκτημα. Χαμηλότερο, έναντι της Πελοποννήσου, φαίνεται ότι είναι το οικονομικό αποτέλεσμα και για τους εργαζομένους που κατοικούν στην Θεσσαλία και Ήπειρο. Όμως οι συντελεστές στις περιφέρειες δεν είναι γενικά στατιστικά σημαντικοί το 1999, όπως συνέβαινε παλαιότερα, και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη με μεγάλη επιφύλαξη.

Στην εξίσωση (8) ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας του κάθε εργαζόμενου έχει εισαχθεί στην ανάλυση. Εκτιμάται ότι στη σχετικά δυσμενέστερη οικονομικά θέση βρίσκονται οι εργαζόμενοι στη γεωργία

και κτηνοτροφία που κερδίζουν περίπου 22% λιγότερο από τους εργαζομένους στη βιομηχανία και βιοτεχνία (παραλειπόμενη κατηγορία). Από την άλλη πλευρά οι εργαζόμενοι στον ηλεκτρισμό και φωταέριο προκύπτει ότι κερδίζουν περίπου 25% περισσότερα. Χαμηλότερα από τους εργαζομένους στη βιομηχανία φαίνεται ότι αμείβονται οι εργαζόμενοι στην οικοδόμηση και τα δημόσια έργα (περίπου κατά 17%) καθώς και οι εργαζόμενοι στο εμπόριο και εστιατόρια - ξενοδοχεία (περίπου κατά 5%). Από τους άλλους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας υπολογίσιμο πλεονέκτημα φαίνεται ότι έχουν οι εργαζόμενοι στις μεταφορές και επικοινωνίες και οι εργαζόμενοι σε τράπεζες και ασφάλειες (της τάξεως του 15%), ενώ οριακό πλεονέκτημα εμφανίζουν οι εργαζόμενοι στις υπηρεσίες.

Οι εκτιμήσεις σχετικά με την επίδραση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας στις αμοιβές εργασίας, οι οποίες εμφανίζονται συστηματικά σημαντικές, μπορούν να ερμηνευτούν με πολλές και μάλλον συμπληρωματικές υποθέσεις. Ο παραδοσιακός κλάδος της γεωργίας, που υστερεί τεχνολογικά και έχει φθίνουσα τάση διαχρονικά από άποψη απασχόλησης, εμφανίζει αρνητική επίδραση στις αμοιβές εργασίας. Αντίθετα, ο κλάδος ηλεκτρισμός και φωταέριο με τον επενδυτικό δυναμισμό αλλά και τα μονοπωλιακά χαρακτηριστικά που τον διακρίνουν παράγει και σχετικά υψηλές αμοιβές για τους εργαζομένους σε αυτόν. Οι ίδιοι παράγοντες αλλά σε μικρότερο βαθμό φαίνεται ότι λειτουργούν για τις τράπεζες - ασφάλειες και μεταφορές - επικοινωνίες. Στην περίπτωση του εμπορίου και οικοδόμησης, όπου αφενός ο μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων μικρού σχετικά μεγέθους και αφετέρου ο ανταγωνισμός από εισερχόμενους οικονομικούς μετανάστες συνεπάγονται έντονο ανταγωνισμό μεταξύ επιχειρήσεων και εργαζομένων, φαίνεται ότι επηρεάζουν τις αμοιβές των εργαζομένων σε αυτούς αρνητικά.

Τέλος, στην τελευταία εξίσωση του πίνακα έχουν προστεθεί τρεις ψευδομεταβλητές που δηλώνουν το επάγγελμα του εργαζόμενου (αυτή που παραλείπεται είναι οι διευθύνοντες και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη). Η κύρια διαπίστωση που προκύπτει είναι ότι οι επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες κερδίζουν περισσότερα από τα διοικητικά στελέχη

(περίπου 7%), ενώ οι υπάλληλοι γραφείου κερδίζουν περίπου 7% λιγότερο από τα ανώτερα διοικητικά στελέχη, ενώ οι εργάτες και γεωργοκτηνοτρόφοι 12% λιγότερο. Διαπίστωση που είναι εν πολλοίς η αναμενόμενη.

5.3.5. Διαχρονικός προσδιορισμός των αμοιβών

Μια ενδιαφέρουσα διάσταση του προσδιορισμού των αμοιβών είναι πώς αυτή εξελίχθηκε διαχρονικά. Αυτό γίνεται για τους άνδρες εργαζομένους αξιοποιώντας τα στοιχεία των πέντε ΕΟΠ στον Πίνακα 5.8, ο οποίος παρουσιάζει εκτιμήσεις του πλήρους υποδείγματος (τελευταία εξίσωση Πίνακα 5.7) προσδιορισμού των αμοιβών για τα πέντε έτη για τα οποία υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Αξίζει να σημειωθεί ότι έγινε προσπάθεια ώστε και για τα πέντε έτη να εκτιμηθεί το ίδιο ακριβώς υπόδειγμα. Ενδιαφέρον εδώ έχει να δει κανείς εάν και πώς διαφοροποιείται διαχρονικά η επίδραση των προσδιοριστικών παραγόντων στον προσδιορισμό των αμοιβών εργασίας⁴.

Μια γενική διαπίστωση από τον πίνακα είναι ότι, ενώ το 1974 το ποσοστό της διακύμανσης των αμοιβών που ερμηνεύεται από τις εξεταζόμενες μεταβλητές ανερχόταν σε 38% (βλέπε τα R^2 στο τέλος του πίνακα), το 1982 μειώθηκε λίγο κάτω από 30% και έκτοτε ανέκαμψε και τα τρία τελευταία εξεταζόμενα έτη ήταν γύρω στο 34%, δηλαδή χαμηλότερα από το 1974. Αυτά δείχνουν ότι άλλοι παράγοντες που δεν περιλαμβάνονται στην ανάλυση παίζουν μάλλον αυξανόμενο ρόλο στον προσδιορισμό των αμοιβών των ανδρών εργαζομένων. Τέτοιοι παράγοντες μπορεί να είναι μη μετρούμενα εδώ παραγωγικά χαρακτηριστικά, όπως δυναμισμός, δραστηριότητα, τόλμη και αποφασιστικότητα, αλλά και η τύχη που έχει παρατηρηθεί ότι συνδέονται στενά με τις αμοιβές και τα εισοδήματα των ατόμων. Όταν η ερμηνευτική ικανότητα των παραγόντων που περιλαμβάνονται

---

4. Είναι φανερό ότι αυτές οι συγκρίσεις αναφέρονται σε διαχρονικά διαφορετικά ανισομεγέθη δείγματα με προφανώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, έτσι οι επιχειρούμενες συγκρίσεις δεν είναι αναλυτικά αυστηρές αλλά περισσότερο αρχικές.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.8
Εκτιμήσεις τελικής εξίσωσης αμοιβών: Άνδρες .
(τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	1974	1982	1988	1994	1999
Σταθερά εξίσωσης	11,020 (0,0629)	11,605 (0,0498)	11,340 (0,0593)	11,007 (0,0859)	10,894 (0,0934)
Έτη εκπαίδευσης	0,042 (0,0031)	0,031 (0,0021)	0,028 (0,0027)	0,040 (0,0038)	0,037 (0,0041)
Εμπειρία	0,055 (0,0031)	0,037 (0,0026)	0,045 (0,0029)	0,063 (0,0044)	0,062 (0,0045)
Εμπειρία στο τετράγωνο	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0000)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)
Έγγαμος	0,178 (0,0271)	0,079 (0,0208)	0,155 (0,0233)	0,187 (0,0324)	0,154 (0,0319)
Αστικότητα περιοχής					
Αστικές	0,079 (0,0338)	0,080 (0,0268)	0,028 (0,0309)	-0,018 (0,0414)	0,016 (0,0403)
Αγροτικές	-0,070 (0,0345)	0,002 (0,0273)	-0,021 (0,0325)	-0,025 (0,0464)	-0,006 (0,0496)
Περιφέρεια διαμονής					
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη	-0,137 (0,0460)	-0,072 (0,0349)	-0,054 (0,0410)	-0,126 (0,0587)	0,071 (0,0702)
Κεντρική και Δυτική Μακεδονία	0,015 (0,0408)	0,008 (0,0329)	0,097 (0,0369)	-0,001 (0,0511)	-0,010 (0,0510)
Θεσσαλία	-0,131 (0,0399)	-0,062 (0,0339)	-0,060 (0,0420)	-0,061 (0,0608)	-0,017 (0,0667)
Ήπειρος	-0,061 (0,0585)	0,028 (0,0422)	0,055 (0,0479)	-0,061 (0,0797)	-0,001 (0,0854)
Ανατολική Στερεά και Νησιά	0,090 (0,0372)	0,102 (0,0285)	0,021 (0,0319)	0,033 (0,0475)	0,047 (0,0446)
Κρήτη	0,054 (0,0502)	-0,012 (0,0445)	0,038 (0,0471)	-0,020 (0,0628)	-0,004 (0,0826)
Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας					
Γεωργία, κτηνοτροφία κλπ.	0,031 (0,0465)	-0,028 (0,0391)	-0,132 (0,0584)	-0,439 (0,0773)	-0,220 (0,0826)
Ηλεκτρισμός, φωταέριο κλπ.	0,092 (0,0540)	0,172 (0,0438)	0,145 (0,0500)	0,149 (0,0699)	0,245 (0,0783)
Οικοδόμηση και δημόσια έργα	0,041 (0,0257)	0,055 (0,0213)	-0,149 (0,0273)	-0,211 (0,0403)	-0,174 (0,0404)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	1974	1982	1988	1994	1999
Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	-0,067 (0,0374)	-0,041 (0,0280)	-0,028 (0,0319)	-0,229 (0,0384)	-0,068 (0,0420)
Μεταφορές, επικοινωνίες	0,070 (0,0294)	0,117 (0,0232)	0,071 (0,0279)	0,028 (0,0410)	0,128 (0,0440)
Τράπεζες, ασφάλειες	-0,012 (0,0507)	-0,016 (0,0399)	0,033 (0,0404)	0,011 (0,0590)	0,140 (0,0565)
<i>Επάγγελμα</i>					
Υπηρεσίες	-0,094 (0,0301)	-0,006 (0,0228)	-0,060 (0,0243)	-0,078 (0,0348)	0,060 (0,0370)
Επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες	0,190 (0,0405)	-0,024 (0,0297)	0,049 (0,0320)	-0,038 (0,0441)	0,079 (0,0461)
Υπάλληλοι γραφείου	-0,096 (0,0327)	-0,153 (0,0270)	-0,059 (0,0287)	-0,148 (0,0437)	-0,068 (0,0428)
Γεωργοκτηνοτρόφοι, εργάτες, κλπ.	-0,091 (0,0334)	-0,065 (0,0254)	-0,104 (0,0284)	-0,208 (0,0378)	-0,118 (0,0409)
Διορθωμένο R ²	0,380	0,290	0,342	0,345	0,328
Τυπικό σφάλμα εκτίμησης	0,436	0,320	0,362	0,362	0,531
Στατιστική F	79,2	44,3	55,4	55,4	50,9
Αριθμός παρατηρήσεων (N)	2.809	2.339	2.306	2.375	2.249

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

νονται στην ανάλυση μειώνεται, όπως εδώ, αυτό υπονοεί ότι μεγαλώνουν οι διαφορές των μισθών που παραμένουν ανεξήγητες, αφού ληφθούν υπόψη αυτοί οι εξεταζόμενοι παράγοντες. Άρα η επίδραση των μη εξεταζόμενων παραγόντων αυξάνει.

Μια άλλη ωστόσο ερμηνεία μπορεί να είναι ότι αυξήθηκε ο ρόλος των θεσμικών παραγόντων στον προσδιορισμό των αμοιβών, οι οποίοι επίσης αγνοούνται από την εδώ ανάλυση. Ως τέτοιοι παράγοντες μπορούν να αναφερθούν ο επηρεασμός του καθορισμού των αμοιβών με διοικητικά μέσα, η δράση των συνδικάτων στον προσδιορισμό των μισθών, η επίδραση των κατώτατων υποχρεωτικών αμοιβών στις καταβαλλόμενες αμοιβές κλπ. Χωρίς να μπορούμε να ξεχωρίσουμε ποιοι από αυτούς τους παράγοντες έδρασαν περισσότερο την εξεταζόμενη περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας έγιναν πολλές θεσμικές αλλαγές και ρυθμιστικές παρεμβάσεις στον προσδιορισμό των αμοιβών, είναι πολύ πιθανό ότι η

εκάστοτε ασκούμενη εισοδηματική πολιτική είχε επιδράσεις στη διάρθρωση των αμοιβών εργασίας, ή συνώνυμα στις διαφορές των ατομικών μισθών που αναλύουμε εδώ. Απλώς υπενθυμίζουμε ότι τη δεκαετία του 1970 αρχή της εισοδηματικής πολιτικής ήταν οι ποσοστιαίες αυξήσεις στους μισθούς και τα ημερομίσθια, ενώ τη δεκαετία του 1980, αρχίζοντας από το 1982, εφαρμοζόταν η Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή (ΑΤΑ) των μισθών όπου οι ονομαστικές αυξήσεις των μισθών ήταν αντιστρόφως ανάλογες του ύψους του μισθού. Δηλαδή οι χαμηλόμισθοι έπαιρναν υψηλότερες ποσοστιαίες αυξήσεις από τους υψηλόμισθους, ανεξάρτητα από άλλα κριτήρια. Το σύστημα της ΑΤΑ μετά από διάφορες τροποποιήσεις εγκαταλείφθηκε οριστικά στις αρχές της δεκαετίας του 1990 και ήδη ισχύουν οι συλλογικές συμβάσεις και οι ελεύθερες διαπραγματεύσεις στον ιδιωτικό τομέα, ενώ στο Δημόσιο οι μισθοί καθορίζονται τυπικά μονομερώς από το κράτος - εργοδότη, στα πλαίσια της εκάστοτε εισοδηματικής και γενικότερης οικονομικής του πολιτικής.

Οι μικρές αποδόσεις που προκύπτουν για την εκπαίδευση και την εμπειρία τα έτη 1982 και 1988, έτη όπου όπως αναφέρθηκε παραπάνω παρατηρείται και δραστική μείωση της διακύμανσης των αμοιβών, δεν μπορεί να αποκλειστεί ότι συνδέονται με την αντίστοιχη εισοδηματική πολιτική. Αποδόσεις της εκπαίδευσης της τάξεως του 3% κατά μέσο όρο για τα έτη 1982 και 1988 δεν μπορούν παρά να χαρακτηρισθούν ως μάλλον χαμηλές, είτε ως απόλυτα μεγέθη είτε συγκρινόμενες με αποδόσεις σε άλλες επενδυτικές δαπάνες. Τα εξεταζόμενα υπόλοιπα έτη οι αποδόσεις της εκπαίδευσης εκτιμώνται πολύ κοντά στο 4%.

Μια άλλη εκτίμηση των αποδόσεων της εκπαίδευσης μπορεί να προέλθει, εάν αντί έτη εκπαίδευσης χρησιμοποιηθούν στο πλήρες εκτιμώμενο υπόδειγμα ψευδομεταβλητές (με τιμή 1 εάν το άτομο έχει το συγκεκριμένο επίπεδο εκπαίδευσης και 0 διαφορετικά) που δηλώνουν το εκπαιδευτικό επίπεδο των εργαζομένων (ως ομάδα σύγκρισης λαμβάνονται όσοι δεν έχουν ολοκληρώσει τη στοιχειώδη εκπαίδευση και παραλείπεται η σχετική ψευδομεταβλητή). Έτσι δίνεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε πώς μεταβάλλονται οι αποδόσεις της εκπαίδευσης κατά επίπεδο και διαχρονι-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.9

Εκτιμήσεις αποδοτικότητας εκπαίδευσης ανδρών με βάση τη διευρυμένη εξίσωση αμοιβών (τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	1974	1982	1988	1994	1999
Πτυχιούχοι AEI	0,656 (0,0507)	0,505 (0,0389)	0,446 (0,0518)	0,566 (0,0635)	0,548 (0,0929)
Πτυχιούχοι TEI				0,445 (0,0651)	0,379 (0,9360)
Απολυτήριο Λυκείου	0,427 (0,0370)	0,328 (0,0308)	0,263 (0,0444)	0,333 (0,0542)	0,243 (0,0850)
Απολυτήριο Γυμνασίου	0,224 (0,0382)		0,200 (0,0452)	0,154 (0,0557)	0,121 (0,0883)
Απολυτήριο Δημοτικού	0,161 (0,0269)	0,122 (0,0257)	0,090 (0,0399)	0,111 (0,0508)	0,070 (0,0850)
<i>Μέσες αποδόσεις</i>					
Πτυχιούχοι AEI	4,1	3,1	2,8	3,5	3,4
Πτυχιούχοι TEI				2,9	2,5
Απολυτήριο Λυκείου	3,5	2,7	2,2	2,7	2,0
Απολυτήριο Γυμνασίου	2,5	-	2,2	1,7	1,3
Απολυτήριο Δημοτικού	2,7	2,0	2,2	1,8	1,1
<i>Οριακές αποδόσεις</i>					
Πτυχιούχοι AEI	5,7	4,4	4,6	3,0	4,2
Πτυχιούχοι TEI				3,7	4,5
Απολυτήριο Λυκείου	6,8	3,4	2,1	5,9	4,0
Απολυτήριο Γυμνασίου	2,1	-	3,6	1,4	1,7
Απολυτήριο Δημοτικού	2,7	2,0	2,2	1,8	1,1

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

κά. Οι σχετικοί συντελεστές με τα τυπικά σφάλματα σε παρένθεση δίνονται στο πρώτο μέρος του Πίνακα 5.9, ενώ στη συνέχεια του πίνακα έχουν υπολογιστεί οι μέσες ετήσιες (λαμβάνοντας υπόψη τα αντίστοιχα έτη σπουδών) και οι οριακές (σε σχέση με το προηγούμενο επίπεδο) αποδόσεις της εκπαίδευσης. Όπως αναμενόταν, οι εδώ εκτιμήσεις της απόδοσης της εκπαίδευσης, επειδή περιλαμβάνονται στην ανάλυση και άλλοι παράγοντες, είναι συστηματικά μικρότερες από τις αντίστοιχες του Πίνακα 5.5, οι οποίες στηρίζονται στη μέθοδο της εσωτερικής απόδοσης.

Οι εδώ αποδόσεις της εκπαίδευσης δεν εμφανίζονται ανεξάρτητες από το επίπεδο εκπαίδευσης⁵. Συστηματικά αυξάνουν με το επίπεδο της εκπαίδευσης. Υπάρχει μια διαχρονική μείωση των αποδόσεων όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, αν και το οικονομικό πλεονέκτημα των πτυχιούχων ΑΕΙ έναντι των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης παραμένει υπολογίσιμο. Αντίθετα, φαίνεται ότι έχει μειωθεί δραστικά η επίδραση της εκπαίδευσης στις αμοιβές των αποφοίτων Δημοτικού και Γυμνασίου και τα πρόσφατα έτη οι αντίστοιχοι συντελεστές εμφανίζονται στατιστικά ασήμαντοι. Οι απόφοιτοι Λυκείου, παρά τη μείωση που εμφανίζουν τη δεκαετία του 1980, ενισχύουν τη θέση τους έναντι των αποφοίτων υποχρεωτικής εκπαίδευσης στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ενώ τη δεκαετία του 1990 οι πτυχιούχοι ΑΕΙ φαίνεται ότι ανακτούν ξανά το πλεονέκτημά τους σε σχέση με τις χαμηλότερες βαθμίδες. Αξιοσημείωτες είναι επίσης οι αποδόσεις της εκπαίδευσης των πτυχιούχων ΤΕΙ, οι οποίες κατέστη δυνατό να υπολογιστούν μόνο για τις δύο πιο πρόσφατες ΕΟΠ, και δείχνουν ότι δεν διαφέρουν εντυπωσιακά από τις αντίστοιχες των πτυχιούχων ΑΕΙ.

Ως προς τον βαθμό αστικότητας, παρατηρείται από τον Πίνακα 5.8 ότι αυτός διαχρονικά χάνει την επίδρασή του στον προσδιορισμό των αμοιβών. Ενώ το 1974 και το 1982 οι εργαζόμενοι στις αστικές περιοχές είχαν ένα στατιστικά σημαντικό οικονομικό πλεονέκτημα και οι εργαζόμενοι στις αγροτικές μειονέκτημα, έκτοτε οι συντελεστές, αν και έχουν το αναμενόμενο πρόσημο, εμφανίζονται στατιστικά ασήμαντοι. Και αυτό το εύρημα πολύ πιθανό να συνδέεται με θεσμικές αλλαγές που παρατηρήθηκαν το εξεταζόμενο χρονικό διάστημα, όπου οι ρυθμίσεις για τις αμοιβές εργασίας έγιναν ενιαίες και επεκτάθηκαν σε ολόκληρη την επικράτεια της χώρας.

Η επίδραση των γεωγραφικών περιφερειών στον προσδιορισμό των αμοιβών διαχρονικά δεν παρουσιάζει εντυπωσιακές αλλαγές μέχρι τη δεκαετία του 1990. Η Ανατολική Στερεά και Νήσοι (πιθανόν λόγω της

---

5. Αυτό το συμπέρασμα ενισχύεται και από το γεγονός ότι, εάν βάλουμε στις απλές συναρτήσεις των αμοιβών ως ανεξάρτητη μεταβλητή τα έτη εκπαίδευσης στο τετράγωνο, ο σχετικός συντελεστής είναι θετικός και στατιστικά σημαντικός, ενώ ο συντελεστής των ετών εκπαίδευσης μειώνεται ουσιαστικά.

Πρωτεύουσας) ασκεί συστηματικά στατιστικώς σημαντική αυξητική επίδραση στις αμοιβές, ενώ η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη αντίστοιχη αρνητική επίδραση. Αξιοσημείωτο είναι ότι το οικονομικό πλεονέκτημα που είχαν αρχικά οι εργαζόμενοι στην Κρήτη διαχρονικά φαίνεται ότι χάθηκε, ενώ στις άλλες περιφέρειες δεν παρατηρούνται υπολογίσιμες αλλαγές. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι το 1999 η επίδραση της περιφέρειας στον προσδιορισμό των αμοιβών καθίσταται πρακτικά στατιστικά ασήμαντη.

Ως προς την επίδραση του κλάδου οικονομικής δραστηριότητας στις αμοιβές φαίνεται ότι δεν υπάρχουν δραστικές αλλαγές διαχρονικά. Ο ηλεκτρισμός και οι μεταφορές - επικοινωνίες κρατούν διαχρονικά το στατιστικά σημαντικό οικονομικό τους πλεονέκτημα, ενώ το εμπόριο το επίσης στατιστικά σημαντικό του οικονομικό μειονέκτημα. Ο κλάδος του οποίου η στατιστικά σημαντική επίδραση στις αμοιβές διαχρονικά από θετική μετατρέπεται σε αρνητική είναι οι οικοδομήσεις και τα δημόσια έργα. Η δε επίδραση επίσης της γεωργίας αλλά και των υπηρεσιών στις αμοιβές έχει καταστεί πλέον σημαντική στατιστικά και αρνητική.

5.3.6. Συναρτήσεις αμοιβών γυναικών

Η μέχρι τώρα ανάλυση έχει δείξει ότι συστηματικά οι εσωτερικές αποδόσεις της εκπαίδευσης των γυναικών είναι υψηλότερες από τις αντίστοιχες των ανδρών. Σε αυτό το τμήμα παρουσιάζουμε τις συναρτήσεις αμοιβών των γυναικών και εξετάζουμε πώς οι προκύπτουσες από αυτές αποδόσεις της εκπαίδευσης καθώς και άλλοι παράγοντες ερμηνεύουν τις παρατηρούμενες σημαντικές διαφορές μέσω αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το τελευταίο μπορεί να εκτιμηθεί με τον υπολογισμό του τι θα συμβεί στις αμοιβές των γυναικών (ανδρών), εάν οι γυναίκες (άνδρες) πληρώνονταν με τις ίδιες συναρτήσεις όπως οι άνδρες (γυναίκες), αλλά διατηρούσαν τα παραγωγικά τους χαρακτηριστικά. Πρόκειται για ένα θέμα το οποίο έχει αναλυθεί συστηματικά για τη χώρα μας αλλού (Kanellorou, 1982, Psacharopoulos, 1983, Κανελλόπουλος, 1986, Kanellorou and Mavromaras, 2002), έτσι εδώ γίνεται μια μάλλον συνοπτική παρουσίαση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.10

Εκτιμήσεις εναλλακτικών εξισώσεων αμοιβών: Γυναίκες 1999
(τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	Υπόδειγμα						
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Σταθερά εξίσωσης	11,118 (0,0631)	10,118 (0,0833)	10,124 (0,0836)	10,054 (0,1017)	10,015 (0,1160)	10,086 (0,1256)	10,467 (0,1329)
Έτη εκπαίδευσης	0,067 (0,0049)	0,081 (0,0048)	0,081 (0,0048)	0,079 (0,0049)	0,079 (0,0049)	0,075 (0,0052)	0,048 (0,0059)
Εμπειρία		0,075 (0,0062)	0,073 (0,0067)	0,073 (0,0067)	0,071 (0,0068)	0,070 (0,0068)	0,065 (0,0066)
Εμπειρία στο τετράγωνο		-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)
Έγγαμη			0,033 (0,0394)	0,041 (0,0395)	0,050 (0,0397)	0,043 (0,0395)	0,072 (0,0384)
<i>Αστικότητα περιοχής</i>							
Αστικές				0,109 (0,0646)	0,072 (0,0664)	0,068 (0,0659)	0,072 (0,0640)
Αγροτικές				-0,027 (0,0886)	-0,149 (0,0892)	0,033 (0,0892)	0,079 (0,0866)
<i>Περιφέρεια διαμονής</i>							
Ανατολική Μακεδονία και Θράκη					-0,093 (0,1226)	-0,073 (0,1223)	-0,066 (0,1185)
Κεντρική και Δυτική Μακεδονία					0,055 (0,0794)	0,052 (0,0793)	0,047 (0,0769)
Θεσσαλία					0,008 (0,1076)	0,001 (0,1070)	-0,001 (0,1037)
Ήπειρος					0,106 (0,1500)	0,089 (0,1489)	0,047 (0,1444)
Ανατολική Στερεά και Νησιά					0,104 (0,0698)	0,094 (0,0695)	0,098 (0,0674)
Κρήτη					-0,113 (0,1204)	-0,068 (0,1199)	-0,129 (0,1164)
<i>Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας</i>							
Γεωργία, κτηνοτροφία κλπ.						-0,686 (0,1802)	-0,690 (0,1746)
Ηλεκτρισμός, φωταέριο κλπ.						0,296 (0,1710)	0,124 (0,1674)
Οικοδόμηση και δημόσια έργα						-0,181 (0,1831)	-0,387 (0,1790)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	Υπόδειγμα						
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία						-0,076 (0,0619)	-0,181 (0,0694)
Μεταφορές, επικοινωνίες						0,167 (0,0978)	-0,081 (0,0994)
Τράπεζες, ασφάλειες						0,119 (0,0750)	-0,058 (0,0772)
Υπηρεσίες						0,005 (0,0578)	-0,147 (0,0598)
<i>Επάγγελμα</i>							
Επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες							0,310 (0,0611)
Υπάλληλοι γραφείου							0,168 (0,0512)
Γεωργοκτηνοτρόφοι, εργάτριες, κλπ.							-0,316 (0,0639)
Διορθωμένο R ²	0,115	0,258	0,258	0,260	0,262	0,275	0,320
Τυπικό σφάλμα εκτίμησης	0,696	0,638	0,638	0,637	0,636	0,630	0,610
Στατιστική F	187,4	167,0	125,4	84,9	43,3	29,6	31,5
Αριθμός παρατηρήσεων (N)	1.430						

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

Οι Πίνακες 5.10 και 5.11 παρουσιάζουν τις συναρτήσεις αμοιβών για τις μισθωτές και ημερομίσθιες γυναίκες, όπως οι αντίστοιχες των Πινάκων 5.7 και 5.8 για τους άνδρες. Είναι αξιοσημείωτο ότι τα τυπικά σφάλματα εκτίμησης (δείκτες μέτρησης της προβλεπτικής ικανότητας των εκτιμήσεων) που εμφανίζουν οι συναρτήσεις αμοιβών των γυναικών, όπως εξάλλου και των ανδρών, ακολουθούν τις μεταβολές της διακύμανσης της εξαρτημένης μεταβλητής. Είναι σχετικά μικρότερα το 1982 και 1988 και μεγαλύτερα για τα άλλα τρία εξεταζόμενα έτη, όπως συμβαίνει και με την τυπική απόκλιση των λογαρίθμων των μηνιαίων αποδοχών. Προφανώς αντίστοιχα κινείται και ο ρόλος των παραλειπόμενων από την ανάλυση παραγόντων.

Η πρώτη διαπίστωση από τον Πίνακα 5.11 είναι ότι οι σταθεροί όροι των εκτιμημένων εξισώσεων, οι οποίοι εμφανίζονται πάντοτε στατιστικά

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.11
Εκτιμήσεις τελικής εξίσωσης αμοιβών: Γυναίκες
(τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	1974	1982	1988	1994	1999
<i>Σταθερά εξίσωσης</i>	10,529 (0,1106)	11,336 (0,0626)	11,074 (0,0809)	10,186 (0,1275)	10,467 (0,1329)
<i>Έτη εκπαίδευσης</i>	0,062 (0,0059)	0,030 (0,0030)	0,032 (0,0037)	0,057 (0,0058)	0,048 (0,0059)
<i>Εμπειρία</i>	0,032 (0,0050)	0,030 (0,0029)	0,032 (0,0035)	0,062 (0,0062)	0,065 (0,0066)
<i>Εμπειρία στο τετράγωνο</i>	-0,001 (0,0001)	0,000 (0,0001)	0,000 (0,0001)	-0,001 (0,0001)	-0,001 (0,0001)
<i>Έγγαμη</i>	0,020 (0,0355)	0,008 (0,0195)	0,035 (0,0232)	0,000 (0,0386)	0,072 (0,0384)
<i>Αστικότητα περιοχής</i>					
<i>Αστικές</i>	0,046 (0,0667)	0,028 (0,0397)	0,078 (0,0451)	0,261 (0,0659)	0,072 (0,0640)
<i>Αγροτικές</i>	0,034 (0,0704)	0,005 (0,0444)	-0,044 (0,0510)	0,099 (0,0794)	0,079 (0,0866)
<i>Περιφέρεια διαμονής</i>					
<i>Ανατολική Μακεδονία και Θράκη</i>	-0,028 (0,1001)	-0,078 (0,0485)	-0,099 (0,0557)	-0,079 (0,0908)	-0,066 (0,1185)
<i>Κεντρική και Δυτική Μακεδονία</i>	0,124 (0,0799)	-0,056 (0,0455)	0,032 (0,0543)	0,008 (0,0886)	0,047 (0,0769)
<i>Θεσσαλία</i>	-0,001 (0,0772)	0,052 (0,0539)	-0,130 (0,0653)	0,053 (0,1001)	-0,001 (0,1037)
<i>Ήπειρος</i>	-0,229 (0,1064)	-0,024 (0,0710)	0,155 (0,0722)	0,055 (0,1344)	0,047 (0,1444)
<i>Ανατολική Στερεά και Νησιά</i>	0,016 (0,0761)	0,049 (0,0445)	0,066 (0,0503)	0,139 (0,0774)	0,098 (0,0674)
<i>Κρήτη</i>	0,054 (0,1012)	-0,059 (0,0637)	-0,050 (0,0714)	0,107 (0,0999)	-0,129 (0,1164)
<i>Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας</i>					
<i>Γεωργία, κτηνοτροφία κλπ.</i>	0,178 (0,0886)	0,035 (0,0679)	-0,697 (0,1095)	-0,526 (0,1410)	-0,690 (0,1746)
<i>Ηλεκτρισμός, φωταέριο κλπ.</i>	0,129 (0,1661)	0,133 (0,0923)	0,277 (0,1453)	0,157 (0,2160)	0,124 (0,1671)
<i>Οικοδόμηση και δημόσια έργα</i>	-0,215 (0,2136)	0,203 (0,0868)	-0,252 (0,2027)	-0,768 (0,1805)	-0,387 (0,1790)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	1974	1982	1988	1994	1999
Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	0,066 (0,0702)	0,061 (0,0355)	0,023 (0,0439)	-0,118 (0,0548)	-0,181 (0,0694)
Μεταφορές, επικοινωνίες	0,066 (0,0863)	0,201 (0,0496)	0,105 (0,0621)	-0,057 (0,0956)	-0,081 (0,0994)
Τράπεζες, ασφάλειες	-0,114 (0,0831)	0,033 (0,0431)	-0,009 (0,0523)	0,082 (0,0683)	-0,058 (0,0772)
<i>Επάγγελμα</i>					
Υπηρεσίες	-0,025 (0,0637)	0,059 (0,0324)	0,025 (0,0394)	-0,004 (0,0490)	-0,147 (0,0598)
Επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες	0,300 (0,0691)	0,198 (0,0369)	0,253 (0,0432)	0,177 (0,0622)	0,310 (0,0611)
Υπάλληλοι γραφείου	0,145 (0,0579)	0,077 (0,0311)	0,185 (0,0338)	0,122 (0,0693)	0,168 (0,0512)
Γεωργοκτηνοτρόφοι, εργάτριες, κλπ.	0,199 (0,0684)	0,080 (0,0350)	0,038 (0,0437)	0,049 (0,0569)	-0,316 (0,0639)
Διορθωμένο R ²	0,380	0,290	0,342	0,345	0,320
Τυπικό σφάλμα εκτίμησης	0,436	0,320	0,362	0,508	0,610
Στατιστική F	79,2	44,3	55,4	57,3	31,5
Αριθμός παρατηρήσεων (N)	2.809	2.339	2.306	2.375	1.430

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

σημαντικοί, στην περίπτωση των γυναικών είναι σημαντικά μικρότεροι από τους αντίστοιχους των ανδρών. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι κατά μέσο μια ανειδίκευτη εργαζόμενη γυναίκα λαμβάνει αμοιβή σαφώς μικρότερη από τον αντίστοιχο ανειδίκευτο άνδρα. Αυτό το εύρημα αποτελεί σαφή ένδειξη ότι υπάρχει διαφορετική ή ακριβέστερα άνιση μεταχείριση των γυναικών στην αγορά εργασίας από αυτή των ανδρών. Είναι αξιοσημείωτο ότι η υπεροχή του σταθερού όρου των ανδρών έναντι γυναικών σημείωσε δραστική μείωση το 1982 έναντι του 1974 και περαιτέρω πτώση το 1988. Ωστόσο την περίοδο 1988-1994 υπερτριπλασιάζεται και εμφανίζει τιμή μεγαλύτερη και από το 1974 για να μειωθεί εκ νέου το 1999.

Από τις εκτιμήσεις του πίνακα βλέπουμε επίσης ότι οι παραδοσιακές μεταβλητές μέτρησης ανθρώπινου κεφαλαίου (έτη εκπαίδευσης και έτη δυνητικής εμπειρίας) είναι πάντοτε στατιστικά σημαντικοί προσδιοριστικοί

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.12

Εκτιμήσεις αποδοτικότητας εκπαίδευσης γυναικών με βάση τη διευρυμένη εξίσωση αμοιβών (τυπικά σφάλματα στις παρενθέσεις)

Ερμηνευτικές μεταβλητές	1974	1982	1988	1994	1999
Πτυχιούχοι ΑΕΙ	0,964 (0,0906)	0,501 (0,0525)	0,515 (0,0664)	0,561 (0,0925)	0,706 (0,1201)
Πτυχιούχοι ΤΕΙ				0,458 (0,0945)	0,558 (0,01230)
Απολυτήριο Λυκείου	0,563 (0,0759)	0,277 (0,0441)	0,331 (0,0596)	0,326 (0,0841)	0,333 (0,1134)
Απολυτήριο Γυμνασίου	0,391 (0,0838)		0,188 (0,0667)	0,129 (0,0930)	0,239 (0,1220)
Απολυτήριο Δημοτικού	0,263 (0,0492)	0,118 (0,0342)	0,163 (0,0511)	-0,104 (0,0814)	0,161 (0,1174)
<i>Μέσες αποδόσεις</i>					
Πτυχιούχοι ΑΕΙ	6,0	3,1	3,2	3,5	4,4
Πτυχιούχοι ΤΕΙ				3,0	3,7
Απολυτήριο Λυκείου	4,7	2,3	2,8	2,7	2,7
Απολυτήριο Γυμνασίου	4,3	-	2,1	1,4	2,6
Απολυτήριο Δημοτικού	4,3	2,0	2,7	-1,7	2,6
<i>Οριακές αποδόσεις</i>					
Πτυχιούχοι ΑΕΙ	10,0	5,6	4,6	2,5	3,7
Πτυχιούχοι ΤΕΙ				4,4	7,5
Απολυτήριο Λυκείου	5,7	2,7	4,8	6,5	3,1
Απολυτήριο Γυμνασίου	4,3	-	0,9	7,7	2,6
Απολυτήριο Δημοτικού	4,4	2,0	2,7	3,4	2,7

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

παράγοντες προσδιορισμού των αμοιβών των γυναικών. Ειδικότερα οι αποδόσεις εκπαίδευσης των γυναικών είναι υπολογίσιμα υψηλότερες το 1974 και 1994 από αυτές των ανδρών, ενώ ενδιάμεσα εμφανίζονται σχεδόν ίσες, και διαχρονικά ακολουθούν παρόμοια εξέλιξη με αυτή των ανδρών. Το 1999, το πιο πρόσφατο έτος για το οποίο διαθέτουμε στοιχεία, ένα επιπλέον έτος εκπαίδευσης αυξάνει τις αμοιβές των γυναικών λίγο κάτω από 5%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες είναι περίπου μια ποσοστιαία μονάδα μικρότερο.

Ως προς τη δυνητική εμπειρία, προκύπτει ότι διαχρονικά η απόδοσή της εμφανίζει μια αυξητική τάση για αμφότερα τα φύλα και ενώ παλαιότερα στις γυναίκες υστερούσε αυτής των ανδρών, πρόσφατα έχει υπερκαλυφθεί αυτή η υστέρηση. Αξιοσημείωτο είναι επίσης ότι ο συντελεστής του τετραγώνου της εμπειρίας λαμβάνει αμελητέες τιμές στην περίπτωση των γυναικών, που δείχνει ότι η απόδοση της εμπειρίας δεν μειώνεται καθώς μεγαλώνει η ηλικία των γυναικών, ή ισοδύναμα η κατανομή των αμοιβών κατά επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία δεν είναι κυρτή προς τον οριζόντιο άξονα.

Ο Πίνακας 5.11 δείχνει ότι, εάν οι γυναίκες είναι παντρεμένες, έχει κάποια αυξητική επίδραση στις αμοιβές τους αλλά με εξαίρεση το 1999 αυτή δεν είναι στατιστικά σημαντική. Η οικογενειακή κατάσταση των γυναικών δεν επηρεάζει σημαντικά τις αμοιβές τους, όπως στην περίπτωση των ανδρών. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το γεγονός ότι ευρείες ομάδες ανδρών εργαζομένων λαμβάνουν επιδόματα γάμου και παιδιών, ενώ δεν συμβαίνει το ίδιο στην ίδια έκταση με τις εργαζόμενες παντρεμένες γυναίκες ερμηνεύει αυτά τα αποτελέσματα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί γενικότερα ότι ο γάμος και οι αμοιβές εργασίας εμφανίζονται ότι συμπληρώνουν το ένα το άλλο στους άνδρες, ενώ στις γυναίκες, ιδιαίτερα παλαιότερα, ανταγωνίζονται μεταξύ τους.

Μια άλλη διαπίστωση από τον Πίνακα 5.11 είναι ότι η αστικότητα, η γεωγραφική περιφέρεια και ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας δεν ασκούν τόσο σημαντική επίδραση στις αμοιβές των γυναικών όσο στην περίπτωση των ανδρών. Φαίνεται ότι το πού δραστηριοποιούνται οι γυναίκες λίγη σημασία έχει για τις αμοιβές τους. Αντίθετα, φαίνεται ότι το επάγγελμα των γυναικών, όπως και αντίστοιχα των ανδρών, επηρεάζει σημαντικά τις αμοιβές τους. Οι διαπιστώσεις αυτές μπορούν να ερμηνευτούν ως ένδειξη ύπαρξης ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας στην περίπτωση των γυναικών, υπό την έννοια ότι έχει λίγη σημασία ο συγκεκριμένος χώρος που απασχολούνται, ενώ αυτό που πράγματι καθορίζει το τι παίρνουν είναι τι προσόντα έχουν (ανθρώπινο κεφάλαιο) και το τι καθήκοντα αναλαμβάνουν. Όπως φάνηκε παραπάνω, αυτό δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι ισχύει εξίσου και για τους άνδρες εργαζομένους.

Όπως στον αντίστοιχο πίνακα για τους άνδρες, έτσι έγιναν αντίστοιχοι υπολογισμοί των αποδόσεων της εκπαίδευσης των γυναικών χρησιμοποιώντας στη διευρυμένη συνάρτηση αμοιβών αντί έτη εκπαίδευσης ψευδομεταβλητές που δείχνουν το επίπεδο εκπαίδευσης της κάθε εργαζόμενης και τα αποτελέσματα εμφανίζονται στον Πίνακα 5.12. Φαίνεται ότι διαχρονικά η επίδραση των χαμηλών επιπέδων εκπαίδευσης στις αμοιβές των γυναικών μειώνεται ή ακριβέστερα χάνει τη σημασία της. Το 1994 το ότι κάποια εργαζόμενη είχε τελειώσει το Γυμνάσιο ή το Δημοτικό δεν ασκούσε στατιστικά σημαντική επίδραση στις αμοιβές της, ενώ το 1999 αυτή η διαπίστωση περιορίζεται μόνο σε όσες έχουν τελειώσει το Δημοτικό. Γενικότερα οι μέσες αποδόσεις όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης των γυναικών εμφάνισαν πτωτική εξέλιξη, αλλά τη δεκαετία του 1990 ανάκαμψη. Οι απόφοιτες μέσης εκπαίδευσης και οι πτυχιούχοι ΑΕΙ διατηρούν σημαντικό πλεονέκτημα σε σχέση με τις λιγότερο εκπαιδευμένες, το οποίο ξεπερνάει κάπως το αντίστοιχο των ανδρών. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αύξηση της προσφοράς περισσότερο εκπαιδευμένων γυναικών συνδέεται με την παρατηρούμενη μείωση των μέσων αποδόσεων της εκπαίδευσής τους. Ωστόσο η ανάκαμψη των αποδόσεων της εκπαίδευσης των γυναικών τη δεκαετία του 1990 δεν επιτρέπει τέτοια ερμηνεία. Πιθανότερο είναι ότι συγκυριακοί παράγοντες, όπως ανάκαμψη της οικονομίας και αύξηση της ζήτησης εργασίας των περισσότερο εκπαιδευμένων γυναικών, καθώς και θεσμικές αλλαγές, όπως εφαρμογή νόμων ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην αγορά εργασίας, να ερμηνεύουν τις παρατηρούμενες εξελίξεις στις αποδόσεις της εκπαίδευσης των γυναικών. Οι τελευταίοι παράγοντες δείχνουν ότι όσες γυναίκες καταφέρνουν να εργάζονται βελτίωσαν τη σχετική τους θέση, γεγονός που ωστόσο πρέπει να αξιολογηθεί με το αυξημένο ποσοστό ανεργίας των γυναικών την αντίστοιχη περίοδο.

5.3.7. Διαφορές αμοιβών ανδρών - γυναικών

Τα αποτελέσματα των διευρυμένων συναρτήσεων αμοιβών κατά φύλο μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να δούμε κατά πόσο η καταγρα-

φόμενη υστέρηση των γυναικών στις αμοιβές μπορεί να αποδοθεί σε διαφορές σε παραγωγικά χαρακτηριστικά, οπότε μπορεί να θεωρηθεί ως δικαιολογημένη, ή παραμένει «ανεξήγητη», οπότε θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως πρώτη προσέγγιση της διάκρισης σε βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας. Αν και τέτοιοι υπολογισμοί υπόκεινται σε μεθοδολογικές δυσκολίες και η ερμηνεία των αποτελεσμάτων είναι παρακινδυνευμένη, στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να δούμε κατά πόσο οι εδώ εξεταζόμενοι παράγοντες συμβάλλουν στις παρατηρούμενες διαφορές αμοιβών κατά φύλο.

Επιδίωξη σε τέτοιες αναλύσεις είναι η διάσπαση της παρατηρούμενης διαφοράς αμοιβών κατά φύλο, $(\bar{Y}_m - \bar{Y}_f)$, σε ένα τμήμα που αντανακλά διαφορές σε παραγωγικά χαρακτηριστικά και στο υπόλοιπο που παραμένει και το οποίο, κάτω από αυστηρές υποθέσεις, μπορεί να ερμηνευτεί ως διάκριση σε βάρος των γυναικών. Η τεχνική που χρησιμοποιείται για να γίνει αυτό είναι να συγκριθούν οι μέσες αμοιβές που θα έπαιρναν οι άνδρες και οι γυναίκες αν πληρώνονταν με τα ίδια κριτήρια, δηλαδή με την ίδια διάρθρωση αμοιβών. Υπάρχουν εναλλακτικές υποθέσεις για το ποια πρέπει να είναι η κοινή διάρθρωση αμοιβών για άνδρες και γυναίκες, εάν δεν υπήρχε διάκριση σε βάρος των γυναικών. Η πρώτη λογική υπόθεση είναι ότι η παρατηρούμενη διάρθρωση αμοιβών των ανδρών να επεκταθεί και για τις γυναίκες. Η εναλλακτική υπόθεση είναι ότι η διάρθρωση αμοιβών των γυναικών θα εφαρμόζεται και για τα δύο φύλα. Τέλος, μεταγενέστερα έχει προταθεί ως βάση υπολογισμού η διάρθρωση των αμοιβών που προκύπτει από τον προσδιορισμό των αμοιβών ανδρών και γυναικών λαμβανομένων ως ενιαίο σύνολο (Neumark, 1988, Oaxaca and Ramson, 1994).

Εάν υιοθετηθεί η πρώτη υπόθεση ότι οι αμοιβές των γυναικών προσδιορίζονται όπως και αυτές των ανδρών, τότε οι μέσες αμοιβές των γυναικών δίνονται από την ακόλουθη σχέση $\hat{Y}_f = X_f \hat{B}_m$ όπου $\hat{B}_m$ είναι η εκτιμημένη διάρθρωση των αμοιβών των ανδρών, και $\bar{X}_f$ το διάνυσμα των μέσων τιμών των προσδιοριστικών μεταβλητών για τις αμοιβές των γυναικών. Με άλλα λόγια έτσι υπολογίζεται το τι θα έπαιρναν οι γυναίκες δια-

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.13

Ανάλυση διαφορών αμοιβών ανδρών - γυναικών

	Μέσες αμοιβές ανδρών	Μέσες αμοιβές γυναικών	Ποσοστό ακαθάριστης διαφοράς $(Y_m - Y_f)/Y_m$	Μέσες αμοιβές γυναικών βάσει της διάρθρωσης αμοιβών των ανδρών	Διαφορά οφειλόμενη στα χαρακτηριστικά	Ανεξήγητη διαφορά	Ποσοστό ανεξήγητης διαφοράς
1974	174.556	108.012	38,12	153.130	21.426	45.117	67,8
1982	240.386	172.819	28,11	191.392	48.994	18.573	27,5
1988	198.789	153.277	22,89	174.369	24.420	21.092	46,3
1994	185.350	137.310	25,92	171.288	14.062	33.977	70,7
1999	202.805	154.817	23,66	197.008	5.797	42.190	87,9

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

τηρώντας τα δικά τους παραγωγικά χαρακτηριστικά, $\bar{X}_f$, αλλά αμειβόμενες όπως οι άνδρες, $\hat{B}_m$. Σε αυτή την περίπτωση η παρατηρούμενη διαφορά στις μέσες αμοιβές μεταξύ ανδρών και γυναικών $(\bar{Y}_m - \bar{Y}_f)$ μπορεί να χωρισθεί σε δύο τμήματα. Πρώτον στη διαφορά που οφείλεται σε διαφορές στις τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών (στα παραγωγικά χαρακτηριστικά), και η οποία μπορεί να εκτιμηθεί ως $(\bar{Y}_m - \hat{Y}_f)$. Και δεύτερον στην υπόλοιπη διαφορά που παραμένει μετά την προσαρμογή για τις διαφορές στις ανεξάρτητες μεταβλητές και ισούται με $(\hat{Y}_f - \bar{Y}_f)$.

Ο υπολογισμός αυτών των σχέσεων για την ανάλυση των διαφορών αμοιβών ανδρών γυναικών, όπως προκύπτουν από τα χρησιμοποιούμενα στοιχεία, εμφανίζεται στον Πίνακα 5.13. Είναι αξιοσημείωτο ότι το ποσοστό της καταγραφόμενης διαφοράς αμοιβών ανδρών - γυναικών⁶ ήταν εξαιρετικά υψηλό το 1974 (38,12%), μειώθηκε κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες μέχρι το 1982 (28,11%) και εμφάνισε παραπέρα μείωση για να κατέλθει το 1988 στο 22,9%. Ωστόσο το 1994 εμφανίζει άνοδο και προσέγγισε το

6. Οι εδώ εξεταζόμενες αμοιβές αναφέρονται στους γεωμετρικούς μέσους και γι' αυτό είναι μικρότερες από τους αναφερόμενους αριθμητικούς μέσους στην αρχή του εμπειρικού τμήματος. Ορίζονται ως $\bar{Y} = \exp \sum_{i=1}^N (\ln Y_i) / N$.

26%, ενώ το 1999, τελευταίο διαθέσιμο στοιχείο, παρέμεινε στο ίδιο πρακτικά επίπεδο. Αυτές οι εξελίξεις στη διαφορά αμοιβών ανδρών γυναικών αναμφίβολα επηρεάστηκαν από την εκάστοτε ισχύουσα πολιτική κατώτατων μισθών αλλά και από τη γενικότερη εισοδηματική πολιτική. Το 1974 οι ελάχιστες κατώτατες αμοιβές των γυναικών στον ιδιωτικό τομέα ήταν θεσμικά κατώτερες από τις αντίστοιχες των ανδρών κατά περίπου 13%, οι οποίες σταδιακά μέχρι τις αρχές του 1978 εξισώθηκαν. Παραπέρα η κατά 46% αναπροσαρμογή των κατώτατων ονομαστικών αμοιβών στις αρχές του 1982 είναι προφανές ότι ανέβασε σχετικά περισσότερο τις μέσες αμοιβές των γυναικών που βρίσκονταν χαμηλότερα από τις αντίστοιχες των ανδρών. Η δε αναπροσαρμογή των αμοιβών σύμφωνα με τις μεταβολές των τιμών (Αυτόματη Τιμαριθμική Αναπροσαρμογή-ΑΤΑ), που εφαρμόστηκε με παραλλαγές από το 1982 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990, ευνοούσε περισσότερο τους χαμηλοαμειβόμενους, όπως οι γυναίκες. Πάντως, σχετική σταθερότητα της ποσοστιαίας διαφοράς αμοιβών ανδρών - γυναικών την πρόσφατη περίοδο πιθανό να συνδέεται και με τα αυξανόμενα προσόντα των εργαζόμενων γυναικών.

Στη συνέχεια του πίνακα έχουν υπολογιστεί οι αμοιβές που θα έπαιρναν οι γυναίκες, εάν διατηρούσαν τα δικά τους εκάστοτε παραγωγικά χαρακτηριστικά και αμείβονταν όπως οι άνδρες. Έτσι, λ.χ., το 1974 αυτές οι μέσες υπολογιζόμενες αμοιβές για τις γυναίκες ανέρχονται σε 153.130 δρχ. έναντι 108.012 που πράγματι έπαιρναν. Μπορεί λοιπόν να υποστηριχθεί ότι η διαφορά αυτών που παίρνουν οι άνδρες και αυτών που θα έπαιρναν οι γυναίκες αποδίδεται σε διαφορές σε χαρακτηριστικά που έχουν σημασία για τον προσδιορισμό των αμοιβών και ως εκ τούτου είναι οικονομικά δικαιολογημένα. Η διαφορά όμως μεταξύ αυτού που θα έπαιρναν οι γυναίκες και αυτού που πράγματι παίρνουν, η οποία το 1974 αντιπροσώπευε τα δύο τρίτα της συνολικής παρατηρούμενης διαφοράς, δύσκολα μπορεί να αποδοθεί σε οικονομικούς λόγους και μπορεί να χαρακτηριστεί ως το ανώτατο όριο διάκρισης σε βάρος των γυναικών ως προς τις αμοιβές.

Βέβαια μια τέτοια ερμηνεία είναι παρακινδυνευμένη, επειδή είναι απίθανο να έχουν περιληφθεί στην ανάλυση όλοι οι παράγοντες που

ΠΙΝΑΚΑΣ 5.14

Μέσες τιμές (και τυπικά σφάλματα) των μεταβλητών

Μεταβλητές	Άνδρες					Γυναίκες				
	1974	1982	1988	1994	1999	1974	1982	1988	1994	1999
Εξαρτημένη μεταβλητή (Λογαριθμικός αμοιβών)	12,07 (0,55)	12,39 (0,38)	12,20 (0,45)	12,13 (0,63)	12,22 (0,65)	11,59 (0,56)	12,06 (0,33)	11,94 (0,43)	11,83 (0,68)	11,95 (0,74)
Έτη εκπαίδευσης	7,96 (4,13)	8,63 (4,78)	10,00 (4,52)	10,59 (4,15)	11,38 (3,76)	8,54 (4,71)	9,62 (5,28)	10,66 (4,73)	11,50 (4,08)	12,38 (3,58)
Εμπειρία	22,43 (12,44)	22,10 (12,01)	21,18 (12,12)	21,12 (11,45)	21,88 (11,32)	15,45 (11,80)	16,44 (12,13)	16,97 (11,18)	17,26 (10,42)	17,89 (10,06)
Εμπειρία στο τετράγωνο	657,6 (618,0)	632,5 (591,5)	595,6 (590,6)	577,2 (552,0)	606,95 (553,04)	377,8 (478,7)	417,1 (508,7)	413,0 (468,9)	406,2 (441,9)	421,20 (420,82)
Έγγαμος	0,76 (0,43)	0,80 (0,40)	0,77 (0,42)	0,71 (0,45)	0,72 (0,45)	0,42 (0,49)	0,55 (0,50)	0,63 (0,48)	0,62 (0,49)	0,62 (0,48)
Αστικότητα περιοχής										
Αστικές	0,74 (0,44)	0,73 (0,44)	0,75 (0,43)	0,77 (0,42)	0,78 (0,41)	0,80 (0,40)	0,83 (0,37)	0,84 (0,37)	0,83 (0,38)	0,85 (0,35)
Αγροτικές	0,17 (0,38)	0,17 (0,38)	0,16 (0,37)	0,12 (0,33)	0,13 (0,33)	0,12 (0,33)	0,10 (0,30)	0,09 (0,29)	0,08 (0,27)	0,07 (0,26)
Περιφέρεια διαμονής										
Ανατ. Μακεδονία και Θράκη	0,05 (0,22)	0,04 (0,20)	0,04 (0,20)	0,05 (0,23)	0,04 (0,19)	0,03 (0,17)	0,00 (0,05)	0,01 (0,07)	0,05 (0,22)	0,03 (0,16)
Κεντρική και Δυτ. Μακεδονία	0,16 (0,37)	0,13 (0,34)	0,14 (0,35)	0,17 (0,38)	0,14 (0,35)	0,18 (0,38)	0,02 (0,15)	0,03 (0,17)	0,16 (0,37)	0,13 (0,34)
Θεσσαλία	0,08 (0,27)	0,06 (0,23)	0,04 (0,20)	0,05 (0,22)	0,05 (0,21)	0,06 (0,25)	0,00 (0,05)	0,01 (0,08)	0,04 (0,19)	0,04 (0,19)
Ήπειρος	0,03 (0,16)	0,02 (0,15)	0,03 (0,17)	0,02 (0,15)	0,02 (0,15)	0,03 (0,16)	0,00 (0,06)	0,01 (0,08)	0,02 (0,14)	0,02 (0,12)

Ανατολική Στερεά και Νησιά	0,55 (0,50)	0,46 (0,50)	0,43 (0,49)	0,56 (0,50)	0,65 (0,48)	0,59 (0,49)	0,11 (0,31)	0,10 (0,30)	0,60 (0,49)	0,69 (0,46)
Κρήτη	0,04 (0,19)	0,02 (0,16)	0,03 (0,16)	0,04 (0,20)	0,03 (0,16)	0,03 (0,17)	0,00 (0,06)	0,01 (0,08)	0,04 (0,20)	0,03 (0,16)
<i>Κλάδος οικονομικής δραστηριότητας</i>										
Γεωργία, κτηνοτροφία κλπ.	0,04 (0,19)	0,04 (0,18)	0,02 (0,14)	0,02 (0,15)	0,02 (0,14)	0,04 (0,19)	0,02 (0,14)	0,01 (0,10)	0,01 (0,12)	0,01 (0,10)
Ηλεκτρισμός, φωταέριο κλπ.	0,03 (0,16)	0,03 (0,16)	0,03 (0,16)	0,03 (0,17)	0,02 (0,15)	0,01 (0,09)	0,01 (0,10)	0,01 (0,07)	0,01 (0,08)	0,01 (0,10)
Οικοδόμηση και δημόσια έργα	0,17 (0,38)	0,16 (0,37)	0,11 (0,32)	0,12 (0,32)	0,14 (0,34)	0,01 (0,07)	0,01 (0,10)	0,00 (0,05)	0,01 (0,08)	0,01 (0,09)
Εμπόριο, εστιατόρια, ξενοδοχεία	0,09 (0,29)	0,10 (0,30)	0,11 (0,31)	0,16 (0,37)	0,17 (0,38)	0,13 (0,33)	0,13 (0,34)	0,16 (0,37)	0,19 (0,40)	0,23 (0,42)
Μεταφορές, επικοινωνίες	0,12 (0,33)	0,13 (0,34)	0,11 (0,31)	0,12 (0,32)	0,10 (0,31)	0,05 (0,22)	0,05 (0,21)	0,04 (0,19)	0,04 (0,19)	0,04 (0,20)
Τράπεζες, ασφάλειες	0,03 (0,18)	0,04 (0,19)	0,05 (0,22)	0,05 (0,22)	0,06 (0,24)	0,06 (0,24)	0,07 (0,26)	0,07 (0,26)	0,10 (0,30)	0,10 (0,30)
Υπηρεσίες	0,23 (0,42)	0,23 (0,42)	0,29 (0,46)	0,30 (0,46)	0,30 (0,46)	0,39 (0,49)	0,38 (0,49)	0,45 (0,50)	0,45 (0,50)	0,48 (0,50)
<i>Επάγγελμα</i>										
Επιστήμονες και ελεύθεροι επαγγελματίες	0,10 (0,29)	0,15 (0,35)	0,16 (0,37)	0,19 (0,39)	0,21 (0,40)	0,15 (0,36)	0,22 (0,42)	0,20 (0,40)	0,29 (0,45)	0,27 (0,44)
Υπάλληλοι γραφείου	0,18 (0,38)	0,15 (0,36)	0,19 (0,39)	0,15 (0,35)	0,19 (0,39)	0,26 (0,44)	0,28 (0,45)	0,32 (0,47)	0,13 (0,34)	0,35 (0,48)
Γεωργοκτηνοτρόφοι, εργάτες	0,58 (0,49)	0,58 (0,49)	0,49 (0,50)	0,53 (0,50)	0,19 (0,50)	0,53 (0,50)	0,33 (0,47)	0,24 (0,43)	0,48 (0,50)	0,17 (0,37)
Αριθμός παρατηρήσεων (N)	2.809	2.339	2.306	2.375	2.249	995	923	1.167	1.423	1.430

Πηγή: Επεξεργασία πρωτογενών στοιχείων Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών, ΕΣΥΕ.

έχουν σημασία στον προσδιορισμό των αμοιβών. Εάν υπάρχουν και άλλοι τέτοιοι παράγοντες που εδώ αγνοούνται, είναι φανερό ότι γίνεται υπερεκτίμηση της διάκρισης σε βάρος των γυναικών. Από την άλλη πλευρά, υπολογισμός στην ανάλυση κάποιων μεταβλητών, που μπορεί να υποκρύπτουν διάκριση σε βάρος των γυναικών, όπως υψηλή βιομηχανική ή επαγγελματική συγκέντρωση ή δυσχέρειες στην απόκτηση αναγκαίων προσόντων, οδηγεί στο αντίθετο σφάλμα. Είναι πάντως βέβαιο ότι μόνο οι προβλεπόμενες από τη θεωρία ανθρώπινου κεφαλαίου μεταβλητές δεν εξηγούν τις παρατηρούμενες διαφορές αμοιβών ανδρών και γυναικών.

Για το 1982 η μείωση της ακαθάριστης διαφοράς αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών οδήγησε και σε δραστική μείωση του ποσοστού της διαφοράς που μπορεί να θεωρηθεί ως διάκριση σε βάρος των γυναικών: από 67,8% το 1974 σε 27,5% το 1982. Έκτοτε αυτό το ποσοστό αυξάνει και το 1988 ανήλθε στο 46,34%. Για το 1994 παρατηρούμε ότι το ποσοστό της διαφοράς αμοιβών που παραμένει μετά την προσαρμογή των αμοιβών των γυναικών ανέρχεται σε 70,7%, ενώ για το 1999 το αντίστοιχο ποσοστό προσέγγισε το 88% και είναι υπολογίσιμα υψηλότερο από το αντίστοιχο του 1974.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΣΥΝΟΨΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τις σχέσεις εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Οι σχέσεις αυτές συνοψίζονται στο πώς η εκπαίδευση επηρεάζει την πρόσδεση των ατόμων στην αγορά εργασίας, καθώς και τις αμοιβές τους. Η ανάλυση αξιοποιεί δημοσιευμένα και κυρίως αδημοσίευτα στοιχεία τόσο των Ερευνών Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) όσο και των Ερευνών Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ), που διεξάγει η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία. Αρκετό από το σχετικό στατιστικό υλικό δεν είχε προηγουμένως αναλυθεί, ούτε καν πινακοποιηθεί, και ένας από τους σκοπούς της μελέτης είναι η τεκμηρίωση των σχέσεων εκπαίδευσης και αγοράς εργασίας στη χώρα μας. Πέραν όμως από αυτό η μελέτη προχώρησε σε περιγραφή και ανάλυση των σχέσεων εκπαίδευσης και πρόσδεσης στην αγορά εργασίας, όπως μετριέται με τη συμμετοχή, την απασχόληση και ανεργία ανάλογα με την εκπαίδευση, καθώς και σε ανάλυση του προσδιορισμού των αμοιβών εργασίας. Οι διάφορες διαπιστώσεις της μελέτης από τα τρία κύρια εμπειρικά της κεφάλαια συνοψίζονται στη συνέχεια κατά κεφάλαιο.

A. Εκπαίδευση και απασχόληση - ανεργία

Ο μέσος όρος των ετών εκπαίδευσης του πληθυσμού (14 ετών και άνω) στα τέλη της δεκαετίας του 1990 υπολογίζεται σε εννέα έτη, αλλά υπάρχουν χαρακτηριστικές διαφορές μεταξύ ομάδων ηλικιών. Για τα άτομα ηλικίας 25-29 ετών τα μέσα έτη σπουδών προσεγγίζουν τα 12, ενώ για τα άτομα πάνω από 65 ο αντίστοιχος μέσος όρος υπολείπεται του έξι. Ήδη για τις ηλικίες 25-29, όπου κατά κανόνα περιλαμβάνονται όσοι έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους και βρίσκονται στα πρώτα στάδια της επαγ-

γελματικής τους σταδιοδρομίας ο ένας στους τρεις είναι απόφοιτος μέσης εκπαίδευσης και ο ένας στους πέντε πτυχιούχος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες φαίνεται ότι ο πληθυσμός της Ελλάδος έχει υψηλότερο εκπαιδευτικό επίπεδο από άλλες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, αλλά χαμηλότερο από τον μέσο όρο της ΕΕ.

Από την άλλη πλευρά, το 12,2% των ατόμων ηλικίας 15-19 ετών δεν έχουν ολοκληρώσει, αν και θα έπρεπε, την υποχρεωτική εκπαίδευση (Δημοτικό και Γυμνάσιο), ενώ για τις ηλικίες 20-24 το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 10,4% με σαφώς χαμηλότερο αυτό των γυναικών, καθώς και των αστικών περιοχών. Έτσι η σχολική διαρροή από την υποχρεωτική εκπαίδευση είναι υπολογίσιμη και υψηλότερη στα αγόρια και στις αγροτικές περιοχές.

Οι γυναίκες ξεκινώντας από χαμηλότερη βάση κερδίζουν υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης του εκπαιδευτικού τους επιπέδου, ενώ διευρύνουν και τη συμμετοχή τους σε επιστημονικούς κλάδους που παλαιότερα υστερούσαν σημαντικά.

Η συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό αυξάνει όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο. Ιδιαίτερα θετική είναι η επίδραση της εκπαίδευσης στη συμμετοχή των γυναικών παραγωγικών ηλικιών 30-45 ετών στο εργατικό δυναμικό. Αξιόλογες είναι επίσης και οι διαφορές ως προς τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό ανάμεσα στις ομάδες του ίδιου εκπαιδευτικού επιπέδου (δηλαδή πτυχιούχων ΑΕΙ και ΤΕΙ), αλλά στις σχετικά νέες και ώριμες ηλικίες. Το γεγονός αυτό συνδέεται με τις διαφορές στην ηλικία και στις προϋποθέσεις συνταξιοδότησης, αλλά και την ηλικία εισόδου στην αγορά εργασίας.

Αν και το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό είναι συστηματικά ανερχόμενο, παραμένει σχετικά χαμηλότερο από πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ακόμη και του Νότου, γεγονός που προδιαγράφει τη συνέχιση της αυξητικής του τάσης.

Το ποσοστό ανεργίας διαφοροποιείται συστηματικά και αντίστροφα με το επίπεδο εκπαίδευσης, αλλά και εντός του ίδιου επιπέδου εκπαίδευσης εμφανίζονται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Παρ' όλο που το γενικό

επίπεδο ανεργίας το 1997 ανερχόταν στο 10,7% για συγκεκριμένους πτυχιούχους ΑΕΙ, το ποσοστό αυτό είναι αρκετά πιο χαμηλό ώστε να μπορεί να χαρακτηριστεί ως ανεργία «τριβής», ενώ για άλλους πτυχιούχους ΑΕΙ είναι κοντά στο γενικό ποσοστό.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι, όσο περισσότερο διαρκούν οι σπουδές κάποιων, τόσο πιο αργά εισέρχονται στην αγορά εργασίας, προκύπτει ότι για πολλά έτη όλες οι αντίστοιχες ομάδες των νέων αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα ανεργίας, αλλά για συγκεκριμένες ομάδες το πρόβλημα τις ακολουθεί και αργότερα. Ως τέτοιες αναφέρονται οι πτυχιούχοι γεωπονικών και δασολογικών επιστημών, οι πτυχιούχοι σωματικής αγωγής, οι απόφοιτοι γενικού λυκείου αλλά και σε μεγαλύτερη έκταση οι απόφοιτοι τεχνικού λυκείου, καθώς και οι πτυχιούχοι των τεχνικών και επαγγελματικών σχολών.

Η ανάλυση της ανεργίας κατά φύλο και εκπαιδευτικές ομάδες δείχνει ότι η ανεργία πλήττει συστηματικά περισσότερο τις γυναίκες παρά τους άνδρες, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Η διαφοροποίηση του ποσοστού ανεργίας των γυναικών ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης είναι σαφώς ευρύτερη από αυτή των ανδρών και για συγκεκριμένα εκπαιδευτικά προσόντα οι γυναίκες εμφανίζουν εξαιρετικά υψηλά ποσοστά ανεργίας.

Από το έτος 1993 περίπου ο ένας στους δύο ανέργους παραμένει στην ανεργία για τουλάχιστον ένα έτος, είναι δηλαδή μακροχρόνια άνεργος, γεγονός που υποδηλώνει τον διαρθρωτικό χαρακτήρα της ανεργίας, καθώς και την υποψία ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν προσάρμοσε τα προσόντα των εξερχομένων από αυτό στις νέες απαιτήσεις της αγοράς εργασίας.

Τη μερίδα του λέοντος από το περισσότερο εκπαιδευμένο προσωπικό συγκεντρώνουν οι ποικίλοι κλάδοι των υπηρεσιών, που παράγουν κατά κανόνα μη εμπορεύσιμα διεθνώς προϊόντα, ενώ κλάδοι που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα προϊόντα, όπως η γεωργία και η βιομηχανία, δεν συγκεντρώνουν ιδιαίτερα εκπαιδευμένο προσωπικό. Αυτή η κατανομή της απασχόλησης κατά κλάδο και εκπαίδευση αντανακλά τη διάρθρωση και το επίπεδο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα και το αναπτυξιακό έλλειμμα της.

Ενώ την πενταετία 1993-1997 η συνολική απασχόληση εμφάνισε αύξηση κατά 6,6%, υπήρξε σημαντική διαφοροποίηση ανάλογα με το επίπεδο εκπαίδευσης και τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Στη γεωργία, λόγου χάριν, χάθηκαν 85.000 χιλ. θέσεις εργασίας, αλλά σημειώνεται υπολογίσιμη άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των γεωργών. Αντίθετα, στη μεταποίηση παρατηρείται σταθερότητα στην απασχόληση και βελτίωση του εκπαιδευτικού επιπέδου των απασχολουμένων. Από διερεύνηση του ερωτήματος κατά πόσον η αύξηση της απασχόλησης των περισσότερο εκπαιδευμένων αντανakλά μεταβολές στη ζήτηση προϊόντων που παράγουν κλάδοι με πιο εκπαιδευμένο προσωπικό ή λόγω υιοθέτησης από τις επιχειρήσεις τεχνικών παραγωγής που απαιτούν πιο εκπαιδευμένους, προκύπτει ότι η αυξημένη απασχόληση των πιο εκπαιδευμένων έγινε κυρίως λόγω αλλαγών εντός των επιμέρους κλάδων και όχι λόγω μεταβολών της απασχόλησης από κλάδο σε κλάδο. Με άλλα λόγια η απασχόληση των πιο εκπαιδευμένων επικεντρώνεται σε συγκεκριμένους υπό αναδιάρθρωση κλάδους και δεν διαχέεται εξίσου σε όλους τους παραγωγικούς κλάδους. Αυτή η εξέλιξη ωστόσο πιθανόν επιδέχεται και άλλες ερμηνείες, όπως ότι η πρόσφατη σημαντική αύξηση των πτυχιούχων αναπόφευκτα θα εκδηλωθεί σε σχετικά δυναμικούς κλάδους, χωρίς τούτο να υπαγορεύεται αναγκαστικά από τεχνολογικές αλλαγές. Η υπερβάλλουσα προσφορά πτυχιούχων, η οποία εκδηλώνεται με την αυξημένη τους ανεργία σε περίοδο μάλλον οικονομικής στασιμότητας, οδήγησε πολλούς από αυτούς σε απασχόληση μη ταιριαστή με τις σπουδές τους (ετεροαπασχόληση).

Η απασχόληση στον δημόσιο τομέα με την ευρεία του όρου έννοια, που πέραν από τις κεντρικές υπηρεσίες περιλαμβάνει τις ΔΕΚΟ, τους ΟΤΑ και επιχειρήσεις - οργανισμούς των οποίων τον έλεγχο κατέχει το κράτος, το 1998 ανερχόταν σε 840.000 περίπου άτομα και ισοδυναμούσε με το 21,3% του συνόλου της απασχόλησης. Σε αυτό περίπου το ποσοστό, ή έστω με οριακή πτώση, κυμάνθηκε τη δεκαετία του 1990. Έτσι ο ρόλος του κράτους στην οικονομική ζωή της χώρας, όπως τουλάχιστον μετριέται με το μέγεθος της απασχόλησης, παρέμεινε πρακτικά αμετάβλητος. Περαιτέρω σημειώθηκαν αξιόλογες μεταβολές στη σύνθεση της απασχό-

λησης του δημόσιου τομέα κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Αύξηση της απασχόλησης σημειώνεται στους κλάδους υγείας, εκπαίδευσης, δημόσιας διοίκησης και τραπεζών. Αντίθετα, στη βιομηχανία και τις κατασκευές σημειώθηκε μείωση.

Αν και ο δημόσιος τομέας είναι μέχρι ενός σημείου δικαιολογημένα επιλεκτικός ως προς το εκπαιδευτικό επίπεδο των απασχολουμένων του (ενώ σε ολόκληρη την απασχόληση το 12,8% είναι πτυχιούχοι ΑΕΙ, στην απασχόληση του δημόσιου τομέα αυτό ανέρχεται σε 25%), τα πρόσφατα έτη, λόγω δυσκολιών επέκτασης της απασχόλησής του αφενός και της αύξησης των νέων πτυχιούχων, η συμμετοχή του Δημοσίου στην απασχόληση των πτυχιούχων μειώνεται (από 46,3% το 1992 σε 41,1% το 1998).

B. Μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας

Βασική διάσταση της ανάλυσης της ανεργίας των νέων αποτελεί η μελέτη της μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας, ή άλλως η σύζευξη του χώρου της εκπαίδευσης και της αγοράς εργασίας. Εάν το εκπαιδευτικό σύστημα «παραδίδει» στην αγορά εργασίας τους αναγκαίους και κατάλληλα εκπαιδευμένους προς παραγωγική απασχόληση εργαζομένους και η αγορά εργασίας τούς απορροφά τελικά, τους αξιοποιεί και τους αναβαθμίζει, είναι προφανές ότι η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι ομαλή και ενισχύεται η ανταγωνιστικότητα των εκπαιδευτικών και οικονομικών μονάδων. Έχουν προταθεί μια σειρά από μεταβλητές - δείκτες, οι οποίοι πιστεύεται ότι απεικονίζουν κατά πόσον η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας είναι επιτυχής.

Στο σχετικό κεφάλαιο αναζητήσαμε την κατάσταση στην αγορά εργασίας το 1999 αυτών που, όπως προκύπτει από την ΕΕΔ, είχαν ολοκληρώσει και εγκαταλείψει οριστικά τις σπουδές τους τα προηγούμενα τρία έτη (1996-98). Με βάση τα χρησιμοποιούμενα στοιχεία προκύπτει ότι περίπου 90-100.000 άτομα κάθε χρόνο εξέρχονται από το εκπαιδευτικό σύστημα, αριθμός που φαίνεται συμβατός με τον αντίστοιχο αριθμό των

νέων που εγγράφονται κάθε χρόνο στην πρώτη τάξη του Δημοτικού σχολείου. Διαπιστώνεται επίσης ότι οι εξερχόμενοι κατ' έτος από τα ΑΕΙ και ΤΕΙ είναι αριθμητικά λιγότεροι από τους εισερχομένους ετησίως σε αυτά τα πρόσφατα έτη, ενώ μεγάλα ποσοστά νέων καθίστανται πτυχιούχοι μετά την ηλικία των 24 ετών.

Οι εξερχόμενοι από το εκπαιδευτικό σύστημα εμφανίζουν γενικά υψηλά ποσοστά συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, άνω του 80%, τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες. Περαιτέρω παρατηρούνται σημαντικά υψηλότερα ποσοστά συμμετοχής όσο υψηλότερο είναι το εκπαιδευτικό επίπεδο. Τα υψηλά ποσοστά συμμετοχής συνδέονται όχι μόνο με χαμηλά ποσοστά μη ενεργών, αλλά και με υψηλά ποσοστά ανεργίας. Από αυτούς που βγήκαν από το εκπαιδευτικό σύστημα το 1998, το 45% ήταν άνεργοι το 1999. Όσο μακραίνει όμως ο χρόνος εκτός εκπαίδευσης, το ποσοστό ανεργίας μειώνεται.

Διαπιστώνεται πάντως ότι η ανοικτή ανεργία δεν πλήττει ιδιαίτερα τους πτυχιούχους ιατρικής, ενώ και οι πτυχιούχοι πολυτεχνικών, νομικών και οικονομικών σχολών εμφανίζουν, όσο απομακρύνονται από το έτος ολοκλήρωσης των σπουδών τους, αισθητά μειούμενα ποσοστά ανεργίας. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τους πτυχιούχους ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και με τους πτυχιούχους «σχολών εκπαιδευτικών», όπου η ανεργία τους επιμένει να εμφανίζει υψηλά ποσοστά και τρία έτη μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους.

Τα ποσοστά ανεργίας είναι συστηματικά υψηλότερα για τους νέους απόφοιτους μέσης εκπαίδευσης, ακολουθούν οι πτυχιούχοι ΤΕΙ και στη συνέχεια οι πτυχιούχοι ΑΕΙ. Δεν φαίνεται ότι υπάρχουν εντυπωσιακές διαφορές ως προς την ανεργία μεταξύ αποφοίτων γενικών και τεχνικών λυκείων, ενώ τα πρόσφατα έτη οι απόφοιτοι ιδιωτικών ΙΕΚ και τεχνικών σχολών εμφανίζουν μικρότερη ανεργία από τους αντίστοιχους που τελείωσαν δημόσια. Φαίνεται έτσι ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές ως προς την πιθανότητα να παραμένει κάποιος νεοεισερχόμενος στην αγορά εργασίας άνεργος ανάλογα με το επίπεδο σπουδών αλλά και με δεδομένο το επίπεδο σπουδών ανάλογα με τον τύπο των σπουδών του. Είναι ενδιαφέρον

ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ατόμων που ολοκλήρωσαν πρόσφατα τις σπουδές τους και είναι άνεργοι (γύρω στο 90%) χαρακτηρίζονται ως «νέοι» άνεργοι, που σημαίνει ότι δεν έχουν εργαστεί καθόλου στο παρελθόν.

Από αυτούς που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους το 1998, το 1999 σχεδόν οι τρεις στους δέκα άνεργους ήταν μακροχρόνια άνεργοι (δηλαδή για τουλάχιστον 12 μήνες). Για όσους άφησαν τις σπουδές το 1997 το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται σε 52%, ενώ για τους εξελθόντες από το εκπαιδευτικό σύστημα το 1996 το ποσοστό ανέρχεται σε 61%. Στη βάση αυτού του κριτηρίου οι γυναίκες πλήττονται σαφώς περισσότερο από τους άνδρες, καθώς και οι πτυχιούχοι ΤΕΙ σε σχέση με τους πτυχιούχους ΑΕΙ.

Από αυτούς που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους την τριετία 1996-98 και απασχολούνταν το 1999 υψηλά ποσοστά απασχολουμένων συγκεντρώνονται κυρίως στο εμπόριο (20,8%), στη διαχείριση ακίνητης περιουσίας (11,2%), στα εστιατόρια και ξενοδοχεία (9,8%), καθώς και στις μεταποιητικές βιομηχανίες (11,3%). Η συγκέντρωση των προσφάτως εξελθόντων από το εκπαιδευτικό σύστημα είναι γενικά υψηλότερη στους κλάδους των υπηρεσιών σε σχέση με το σύνολο των απασχολουμένων, ενώ το αντίστροφο ισχύει για τους άλλους κλάδους, ιδιαίτερα για τη γεωργία αλλά και για τη βιομηχανία και τις κατασκευές.

Διαφαίνεται έτσι ότι οι κλαδικές μεταβολές στην απασχόληση συντελούνται σε σημαντική έκταση μέσω της στροφής των νεοεισερχομένων στην αγορά εργασίας κυρίως στους κλάδους που εμφανίζουν αύξηση της απασχόλησης παρά στους φθίνοντες από άποψη απασχόλησης κλάδους. Οι διάφοροι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας είναι επιλεκτικοί ως προς την εκπαίδευση των απασχολουμένων που εισέρχονται σε αυτούς. Η γεωργία και γενικότερα ο πρωτογενής τομέας απασχολεί νέους με χαμηλότερη σχετικά εκπαίδευση, ενώ η διαχείριση περιουσίας, η υγεία και πρόνοια, καθώς και η εκπαίδευση απορροφούν υψηλότερα σχετικά ποσοστά εργαζομένων με περισσότερη εκπαίδευση.

Αν και η μεγάλη πλειοψηφία των πτυχιούχων ΑΕΙ συγκεντρώνεται στους ασκούντες επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα καθώς και σε υπαλλήλους γραφείου και μέλη βουλευομένων σωμάτων, συναντώνται επί-

σης και υπολογίσιμοι αριθμοί πτυχιούχων, ιδιαίτερα των ευρύτερων θεωρητικών επιστημών, σε όλο σχεδόν το φάσμα των επαγγελματικών ομάδων, ακόμη και στους ανειδίκευτους εργάτες. Το τελευταίο δεν φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με τη διάχυτη εντύπωση για ετεροαπασχόληση των πτυχιούχων ΑΕΙ, καθώς και με τις δυσκολίες που πράγματι συναντούν πολλοί από αυτούς τους νέους στο να βρουν σύντομα εργασία και μάλιστα ταιριαστή με τα εκπαιδευτικά προσόντα τους. Είναι πολύ πιθανόν πτυχιούχοι, τους οποίους παλαιότερα απορροφούσε ο δημόσιος τομέας, τα πρόσφατα έτη, λόγω περιορισμού αυτής της διεξόδου, να στρέφονται προς οποιεσδήποτε άλλες δυνατές κατευθύνσεις ανεύρεσης εργασίας.

Όλοι οι πτυχιούχοι δεν έχουν τις ίδιες πιθανότητες να εισέλθουν σε ελκυστικά επαγγέλματα, όπως εξάλλου και τις ίδιες πιθανότητες να είναι άνεργοι. Πτυχιούχοι των σχολών με υψηλή ζήτηση και γόητρο στρέφονται κατά κανόνα σε επαγγέλματα με επίσης υψηλό γόητρο και απολαβές. Επίσης, στον βαθμό που και οι ευκαιρίες πρόσβασης των αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης σε αυτές τις σχολές δεν είναι ίσες για όλους αλλά εξαρτώνται από το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των υποψήφιων φοιτητών, είναι φανερό ότι τα ελληνικά ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα λειτουργούν και ως μηχανισμός διατήρησης των κοινωνικών ανισοτήτων που υπάρχουν.

Διαπιστώνονται σημαντικές διαφορές στην απασχόληση κατά επάγγελμα μεταξύ νεοαπασχολούμενων ανδρών και γυναικών. Πρακτικά, χειριστές σταθερών βιομηχανικών μηχανών είναι μόνο άνδρες, ενώ και η συμμετοχή των γυναικών στους ανειδίκευτους εργάτες - χειρώνακτες, καθώς και στους γεωργούς είναι σαφώς μικρότερη από την αντίστοιχη των ανδρών. Η μία στις δύο νεοαπασχολούμενες γυναίκες εντοπίζεται στους υπαλλήλους γραφείου ή στην παροχή υπηρεσιών, ενώ για τους άνδρες η αντίστοιχη σχέση είναι χαμηλότερη από ένας στους τέσσερις. Παρ' όλο που φαίνεται ότι πράγματι υπάρχει επαγγελματικός διαχωρισμός μεταξύ νεοαπασχολούμενων ανδρών και γυναικών, δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι αυτός είναι πλέον σε βάρος των γυναικών. Το αντίθετο φαίνεται περισσότερο πιθανό. Η στροφή της οικονομίας προς τις υπηρεσίες φαίνεται ότι ευνοεί περισσότερο τις γυναίκες από τους άνδρες.

Αυτές οι διαπιστώσεις δείχνουν ότι η μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας στη χώρα μας δεν είναι ιδιαίτερα επιτυχής. Στις ίδιες διαπιστώσεις καταλήγουμε συγκρίνοντας μερικούς από τους σχετικούς δείκτες της Ελλάδος με τους αντίστοιχους άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Η δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι νέοι στην Ελλάδα στα πρώτα στάδια της μετάβασής τους, όπως μετριέται με το ποσοστό και τη διάρκεια της ανεργίας για τις ομάδες ηλικιών 16-19 και 20-24, είναι από τις σχετικά υψηλότερες στις χώρες του ΟΟΣΑ. Επίσης, η επιτυχία των νέων να βρουν απασχόληση και να ανταγωνιστούν στην αγορά εργασίας τους ενήλικες, όπως μετριέται με τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας τους σε σχέση με τα αντίστοιχα των ενηλίκων, είναι από τις χαμηλότερες των ευρωπαϊκών χωρών.

Αναμφίβολα η αναποτελεσματική μετάβαση των νέων προς την αγορά εργασίας στη χώρα μας, όπως εξάλλου και σε άλλες μεσογειακές ευρωπαϊκές χώρες, συνδέεται και με τον γενικότερο προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, ιδιαίτερα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ο οποίος ακόμη φαίνεται ότι έχει ως κύριο στόχο την προετοιμασία στελεχών για τον δημόσιο τομέα (δημόσιους υπαλλήλους, δασκάλους όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων, τραπεζικούς υπαλλήλους) με ανάλογες συνέπειες για τα προγράμματα διδασκαλίας, ενώ δεν προετοιμάζει επαρκώς υποψήφια στελέχη για τον επιχειρηματικό τομέα της οικονομίας, ο οποίος καθίσταται όλο και περισσότερο εκτεθειμένος στον εντεινόμενο διεθνή ανταγωνισμό.

Η επιτυχής μετάβαση στην αγορά εργασίας φαίνεται ότι επηρεάζεται θετικά από το επίπεδο της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, αλλά και από τον ρυθμό εξέλιξης της οικονομικής δραστηριότητας της χώρας. Η υψηλή ανεργία επίσης των νέων, η οποία επικεντρώνεται στις ηλικίες 20-24 ετών και αποτελεί σαφή ένδειξη ανεπιτυχούς μετάβασης, συνδέεται θετικά με υψηλή ανεργία στην οικονομία συνολικά και αντιστρόφως. Έτσι υπολογίσιμη μείωση της ανεργίας των νέων επέρχεται όταν υπάρχει υπολογίσιμη οικονομική ανάπτυξη και συνακόλουθα μείωση της ανεργίας γενικότερα.

Άλλοι ερευνητές βάσιμα συνδέουν το υψηλό ποσοστό ανεργίας της νεολαίας, ιδιαίτερα σε μεσογειακές ευρωπαϊκές χώρες, με την υψηλή προστασία της υφισταμένης απασχόλησης, η οποία δημιουργεί περισσότερες δυσκολίες στους νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας. Είναι φανερό ότι υψηλή προστασία των απασχολουμένων μειώνει τον ρυθμό με τον οποίο οι άνεργοι εξέρχονται από την ανεργία και αυξάνει επίσης τη διάρκεια της ανεργίας τους, έτσι οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας αναγκάζονται να περιμένουν περισσότερο χρόνο για να βρουν θέση απασχόλησης.

Γ. Εκπαίδευση και αμοιβές

Η μελέτη των σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών στηρίζεται σε στοιχεία προερχόμενα από τις ΕΟΠ, οι οποίες μεταξύ άλλων καταγράφουν τους καθαρούς μισθούς και ημερομίσθια (μετά την αφαίρεση του παρακρατούμενου φόρου εισοδήματος και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης), καθώς και το επίπεδο εκπαίδευσης του κάθε ερωτώμενου. Οι εδώ αναφερόμενες αμοιβές είναι οι μηνιαίες καθαρές αμοιβές εκφρασμένες σε σταθερές τιμές του 1994, χρησιμοποιώντας ως αποπληθωριστή τον δείκτη τιμών καταναλωτή.

Η πρώτη διαπίστωση είναι ότι οι διαφορές αμοιβών, όπως μετριούνται με διάφορους δείκτες ανισότητας και εξεταζόμενες χωριστά για κάθε φύλο, υπόκεινται σε διαχρονικές μεταβολές αλλά παραμένουν υπολογίσιμες. Λόγου χάριν ο συντελεστής Gini κυμαίνεται περίπου μεταξύ 0,20 και 0,30. Υπάρχει μια δραστική μείωση της ανισότητας των αμοιβών, όπως εξάλλου και των εισοδημάτων γενικότερα, την περίοδο 1974-1982 αλλά έκτοτε αυτή συστηματικά αυξάνει, με άλματα τη δεκαετία του 1990, για να επανέλθει το 1999 πρακτικά στο επίπεδο του 1974. Αυτές τις εξελίξεις εμφανίζουν τόσο οι διαφορές αμοιβών των ανδρών όσο και, κάπως εντονότερες, των γυναικών.

Οι μέσες αμοιβές εμφάνισαν υπολογίσιμη άνοδο την περίοδο 1974-82 (27,6% οι άνδρες και 45,4% οι γυναίκες), αξιόλογη μείωση την περίο-

δο 1981-1988 και περαιτέρω μικρή υποχώρηση την περίοδο 1988-94. Τέλος, την περίοδο 1994-99 σημειώθηκε υπολογίσιμη αύξηση στις αμοιβές των ανδρών (κατά 12,7%) και γυναικών (κατά 15,1%).

Αυτές οι αλλαγές των αμοιβών δεν κατανεμήθηκαν ισόμερώς μεταξύ όλων των ομάδων των εργαζομένων. Οι λιγότερο εκπαιδευμένοι σχετικά νέοι άνδρες την πρώτη περίοδο είδαν τις πραγματικές τους αποδοχές να αυξάνουν σημαντικά, ενώ οι πτυχιούχοι ΑΕΙ για τις πιο παραγωγικές ηλικίες υπέστησαν μια πτώση στις αμοιβές τους. Κατά τη δεύτερη περίοδο, για όλες τις ομάδες των ανδρών σημειώθηκε υπολογίσιμη μείωση των αμοιβών τους με εξαίρεση τους νέους πτυχιούχους. Η πτωτική τάση των αμοιβών των ανδρών χαρακτηρίζει και την περίοδο 1988-94 με εξαίρεση εδώ τους ώριμους εκπαιδευμένους. Είναι πάντως εντυπωσιακό ότι για συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων ανδρών, όπως τους περισσότερο εκπαιδευμένους, οι αμοιβές του 1999 είναι χαμηλότερες από τις αντίστοιχες του 1974 και μόνο συγκεκριμένες ομάδες εργαζομένων, όπως ώριμοι ηλικιακά εργαζόμενοι καθώς και με χαμηλή σχετικά εκπαίδευση, είχαν το 1999 αποδοχές υπολογίσιμα υψηλότερες από ό,τι μια εικοσιπενταετία πριν.

Για τις γυναίκες οι εξελίξεις των αμοιβών τους είναι αρκετά διαφορετικές. Την πρώτη περίοδο όλες οι εξεταζόμενες ομάδες κέρδισαν υπολογίσιμη αύξηση στις αποδοχές τους. Κατά τη δεύτερη περίοδο η μείωση των αποδοχών ήταν πιο εκτεταμένη στις πιο εκπαιδευμένες γυναίκες που για ορισμένες ομάδες κατέληξε στις αμοιβές του 1974, ενώ οι γυναίκες των πιο παραγωγικών ηλικιών που παρακολούθησαν μέχρι το Δημοτικό διατήρησαν τις αυξημένες αποδοχές τους. Μια παρόμοια εξέλιξη εμφανίζουν και την περίοδο 1988-94, όπου οι πιο εκπαιδευμένες γυναίκες, με εξαίρεση τις πιο ώριμες, συνεχίζουν να χάνουν σε όρους πραγματικών αμοιβών, ενώ οι νεαρές λιγότερο εκπαιδευμένες κερδίζουν υπολογίσιμα. Τέλος, την περίοδο 1994-99 η αύξηση του επιπέδου εκπαίδευσης των απασχολούμενων γυναικών συνοδεύτηκε και με σχετικά υψηλότερη αύξηση των αμοιβών των περισσότερο εκπαιδευμένων και ηλικιακά ώριμων γυναικών. Συγκρίνοντας τις αποδοχές των γυναικών του 1994 με τις αντίστοιχες του 1974 προκύπτει ότι οι τελευταίες είναι χαμηλότερες από τις

πρώτες, όπως και στην περίπτωση των ανδρών, για τις πτυχιούχους ΑΕΙ και αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης, ενώ αυτές με λιγότερη εκπαίδευση φαίνεται ότι έχουν υψηλότερες αποδοχές το 1994 σε σύγκριση με το 1974. Η θέση όμως όλων σχεδόν των ομάδων γυναικών βελτιώνεται σημαντικά την περίοδο 1994-99.

Οι σχέσεις εκπαίδευσης και αμοιβών σε πρώτο στάδιο μπορούν να περιγραφούν ως ακολούθως: οι μέσες αμοιβές αυξάνονται συστηματικά με το επίπεδο εκπαίδευσης. Με εξαίρεση τις αμοιβές των νέων σε ηλικία, όσο υψηλότερο είναι το επίπεδο εκπαίδευσης, τόσο υψηλότερες είναι οι μέσες αμοιβές των εργαζομένων. Με άλλα λόγια τα προφίλ ηλικίας - αμοιβών για τα διάφορα επίπεδα εκπαίδευσης δεν τέμνονται ή τέμνονται μόνο στα πρώτα χρόνια της σταδιοδρομίας των εργαζομένων. Οι αμοιβές κατά κανόνα και ανεξάρτητα από το επίπεδο εκπαίδευσης αρχικά αυξάνουν με την ηλικία μέχρι ένα σημείο, που αντιστοιχεί σε ηλικία 50-60 ετών και κατόπιν κατέρχονται. Όσο υψηλότερη είναι η εκπαίδευση, τόσο υψηλότερη είναι η αύξηση των αμοιβών κατά τις πρώτες δεκαετίες απασχόλησης. Ο ρυθμός μεταβολής των μισθών καθίσταται αρνητικός προς τα τελευταία έτη απασχόλησης.

Σε επόμενο στάδιο γίνεται υπολογισμός των εσωτερικών αποδόσεων των βασικών επιπέδων της εκπαίδευσης (καθενός έναντι του αμέσως προηγούμενου) κατά φύλο, για τα έτη που υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Εκτιμάται ότι οι αποδόσεις της εκπαίδευσης (είτε από τα αρχικά δεδομένα είτε από τα εξομαλυσμένα με βάση την ηλικία) είναι μάλλον υπολογίσιμες και κυμαίνονται μεταξύ 4-7,5% για τους άνδρες και 5-10% για τις γυναίκες. Ενώ το 1974 οι πτυχιούχοι εμφάνιζαν σχετικά υψηλότερες αποδόσεις από τις άλλες βαθμίδες, φαίνεται ότι αυτό διαχρονικά απωλέστηκε και ανακτήθηκε εκ νέου το 1999. Αν και τα διαθέσιμα εκπαιδευτικά επίπεδα στην Έρευνα του 1982 είναι λιγότερα, προκύπτει σαφώς μείωση των αποδόσεων της μέσης και ιδιαίτερα της ανώτατης εκπαίδευσης έναντι του 1974, η οποία ωστόσο προκειμένου περί ανώτατης παρέμεινε στα νέα χαμηλά επίπεδα στη συνέχεια, ενώ οι αποδόσεις της μέσης ανέκαμψαν. Η εξέλιξη αυτή, αν και είναι συνεπής με την αυξημένη προσφορά πτυχιούχων ΑΕΙ, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ο ρόλος της εισοδηματικής πολι-

τικής που ασκήθηκε το 1982 και συνίστατο στην ουσιαστική αύξηση των αμοιβών των χαμηλόμισθων και κατά τεκμήριο λιγότερο εκπαιδευμένων. Για το 1999, το πιο πρόσφατο έτος με διαθέσιμα στοιχεία, προκύπτει ότι οι εσωτερικές αποδόσεις της εκπαίδευσης παραμένουν σημαντικές (από 5-8% για τους άνδρες και σχεδόν 4-8% για τις γυναίκες) και έχουν γενικά αντίστροφη εξέλιξη με το εκπαιδευτικό επίπεδο.

Οι εκτιμήσεις της εσωτερικής απόδοσης δείχνουν ότι η μέση εκπαίδευση δεν υστερεί σε αποδόσεις από την ανώτατη. Έτσι η κατανομή των περιορισμένων δημοσίων πόρων με αυτό το οικονομικό κριτήριο δεν οδηγεί σε μεταφορά πόρων από τη μέση προς την ανώτατη. Το αντίθετο μπορεί να αποδειχθεί πιο αποτελεσματικό για την ευημερία των ατόμων.

Προσπάθειες που έγιναν για τον υπολογισμό των κοινωνικών αποδόσεων της εκπαίδευσης για το 1994, λαμβάνοντας υπόψη τόσο τις ακαθάριστες προ φόρων αμοιβές όσο και τις δαπάνες του Δημοσίου για εκπαίδευση, δείχνουν ότι οι κοινωνικές αποδόσεις της εκπαίδευσης είναι σημαντικές σε μέγεθος και δεν διαφέρουν ουσιωδώς από τις αντίστοιχες ιδιωτικές αποδόσεις.

Εναλλακτική προσέγγιση για τον υπολογισμό των σχέσεων εκπαίδευσης και αμοιβών είναι η εκτίμηση πολλαπλών παλινδρομήσεων, οι οποίες έχουν ως εξαρτημένη μεταβλητή τον λογάριθμο των μηνιαίων αμοιβών και ως ανεξάρτητες μεταβλητές που προβλέπει η σχετική θεωρία. Διαπιστώνεται ότι τα προσωπικά παραγωγικά χαρακτηριστικά, όπως είναι η εκπαίδευση και τα έτη δυνητικής εμπειρίας αλλά και η οικογενειακή κατάσταση των εργαζομένων, έχουν σημασία στον προσδιορισμό τους. Οι τιμές που λαμβάνει ο συντελεστής στα έτη εκπαίδευσης δείχνουν ότι οι ιδιωτικές αποδόσεις της εκπαίδευσης ενός επιπλέον έτους στο σχολείο για το 1999 κυμαίνονται μεταξύ 4-6,5%, ανάλογα με το ποιες άλλες μεταβλητές περιλαμβάνονται στην ανάλυση.

Ενώ η εκπαίδευση ασκεί σημαντική αυξητική επίδραση στο ύψος των αμοιβών, εξάλειψη των ανισοτήτων στην εκπαίδευση, όπως μετριέται με τη διακύμανση των αμοιβών υποθέτοντας τα ίδια για όλους έτη εκπαίδευσης, δεν συνεπάγεται δραστική μείωση των διαφορών των αμοιβών.

Πέραν από την εκπαίδευση σημασία επίσης για το πόσες αμοιβές παίρνει κάποιος έχει ο κλάδος οικονομικής δραστηριότητας που δραστηριοποιείται καθώς και το επάγγελμά του. Άλλοι παράγοντες όπως η γεωγραφική περιφέρεια και ο βαθμός αστικότητας, ενώ παλαιότερα ασκούσαν σημαντική επίδραση στις αμοιβές, πιο πρόσφατα χάνουν αυτή τη σημασία.

Οι μεταβλητές μέτρησης ανθρώπινου κεφαλαίου (έτη εκπαίδευσης και έτη δυνητικής εμπειρίας) είναι πάντοτε στατιστικά σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες προσδιορισμού των αμοιβών των γυναικών. Οι αποδόσεις εκπαίδευσης των γυναικών είναι υπολογίσιμα υψηλότερες το 1974 και 1994 από αυτές των ανδρών, ενώ ενδιάμεσα εμφανίζονται σχεδόν ίσες, και διαχρονικά ακολουθούν παρόμοια εξέλιξη με αυτή των ανδρών. Το 1999, το πιο πρόσφατο έτος που διαθέτουμε στοιχεία, ένα επιπλέον έτος εκπαίδευσης αυξάνει τις αμοιβές των γυναικών λίγο κάτω από 5%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στους άνδρες είναι περίπου μια ποσοστιαία μονάδα μικρότερο.

Οι εκτιμήσεις των συναρτήσεων αμοιβών κατά φύλο χρησιμοποιούνται για να δούμε κατά πόσο η καταγραφόμενη υστέρηση των γυναικών στις αμοιβές μπορεί να αποδοθεί σε διαφορές σε παραγωγικά χαρακτηριστικά, οπότε μπορεί να θεωρηθεί ως δικαιολογημένη, ή παραμένει «ανεξήγητη», οπότε θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως πρώτη προσέγγιση της διάκρισης σε βάρος των γυναικών στην αγορά εργασίας. Έτσι γίνεται διάσπαση της παρατηρούμενης διαφοράς αμοιβών κατά φύλο, σε ένα τμήμα που αντανακλά διαφορές σε παραγωγικά χαρακτηριστικά και στο υπόλοιπο που παραμένει και το οποίο μπορεί να ερμηνευτεί ως διάκριση σε βάρος των γυναικών. Η τεχνική που χρησιμοποιείται για να γίνει αυτό είναι να συγκριθούν οι μέσες αμοιβές που θα έπαιρναν οι γυναίκες, αν διατηρούσαν τα δικά τους παραγωγικά χαρακτηριστικά και πληρώνονταν με την διάρθρωση αμοιβών των ανδρών. Προκύπτει ότι, για το 1974, οι έτσι υπολογιζόμενες μέσες αμοιβές για τις γυναίκες ανέρχονται σε 153.130 δρχ. έναντι 108.012 που πράγματι έπαιρναν. Μπορεί λοιπόν να υποστηριχθεί ότι η διαφορά αυτών που παίρνουν οι άνδρες και αυτών που θα έπαιρναν οι γυναίκες αποδίδεται σε διαφορές σε χαρακτηριστικά που έχουν σημα-

σία για τον προσδιορισμό των αμοιβών και ως εκ τούτου είναι οικονομικά δικαιολογημένη. Η διαφορά όμως μεταξύ αυτού που θα έπαιρναν οι γυναίκες και αυτού που πράγματι παίρνουν, η οποία το 1974 αντιπροσώπευε τα δύο τρίτα της συνολικής παρατηρούμενης διαφοράς, δύσκολα μπορεί να αποδοθεί σε οικονομικούς λόγους και μπορεί να χαρακτηριστεί ως το ανώτατο όριο διάκρισης σε βάρος των γυναικών ως προς τις αμοιβές.

Για το 1982 η μείωση της παρατηρούμενης διαφοράς αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών (από 38% το 1974 σε 28% το 1982) οδήγησε και σε δραστική μείωση του ποσοστού αυτής της διαφοράς που μπορεί να θεωρηθεί ως διάκριση σε βάρος των γυναικών. Από 67,8% το 1974 μειώθηκε σε 27,5% το 1982. Έκτοτε το τελευταίο ποσοστό, αν και η διαφορά των μέσων παρατηρούμενων αμοιβών δεν μεταβλήθηκε δραστικά, αυξάνει και το 1988 ανήλθε στο 46,34%, για το 1994 το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 70,7%, ενώ για το 1999 προσέγγισε το 88% και είναι υπολογίσιμα υψηλότερο από το αντίστοιχο του 1974.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Akerlof, G. and Yellen, J. (eds) (1986), *Efficiency Wage Models of Labor Markets*, Cambridge University Press.
- Arrow, K. J. (1973), «Higher education as a filter», *Public Economics*, 2(1).
- Ashenfelter, O. and Krunger, A. (1994), «Estimates of the Economic Return of Schooling from a New Sample of Twins», *American Economic Review*, 85(4).
- Ashenfelter, O. and Rouse, C. (1998), «Income, Schooling and Ability: Evidence from a New Sample of Twins», *Quarterly Journal of Economics*, CXIII(1).
- Barro, R. and Sala-i-Martin, X. (1995), *Economic growth*, McGraw-Hill, Inc.
- Becker, G. and Chiswick, B. (1966), «Education and the Distribution of Earnings», *American Economic Review*, 56.
- Becker, G. (1964), *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education*, N.Y. Columbia University Press.
- Ben-Porath, Y. (1967), «The production of human capital and the life cycle of earnings», *Journal of Political Economy*, 75.
- Berman, E., Bound, J. and Criliches, Z. (1994), «Changes in the Demand for Skilled Labor within U.S. Manufacturing: Evidence from the Annual Survey of Manufactures», *The Quarterly Journal of Economics*, May.
- Blaug, M. (1976), «The Empirical Status of Human Capital Theory. A slightly Jaundiced Survey», *Journal of Economic Literature*, 14.
- Blaug, M. (1985), «Where are we now in the Economics of Education?», *Economics of Education Review*, 4(1).
- Blinder, S. A. (1976), «On Dogmatism in Human Capital Theory», *Journal of Human Resources*, 11: 8-22.
- Bowles, S. and Gintis H. (1976), *Schooling in Capitalist America*, New York Basic Books.
- Cain, G. (1976), «The challenge of segmented labor market theories to orthodox theory: A survey», *Journal of Economic Literature*.
- Cairnes, J. E. (1900), *Some leading principles of political economy newly expounded*, McMillan.
- Card, D. (1999), «The casual effect of education on earnings», στο *Handbook of Labor Economics*, Vol. 3, Edited by O. Ashenfelter and D. Card, Elsevier.

- Cholezas, I. and Tsakloglou P. (1999), «Private returns to education in Greece: A review of the empirical literature» στο Asplund R. and P. Tehlado-Pereira (eds), *Returns to Human Capital in Europe: A Literature Review*, ETLA, Helsinki.
- Cohn, E., Kiker, B. and Mendes de Oliveira, M. (1987), «Further evidence on the screening hypothesis», *Economic Letters*, 25.
- Criliches, Z. (1977), «Estimating the returns to schooling: some econometric problems», *Econometrica*, 45.
- Denison, E. F. (1967), *Why growth rates differ*, The Brookings Institution, Washington.
- Doeringer, P. and Piore, M. (1971), *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*, Lexington, Mass. D. C. Heath & Co.
- Dunlop, J. (1957), «The task of contemporary wage theory» στο G. Taylor and F. Pierson (eds), *New Concepts in Wage Determination*, McGraw-Hill.
- Freeman, R. (1986), «The Demand for Education» στο Ashenfelter and Layard (eds), *Handbook for Labor Economics*, Vol. I, North Holland.
- Gottschalk P. and Smeeding, T. (1997), «Cross-National comparisons of earnings and income inequality», *Journal of Economic Literature*, XXXV.
- Grossman, G. and Helpman, E. (1994), «Endogenous innovation in the theory of growth», *The Journal of Economic Perspective*, 8(1).
- Halvorsen, R. and Palmquist, R. (1980), «The interpretation of dummy variables in semi-logarithmic equations», *American Economic Review* 70(3).
- Heckman, J. (1979), «Sample selection bias as a specification error», *Econometrica*, 47(1).
- Jencks, C. et al. (1972), *Inequality*, Basic Books.
- Kanellopoulos, N. C. (1982), «Male - female pay differentials in Greece», *Greek Economic Review*, 4(2).
- Kanellopoulos, N. C. (1985), «Individual Pay Differentials in Greece», *Spoudai*.
- Kanellopoulos, N. C. (1996), «Recent Developments in Greek Education», *International Journal of Educational Development*, vol. 16 (1), σελ. 65-77.
- Kanellopoulos, N. C. (1997a), «Public - Private Wage Differentials in Greece», *Applied Economics*.
- Kanellopoulos, N. C. (1997b), *Pay Structure in Greece 1974-94*, KEPE, Discussion Paper no 65.

- Kanellopoulos, N. C. and Mavromaras, K. G. (2002), «Male - female labour market participation and wage differentials in Greece», *Labour*, 16(4).
- Kanellopoulos, N.C. and Psacharopoulos, G. (1997), «Private education expenditure in a “free education” country: the case of Greece», *International Journal of Educational Development*, vol. 17 (1), pp. 73-81.
- Kioulafas, K., Donatos G. and Michailidis G., (1991), «Public and private sector wage differentials in Greece», *International Journal of Manpower*, 12.
- Labropoulos, H. and Psacharopoulos, G. (1992), «Educational Expansion and Earnings Differentials in Greece», *Comparative Education Review*, 11 (1).
- Layard, R. Nickell, S. and Jackman, R. (1991), *Unemployment: Macroeconomic Performance and the Labour Market*, Oxford University Press.
- Leibenstein, H. (1967), «Rates of Return to Education in Greece», Cambridge, MA, Harvard University, Center of International Affairs.
- Lucas, R. (1988), «On the mechanics of Economic Development,» *Journal of Monetary Economics*, 22.
- Magoula, Ch. and Psacharopoulos, G. (2000), «Schooling and monetary rewards in Greece: contributions to a debate», *Applied Economics*, December.
- Mill, J. S. (1900), *Principles of political economy*, Colonial Press.
- Mincer, J. (1962), «On the Job Training: Costs, Returns and Social Implications,» *Journal of Political Economy*, 70.
- Mincer, J. (1974), *Schooling, Experience and Earnings*, NBER.
- Neumark, D, (1988), «Employers’ discriminatory behavior and the estimation of wage discrimination», *Journal of Human Resources*, 23.
- Oaxaca, R. (1973), «Male - female wage differentials in urban labor markets», *International Economic Review*, 9.
- Oaxaca, R. and Ramson, M. (1994), «On discrimination and the decomposition of wage differentials», *Journal of Econometrics*, 61(1).
- OECD, (1993), *Employment Outlook*, Paris: OECD.
- OECD, (1997), *Review of National Policies for Education: Greece*, Paris: OECD.
- OECD, (1997), *Education Indicators*, Paris: OECD.
- OECD, (1998), *Education at a Glance: OECD Indicators*, Paris: OECD.
- OECD, (2000), *From Initial Education to Working Life*, Paris: OECD.

- Oi, Y. Walter (1962), «Labor as a Quasi-fixed Factor,» *Journal of Political Economy*, 70.
- Pencavel, J. (1986), «Labor Supply of Men: A Survey» στο *Handbook of Labor Economics*, Vol I (eds) Ahsenfelter O. and Layard R., North-Holland.
- Phelps, (1972), «The statistical theory of racism and sexism», *American Economic Review*, pp. 659-661.
- Psacharopoulos, G. (1973), *Returns to Education: An International Comparison*, Elsevier.
- Psacharopoulos, G. (1979), «On the weak versus the strong version of the screening hypothesis», *Economic Letters*.
- Psacharopoulos, G. (1981), «Returns to Education: An Updated International Comparison», *Comparative Education*, 17.
- Psacharopoulos, G. (1982), «Earnings and Education in Greece, 1960 -1977», *European Economic Review*, 17.
- Psacharopoulos, G. (1983), «Sex discrimination in Greek Labor Market», *Modern Greek Studies*, 2.
- Psacharopoulos, G. (1987), «Earnings Functions» στο *Economics of Education Research and Studies* (ed.) G. Psacharopoulos, Pergamon Press.
- Psacharopoulos, G. (1994), «Returns to Investment in Education: A Global Update» *World Development* 22(9).
- Psacharopoulos, G. and Layard, R. (1979), «Human capital and earnings: British evidence and a critique», *Review of Economic Studies*, 46.
- Rebelo, S. (1991), «Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth», *Journal of Political Economy* 99(3).
- Reich, M. D., Gordon, M. and Edwards, R. C. (1973), «A theory of labor market segmentation», *American Economic Review*.
- Riley, J. G., «Testing the educational screening hypothesis», *Journal of political Economy*, 87.
- Romer, P. M. (1986), «Increasing Returns and Long-run Growth», *Journal of Political Economy*, 94 (5).
- Romer, P. M. (1990), «Endogenous Technological Change», *Journal of Political Economy*, 98 (5).

- Ryan, P. (2000), «The school-to-work transition twenty years on: Issues, evidence and conundrums» στο *Preparing Youth for the 21st Century*, OECD, Paris.
- Schultz, Th. W. (1961), «Investment in human capital», *American Economic Review*, pp. 1 - 17.
- Schultz, Th. W. (1963), *The economic value of education*, Columbia University Press.
- Smith, Adam (1776, 1977), *The Wealth of Nations*, Harmondsworth, England, Penguin Books.
- Sober, I. (1982), «Human capital and institutional theories of the labor market: rivals or complements?», *Journal of Economic Issues*, XVI(1).
- Spence, M. (1973), «Job marker signaling», *Quarterly Journal of Economics*, 355-74.
- Spence, M. A. (1974), *Market signaling: Informational Transfer in hiring and related screening processes*, Harvard University Press.
- Spence, M. (1976), «Competition in salaries, credentials, and signalling prerequisites for jobs», *Quarterly Journal of Economics*, 90.
- Stinglitz, J. E. (1975), «The theory of “screening”, education, and the distribution of income», *American Economic Review*, 65, pp. 283-300.
- Tsakoglou, P. and Cholezas, I. (2000), *Private returns to Education in Greece*, Athens University of Economics and Business, Discussion Paper, no 00-01.
- Weiss, A. (1988), «High school Graduation, Performance and Wages», *Journal of Political Economy*, 96.
- Weiss, A. (1995), «Human capital vs. signalling explanations of wages», *Journal of Economic Perspectives*, 9.
- Willis, R. J. (1986), «Wage determinants: A survey and reinterpretation of human capital earnings functions» στο *Handbook of Labor Economics*, Vol 1 (eds) Ashenfelter O. and R. Layard, North-Holland.
- Wolpin, K. (1977), «Education and Screening», *American Economic Review*, 67.
- Δεδουσόπουλος, Απ. (2000), *Η Κρίση στην Αγορά Εργασίας: Ρύθμιση - Ευελιξίες - Απορρύθμιση*, τόμος πρώτος «Θεωρίες της Ανεργίας», εκδ. Τυπωθήτω.
- Δρεπτάκης, Μ. (1977), *Οι σχολές κοινωνικών οικονομικών και πολιτικών επισημών στην Ελληνική Ανώτατη Εκπαίδευση*, Εκδόσεις Παπαζήση.

- Κανελλόπουλος, Κ. (1986), *Εισοδήματα και Φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί Παράγοντες*, Σειρά Επιστημονικών Μελετών, αριθ. 22, ΚΕΠΕ.
- Κανελλόπουλος, Κ. (1994), *Ανθρώπινοι Πόροι: Πληθυσμός, Αγορά Εργασίας και Εκπαίδευση*, Έκθεση αριθ. 10, ΚΕΠΕ.
- Κάρμας, Κ. (1995), *Η Ελληνική Εκπαίδευση στον Ορίζοντα του 2000*, Έκθεση αριθ. 20, ΚΕΠΕ.
- Κιντής, Α. (1980), *Η ανωτάτη εκπαίδευση στην Ελλάδα: ανατομία και σκέψεις για την αναδόμησή της*, Αθήνα, Gutenberg.
- Κουτσουμάρης, Γ. (1980), *Ανώτατη παιδεία και οικονομική ανάπτυξη: κριτήρια εκπαιδευτικής πολιτικής*, ΙΟΒΕ, Αθήνα.
- Λιανός, Θ. και Νταούλη - Ντεμούση, Α. (1998), *Οικονομική της Εργασίας*, εκδόσεις Ευγ. Μπένου, Αθήνα.
- Παλαιοκρασάς, Στ. (επιμέλεια) (1996), *Οι μαθητές που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο και οι ανάγκες τους για επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΟΕΕΚ.
- Πανεθυμιτάκης, Α. (2001), *Το ζήτημα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης: ΑΕΙ, ΤΕΙ*, Gutenberg.
- Πετρινιώτη, Ξανθή (χ.χ.), *Αγορές Εργασίας: Οικονομικές θεωρίες και έρευνες*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Ψαχαρόπουλος, Γ. (1999), *Οικονομική της Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Ψαχαρόπουλος, Γ. και Καζαμίας, Α. (1985), *Παιδεία και Ανάπτυξη στην Ελλάδα: Κοινωνική και Οικονομική Μελέτη της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης*, ΕΚΚΕ.

ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΣΕΙΡΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

1. K.P. Prodromidis, J.N. Anastasakou. *The Determinants of Greece's Commodity Trade 1961-1978*. Athens, 1983.
2. Θ. Κατσανέβα. *Εργασιακές σχέσεις στην Ελλάδα: Το θεσμικό πλαίσιο και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις*. Αθήνα, 1983.
3. Γ.Χ. Κάτσου, Ν.Ι. Σπανάκη. *Βιομηχανική προστασία και ένταξη: Διερεύνηση και μέτρηση του βαθμού προστασίας της Ελληνικής βιομηχανίας πριν και μετά την ένταξη στην ΕΟΚ*. Αθήνα, 1983.
4. Δ.Α. Κάζη, Χ.Ι. Περράκη. *Licensing και βιομηχανική ανάπτυξη: Η περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα, 1984.
5. Α. Γκανά σε συνεργασία Θ. Ζερβού. *Φάρμακα: επίπεδο και πολιτική τιμών*. Αθήνα, 1984.
6. Λ. Αθανασίου. *Η διανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα: Μετρήσεις του βαθμού ανισοκατανομής στα πρόσφατα χρόνια*. Αθήνα, 1984.
7. J. Lekakis. *Economics & Air Quality Management in the Greater Athens Area*. Athens, 1984.
8. N. Tsoris. *The Financing of Greek Manufacture*. Athens, 1984.
9. Δ. Γιαννακόπουλου. *Το ελληνικό σύστημα εμπορίας ζώντων ζώων και κρέατος*. Αθήνα, 1984.
10. Brij Pal Singh. *The Impact of Tourism on the Balance of Payments: A Case Study of Greece*. Athens, 1984.
11. Ι.Γ. Βαρθολομαίου. *Διακλαδικές επιδράσεις των δημοσίων δαπανών*. Αθήνα, 1984.
12. Δ. Κατοχιανού σε συνεργασία Ευμ. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη και Αικ. Συκαρά. *Κλαδική-χωρική ανάλυση της ελληνικής μεταποίησης*. Αθήνα, 1984.
13. Κ. Καραμπάτσου-Παχάκη. *Τα λαχανικά στα πλαίσια της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ*. Αθήνα, 1984.
14. Β. Οικονομοπούλου. *Εμπειρική ανάλυση των παραγόντων κόστους στη διαμόρφωση των τιμών στην ελληνική βιομηχανία*. Αθήνα, 1984.

15. S. Skoumal, D.A. Kazis. *Innovation in Greek Manufacturing: Role of Advanced Technologies and New Management Outlook*. Athens, 1985.
16. Π. Κουτσουβέλη. *Παράγοντες αποταμιευτικής συμπεριφοράς των ιδιωτών στην Ελλάδα*. Αθήνα, 1985.
17. Α. Πανεθυμιτάκη. *Η μέτρηση της υποκατάστασης εισαγωγών: Παραδοσιακοί δείκτες και δύο νέες προτάσεις. Ελληνική εμπειρία 1958-1976*. Αθήνα, 1985.
18. D. Maroulis. *Economic Development and the Structure of the Balance of Payments*. Athens, 1986.
19. Γ. Αγαπητού. *Η φορολογία εισοδήματος στην Ελλάδα. Τιμαριθμική αναπροσαρμογή και εναρμόνιση με την ΕΟΚ*. Αθήνα, 1986.
20. Π. Κομίλη. *Χωρική ανάλυση του τουρισμού*. Αθήνα, 1986.
21. Γ. Μπίτσικα. *Κοινωνική αξιολόγηση σχεδίων δημόσιων επενδύσεων στην Ελλάδα*. Αθήνα, 1986.
22. Κ.Ν. Κανελλόπουλου. *Εισοδήματα και φτώχεια στην Ελλάδα: Προσδιοριστικοί παράγοντες*. Αθήνα, 1986.
23. A. Wood-Ritsakakis. *Unified Social Planning in the Greek Context*. Athens, 1986.
24. S.C. Athanassiou. *Eco-Demographic Changes and Labour Supply Growth in Greece*. Athens, 1986.
25. Γ.Α. Ζαχαράτου. *Τουριστική κατανάλωση: Η μέθοδος υπολογισμού και η χρησιμότητά της για την έρευνα των επιδράσεων του τουρισμού στην εθνική οικονομία*. Αθήνα, 1986.
26. Ζ. Γεωργαντά. *Η προσέγγιση Box-Jenkins στην ανάλυση και πρόβλεψη χρονολογικών σειρών*. Αθήνα, 1987.
27. Ν.Π. Γλυτσού. *Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και οικονομικά χαρακτηριστικά*. Αθήνα, 1988.
28. Γ.Χ. Κάτσου. *Προβληματικές επιχειρήσεις στην Ελλάδα: Αίτια, πρόβλεψη, πρόληψη και εξυγίανση*. Αθήνα, 1988.
29. Δ. Κατοχιανού και Ε. Θεοδωρή-Μαρκογιαννάκη. *Το ελληνικό σύστημα αστικών κέντρων*. Αθήνα, 1988.

ΜΕΛΕΤΕΣ¹

1. (30)Ath. Th. Balfoussias. *Personal Income Taxation: Tax Responsiveness. Distributional and Incentive Effects - The Case of Greece*. Athens, 1990.
2. (31)C. A. Karmas, A. G. Kostakis, Th. G. Dragonas. *Occupational and Educational Demand of Lyceum Students: Development Over Time*. Athens, 1990.
3. (32)Th. A. Skountzos. *Income Multipliers in the Context of the Social Accounting Matrix: The Case of Greece*. Athens, 1990.
4. (33)A. G. Kostakis. *The Occupational Choices of Greek Youth: An Empirical Analysis of the Contribution of Information and Socioeconomic Variables*. Athens 1990.
5. (34)P.V. Karadeloglou, P.N. Koutsouvelis. *Macroeconometric Model KEPE-LINK (MYKL)*. Athens, 1991.
6. (35)G.J.Mergos. *Output Supply and Input Demand in Greek Agriculture: A Multi-Output Function Approach*. Athens, 1991.
7. (36)Ν.Π. Γλυτσού. *Θεωρητική και εμπειρική ανάλυση της μεταναστευτικής κίνησης και της ροής εμβασμάτων μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας*. Αθήνα, 1991.
8. (37)Ε.Ρ. Anagnostopoulou. *Studies in the Equilibrium Approach to Inflation and Unemployment*. Athens, 1991.
9. (38)Λ.Α. Αθανασίου. *Οικονομικές ανισότητες στην Ελλάδα: Εξελίξεις και πιθανές επιπτώσεις*. Αθήνα, 1991.
39. Δ.Κ. Μαρούλη. *Προβλήματα και προοπτικές των ελληνικών εξαγωγών: Προϋποθέσεις ανάπτυξής τους στην ενοποιημένη ευρωπαϊκή αγορά*. Αθήνα, 1992.
40. Π.Α. Καββαδία. *Δείκτες περιφερειακής ανάπτυξης της Ελλάδας*. Αθήνα, 1992.

---

1. Η σειρά «ΜΕΛΕΤΕΣ» αποτελεί συνέχεια της προηγούμενης σειράς «ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ».

41. Μ.Στ. Πανοπούλου. *Οικονομικά και τεχνικά προβλήματα στην ελληνική ναυπηγική βιομηχανία, 1850-1914*. Αθήνα, 1993.
42. Δ.Θ. Αθανασακοπούλου. *Τιμολογιακή και επενδυτική πολιτική των μεταφορών. Η περίπτωση των ελληνικών χερσαίων εμπορευματικών μεταφορών*. Αθήνα, 1994.
43. Π.Π. Παρασκευαΐδη. *Πηγές προέλευσης και μηχανισμοί πραγματοποίησης οικονομικού πλεονάσματος: Η περίπτωση του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα*. Αθήνα, 1995.
44. G.C. Kostelenos. *Money and Output in Modern Greece: 1858-1938*. Athens, 1995.
45. Δ.Α. Σακκά. *Το διαρθρωτικό πρόβλημα και ο οικονομικός προγραμματισμός στη μεταποιητική Ελλάδα*. Αθήνα, 1996.
46. Π.Χ. Λίβα. *Τεχνολογικές μεταβολές ενεργειακών πινάκων εισροών-εκροών 1980-1985 και συντελεστές εισροών-εκροών 1990 της ελληνικής οικονομίας*. Αθήνα, 1996.
47. Ε. Ξυδέα, Μ. Κουνάρη, Α. Κώτση, Μ. Παπαδημητρίου, Ι. Ρεζίτη, Σ. Σπαθή, Στ. Χειμωνίτη-Τερροβίτη. *Τα οικονομικά των τυχερών παιχνιδιών στην Ελλάδα*. Αθήνα, 2000.
48. Π. Κομίλη και Ν. Βαγιονή. *Εισαγωγή σε μεθόδους και τεχνικές αξιολόγησης στον Περιφερειακό και Χωροταξικό Σχεδιασμό*. Αθήνα, 2000.
49. F. P. Zervou. *Social insurance system of Greece: A comparison with British, American and Spanish social security systems. An econometric model*. Athens, 2001.

Επιμέλεια έκδοσης: Ελένη Σουλτανάκη
Μακέτα εξωφύλλου: Βικτώρια Δεδεγιάν

Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία:

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Α.Β.Ε.Ε.

Γραφικές τέχνες, χρωροσυνθέσεις, διαδίκτυο

Ασκληπιοῦ 80, 114 71 Αθήνα,

Τηλ.: 210-36.24.728, Fax: 210-36.01.679

www.papanikolaou.gr

info@papanikolaou.gr

ISBN: 960-341-044-6
ISSN: 1108-5789